

Paralel dünyalar, Möhtəşəm ahəng, Hadisələrin  
üfqü... bütün bunlar ilk baxışda sadə bir hadisənin  
Çonunda əsər boyu canlı kimi nəfəs alır...

KAMAL ABDULLA  
UNUTMAĞA  
KİMSƏ YOX...

R O M A N

Azərbaycan  
nəşri



KAMAL ABDULLA

UNUTMAĞA KİMSƏ  
YOX...

roman

Az 2

KAMAL ABDULLA  
UNUTMAĞA KİMSƏ YOX...

Baki, Qanun Nəşriyyatı, 2011  
528 səhifə. 500 tiraj.

ISBN 978-9952-26-157-8

© Qanun Nəşriyyatı, 2011

Baki, AZ 1102, Tbilisi pros., II Alətava 9,  
Tel: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18  
Mobil: (+994 55) 212 42 37  
e-mail: info@qanun.az  
www.qanun.az

"Unutmağa kimsə yox..." son illərin ən çox dartsılan əsərlərinin ("Yarımqıq əl yazma", "Sehirbazlar dərəsi") müəllifi olan Kamal Abdullanın hələlik son romanıdır.

Kolumb Hindistan axtarıb Amerikanı kəşf edən kimi gənc alim naməlum bir çiçəkli yazıda hamunun gözlədiyi müharibələrin, padşahların, sərkərdələrin tarixini yox, bir sevgi məktubunu dəşifrə edir.

Paralel dünyalar, möhtəşəm Ahəng, hadisələrin üfüqi, Çiçəkli yazı... bütün bunlar ilk baxışda sadə bir hadisənin fonunda əsər boyu canlı kimi nəfəs alır...

## ÖN SÖZ

### Qarağacın Kölgəsində Kainatı Çözmək

**U**zun illərdir Azərbaycan ədəbiyyatındakı  
gəlişmələri və ədəbi prosesi bir qədər  
kənardan izləyirəm. Son 4-5 il ərzində isə  
həm bəzi yazıçı və şairlərin əsərlərini Anadolu Türkcəsinə  
uyğunlaşdırdım, həm də ədəbi proseslə ilgili bəzi müza-  
kirələrə qatıldım, intervülərim yayımlandı. Bu məcrada  
istər köhnə dostlarla, istərsə də ədəbiyyata yeni gələn  
gənc həmkarlarımızla bir çox əsər və yazar haqqında  
söhbət elədim. Bəzən haqlı, bəzən haqsız tənqidlərim  
oldu, çünki ümumiyyətlə günümüzdəki Azərbaycan  
ədəbiyyatının vəziyyətini yaxşı görmürəm. Çünki uzun

illər boyunca ədəbiyyatı əsir alan ximerik anlayışlar, bu anlayışların bayraqdan olan, ya da bu anlayışların kölgəsində böyüyən, şişən və sonunda ədəbi mühitin xərçənginə çevrilən yazarlar Azərbaycanda sadəcə ədəbiyyat deyil, bütünlüklə mədəni həyatı iflic etmişlər. Bu baxımdan hər yeni əsər, özəlliklə də hər yeni imza bir ümid və qurtuluş qapısı kimi görünür. Son illərdə ədəbiyyata yeni imzaların gəlməsi kimi, yeni və əsaslı əsərlərin ortaya çıxması da bu anlamda sevindiricidir. Ədəbiyyatımızın yenilənməsi, sovet ədəbiyyatının klişələrindən və "canlı klassiklərindən" canını qurtarması, gündəlik məişət didişmələrini və ona, buna sataşmaları ədəbiyyat sayan zehniyyəti geridə buraxması, əlbəttə, sevindirici olmalıdır.



Yuxarıda da dediyim kimi son illərdə bir neçə əsəri Anadolu Türkcəsinə uyğunlaşdıraraq İstanbulda yayınladım. Bundan sonra istər bu əsərlər, istərsə də ədəbiyyatımızın başqa məsələləri barədə bir neçə intervüüm yayımlandı. Həm o intervülərdə, həm də dostlarla görüşdüyüm zaman ən çox soruşulan şey, nədən bu əsərləri seçdiyim və yayınladığımla ilgiliydi. Özəlliklə Kamal Abdullanın romanlarıyla ilgili çox şey soruşuldu. Əslində, mən yalnız "Sehrbazlar dərəsi" romanı üzərində işləmişdim. ("Yarımcıq Əlyazması"nı daha öncə Türkiyənin önəmli folklorçularından professor Ali Duymaz yayınlamışdı). Məncə bu maraq və təpkilər daha çox "Yarımcıq Əlyazma" romanıyla başlayan polemika ortamından doğmuş-

du və sadəcə bu romanı deyil, Kamal Abdullanın başqa əsərlərini də mübahisə obyektinə çevirmişdi. Mübahisə edilən məqamlar yalnız əsərlərin bədii sturukturuyula bağlı olmayıb, çox zaman ədəbiyyatdan kənar kriteriyaları əsas almaqdaydı. Burada bu məsələlərə ətraflı toxunmaq niyyətimdə deyiləm. Bu bir qədər başqa mövzudur. Yalnız onu deməməyə gərək ki, Kamal Abdullanın romanları yenidir, illərdi Azərbaycan oxucusuna roman adına yedirilənlərdən fərqli olaraq gerçəkdən romandır. Buna görə də məhz onları roman olaraq dəyərləndirmək, incələmək və ələşdirmək gərəkir.

Bu atmosfer içində (çoxdan bəri Türkiyədə bir elmi jurnalın xahişi ilə yazmağı qəbul etdiyim) Kamal Abdullanın romanlarıyla ilgili düşüncələrimi Azərbaycan oxucusuyla da bölüşməyə qərar verdim. Amma bu arada yazıçının yenicə yazdığı "Unutmağa kimsə yox..." romanını əlyazma halında oxumaq fürsətim oldu...



Bu günə qədər Kamal Abdullanın iki romanı çap olunmuşdur. Bu romanların hər biriylə ilgili bir çox yazı yazılmış və, əlbəttə, yenə yazılacaqdır. Mənim diqqətimi çəkən ən önəmli cəhət isə Kamal Abdullanın qələmindən çıxan romanların bir bütöv oluşturmaları və bütövlüyü təmin edən strukturlardır. İlk romandan başlayaraq ən son yazılan və oxucuya indi təqdim edilən "Unutmağa kimsə yox..." romanına qədər durum belədir.



Təbii ki, hər kəs kimi mən də öncə "Yarımcıq əlyazma"nı oxudum. Roman mənə bir az qəribə, müəyyən mənada gərayindən çox mürəkkəb və gərayindən çox intellektual bir əsər kimi gəldi. Amma bu mürəkkəblik və dolambacı mühakimələrin arxasında (bəlkə də təməlinə) Azərbaycan ədəbiyyatında indiyə qədər gördüklərimizdən fərqli bir dünyanın konturları sezilməktəydi. Bu dünyada hər şey, hər hadisə və hətta hər söz bir sonrakı addımda dəyişə və başqa mənalara qazana bilirdi. Hər örtünün arxasında (bir epizoddan başqasına keçincə) bir öncəki təbəqədəki gerçəkləri və anamları da içinə alan daha geniş bir anlam yapısı ortaya çıxırdı. Beləcə sonu gəlməyən, bitmək-tükənmək bilməyən bir anlamlandırma və yozum ortamı oluşdurulmaqdaydı. Bunu görəncə romanın nədən bu qədər mübahisəyə səbəb olduğunun fərqinə vardım: ənənəvi mətnlərlə tərtib edilmiş oxucu üçün belə bir tekstual zəmin, əslində, "təhlükəliydi". Çünki ənənəvi mətnlərdə gördüyümüz, bilinən və tanış mühit bu romanda yoxdu. Hər hansı bir ideoloji çərçivə, üslubi və ya ictimai müstəvidən bəhs edilə bilməzdi. Bu durum oxucuyu güya tanıdığı, əslində isə heç tanımadığı, məchulluqlarla dolu bir ərazidə sonu bilinməyən bir anlam yaratma macərəsinə çəkir. Oxucu milli mədəniyyət mətnindən yaxşı tanış olduğu Dədə Qorqud Kitabı və Şah İsmayıl ilə ilgili etnomədəni dünyaya öncə cəsərlə girir, çünki orayı "tanır", fəqət addımbaşı yolunu "azır". Çünki bildiklərinin əslində yarımcıq və hətta yanlış olduğunu hər addımda açıq-açıq

görür. Milli mədəniyyət kontekstindən ayrılıb, romanın iç dünyasında yaşamağa başlayıncaya qədər durum belə davam edir. Romanın iç məntiqinə alışdıqdan sonra (ona da hər oxucu alışa bilirmi, başqa məsələ) sirlərin və mürəkkəbliyin arxasından yeni bir dünya yavaş-yavaş görünməyə başlayır. Bu dünyanın göstərilməsi və belə bir dünyanın mümkünlüyü zətən romanın özüdür ki var.



Oxucunun bilinməzlər qarşısında çaşqınlığına gəlincə, bu durum qədim əlyazmaların haradasa qutsal və mübahisəsiz mətnlər olduğuna inanan və "yaziya pozu yoxdur" hikmətiylə böyüyən Azərbaycan Türkünün (günümüz intellektualları isə buna bənzəyən və həddən artıq istismar edilən "verba volant scripta manent" sözüünü təkrarlamayı sevirlər) həm bilinən bir mətnin (Dədə Qorqud Kitabı), həm tarixi gerçəkliyi şübhə doğurmayan Şah İsmayıl və Çaldıran savaşının, həm yeni tapılan "yarımcıq əlyazmanın" (bir-birini inkar edən və ya təftiş edən) mətnləri arasında semitoik bir böhran yaşamasıyla bağlıdır. Tarihsəl olayların əslində "bildiyimizdən" fərqli ola biləcəyi, başqa variantların "varlığı" ehtimalı, əqli və əxlaqi komfortu ortadan qaldırır, insanı arayıca və yeni anamlar arasında bir tarazlıq, bir dənə qurmağa sövq edir. Bu durum diktaturadan (basqı rejimindən) xilas olaraq demokratiyaya (azadlığa) keçən toplumlardakı insanların durumuyla müqayisə edilə bilər. Yönləndirilməyə alışdırılan insan azad olunca nə edəcəyini bilməz və narahatlıq keçirir, stress yaşayır, həyat komfortunu itirir.

"Yarımqıç əlyazma"nın bu alınılmamış dünyası və bu dünyanın romanı, əlbəttə, asanlıqla həzm edilməyəcəkdir, mübahisələrə səbəb olacaqdı. Belə də oldu, amma roman həyatda qala bildi, çünki, əslində, özgürlüyün semiotikası bu romanın Azərbaycan mədəniyyətinin gövdəsində özünə bir ekoloji zəmin tapması üçün uyğun şəraiti yaratmışdır.



"Yarımqıç əlyazma"dan sonra "Sehrbazlar dərəsi" gəldi. Burada durum bir az daha asandı. Çünki romanın adı oxucuyu bəlli ölçüdə yönləndirməktəydi; bu adın altında hər cür "qəribə", "əcaib" və "sirli" dünyalar ola bilərdi, mümkündü. Yəni, "Yarımqıç Əlyazma" romanının oxucularını gözləyən əngəllər və anlam ziddiyyətləri, bu romanda ən başdan "elan edilmiş" və beləliklə "legitimlik" qazanmışdı. Dolayısıyla mətniçi strukturlaşma hər nə qədər qarışıq və dərinlikli olsa da, mətndən kənardakı mədəniyyət sferasıyla hər hansı bir ziddiyyət yox idi. Bu durum əsərin qavranılmasını asanlaşdırmaqla bərabər, "Yarımqıç Əlyazma"nın oxşar strukturunu da yenidən aktuallaşdırdı və beləliklə "Kamal Abdulla mətni" (və dünyası) qabarıq biçimdə ortaya çıxmağa başladı.



Nəhayət, oxuculara indi təqdim edilən "Unutmağa kimsə yox..." romanı. İndiki mərhələdə bu roman Kamal Abdulla'nın öncəki romanlarında bəzən ümumi konturla-

rı cızılan, bəzən iç strukturu açıqlanan dünya modelini ilk dəfə əsaslı şəkildə ortaya qoyan çox fərqli bir mətnidir. Romanın özünəməxsus süjeti, personajları və epizodları olsa da bunların hamısı əvvəlki romanlarla paralellik göstərir. Bu baxımdan mən bu romanları bir arada oxumanın və hətta araşdırmanın tərəfdarıyam. Daha öncə ilk iki roman arasında çoxyönlü əlaqələri nəzərə alaraq mən bunları "ə-kiz romanlar" adlandırdım. "Unutmağa Kimsə Yox..."u oxuduqdan sonra artıq "üçüz romanlar" deməyi tərcih edirəm. Bu ifadənin "trilogiya" kimi anlaşılmaması lazımdır. Çünki bu romanlardakı hadisə və personajların bir-birləriylə hər hansı əlaqəsi yoxdur; birindəki süjet xətti sonrakılarda davam etmir. Bunlar arasındakı əlaqə məhz əkizlərdə (üçüzlərdə) olduğu kimi genetikdir. Bu romanların üçündə də eyni dünya qavrayışı və eyni anlam yaradıcı mexanizmləri fəaliyyət göstərir; fərqli müstəvilərdə və fərqli miqyaslarda gerçəkləşən ifadə tərzii isə onların arasındakı fərqləri meydana gətirir.

Həm struktur, həm də anlamlandırma sahəsindəki ortaq özəlliklər sayəsində bu üç romanı ayrı ayrılıqda deyil, bir arada oxumaq imkanı var. Hətta belə bir oxuma zəruridir. Bu oxuma sonrasında yavaş-yavaş anlaşılır ki, yazıçı bir şey axtarır və ya bizzə bir şey anlatmağa çalışır. Və bu "şey" hər romanda fərqli baxımlardan və fərqli yönərlərlə anlaşıdır. Yalnız üç roman da diqqətlə oxunduqdan (ki, bədi mətn başqa cür oxuna bilməz) sonra, əslində, bütün bu mənlərdə eyni dünyadan və eyni mətləblərdən bəhs edildiyi anlaşılır.





"Yarımqıç Ölyazma"da mədəniyyətin ana gövdəsində yer alan, var olan bir mətn (Dədə Qorqud Kitabı) "təftiş" edilir, olaylar incələnilir və seçənlər (alternativlər) sıralanır. Olayların ikinci, üçüncü planları, paralel gəlişmələr, paralel və zidd yozumlar və s. bir araya gətirilərək ilginç bir roman toxuması formalaşdırılır. Cəmiyyət tarixinin erkən (dastanlar) çağında yaşanan, amma qismən çağımızın hər şeyi sorgulama alışqanlıqla, qismən də "zəmanənin diliylə" ziddiyyətə girərək, artıq mübahisəli hala gələn bir çox hadisə bu romanda araşdırılaraq, geriyyə dönük bir tarix terapiyası gerçəkləşdirilir. Ümumiləşdirsək, Kamal Abdulların formalaşdırdığı dünya modelinin CƏMİYYƏT ünsürü bu romanda düzənlənir (nizama salınır).



"Sehrbazlar Dərəsi"nin məntiqinə görə, gündəlik yaşayış ilə əzəli və əbədi ruhsal yaşayış arasında ani müdaxilələr yaşana bilir. Romanda ruhlar dünyasına müdaxilə təşəbbüsü və bunun gerçəkləşmə seçənlərindən biri anlatılır. Müxtəlif zaman şəridləri içində yaşanmış və yaşanacaq olan olaylar ilə bu şəridlər arasındakı adlanmış keçidlər mətnin bir az sirli, bir az qorxunc künc-bucaqlarında gözlənilmədən dəyişən modellər oluşdurur. Roman bir bütün olaraq ta başlanğıcdan sona qədər dünyanın ZAMAN modelini düzənləyir.



Nəhayət, "Unutmağa Kimsə Yox...". Bir mağarada çox qədim olduğu sayılan yazılı bir mətn tapılıb və bu mətnin oxunması lazımdır. Mətnin oxunması üçün bəzi şeylər (mətni ilk tapan adam, mətnin olduğu yer, Qarağac və mətni oxuyacaq olan gənc alim) bir araya gətirilir. Amma bunlar nəticədə yetərli olmur və mətn yanlış kodla oxunur. Zahirə mətn oxunmuşdur (yəni, elmi baxımdan problem qalmamışdır), amma bu oxunuş sadəcə mümkün yozumlardan biridir. Gerçək mətnin anlamı isə bu anlamları qavraya bilməyən insanların yaşadığı "yalan dünyanın" xaricindəki "gerçək dünya"dadır. Bu gerçək dünya güc sahiblərinin qərarlarıyla, insanların gündəlik ehtiyaclarıyla deyil, mərkəzində Qarağacın olduğu sonsuz dünyanın Böyük Ahəng qanununa görə var olmaqdadır. Bu roman kainat miqyasında MƏKAN'ı (Kosmosu) düzənləməyə çalışır.

Bələliklə, bu üç roman semantik planda fərqli yönəldə axmaqda olan zaman şəridlərinin, iç-içə yaşayan fərqli məkan strukturlarının, hətta bir-biriylə yan-yanə yaşayan fərqli dünyaların varlığını gerçəkliyə çevirmək təşəbbüsü olaraq görülmə bilər. Yəni, bu romanlarda nəşə təsvir edilmir, nəşə izah edilmir və danışılmır, bu romanlar bir bütün olaraq fərqli bir dünyanın özüdür.



Özəlliklə "Sehrbazlar Dərəsi"ndə və "Unutmağa kimsə yox..." romanında bir olayı açıqlamaya çalışarkən hər

hansı bir izah, bir yozum verilmir, bunun yerinə başqa bir olay və ya rəvayət verilir. Yəni, bir olay başqa bir olayı açıqlamaq funksiyasını yerinə yetirir. Bunların müstəqil dəyəri olsa da yalnız bir arada, bir-biriylə əlaqə şəraitində (bir sistem olaraq) müəyyən bir anlam ifadə edirlər və nəticədə yeni bir mətn ortaya çıxır. Və bu mətn mifdir... Yəni Romandır.



Mifologiyalarda bu özəlliyi ortaya çıxaran və ya mifologiyaları bu model əsasında yozmağa çalışan K. L. Stross bunu "brikolaj" adlandıır. Latin Amerika mifologiyalarını araşdırarkən gəldiyi nəticəyə görə bir mif başqasının, o da bir başqasının və s. açıqlamasıdır və bunların toplanı mifologiyayı formalaşdırır.

Bu brikolaj texnikası Kamal Abdulla yaradıcılığında bir romanın sərhədləriylə məhdudlaşmır, üç roman arasında da buna bənzər bir əlaqə var. Bu romanlardan hər biri özündən öncəkini anlamaq və açıqlamaq üçün, yəni, açarlar verir.

Bunu bəlkə bir daha bəlgirin biçimdə görə bilmək üçün "Unutmağa Kimsə Yox" romanına bir az daha yaxından baxmaq lazımdır. Paralel dünyalar və fərqli olayların fərqli zaman dilimlərində (hətta eyni zaman içində) bir arada gerçəkləşə bilmək imkanları bu son romanda bir qayda halına gəlmişdir.

Romanda iki təməl anlayış çoxyönlü olaraq işlənmişdir: 1) Paralel dünyalar; 2) Ahəng və ya "Möhtəşəm Ahəng" (Uyum/Dəngə/Tarazlıq)



Paralel dünyaların varlığı və kainatın varlığını təmin edən ilahi ahəng bir-biriylə bağlantılı anlayışlardır; biri digərini bəsləyir. Durum belə olduqda isə hər olayın və romandakı hər epizodun saysız-hesabsız variantları ola bilər. Bunlar bəzən yazıçı tərəfindən açıqca (çox zaman mötərizələrdə) göstərilir, bəzən isə oxucu özü bunları asanlıqla təəvvür edir. Paralel dünyaların varlığına bariz örnək olaraq ətiac və tərs bir molların dilindən anladılan Paris ilə ilahələrin məşhur alma əhvalatı verilmişdir. Əslində, burada başqa bir əhvalat da verilə bilərdi. Eynən bunun kimi mətnin digər bölümlərində yer alan epizodlar da ya başqalarıyla əvəz edilə bilər, ya da bir-birinin yerini tuta bilər. Məncə bu cür epizodlar və mətnlər bir növ "modulyar strukturlar" və ya "modulyar mətnlər" olaraq adlandırılmalıdır. Modulyar strukturları təşkil edən hissələr yer dəyişdirdiyi zaman ortaya, yəni, bir struktur çıxar və əvvəlcə başqa şəkildə olan və başqa bir funksiya yerinə yetirən bir element bu yeni strukturda tamamilə fərqli funksiyalar və anlamlar qazana bilər. "Unutmağa kimsə yox..." romanı da paralel dünyaların varlığı sayəsində mətn elementləri arasında bu cür modulyarlığı asanlıqla gerçəkləşdirə bilər. Romanın təməl məntiqinə (evrənsəl uyum / kainatın ahəngi) zidd olmamaq şərtilə hər epizod bir çox fərqli sonluqla bitə biləcəyi kimi, personajlar arasında da funksional keçidlər mümkündür. Bu cəhət o qədər önəmlidir ki, romanın təməlini oluşdurən "Çiçəklili yazının oxunması" prosesi belə gerçək deyil, alternativ (amma doğru) bir oxunuşun ortaya çıxması ilə nəticələnir.

Az-26959

M.F.Axundov adına  
Azərbaycan Milli  
Kitabxanası

"- Belə, səninki yazını oxusun, amma əsl məzmunu deyil, başqa bir məzmunu. Üzə çıxan başqa şey olsun, eləmi deyirsən? – Ruh fikrə getdi.

– Elə. Mən istəmirəm, o, əzab çəksin. Sənin xəzinə heç kimə görə deyil. Azdır bu zəhrimar yazının izini! Azdır, yox elə! Amma elə et ki, şübhələrə yer qalmasın. Sənə – xəzinə, ona isə... ona qiymə.

– Şübhələrə heç bir yer qalmasın... – Mağaranın ruhu əks-səda kimi təkrar etdi. – Bu bir balaca çətin məsələdi... Qurban kim olacaq?

Mağaranın ruhu Bəhram kişinin narahat halda vurnuxduğunu görüb tez əlavə etdi:

– ...amma mümkünsüz də deyil. Şərtimiz, səninki danışmış idik, şərtidi. Qurban məsələsi isə güzəşt sevməz – olmalıdı. Kim əlini sürtsə qurban olacaq. Çiçəklərə əl sürtmək – olmaz! Sürtsə – öləcək! *Ya da yerinə başqa bir qurban nişan ver. Başqası. Olsun. Mənə fərq eləməz. Həqiqət, sən özüün necə ki dedin, heç kimə görə deyil.*

– Olsun. Raziyəm. Sənə qurban lazımdı? Ona dəymə! *Açar sözü de! Yalançı açar! Qoy başqa cür oxusun. Mən sənə qurban göstərrəm. O isə... Qoy nə istir, çiçəklərlə eləsin.*"

Altı cızılmış cümlələr romanın təməl özəllikləri haqqında önəmli ip ucları verir. Bu kiçik parçada həm paralel dünyalar, həm mifoloji reminisensiyalar, həm də romanın poetikasıyla ilgili təməl prinsiplər yetərinə açıq şəkildə ifadə edilmişdir.

Bəhram kişi evində qalan gənc alimi çox sevir, onun Çiçəkli yazını deşifrə etməsini, uğur qazanmasını istəyir. Bu isə mümkün deyil, çünki Mağaranın ruhu yazıya toxunan hər kəsin öləcəyini ən başdan demişdir. Burada Dəli

Domrul boyundan bildiyimiz "can əvəzinə can vermək" prinsipi irəli sürülür.

Halbuki, başqa adamın deyil, məhz yazıya əlini vurmanın ölməsi lazım, amma ruhun da dediyi, bu sitatda da deyildiyi kimi "həqiqət heç kimə görə deyil". Sadəcə mümkün variantlardan birinin gerçəkləşməsi kifayətdir. Ən önəmli isə yazının gerçəkdən deyil, "guya" oxunmasıdır. "Açar sözü de! Yalançı açar!" F. Q.-nin yazını deşifrə etməsi üçün açar sözü tapması lazım. Ruhdan istəməyə şey bu sözü verəməsidir, amma gerçək sözü verməyə də olur; amma elə bir şey verməsi gərəkdir ki, yazının tamamı anlaşılan bir mətn kimi oxuna bilsin. Və sonunda bu söz Bəhram kişiyyə bildirilir. Sonra da F. Q.-yə aqah olur. Bütün işarələr çözüdür, mətn oxunur və ortaya gözəl bir şeir çıxır. Halbuki bunun həqiqi mətn (həqiqi oxuma) olmadığı açıqca ortadadır. Bəs həqiqi mətn haradadır? ("Həqiqət kimə lazım ki?"). Məncə onu axtarmanın bir anlamı yoxdur. Yazı neçə dəfə oxunursa bir o qədər fərqli mətnlər ortaya çıxa bilər. Və həqiqət də elə budur. Kimsə demiş ki, dəyişməyən tək şey dəyişmək ehtiyacının özüdür. Hər şey dəyişir və bütün başqa şeylər kimi gerçəklər də fərqli yönəldən fərqli şəkildə görünürlər.

"Yarımqıç Əlyazma"da bunun ilginç bir örnəyi var. Bayındır Xanın təhqiqatı sonucunda suçu tapılır, amma ədalət və dəngə nəminə onun deyil, əslində suçsuz olan Aruz Qocaman öldürülməsi lazım gəlir. Bu bir seçənəkdir. Başqa bir seçənək (başqa bir zaman-məkan, yəni başqa bir dünya) şərtlərində isə tamamilə başqa bir adam sığılacaq və yenə tamamilə başqa bir adam edam edilə bilər. Bu seçənək çoxluğu hər üç romanın başlıca özəlliyidir və yazıcının qurduğu dünyanın təməl daşlarından biridir.



...Dünya yalnız xeyirdən və ya şərdən oluşmaz. Bu, çox qədim və yayqın olaraq bilinən bir gerçəkdir, amma hər mədəniyyət, hər dövr və hər bir ədəbi əsər bu gerçəkiyi fərqli anlayışlar əsasında modelləşdirir. Bu ənənəyə görə dünyada müxtəlif yönlü olay və olquların (fenomenlərin) meydana gətirdiyi ilahi bir nizam (ahəng, uyum, dəngə) mövcuddur. Ancaq bu qədim ənənə daxilində "xeyir" ilə "şər" mütləq cizgilərə sahibdir və həmişə taruna bilən bir durumdadır. Kamal Abdulla'nın üç romanında isə fərqli bir modelləşdirmə görürük. Burada, əslində, mütləq "xeyir" və "şər", yaxud "yaxşı" və "pis" yoxdur; bir durumda (bəlli bir zaman və məkan parametrlərində) "yaxşı" olan və "xeyir"i təmsil edən bir şey, başqa bir durumda "pis"dir və "şər"i təmsil etməkdədir.

Kamalın romanları bir tərəfdən "xeyir" ilə "şər"i, bilinənlərlə bilinməyənlərin, digər tərəfdən də olanlarla olabileceklərin (və olmuşların) sərhədlərini müəyyənləşdirməyə yönəlmiş mətnlərdir. Və bilinməyənlərin bilinənlərə nisbətən daha təsirli və önəmli olduğunu anlatmağa çalışır.

Bu iki, üç nöqtə arasındakı gerilimlər romanların ana sxemini cızmaqda, olayları (epizodları) və təhkiyə texnikasını müəyyənləşdirməkdədir. Buna görə romanların dili də alışmış olduğumuz örnəklərdən çox fərqlidir.

Romanların heç birində "müəllif diili" ön planda deyil və ya hiss edilmir. İstər "Yarıncıq əlyazma" və "Sehrbazlar dərəsi" kimi tarixi özəllikləri olan mətnlərdə, istər "Unutmağa kimsə yox..." kimi çağımızda cərəyan edən bir ro-

manda dil bir çox özəlliyi eyni zamanda əks etdirir. Bu, əslində, çox çətin bir yoldur, amma "paralel dünyalar" olaraq təqdim edilən gerçəkliyi doğru, dürüst ifadə etmək baxımdan zəngin potensiala sahibdir. Əsərlərin başlıca personajları yeri gəldiyində sadə xalq dilində, yeri gəldiyində spesifik ifadə və terminlərdən istifadə edərək danışırlar. Həm dialoqlarda, həm də təhkiyə dilində Azərbaycan və Anadolunun tarixi və müasir dialekt və şivələrinə aid özəlliklər görünür. Yəni, çoxvariantlılıq, alternativ yozum imkanları əsərin dilində də özünə əsaslı şəkildə yer etmişdir.



Yuxarıda romanların mifoloji xarakterli mətnlər olduğunu qıscaca ifadə etmişdim. Bununla ilgili başlıca motivi də xatırlatmaq gərəkdir. Mətnlərin üçündə də Qarağac obrazı var. Bu Qarağac hər üç mətndə qəhrəmanın fəaliyyətlərinin gerçəkləşdiyi məkanlarda bitmişdir; geniş kölgəliyi olan hündür bir ağacdır. Hadisələrin zamanı bir çox hallarda günəşin bu ağaca nəzərən durduğu nöqtəyə görə müəyyənləşir: "Günəş Qarağacın tam təpəsinə gəlmişdi" və s. Özəlliklə, "Unutmağa kimsə yox..."da Qarağac semantik yöndən çox aktiv bir mövqedədir və ağər bu romanda baş qəhrəmandan söz edilə bilsəydi ona gerçək baş qəhrəman demək lazım gələrdi. Çiçəkli yazının oxuna bilməsi üçün verilən "açar söz"ün "Qarağac" olduğu əsərin sonunda ortaya çıxır. Bütün önəmli hadisə və düşüncələr bir şəkildə bu ağacla bağlantılıdır. Özəlliklə kainatın ahəngi ilə ilgili söyləmələr çərçivəsində Qarağac bu ahəngin timsalı olaraq dəyər qazanır.

Bu ağac obrazının formalaşmasında heç şübhəsiz milli mədəniyyət mətnində önəmli yer tutan ağac kultu etkilil olmuşdur. Dədə Qorqud boylarında gördüyümüz "qaba ağac" bu mifoloji kompleksin ən önəmli ifadə bəicimlərindən biridir. Digər tərəfdən isə ağacla ilgili bir ifadə Tuba ağacı inancını da gündəmə gətirir. Belə ki, ənənəvi inaclara görə cənnətdə bitən tuba ağacının kökləri yuxarıda olub, budaqları və yarpaqları aşağıya doğru sallanmaqdadır. Romanda isə belə bir cümlə oxuyuruq: "Qarağac qorxunc və ağgöz bir kölgə kimi artıq güclənmiş yağışı ahənrubə kimi öz içinə yıgır, özündən aşağı (bəlkə də yuxarı) bir damla da keçirmirdi."

Əvvəla, burada ağac dünyayı təhdid edən yağışı içinə ala bilən, təxminən kainat miqyasında ("Qarağacın kölgəsi hər yanı tutdu") bir varlıq olaraq göstərilir. İkincisi və ən önəmlisi də budur ki, mötərizə içindəki kiçik bir qeydlə "aşağı" ilə "yuxarı" arasında eyniyyət işarəsi qoyulur. (Bir mötərizə bu qədər anamlı ola bilərmiş!)



Aşağı ilə yuxarının belə bir-birinə qarşıdığı (göydən dəvələrin, şirlərin yağdığı yuxular; yağışın aşağıdan yuxarı yağdığı dağlar və s.) keşməkeşli dünyada alışılmış nəsnelərin alışılmış yerlərində qalacağına ümid etmək əbəsdır. Bir zaman dilimində önəmli mənə yükü olan bir işarə başqa bir zaman dilimində anlamsızlaşır və ya elə bir durum yaranır ki, bu işarənin önəmi qalır. Bəzən isə şüurda özünə əsaslı şəkildə yer edən anlayışların gerçək (?) bir anlamının olub olmadığını bilinmir.

"Deməli, bu köklü məqamlar elə daşlaşıb giriblər mənəim beynimə, qəlbimə ki, onları oradan çıxarıb atmaq, mənə, artıq mümkün olmayacaq. Su, Yazı, Dağ, Mağara, Ağac, Köpək və Qadın. Hərdən onların hamısı bir-birinin yanında, bir-birinin içində mənə Möhtəşəm Ahəngi xatırladır, hərdən də yox. Möhtəşəm Ahəng, mən bunu bilirəm... mən bunu artıq açıb deyə bilərəm: Möhtəşəm Ahəng mənə aldıdır".

Möhtəşəm Ahəngin varlığını başa düşən, anlayan, amma onun sadəcə maddi bir ünsürü olan Çiçəkli Yazıyı (özü də yanlış) yozumlamasına izin verilən F. Q. dünyaların birində yanılır, başqa bir dünyada isə yanıldığını (və ya alındığını) anlayır.



Romanda əsaslı fəlsəfi anlayışlardan biri də "hadisələrin üfükü"dür. "Hadisələrin üfükündən" o tərəfdə yaşananlarla bu tərəfdə yaşananlar arasında tək bir bağlantı nöqtəsi var ki, o da F.Q.-dir. Bu "Hadisələrin üfükü" deyilən şey haradan gəldi və romanın strukturu içində anlamı nədir? deyə sual ortaya çıxa bilər və bu sualı verən də haqsız sayılmaz. Çünki bu anlayış ilə əlaqədar mətn içində açaq şəkildə yalnız bir paraqraf var.

" – Bax. Mən əlli ili papiros çəkmişəm. Məndən dörd-beş yaş böyükdü Mübariz, ilk dəfə onunla bir yerdə, ikimiz də dərsdən qaçmışdıq. Bir məktəbdə oxuyduq... – Bəhrəm dayının gözləri uzaqlara, "hadisələrin üfükü" nə sanı tuşlandı.

- Bəhrəm dayı, yenə hadisələrin üfütünə tərəf baxdın, xeyir ola?!

"Hadisələrin üfütü" adını Qarağacın budaq-budaq, yarpaq-yarpaq bızə göstərməyə tələsmədiyi (hərdən bu budaqlar, yarpaqlar aralanıb görməyə imkan verirdilər) uzaqdakı təpələlərə bu adı yarızarafat, yarıciddi mən qoymuşdum. Əlbəttə, oralar üfüt olmağına üfüt idi. Hər nə qədər istəsəydin ona yetismək mümkün deyildi, amma həm də gözlə görünürdü, yaxın idi. Həm uzaq idi, həm yaxın. Bu uzaq və yaxın məkanın bir mahiyyəti var idi: Heç nə! Hadisələrin üfütü və heç nə! Bunların birləşdiyi yerdə nə isə baş verirmi? Əslində hadisələrin üfütündə heç nə baş vermir. Yox, daha doğrusu, hadisələrin üfütündə heç nə baş verir. Bundan savayı... yenə də - heç nə! Orda zaman yoxdur, yaddaş yoxdur, sağ yoxdur, sol yoxdur, aşağı, yuxarı da yoxdur. Orda heç nə baş verir və heç nə ancaq orda baş verir. Ancaq orda. Hadisələrin üfütü bu idi.

- Əcəb ad tapmısan. - Hadisələrin üfütü!.. - Ani fikirdən sonra, - hə, mən nə deyirdim, balası?! Əlli il papiros çəkdim, amma atanda bir dəfəyə atdım. Atdım, getdi. Yavaş-yavaş, azalda-azalda guya atanlar ancaq özləri -özlərini aldadır."

Bu qısa paraqraf romanın bir növ cövhəridir və onu çağdaş təbiət fəlsəfəsi kontekstinə yerləşdirir. Beləliklə, roman "süjet", "epizod", "personaj" kimi mətlə ilə ilgili anlayışları aşaraq insanın və fani dünyanın kainatdakı yerini müzakirəyə açır. Bu andan etibarən də düşünə bilən oxucu (zətan başqa oxucuların bu romanı oxumasını məsləhət görmürəm) romanın mövcud mətnindən qopur, ayrılır... Buradan etibarən romanı oxucu davam etdirir və ya ro-

man özü özüni yazır. Amma haraya qədər? Məncə sonsuz qədər. Əslində, bu da mənim fikrim deyil, "hadisələrin üfütü" adlandırılan fenomenin mahiyyəti budur: hər şey orada bitir və heç bir şey bitməz. Onun başqa bir adı da "qara dəlikdir"... Enerjinin udulduğu və heç bir şeyin geri dönmə bilmədiyi dəlik. Varlığı iç-içə dairələr kimi təsəvvür etsək, bunların mərkəzindəki dairə qara dəlik adlandırıla bilər. Onun çevrəsində iki başqa daurə də var. Ən kənar-dakı dairə sakitlik ("əmin-amanlıq") bölgəsidir; ikinci dairədə isə hərəkət var, burada həyat döyünür və buradan zaman-zaman bir şeylər qoparaq qara dəliyə yuvarlanırlar. Və orada işıq sürətlə dövr etməyə başlayır. Oraya düşdükdən sonra geriyyə dönmək artıq imkansızdır, yəni, ora bir yoxluq "məkan"ıdır. Nəzəri cəhətdən geriyyə dönmə bilmək üçün işıq sürətindən daha böyük bir sürət lazımdır. Amma təbiətdə belə bir sürət olmadığına (və ya hələlik bilinmədiyinə) görə qara dəlik hər şeyi udan və yox edən yerdir. Nədən "hələlik bilinmədiyinə görə" dedim? Çünki bəzən metaforik də görünsə düşüncə sürəti bu dönüşü gerçəkləşdirə bilər. Bir şeyi qara dəlikdən qurtarmaq onu yoxdan var etmək deməkdir. Bu isə yaratmaq eyləmidir. Yaradıcı insan həyatı ölümlün pəncəsindən, işığı qarandıqdan və s. qurtara bilən insandır.

"Unutmağa kimsə yox..." romanında hadisələrin üfütü bizi bir növ qara dəliyin kənarında tutaraq, olmuşları və ola biləcəkləri göstərir. Bu həyatda olmamış, yaşanmamış şeylər, əslində, onların heç olmadığı anlamına gəlməz; sadəcə üfütün öhdəsində, qara dəlikdədirlər. Hər an oradan qurtularaq gerçəkləşə bilərlər. Romandakı paralel dünyalar anlayışı və müxtəlif zaman - məkan zolaqları məhz bu fiziki-fəlsəfi təmələ istinad edir. Yazıcı o qədər

əlverişli bir texnika tətbiq edir ki, sanki əlini uzadaraq hadisələrin üfününün o biri tərəfindən istədiyi (o an lazım olan) şeyi alıb bizə göstərə bilər. Bizim heç yaşamadığımız, olmadığımız və ola bilməyəcəyini sandığımız şeyləri "yoxdan var edir", yəni yaradır. Bu məqamdan etibarən romanın canlı varlıq olduğunu anlayırıq. Canlı olan hər şeyin avtonom bir yaşamı var, özünü dəstəkləyə bilər. Yuxarıda "buradan etibarən roman öz özünü yazır" deyərkən bunu nəzərdə tutmuşdum.



Romanda mətnin sərhədləri xaricinə çıxan, dünya mədəniyyətinin fundamental strukturlarıyla əlaqə quran məqamlar çoxdur. Bu cür məqamlar bir ucu antik çağ miflərinə, bir ucu isə çağdaş fizika fəlsəfəsinə dayanan "Unutmağa kimsə yox..." dünyası ilə "gerçək" (artıq hansı dünyanın gerçək olduğu mübahisəli hala gəldiyinə görə dırmaq içində yazıram) dünya arasında çoxyönlü bağlar qurulmasına yardım edir. Bu bağlantılar hər gün gördüyümüz insanların və yaşadığımız "adi" olayların, əslində, çox da adi olmadığını ortaya qoyaraq gündəlik həyatımızı (başqa dünyaları da içinə alan) kainatdakı sonsuz həyata bağlayır (montaj edir). Bu durum gündəlik davranışları, dava-dalaşları, iş həyatındaki intriqaaları, hətta bir kənd meydanında cərəyan edən hadisələri çox başqa kontekstlərdə anlamaq və dəyərləndirmək imkanı verir.

Romanda "Çiçəkli yazı"nın sirrinin çözülməsi, yəni yazının oxunması ətrafında yaşanan olaylar, elmi-mədəni ictimaiyyətin bu çalışmalara münasibəti, özəlliklə elmi

tədqiqat institutunda gedən proseslər "böyük dünya"nın epizodik təzahürləridir. Bir tərəfdən də bu epizodlar (özəlliklə çağdaş Azərbaycanın elmi-mədəni mühitini yaxından tanıyan oxucu üçün) dünyanın zənginliyi və mürəkkəbliyini araşdırması gərəkən elm ələminin bu fenomenlər qarşısında miskinliyini və çarəsizliyini də ortaya qoymaqladadır. Amma kainatın sirləri qarşısındakı bu çarəsizlik yalnız bir elmi tədqiqat institutu ilə ilgili deyil, ümumiyyətlə, insanlığın kainatı anlamaq cəhdi ilə ilgilidir. İnsanların qurduğu institutların, laboratoriyaların, elədikləri elmi (və qeyri-elmi) mübahisələrin hamısı kainatın böyük sirləri qarşısında cılız şeylərdir. İnsan oğlu həqiqəti tapa bilməz, yəni kainatı sonuna qədər çözməz. İnsan oğlu üçün ən böyük başarı və ən böyük uğur belə bir həqiqətin haradasa olduğunu anlamaq və oraya gedən yollardan birisini açmaqdır.

"Unutmağa kimsə yox..." kainatın sirrini çözməyə gedən uğurlu bir yoldur.



J. Delez'in ilginç bir bənzətməsinə görə "ədəbiyyat xarici dildə danışır". Hər yazıçı öz ana dilinin içində (daha doğrusu onun sərhədləri daxilində) yeni bir dil yaradır və onu yazıçı edən şey də yaratdığı bu dildir. Kamal Abdullanın romanları anlam ilə anlaşılmazlığın təhlükəli sərhədlərində cəsur bir səyahət və yeni dil yaradıcılığının günümüzdə nadirən görünən uğurlu örnəyidir.



Bu yazının başlığı mətn içində heç açıqlanmadı. Əslində, buna ehtiyac hiss etmədim, anlaşılaçağını fikirləşdim. Çünki Kamal Abdullanın mətnləri fasiləsiz olaraq mətn toxumasını çözüb yenidən toxumaq, hörmək cəhdi olaraq da dəyərləndirilə bilər. "Unutmağa kimsə yox..." da isə F. Q. aldandığını anlayır, yəni, Möhtəşəm Ahəngin bir sirrini öz şəxsi həyatı miqyasında çözə bilər. Bütün bu çalıışmaları Qarağacın kölgəsində gerçəkləşdirir. Yəni, başdan sona qədər bir yazının çözümlə işiylə bağlı olan və həttə öz-özünü çözməyə çalışsan bir roman və romanla çözülməyə çalışılan dünya düzəni – Möhtəşəm Ahəng... Hər şey – düyümlər də, çözümlər də – Qarağacın ətrafında yaşanır, orada başlayır və orada bitir.



Bir də "Unutmağa Kimsə Yox" romanının adını (adın məntiqini) sonuna qədər ağır dadiyla çözə bilsəm heç dərdim qalmaz. Necə yəni, "unutmağa kimsə yox"; bir şeyi ki unutmaq istəyirsən, demək ki, hələ unutmuşsan və yadındadır, yəni, unutmağa kimsə var. Yox əgər kimsəyi xatırlamırsansa, zətən, yaddaş yox deməkdir və bu durumda da unutma barədə danışmaq mənasızdır... Beləliklə, roman (bütün gerçək romanlar kimi) adından etibarən belli bir semantik məcraya programlanmış durumdadır.

Bir zamanlar M. Prust "İtirilmiş Zamanın Axtarışında" başlığı altında səkkiz roman yazdı və burada itirilmiş zamanı axtarmaq demək, itən, unudulan şeyləri xatırlamaq deməkdi. İnsan öz yalnızlığından və çarəsizliyindən bəlkə bu yolla xilas ola bilərdi; yaşamaq üçün xatırlamaq lazımdı. Kamal Abdullanın romanında isə daha fərqli bir durum var; məqsəd xatırlamaq deyil, unutmaqdır ("unutmağa kimsə yox"). Amma nə acıdır ki, unutmaq üçün də xatırlamaq gerek...

"Kimsə yox xatırlamağa,  
Unutmağa da kimsə yox."

Sözün qısa, bu roman dil sərhədlərinin ötəsinə keçə bilmək qabiliyyətini və alternativ yozum məcburiyyətini adından başlayaraq ortaya qoymuş olduğuna görə oxucunun işi çox da asan olmayacaq. Amma hər halda oxuduğuna görə ona qibtə eləməyə dəyər.

*Arif Acaloğlu,  
fevral, 2011, İstanbul- Bakı*



UNUTMAĞA KİMSƏ  
YOX...

## ƏVVƏL

**H**əmən axşam göy üzü təmtəraqlı teatr pərdəsi kimi idi. Bu pərdənin cürbəcür rəngləri vardı: qırmızısı yaşılina, qızılısı lacivərdinə, sarısı qarasına qarışmışdı. Rəngli pərdənin üzünə bir qədər sonra ulduza dönüb sonsuz sayda bəyaz tozcuqlar hopacaqdı: bir yerdə topa-topa, başqa yerdə dənə-dənə...

Qaranlıq qatı bir dumana bürünüb yavaş-yavaş hər tərəfi alırdı. Günəş şıltaqlıqdan yorulmuş utancaq qızlar kimi qarşından maşın sürətilə yaxınlaşan Vəng dağının arxasında gizləndi. Gün ərzinin ən maraqlı məqamı başladı. Günəşin batıb, ayın hələ çıxmıdığı məqamı. Hövsələsiz bəyaz tozcuqlar hələ işığını tam qeyb etməmiş rəngli pərdənin üzünə bu axşam vaxtından bir az əvvəl hopmağa başladılar.

F.Q. yayın istisində qısaqol nazik ağ köynəyinin bütün düymələrini açıq maşın şüşələrindən içəri girən isti küləyə açmışdı, ta şəhərdən bura qədər qaranəfəs sürdüüyü bu ala-bula maşın Vəng dağına doğru sağa-sola atdanıb yoldakı kələ-kötürdən qaça-qaça irəlilədikcə, rəngli teatr pərdəsinə oxşayan nəhəng göy üzü, elə bil,

böyüyürdü. Göy üzü bu uzaqdakı dağ, dağ ətəyindəki kəndə aparən tozlu-torpaqlı yolu (əgər buna yol demək olardısı), bu yolla "dişini dişinə sıxıb" zor-güc gedən köhnə maşının özünü bir canlıymış kimi ağır-ağır nəfəs alaraq öz içinə yığırdı. Hər şey qərībə şəkildə bir-birinə qarışmaqda idi. F.Q. sürən maşın Vəng dağının böyründən sürətlə ötüb kəndin ilk evlərinə, bu evlərin çəpər arxasında hürişən itlərinə gəlib yetişəcəkdi, ya yetişməyəcəkdi, yoxsa bu qarışıqlıqda yolunu azıb nərildəyə-nəriləyə Vəng dağını arxada qoyacaq, dağın o biri böyrünə aparən daşlı-tozlu bir başqa yola hərlənib düşəcək, beləliklə, təzədən gəlidiyi şəhər yoluna, şəhərə aparən istiqamətə dönüb tuşlanacaqdı – bunu demək çətin idi.

Pərdənin görünən tərəfi daha tarıx, daha maraqlı idi. Keçən il bir dostunun ona: "rəngi, rəngi bu maşının müsbətədi, deyirəm, dosta qismət olsun!" deyə-deyə sırıdığı, özü də sonradan məlum olduğu kimi çox bahaya sırıdığı bu maşın, elə bil, əlinə (əslində, təkərlərinə) fürsət düşmüşdü, özünü ona göstərmək istəyir, yeri gəldi, gəlmədi vəhşi kimi gah səsinə başına atır, gah da zarıdayır, inildəyir, yoldakı bütün dəlmə-deşikləri bir-bir "yoxlayır", bəzən yana qaçır, lazım oldu, olmadı atdanıb-düşürdü. Dağa tərəf gedən belə bir dar, daşlı yolla ilk dəfə maşın sürən F.Q. "bizdə yol yoxdu, bizdə istiqamət var – burdan oracan necə gedirsən, get..." maşının halına acıya-acıya (elə bil zarıyan da o özü də, in, dəlmə-deşiyə düşən də) birdən ağılna gəldi ki, bu maşının rəngini o hələ də əməlli-başlı müəyyənləşdirməyib. "...Rəngi, rəngi müsbətədi" deyən dostunun dodağının qaçmasını, elə

bil, F.Q. yenidən gördü. Bu təbəssüm hardansa gəlib maşının qabaq şüşəsinə yapışdı. Maşının bəlli olmayan rəngini onun yadına başının üstündəki bu əsrarəngiz rənglər aləmi salmışdı, "F.Q., F.Q., sən nə zaman ağillanacaqsan?!" F.Q. dostunun maşının qabaq şüşəsinə yapışmış qalmış qımışan üz-gözündən baxışını qaçırb yuxarı, göy üzünə nəzər yetirdikcə belə düşünürdü: "hələ bilinmir, əsl oyun, əsl tamaşa rəngli pərdənin hansı tərəfində baş verir; tamaşaçılar hansı tərəfdədilər, oyunçular hansı tərəfdə?! Təskinlik bəlkə də elə bundadı."

Görüntüsü ilə sol böyrü üstə uzanmış koppuş devə bənzəyən bu dağın adı Vəng dağı idi. Kənd onun qarnının altına qısılmışdı. Qüruba yaxın ürəksızan bir vaxt idi. Maşın irəlilədikcə Vəng dağı get-gedə böyüyən vahiməli bir qaraltıya çevrilirdi. "Kəndə hava tamamilə qaralmazdan əvvəl çatmaq pis olmazdı" – F.Q. sivrı, oynaq qaşlarını çatdı, ayağını qaza basıb maşının sürətini bir az da artırdı. Sağda, solda tək-tək, cüt-cüt kənd evləri, kolkosdan çəpəri çəkilmiş həyətlər, bu həyətlərdə isə sakit-sakit başın döndərib bu haylı-küylü maşının səsində təəcüblə boylanan balaca uşaqlar görünməyə başladılar...

## I FƏSİL

Kəndə gələli iki ay  
altı gün sonra.  
Axşama yaxın bir vaxt.

Vəng dağının ətəyinə (yatmış devin "ayaqlarına") kürəyini söykəmiş yastı-yapalaq birmərtəbəli komadan artırmaya bir ahul adam çıxdı. Bu adam bir qoyun kürkü idi, köhnə şinel sayağı çiyinə atmışdı. Ağır tənəkəki çəkənlər kimi bir-iki ağız yumşaq-yumşaq öskürüb, bəlkə də boğazını arıtdayırdı, çünki, əslində, Bəhram kişi indi artıq nə siqaret çəkirdi, nə tənəkəki, nə də çubuq – son on ildə ancaq Vəng dağından gələn təmiz havanı ciyərlərinə çəkirdi bu adam artırmadan həyəətə endi, həyətin ortasındakı qol-budaqlı Qarağacın altında skamya var idi, o skam-

yaya rahat-rahat yayxanıb oturmuş F.Q.-yə yaxınlaşdı, öz çiyindən götürüb kürkü bunun çiyinə atdı: "soyuq olar, balası, axşam üstü buraların havasına ümid yoxdu".

Həyətin dörd tərəfi hara baxsan alma ağacı idi, amma həyətin düz ortasında nə zamandan burda bitdiyi bilinməyən qol-budaqlı, görümlü və boylu-buxunlu bir ağac olan "Balaca" adlı Qarağacın misli və əvəzi yox idi. Bəhram kişi bu yekəlikdə ağacı ta uşaqlıqdan eləcə-nə "Balaca" çağırır sanki canlıymış kimi oxşardı.

F.Q. bura gələli "Balacanın" altındakı taxtı özünün sevimli məskəninə çevirmişdi. Taxt həm də skamya kimi idi, taxtadan söykənəcəyi vardı. Burada axşamlar sərlənib oturanda gün ərzində daş daşımaya-daşımaya canına yığışan bütün yorğunluğu F.Q.-nin canından çıxırdı. Elə bil, ağacın altında yenidən doğulurdu, özünə gəlirdi, gümrahlaşırdı. Bayaq sərtləşən havadan (dağ tərəfdən artıq əməlli-başlı sərinlik gəlirdi) F.Q. azca üşümüşdüsə də, amma tənbəlliyindən, ya da buranı tərk etmək istəmədiyindən qalxıb evə getmədi, indi isə yerinə düşdü, Bəhram kişinin gətirdiyi qolsuz dəri kürk yerinə düşdü, canını bir balaca qızışdırdı.

– Bəs sən? – Kürkü çiyinlərinə otuzdura-otuzdura F.Q. nəzakət xətrinə (xala, xətrin qalmasını) səsine hətta bir balaca səmimiyyət də qatdı, amma... "süni çıxdı, ayıb oldu".

– Mənə baxma, mən bunun istisin də tanuram, soyuğun da, şaxtasın da. Mənə heç baxma. Sən işində ol. Axşamdı. Bu vaxtın istisinə aldanmaq olmaz, heç olmaz.

– Bəhram kişinin duru, mavi gözlərinin dibi yenə qəfil-dən işıqlandı.

Bəhram kişi başına alabəzək araxçın qoymuşdu, başını aşağı salıb F.Q.-yə məhrəm və səmimi bir təbə-sümlə gizlicə nəzər yetirdi və ağır-ağır həyatın o biri başında, alma ağaclarının arasında birtəhər yerləşən "a-yaq yoluna" tərəf gedib gözdən itdi. Yenə, bu dəfə hə-yətin ayaqyolu tərəfindəki alma ağaclarının arasından bir-iki ağız eyni yumşaq öskürək səsi eşidildi. Bu öskü-rək səsinə uçub gəlib bir arı vızılısı qarışmadımı, qarış-dı. Arı vızılısı beyin deşən vızıltıydı, F.Q.-nin bütün diqqətini təkrar özünə çəkdi. Şübhə yoxdu, bayaqkı arı idi. Bir az əvvəl başı üstə bir-iki zəhlətökən dövrə vur-muşdu. Elə bil, başının üstündə bu cür canfəşanlıqla vı-zıldaya-vızıldaya ona nəşə çox vacib bir şey demək is-təyirdi. Axşamın bu vaxtı gərəkdir axı arı olmayaydı. Azıbdı, nədi?! Arı bir-iki dövrə vurub "eh" elədi, uçub getdi, daha səsi gəlmədi. "Bəs necə... Beləcə peşiman olarsan. Elə bildin, səni durub əl-qol ata-ata qovalaya-cağam?! Yox, bir də yox! Mən səni qovalamayacağam, öldürməyəcəyəm. Mən axı sənin dostunam."

Bəhram kişigil nəsillicə (birçə atasından başqa, atası çobanlıq edərdi) nə zamandan bəri, bəlkə də yüz illər boyu arı saxlardılar. Bəhram kişinin balınu rayon mərkəzindən gəlib aparardılar – qonaq-qara üçün, və-zifəli adamlar üçün. Təmiz olurdu, şəffaf olurdu, dadlı olurdu, əsl çiçək balı idi, Bəhram kişi arı yuvasına əlavə heç nə qatmazdı. Həyətdəki pətəklər (on beş, ya da iyirmi pətək olardı) qapıdan girəndə sağ tərəfdən şah-

matvari, çəpəki düzülmüşdülər. Bunu Bəhram kişi F.Q.-yə öyrətmişdi ki, arıdan qorxma, onu qovma, əl-qol atma, "sakitcə dur, elə biləcəkdir, dostusan, o da sakitcə uçub gedəcəkdir". Sınamışdı, doğru çıxdı. Özü-özünə za-rafatca "arıların dostu F.Q." deyər bir ləqəb də verdi. "Nə zamansa avtobiografiyımı yazmağa başlasam, bu kita-bın adını "Arıların dostu" qoyaram. Amma... Bəlkə baş-qaları yazdılar mənim bərdəmdə?! Niyə də yox?! Ola bil-lər. Belə bir kitab yazılırsa, adı hər halda "Arıların dostu" olacaqdır. F.Q.?? Hansı, hansıdır o? Yazını, nəhayət ki, çö-zən?! Hansı yazını? Heç kimin oxuya bilmədiyini bu ağır mətni elm aləminə daxil edən? Hansı mətni -"Çiçəkli yazı"nu? Ola bilməz! "Çiçəkli yazı"nın sirrini omu açdı? O, o, əlbəttə, F.Q. – "Arıların dostu!" Daha kim olacaqdı ki, F.Q.dən başqa?!"

Çiçəkli yazı ilə bağlı ümidverici (hətta fantastik!) fi-kirlər gəlib qəlbinə, ruhana hakim olduqca bu biri tərəfdən sevgilisi Afaqla iki ay əvvəlki son söhbətinin acı-sını özü bilərəkdən unutmamağa, söhbətin bütün təfə-rüatını birçə-birçə, yeri gəldi-gəlmədi yadına salmağa çalışırdı, beynində canlandırmağa cəhd edirdi, bunun üçün, əslində, xüsusi olaraq çalışmaq da lazım deyildi, heç nə onsuz da unudulmamışdı; nəşə yadından çıxma-ğa bir "namizəd" söz, cümlə olurdusa, zorla, müsibətlə, ehtirasla bunun qarşısını alır, həmən sözü, jesti qayta-rıb o məqamın içinə qoyur, yenidən məqamın yerini beynində möhkəmlədir, özünə zülm edə-edə, elə bil, bundan həm də gizli bir güc (bəlkə – zövq?) alırdı – bir tərəfdən özünə əzab verə-verə güc itirir, o biri tərəfdən

yenə də özüünə əzab verə-verə hardansa güc alırdı. Həm də... Özü-özünə belə etiraf etməyə cəsarət tapmayıb beynindən qovmağa çalışsa da, əlini ürəyinin üstünə qoyub deyə bilməzdi ki, bütün bu məşəqqət və əzab dolu anlar ona daxili bir həzz (zövq!) vermir. "Amma yox, bəsdii! Qurtarmaq, qurtarmaq lazımdı bu komediyanı, bəsdii daha, mən uşaq deyiləm."

...Bəhram kişi bayaq getdiyi həməni çıxırla yenə başışaşağı, yenə ağır-ağır gəlib daha bir kəlmə söz demədən artırmaya qalxıb evə girdi. Pəncərələrdən həyətdə ilıq bir işıq süzülürdü.

"Arıların dostu" yayxandığı yerdə necə ki tərپənməz idi, eləcə də tərپənməz bir halətdə, dərin fikirlərə qərç olaraq oturub qalmışdı. Elə bu zaman hiss elədi ki, sağ yanı qurumağa başlayıb. Yerini rahatlamağa çalışdı. Rahatladı. "Yaxşı ki bu kürkü geydim, əməlli-başlı soyuq oldu".

Şər yavaş-yavaş qarışdı və axşam düşdü. Ətraf evlərdən, kəndin mərkəzindəki poçt və çayxana tərəfdən, yaxın, uzaq yollardan tənbel-tənbel qoyun-quzu mələşməsi, inək böyürtüsü, camış manqırtısı gəlməyə başladı. Qoyun-quzu, mal-qara örüşdən (bu gün bir az gec!) qayıdırdı. Həyətdə qapılarında "pişvaza" durmuş arvad-uşaq inəkləri, qoyunları nəvazişlə ad-ad çağıraraq səsləyirdilər, havada uçan adlara hərdən toz-torpaq qarışığı yaxını, uzağı görünməz edirdi, sonra çəkiliirdi, süd sağmağa hazırlaşan uzunpaltar, alabəzək kələğayılı, kələğayısız qadınlar vedrələri orda-burda taqılıltıyla götürüb-qoyur, həyətlərdə üzə çıxıb gözə görülməyə başla-

yırdılar. Kənd nəfəs dərib obaşdandan başlamış bu uzun və üzücü gün ilə əbədilik vidalaşmağa hazırlaşdı; son işlərini görüb qurtaran qurtarır, sonra isə barmaları ağzında uşaqlar yumbalanıb yuxuya batan kimi ağır-ağır düşən axşamın həzinliyinə batdı. Allıgüllü bağçalar, həyətlər əvvəl gümüşü rəngə boyanır, sonra bir-bir qaranlığa qərç olurdular. Bu zaman cırcıramaların təntənəli (bitib tükənməz) vaxtı gəlirdi, onların yeknəsəg səsinə başqa bu müdhiş sükutu heç nə pozmurdu. Əslinə baxsan, F.Q. elə bu vaxtı gözləyirdi. Kənd həyatından yadında qalacaq, unutmayaacağı bir şey olacaqdısa, bu vaxtın özü olacaqdı və bu vaxtın əsl tacı səmanın və səmada peyda olan ulduzların zil qaranlıq içində bu qədər yaxında, az qala başının lap üstündə (əl uzatsaydı, əli dəyərdi) özünə yer tutması olacaqdı. Zil qaranlığın işıq topaları... "Bunlar (ulduzlar) adama gör bir necə göz vura-vura qalıblar. Elə bil, cırcıramaların bu zəhlətökən səsi, çəkib onları yaxına gətirib.."

Amma təəssüf ki, F.Q. Qarağacın altında oturduqca başını qaldırıb bu bütöv səmanı göz dolusu seyr edə bilmirdi – ağacın az qala ayaq tutub yeriyən qol-budağı buna imkan vermirdi. "Hadisələr" irəlində, qol-budağın, sıx yarpaqların uzanmadığı, çatmadığı yerdən cərəyan etməyə başlayırdı, ulduzlar üzünü aşağı, səma ilə bir yerdə əyilib-düzəlib hardasa kəndin güclə gözə görünən ucqar bir nöqtəsində, uzaqdakı təpələrin üstündə torpağa yapışmışdılar. Bu nöqtəni F.Q. öz ələmində "hadisələrin üfüqü" adlandırmışdı. Niyə? Özü də bil-

mirdi. Baxdıqca F.Q. hadisələrin üfünə sarı baxırdı (ulduzlar orada – gözəndən uzaq yerdə, elə bil, yer üzünə ayaq basa-basa gəzişirdilər), bu zaman köks dolu nəfəs alırdı, havada uçan zərif alma ətrini ləzzətlə, var gücüylə ciyərlərinə çəkirdi: "niyə, niyə adamdan kənarda nə varsa hər şey bu boyda ahəngin içində var ola bilir? Bəs biz, biz nə üçün bu ahəngdən kənardayırıq, niyə, görəsən, ona qovuşa bilmirik?!" Beynində bu cür müəmmalı və narahat fikirlər gəlib girdikcə, qəlbinin döyüntüsü artır, qanı qaynayır, az qala cismi ilə ruhunun ayrılmaz təmasını hiss edir, və təəccüblü o idi ki, nəyə görə bu zaman hardansa gəlib anlaşılmaz bir qəhər onu boğmağa başlayırdı. Hətta bir dəfə gözlərinin şəfqətdən yaşardığını da hiss etmişdi və bu F.Q.yə, həqiqətən, qəribə gəlmişdi. Amma nahaq. Bunda qəribə bir şey yox idi. Kəndə gələli iki ay (əslində, iki ay, altı gün!) sərəsər, böyük bir gərginlik içində, hətta əzab, hətta məşəqqətlə çalışdıqca çalışmış, əlindən gələni və gəlməyeni etmiş, amma ki, bütün bunlara baxmayaraq Çiçəkli yazının sirrinə bir addım belə yaxınlaşa bilməmişdi. Əlbəttə, bu, F.Q.-ni haldan çıxarıb, olan-qalan əsəblərini tanıma çəkir, və o yeri gəldi, gəlmədi əsəbiləşməkdən (səssiz-səmirsiz bir halda; bu işə ikiqat ağır idi) özünü saxlaya bilmirdi. Öz acınacaqlı halına hələ bir kənar gözlə də baxmağa adətəkdə olduğundan, əslində, gərək özündən xəbərsiz gözlərindən çıxıb yanağına sürüşən göz yaşına təəccüb etməyərmişdi. Çox lovğa-lovğa bu işə girişmişdi, bu da mükafat – göz yaşı. "Mən ha... gözümə də yaş ha?!"

Göz yaşı tənha idi. Bu tənha göz yaşı bir tərəfdən ətrafın – kainatın uzaq ulduzundan tutmuş Qarağacın budağına ilişib-qalıb, yuvasına gecikmiş və zəhlətökən bir dızılıyla başı üstündə aramsız fırlanan arıya qədər bütün ətrafın möhtəşəm Ahəngi qarşısında sözsüz və aciz sitayişdən doğurdusa, o biri tərəfdən Çiçəkli yazı qarşısında F.Q.-nin gücsüzlüyündən xəbər verirdi. Bir damla göz yaşı – sitayiş və gücsüzlüyün qovuşduğu nöqtə. "Yox, bu təkcə yazı ilə bağlı deyil, mən bilirəm, o ifritə balasıdı baskar, odu, Afaqdı..." Tənha göz yaşını utana-utana yanağından silərkən ilk dəfə kəndə məşin sürüb gəldiyi o "ilhamlı" axşam yadına düşdü. O zaman F.Q. elə vəcd və şövlə Çiçəkli yazı barəsində düşünürdü ki, ona hətta elə gəlirdi, bütün həyatı bu kənddə hökmən dəyişməli, unudulması nə varsa unutmalı, yazı ilə, ancaq Çiçəkli yazı ilə beynini, qəlbinə, ruhunu doldurmalıdı. Düşünürdü ki, bu saat bu sirli yazını – heç kimin indiyə qədər oxuya bilmədiyi Çiçəkli yazını elə indi, elə bu dəqiqə gətirib qabağına qoysalar qəlbinə sığmayan, bütün varlığından aşıb-daşan bir ilhamla onu oxuyar (çözər). Şəhərdən onu bura göndərənlərin inam-etibarını doğruldar. Əsas olan budu – inam-etibar! Başqa heç nə, heç nə deyil! Elə olmadı. Gün günü əvəzlədi, ilhamı, vəcdi onu yavaş-yavaş tərk elədi, əvəzinə təəddüd, ehtimal, qorxu gəlib girdi qəlbinə, özünə oranı məskən seçdi. Qəribə idi, az bir vaxt keçdi, F.Q. yavaş-yavaş təkcə qorxunun özündən yox, onun nə zamansa gələ biləcəyindən də qorxuya düşməyə başladı, vahimələndi... Afaqla bağdakı o söhbət işə heç

cür unudulmadı ki, unudulmadı. Nə sözlər demədilər biri-birlərinə?! Hərəsini bir eşşəyə yükləseydin, götürəmməzdi. "Elə yaxşı oldu, canım ki, bundan qurtardı, sorub-sorub qanımı içib bitirəcəkdi mənə, çox yaxşı oldu. Hələ sən mənə bir bax. Belə də sevmək olar, mənim sevməyim də adam kimi deyil. Yox, bir də yox! Getsin işinə. Amma... Bu necə ola bilər axı? Mən ona sübut etməsəm ki, düzgünü elə mən deyəndi, o, (o!) isə mənə yalan deyir, mən heç mən olmaram. Uff... məndə ağıl varmı? Yoxdu, vallah, yoxdu. Qurtarmısan, qurtar bu məşəqqəti, bu əzabı, F.Q., qurtar! Qurtarmısan heç... kişi deyilsən!.."

...Bir az da bu üzücü düşüncələrlə, bu ürəksixan xatirələrlə gəlib vaxt keçdi. F.Q. hiss etdi ki, havada dolaşan ətirdən başı yavaş-yavaş gicəllənməyə başlayır. Nağıllarda müşk-ənbər demirlərmi, bu elə o idi. Həyətdə alma ətrinə otların, dağ çığırı kənarında bitən balaca-balaca çiçəklərin və... özünə də qərribə gəlirdi, ancaq kənd yerində xüsusi "cazibədar" təsiri olan qoyun-quzu, mal-qara (təzə peyinin) qoxusu qarışır, bütün bunlar hamısı bir yerdə onu əməlli-başlı məst edirdi. Bəlkə elə buna görə bu biri tərəfdən də yavaş-yavaş yuxusu gəlməyə başladı. Mürgüləmək isə olmaz. Amma yox... Bəhrəm kişinin onun çiyninə atdığı bu qolsuz kürk, deyəsən, yavaş-yavaş ətrafı bürüyən sərinliyə məğlub olmaq istəyir. Bu isə yuxuya apara bilər. Yuxuya getmək isə xəstələnmək deməkdir. Xəstələnmək? Əsla!.. Xəstələnmək, özü də indi – yasaq! Yasaq!! Bütün gücünü toparlamalıdı, bütün gücünü. Son,

sonuncu həmləyə hazırlaşmalı, sonuncu ehtimalı da yoxlamalı, yalnız bundan sonra əlinin arxasını yerə qoya bilər. "Allah qoysa, Allah qoysa, belə olmaz, inşallah, belə olmaz". Qərribə bir səfqətlə Qarağacı budaqdan budağa, qabardan-qabara gözdən keçirdi. Qarağac yarpaq-yarpaq xışıldayırdı.

Bəhrəm kişi yenə artırmaya çıxıb bu dəfə onu təkidlə içəri çağırırdı. "Evə gəlməsi məsləhət idi, artıq bu vaxt bayırda oturmazlar, şər qarışan zamandı, indi hər yan gözəgörünməz ruhlarla, şeytanlarla dolubdu, ona görə də lənət şeytana demək lazımdı, əlbəttə, lənət şeytana, İblisə və onların hamısı köməkçilərinə və c. və i.a."

Bəhrəm kişi bu dəfə F.Q.-ni sadəcə çağırmaqla kifayətlənmədi, evin qapısını açıq qoyub, özü də artırmada nümayişkarənə bir səbrlə onu gözlədi. F.Q., nəhayət, əlbəttə ki, istəməyə-istəməyə (hər necə də olsa, şəxsi azadlığına təcavüz edilirdi), baxmayaraq ki, hələ bir qədər də Qarağacın altında oturub qalmaq və bu möhtəşəm Ahəngə qovuşmasının, amma yox, əslində, qovuşa bilməməsinin sirrində vəqif olmaq niyyətində idi, bəli, həm buna baxmayaraq, həm də istəməyərəkədən oturduğu və yanını qurutduğu taxtdan bir təhər qalxdı (bir yanı, həqiqətən, qurumuşdu), evə tərəf addımladı, "qurumusan, F.Q., xəbərin yoxdu..." Bəhrəm kişi və F.Q. evə girdilər, qapı örtüldü. Həyətdə arı pətəklərindən və başda "Balaca" olmaqla alma ağaclarından savayı az qala Abşeron bağlarında talvarlardan sallanan üzüm salxımlarına bənzəyən ulduzların həyətdə göndərdiyi yarıb-sönən (sayrışan) işıq topasından başqa heç nə qal-



madı. "Talvardan asılan üzüm" yenə onun yadına bağ evində Afaqla birgə keçirdikləri son axşamı saldı.

– "Sən özündən başqa heç kimi düşünmürsən!"

– Mən? Allahın olsun...

– Sən! Sənə demişdim, evdən çıxanda zəng elərsən.

Demişdim, deməmişdim?

– ...

– Demişdim, deməmişdim??? ... Göz yaşı cavabdı?

– Yox, cavab deyil... Sən bilirsən ki ...

– Bilmirəm! Normal cavabın yoxdu çünki.

– Yoxdu... Vallah, tələsə-tələsə çıxdım. Anam tələsdirdi məni.

– Bax, gördün?! Yenə də o! Daha mən sənə nə deyim?! Deyirəm də, özündən başqa heç kimi...

– Mən yorulmuşam, vallah, mən yorulmuşam".

("Allah, elə et ki, bu dəfəki ayrılıq doğrudan da son ayrılıq olsun, nolar, elə et...")

Bəhram kişi artıq süfrəni açmış, çayı dəmləmişdi. "Əsas çaydı. Süfrənin yaraşığı, canın salamatlığı çaydı, çaysız çətin olar..." Bu adamın özünəməxsus bir çay səliqəsi vardı. Bəhram kişi çaysız Bəhram kişi deyildi. Harda olsaydı, çayı hökmən özü dəmləməliydi. Samovarı da həmişə qaynar olardı. Bu işdən xüsusi zövq alırdı. Bundan başqa Bəhram kişi yetmişə yaxınlaşan bu ahıl vaxtında da xeyli zəhmətkeş bir adam idi. Evin içində də, həyat-bacada da çalışdıqca çalışdı – pətəklərlə, ağaclarla, toyuq-cücəylə... Bir sözlə, istərdi ki, bütün işləri özü görsün. Bir başqasına, illah da ki, qonağa əziyyət vermək heç istəməzdi. İlk günlər F.Q. istəmiş

di, xırda ev işlərində ona bəzi köməkliklər göstərsin, hər halda Bəhram kişi evində ona yer vermişdi, əziz qonaq kimi qulluğunda durmuş, hər cürə diqqət yetirmişdi. Amma nə illah eləmişdi, istəyinə çata bilməmişdi. Bəhram kişi hər dəfə zarafata salıb onu ev içində iş görməkdən yayındırılmışdı, fikrini bir başqa səmtə yönəltmişdi. F.Q. bir də göz açıb görmüşdü ki, Bəhram kişinin çox "maraqlı" bir sorgusu ilə gedib cidd-cəhdlə kitabdan kitabə qurtaldanıb hansısa bir sözü axtarıb tapana qədər çay artıq dəmə qoyulmuş, yemək qabları evin bir küncündəki dördbucaqlı masanın üstündən yığışdırılmış, masanın üstü isə təmizlənmiş, çirkli qab-qacaqla hələ yuyulmamışdısa da, bilinmir ki, harda gizlədilmişdir, amma bilmək olmazdı, bəlkə hələ Bəhram kişi məcal eləyib onları yuyub qurulamışdı.

F.Q., nəhayət, bir çox belə uğursuz cəhdədən sonra niyyətindən vaz keçdi, Bəhram kişiylə təslim oldu. Artıq nə doğrudan, nə də yalandan yeməkdən sonra əlini heç nəyə vurmur, otağdakı yeganə pəncərənin altına Bəhram kişinin hardansa sürütdəyib dayadığı yazı masasının (əslində, bu da bir başqa cür yemək masası idi, onun şəhərdəki balaca, yəndəmsiz, amma cürbəcür dolabları olan əsl yazı masası bu dördəyaylı "kötüyə" baxanda ceyran misalıydı) arxasına keçir, özü dediyi kimi dəftər-kitabla qurtaldanmağa başlayırdı.

– Nə qayırırsan? Məşğulsan, balası? – Bir dəfə Bəhram kişi gətirdiyi çay stəkanını qalaq-qalaq kitab-dəftərin arasına yerləşdirə-yerləşdirə ondan soruşmuşdu və aldığı cavabdan məəttəl qalmışdı.

- Qurddalanıram. - F.Q. cavab vermişdi. (Dil və Təfəkkür İnstitutunda adi zarafat!)

- Nə qayırsan???

- Qurddalanıram!



Bəhram kişinin həyatına böyük həyət deməzdin. Amma kiçik də deyildi. Pətəklər, alma ağacları, toyuq-cücə hini, təkliyinin sədaqətli yoldaşı Bozların yuvası. "Balaca" - böyük və qədd-qamətli Qarağac... Elə bil, kimsə körpə vaxtı bu pöhrəyə pıçıldamışdı ki, sən adi ağac deyilsən, sən ağaclar ağacısən. O da bu sözə inanmışdı. Qol-budağını şəstlə yana açıb (gəlinlər kimi) gövdəsini qürurla göyə (kişilər kimi) tuşlamışdı. Həyət üç tərəfdən (dördüncü tərəf evin kürəyini söykədiyi yer - dağın - dev ayağının ətəyi idi) kolu-kosu, boysuz-buxunsuz tikənləri və cındırış kollarının (Bəhram kişi onlara süngür kolları deyirdi) bir-birinə qarışıb səfləndiyi necəgəldi çəpərələ əhatələnmişdi. Dördüncü, arxa tərəfdə isə çəpərə, ümumiyyətlə, ehtiyac yox idi. Həyətdə çəpər adına nə vardısıa qövsi-quzeh kimi bu evi əhatəsinə alıb hər iki tərəfdən fırlanaraq gəlib dördüncü dağ tərəfə dirənir, burada yox olurdu. Qövsi-quzeh beləcə qapanırdı və tikənlə çəpər evin arxasına keçmirdi.

Əslində, bu çəpər təkcə mal-qara, qurd-quş üçün deyildi. Çoban papağı kimi yastılarub həyətənin çəpərsiz divarına - Vəng dağına qısılmış bu evə yaxın düşmək

istəyə bir kimsə bu cəngəllik çəpəri keçə bilməzdi, gərək o, evin düz başı üstünə dağın canından qopub bir sivri qaya quzğun dimdiyi kimi uzanmışdı, eynən quzğun kimi qanad açıb evin sanki günlüyü idi, evi qoruyurdu, o kimsə gərək bu qaya parçasından özünü aşağı tullayaydı. Qaya parçası isə xeyli hündürdə idi - on-on iki metr hündürlükdən nəinki insan olan bəndə buna cəsərat etməzdi, heç vəhşi heyvan da özünü aşağı atmazdı.

Qayanın altında Bəhram kişinin birmərtəbəli koması, həqiqətən, F.Q.-nin dediyi kimi yastı çoban papağına bənzəyirdi. Bu komanın balaca bir artırması var idi. Artırmadan qapını açıb içəri girən kimi o qədər də kiçik olmayan, hətta kənd evləri üçün böyük sayıla bilən dördkünc bir otağa girirdin, sonra bu otağın yuxarı tərəfində iki qapı hər biri təkpəncərəli balaca yataq otaqlarına açılırdı. Bu otaqların ikisində də çarpayılı və pal-tar dolabı var idi. Yüngülvari şam yeməyindən sonra qapıdan içəri girəndə həyətə açılan sağ tərəfdəki pəncərəyə yaxın səliqə-sahmanı ilə seçilən yataq otağının (bu xüsusi otaq ancaq qonaqlar üçün idi) iki ay altı gün bundan əvvəl Bəhram kişi qapısını açıb əlində yol çantası yorğunluqdan zor-güc ayaq üstə duran F.Q.yə ərlə belə demişdi:

- Bax, ay oğul, bu otaq oldu səninki. Dolabda hər şey var, təmiz mələfə, yorğan üzü... Başqa nəyəsə ehtiyacın olsa xəbər elə, götür. Özünə heç korluq vermə. Təmizlik hər şeydən vacibdi. Bir şey istəsən, bax, utan-mayasan. Dİ, yol gəlmisən, yorulmusan. Əşyalarını

yərbəyer elə, gir yerinə. Sabah səhər söhbətimizi edərək. Dincəl. Hə, nədi o, ayaqyolu... həyətdədi, artırmanın düşdünmü, sola dön, çığır özü səni aparacaq. İşığı elə artırmadan yanub sönür.

Çoban papağının artırması üç ayaq üstündə idi. Ayaqlar – kərpic dirəkdən. Artırmanın dimdiyindən dirəklərin altına navalça tuşlanmışdı. Yağışlar burdan kəçib guya evin arxa tərəfini çox da islatmadan torpağa hopmalı idi. F.Q. evi görəni kimi onu ürəyində "çoban papağı" adlandırmışdı, müqayisə dəqiq idi, amma bu balaca artırma Çoban papağının bütün simmetriyasını pozurdu, çünki başındakı dəmir örtük bu papağın, əslində, lüzumsuz dimdiyinə oxşayırdı. Çoban papağı və şapka dimdik?! Özü də bir balaca yanakı dimdik. Bu dimdik uzaqdan baxanda yatmış kimi görünən o devin ayaqlarının arasına ox idi sancılmışdı. Evin üstündə dağın iti qaya parçası kimi irəli çıxan (bəlkə də içəri girən) sıldırım quzğun dimdiyi ilə artırmanın bu əyri-üyrü dəmir dimdiyi bir-birindən boy-buxunca, əzəmətə xeyli fərqlənsələr də, amma yenə də ekiz qardaşlara oxşayırdılar. "Ayaqyolunun işığı eləcə artırmadan yanub sönür". Artırmanın bu nahamvar dəmir dimdiyi ayaqyoluna tərəf gedən cığırın əvvəlini (birinci addımını) yuxarıdan ancaq tuturdu.

Çoban papağı kürəyini arxadan külünglə (elə bil, ülgüclə) çapılmış, etibarlı lay divar misalı ucalan Vəng dağına söykəmişdi, bəlkə də buna görə bütün görkəmindən bir laübalik, arxayınçılıq yağırdı. Baş üstündə qanad açmış quzğun qaya (Çiçəkli yazı tapılan mağara

bu quzğun dimdiyi ilə üzbəüzdə, ortadan keçən cığırın sağ tərəfində idi) bu evin Vəng dağının – haman yatmış devin himayəsi altında olmasına sanki bir işarə idi, hər halda bunu belə də anlamaq olardı. F.Q-nı əməlli-başlı mat qoyan bu idi ki, ətrafda hökm sürən bu möhtəşəm Ahəng özündən kənara açıq və aşkar məna-məzmun kəsiklərinə bürünmüş işarətlər göndərirdi. "Bütün bu düzüm, bütün bu ahəng, bu ardıcılıq bir işarət deyilmidir, əlbəttə ki, bir işarədir. Çiçəkli yazı da o qəbildən. Mənim canımı bu bələdan qurtarsa Çiçəkli yazı qurtarar. Necə gəlib öz ayağımla düşdüm bu zülümə?! Ax... ax... Bələdi mənim işim, bələdi..." Eşidən elə bilirdi, F.Q. "bəla" deyəndə Çiçəkli yazını nəzərdə tutur. Amma, yox. Bəla Çiçəkli yazı deyildi. Bələnin adam kimi adı vardı. Bələnin adı Afaq idi. İliq, mülayim, təmənnəsiz sevgisi ilə ona əzəbdən (əslində, daxili rahatlıqdan?) başqa heç nə gətirməyən Afaq!..

**Kəndə gəldiyi birinci  
axşam.  
Mübariz kişi ilə tanışlıq.**

Özünü hava qaralar-qaralmaz kənd sovetinə ancaq çatdırma bildi. Maşın xırıltıyla səsinə ("xırp") elə kəsdi ki, sanki bu dəmir yığnağından bir daha heç zaman heç bir səs çıxmıyacaqdı.

Birmərtəbəli, bir az da yöndəmsiz bina olan (tikiləndə məktəb binası kimi tikilmişdi) kənd sovetinin qarşısında ahl yaşda bu istidə əyninə dama-dama, köhnə, amma səliqəli pencək geymiş, uzun burnu və üzü-gözü tər içində bir kişi – olardı yetmiş, yetmiş beş yaşlarında – durmuşdu və, elə bil, məxsusi onu gözləyirdi. O, sə-

si-küyü aləmi başına götürmüş bu qəribə maşından çıxan F.Q.-ni maraqla süzüb, salamını köhnə tanışlar kimi xeyli mehriban bir tərzdə aldı və cib dəsmalı ilə boynunun tərini silib şirin-şirin dilləndi:

– Salam, salam, xoş gəlmisən. Deyəsən, uzaqdan gəlirsən?! "Şəhərdən gəlir." Yaxşı çatmışsan, mən elə indicə çıxırdım. Qayıdaq otağa. Gəl, gəl, burdan gəl.

Mübariz kişi (qapıda duran isə kənd sovetinin sədri Mübariz kişinin özü idi) yenidən, bu dəfə F.Q. ilə birgə bu birmərtəbəli tikilinin dəhlizi ilə qayıdıb sağ tərəfdəki ikinci qapının qarşısında dayandı. Açarla indicə bağladığı qapını yenidən açdı və əvvəl təkidlə F.Q.-ni içəri (az qala itələyib) saldı, sonra özü keçdi otağa, küçyə açılan yeganə pəncərəni aralayıb pəncərənin ağızındakı stolun arxasında oturdu:

– Əyləş, belə, bura əyləş, istini görürsən, bu axşam yaman istidi... – dedi və dəsmalı yenə üzünə, boğazına çəkdi.

Bu istidə bu cür qalın pencək geyinmiş kənd sovetinin sədri Mübariz kişinin uzun burnundan və azacıq sağ ayağını çəkməyindən, iti, çox iti baxışlarından başqa yadda qalan, əlamətdar bir cəhəti, gərəki, yox idi. Hə, bir də təkid eləməyi xoşlardı. Ehtiyatla, altıdan-altıdan baxa-baxa... Mübariz kişi ilk baxışda bir qədər də sirriçində adam idi.

F.Q. stulu çəkib Mübariz kişinin qarşısında oturdu. Stul ki, ortalıqda idi, sağ-solda heç nə yoxdu, ətraf çılpaq görünürdü, ona görə də F. Q. Mübariz kişinin qarşısında sanki bir müttəhim kimi oturdu.

– Xoş gəlmisən... – Mübariz kişi F.Q-ni maraqla süzüb səmimi-qəlbən bir daha salamladı. – Mən Mübarizəm, kəndin sədri, görürəm, uzaqdan gəlisən, nə köməyim dəyə bilər, bala, sənə?

– Xoş gününüz olsun, Mübariz... müəllim, Mənim adım F.Q.-di. Sizə Professorun salam gətirmişəm, bir də bu məktubu. – F.Q. əlindəki məktubu ona uzatdı.

Mübariz kişi, elə bil, dirçəldi, Professorun adını eşitcək baxışı bir az da yumşaldı, F.Q.yə az qala nəvazişlə baxmağa başladı. "Hə, o iş üçün gəlib, bu da gəlib yazını oxumağa başladı". Yeni maraqlı söhbətlər, şəhər-kənd dedi-qoduları, tarixə, özü də uzaq tarixi kökə atılan lağımclar, xalqımızın ənənələri və onların unudulma qorxusu... daha nələr, daha nələr, suallar, suallar, şirin mübahisələr, tərəf-müqabilin bu zaman küncə sıxışdırılması və... sonda və yenə də, əlbəttə ki, mərhəmətli Mübariz kişinin səmimi sözləri. "Sizdə nə günah, sizin günahınız yoxdu..." kimi heç bir mənə bildirməyən sözlər... Bütün bunların yaxın gələcəkdə baş vermə ehtimalı Mübariz kişini özündən asılı olmadan həyəcanlandırdı.

– Salam gətirən də sağ olsun, salam göndərən də, – əlində F.Q-nin uzatdığı məktubun ora-burasına baxa-baxa Mübariz kişi iti baxışlarını birdən onun düz gözlərinin içinə dikib saxladı, bayaqkı şuxluğu hara yox oldu, uçub getdi, bu dəfə son dərəcə ciddi bir tərzdə soruşdu:

– Səni də... yazını oxumağa göndərdilər? Çiçəkli yazını, deyirəm, oxumağa gəlmisən?

Cavan oğlan gülümsədi, yəni, "nə bilim, görək də, Allah qoysa, inşallah..." Mübariz kişi isə başını mənalı bir şəkildə tərpədə-tərpədə "həəə" eləyib ciddiyyətini yenə də pozmadı və məktubu açıb aramla (dodaqlarını səssizcə tərpədə-tərpədə xeyli aramla) ürəyində oxumağa başladı.

Yorğunluğu canından çıxmayan, indinin özündə ancaq rahat yataq, isti çay barədə düşünən F.Q. Mübariz kişinin bu cür (bilərəkdən?) onu yubatmasını heç cür anlaya bilmirdi. F.Q. Mübariz kişini, Bəhram kişini Professorun söhbətlərindən tanıyırdı. Uzağa getməyə, elə ikicə gün əvvəl Professor ona səfərlə bağlı son göstəriş və tapşırıqlarını verəndə "Mübariz və Bəhram çox yaxşı adamdılar, onlar səni korluq çəkməyə qoymazlar. Qalacaq yerin Bəhram kişinin evi olacaq. ("Bəs elə isə bu kişi nəyi gözləyir?!"). Mağaraya ən yaxın evdi. Özü də məsləhətli adamdı. ("Bəs dur ayağa, gedək də...")? Bu məktubu isə verərsən Mübarizə. Nə çətinliyin olsa onlarlıqdır. Oxumaq, yazmaq isə necə deyərlər, sənlük. Ümidimiz artıq sən qaldın. Bu, son ümididi, bu dəfə də alınmasa... bir cızıq yuxarıdan (üstədən), bir cızıq aşağıdan (altından), Çiçəkli yazının bizə, deməli, dəxli yoxmuş. Son ümid sənənsən, biləsən".

Kənd sovetinin sədri Mübariz kişiye məktubu Dil və Təfəkkür institutunun direktoru, çoxdanın akademiki olsa da hamının həmişə böyük məhəbbətlə "Professor" deyib çağırdığı, müasir Azərbaycan dilçiliyinə böyük töhfələr vermiş Məmmədəli müəllim özü yazmışdı. Əslində, bu məktub etimadnamə kimi bir şey idi. Özü

də daxil pafosu eləydi ki, elə bil, bir adama deyil, bütün kənd əhlinə ünvanlanmışdı. Məktubda Professor, Mübariz kişiyyə və eləcə də bütün kənd əhlinə bildirirdi ki, gənc alim F.Q.-yə böyük dövlət əhəmiyyətli bir işin öhdəsindən gəlmək kimi məsuliyyətli və ağır bir vəzifə tapşırılıb. Bu gənc alimin Çiçəkli yazını deşifrə edib ("deşifrə?") oxuması üçün gərək kənd əhli əlindən gələnlə köməyi əsirgəməsin. Böyük-böyük alimlər istedadlı gənc mütəxəssis F.Q.-yə ciddi ümidlər bəsləyirlər və onun təklif etdiyi deşifrə (açıqlama) üsulunu dəstəkləyirlər. Mübariz kişi bu yerə çatanda başını məktubdan ayırıb və qaşlarını çatıb F.Q.-ni yenə, bu dəfə xüsusi diqqətlə, hətta demək olar, gizli bir rəğbətlə süzdü. Professor az qala məktubda bu üsulun o biri üsullardan fərqi-nin elmi izahını da verirdi (Mübariz kişinin qaşları yenə çatıldı). Sonda isə arzu və ümidlərini bildirirdi. Çiçəkli yazı hökmən oxunmalıdır, çünki bu yazı xalqımızın tarixi ilə bağlı bir çox qaranlıq mətləblərin üzünə işıq salı bilər və salmalıdır. Nə bilim, bu dəfə bu iş, nəhayət, başa çatmalı, əvvəlki iki cəhdin uğursuzluğu bizi (bilinmirdi, Professor "bizi" deyəndə konkret kimi nəzərdə tutur, kənd əhli də bu sözün içində gedir, yoxsa bu ancaq şəhərdəkilərə aiddir?!) bəli, elə belə də yazılmışdı: "bizi!". Mübariz kişi "hm" ələyib bir qədər də ciddiləşdi, özünü yığışdırdı: "Məsuliyyətli olmaq lazımdır". Əvvəlki cəhdlərin ikisi də onun yaxşı yadında idi, o cəhdlər elə əvvəldən könlünə yatmamışdı, mütəxəssis adı ilə gələnlərdən elə ilk andaca Mübariz kişinin gözü su içməmişdi, indi isə bu cavan oğlan, bu F.Q.! "Özündən çox

razi adama oxşayır". Qərər, ilk cəhdlərin uğursuzluğu, Professor yazırdı, bizi (!) ruhdan salmamalıdı, ölkə ictimaiyyəti bizdən (yenə bizdən!) hünər gözləyir, belə-belə işlər, sağ-salamat qalın, sağsağlığı, yaradıcılıq uğurları ("yaradıcılıq uğurları?"), Bakıya gələndə görüşmək arzusu, öncədən təşəkkürlər və s. və i.ə. Məktubun sonunda hörmətli zətin imzasının altında böyük və dəbdəbəli (onunku ilə heç müqayisəyə də gəlməzdi – Mübariz kişinin bu yerdə hətta bir balaca paxıllığı da tutdu) iri bir möhür basılmışdı – elə bil, o möhürü onunçün elə yekə-yekə vurmışdular ki, məktubdakı isti, səmimi sözlər onu oxuyanı çaşdırmasın, məsələyə münasibətdə ciddi-liyi azaltmasın, əksinə, məsuliyyəti artırınsın.

Mübariz kişi möhürün bir qədər də ora-burasına gizli həsəd hissi ilə tamaşa etdi, çalışdı dairənin ətrafındakı qarmaqarışlıq sözləri oxusun, alınmadı, nəhayət, dərindən nəfəs çəkib (köks ötürüb) "belə..." dedi:

– Belə-belə işlər... – Mübariz kişi bu boyda məktubdan kiçik bir sitat götürərək, nəhayət, məktubu səliqə ilə bükdü və mizin çəkməcəsini çəkib ehtiyatla ora qoydu. – Bəli, belə-belə işlər. Aydındı məsələ. Professor necədi, salamatdı? – Mübariz kişi heç bir cavab gözləmədən soruşdu, beynində isə fırladırdı ki, F.Q.-ni birinci günümü aparsın öz evinə və çəksin onu söz-fikir imtahanına, "bu necə edəcək, görəsən oxuya biləcək, yoxsa?!", yoxsa məktubda yazılan kimi elə birinci gündən aparıb Bəhram kişiyyə tapşırınsın?!

– Salamatdı. Hamı salamatdı, hamının salamu var. – Bu dəfə F.Q. bir azcana səbirsiz cavab verdi.

– Belə... "Səbrsizdi". – Əsəbləri dəmirdən olan Mübariz kişi arxayın-arxayın öz sorğu-sualını davam etdirirdi. – Şəhərdə nə var, nə yox, halə?! Şəhər dəyişir, dəyişmir? – Sonra onu diqqətlə süzüb qəflətən, – sən heç kənddə olmusan? – soruşdu.

Mübariz kişi F.Q.nin üst-başına, oturuşuna, yerişinə-duruşuna bayaqdan nəzər yetirirdi, nəhayət ki, bu sualı verdi. Dözmədi. "Ağlum bir şey kəsmir".

– Şəhərdi də. Dayanıb yerində, nə bir yana tərpnəir, nə də dəyişir.

Əsas suala isə ("Sən heç kənddə olmusan?") F.Q. cavab vermədi. "Yox, bu adam heç kənddə olmayıb, ilk gəlişidi. Dikbaşdı, gözün dikir adamın gözünə, çəkmiş, bildiyini babasına verən deyil, bir az da... yox, elə əməlli-başlı lovğalığı da var. İstedadlı gənc mütəxəssis..." Çətin sezilən rişxəndli bir təbəssüm cavab kimi gəldi qondu sovet sədrinin nazik dodağının ucuna və o açıq-aşkar yalançı bir şuxluq içində onun üzünə qaşqabaqla baxan F.Q.-yə öz "günahsız" sualını bir daha təkrar etmək qərarına gəldi:

– Deyirəm, bu vaxtacan heç kənddə olmusanı?

Mübariz kişi F.Q.nin "ədəbaz" cavabını ("Şəhərdi də, durub yerində"), elə bil, heç eşitmədi, "gənc mütəxəssis" in darıxıb-darıxmamağı, yorğun olub-olmamağı, belə məlum olurdu ki, vecinə belə deyil, "aha, deyəsən, karıxmağa başladı bu istedadlı (?) gənc alim..." Sovet sədri verdiyi suala dəqiq cavab almadan əl çəkən adama heç oxşamırdı. F.Q. narazılıqla başını yırğaladı, açıq-aşkar yaxasını qurtarmaq üçün:

– Olmuşam, olmuşam. Dialekt yığmağa getmişəm tələblikdə – xalq deyimləri, sözlər, nəğmələr... Hər yerin özününkü olur, – dedi. Tələsik dedi.

– Nə yaxşı, nə gözəl... "Bəlkə bu dəfəlik yetər?!" – Hə, onda, sənün işin bir elə çətin olmaz. Kəndistan yeri darıxdırıcı yerdə. – Mübariz kişi səsinə gizli bir qüسسə zənlə F.Q.-ni süzdü.

– İş çoxdu, darıxmağa macal olmayacaq. "Darıxmaq ha?!"

Mübariz kişinin bu sözlərdən sonra qanı yenə də qaraldı. Əməlli-başlı, necə deyirlər, dalağı sancdı. Ünsiyyət heç cür alınmırdı. "Lovğa gədədi, ancaq..." Bir şeyi anlaya bilmirdi, F.Q.-nin bu cür dikbaşlığı (gizli də olsa), bu cür lovğalığı, bu cür təkəbbürü (daha dəqiq söz tapmaq çətin idi, əlbəttə – təkəbbür!) niyə onun kefini başlamışdı pozmağa?! Ona qərribə gəlirdi ki, beyninin dərinliyində bir əzablı (niyə əzablı?) duyğu doğulur. Qısqançlıq duyğusu. Çiçəkli yazını bu uşağamı qısqanır?! Niyə yasa batırırdı?! İcini, qəlbini, elə bil, qurd gəmirirdi. Səbəb isə məlum deyildi. "Ruh məsələsindən Bəhram özü yaqin onu xəbərdar edər... lazımı bilsə... Mənə nə gəlib?!"

Pəncərədən içəri gəlib sərin meh doldu və meh özü ilə ani işıq topası gətirdi, F.Q.-nin üzü işıqlandı, tez də bu işıq yox oldu. F.Q. siqaret çıxarıb kibrit çəkmişdi, amma yanılı çöpü siqaretə tutmadı, kibrit çöpü onun barmağından barmağına keçib eləcə yana-yana ora-bura əyildi və rəngi qap-qara qaraldı.

"İşdi, birdən..." İlk dəfə bu zaman F.Q.-nin ani olaraq işıqlanmış üzünü-gözünü gizli-gizli süzən Mübariz kişinin ağlına gəldi ki, ola bilər, bu F.Q. Çiçəkli yazını bəlkə oxusun. F.Q.-ni o ilk dəfə məhz bu zaman yazını oxuyana oxşatdı. Gözləri işılda-ışıldaya kibrit çöpünün necə yanmasına baxarkən: "Beləsi hikkəsindən oxuyar, geri çəkilməz." Öz fikirindən özü də diksindi: "Bəs sonra?! Bəs sonra nə olacaq?! Yazı oxunsa daha biz kimə lazım olacağıq?! Budu bax, necə məktublar yazırlar..."

– Bəhram kişinin evi ha tərəfdədi, bir göstərən ol- saydı... – F.Q. yanub qurtarmış kibrit çöpünü zibil yeşiyinə atdı, siqareti qaytarıb qutusuna qoydu və söhbəti yekunlaşdırmağa cəhd etdi. Yol yorğunluğu özünü yavaş-yavaş biruzə verirdi. "Üzüm bir ovuc su vura bil- səydim..."

– Tələsirsən? "Həm də çox hövsələsizdi". Tələsmə, mən özüm səni aparacağam. – Hələ də bütün qəlbinin genişliyi ilə özünü sevinməyə məcbur edə bilməyən Mübariz kişi (ürəyini hələ də nəəsə sıxır, sıxırdı) birdən pəncərəyə diqqət edib ("hava qaralır") ayağa qalxdı. – Akademik özü yazır ki, sənə hər cür köməkliliyə görə göstərək. Borcumuzdu. Getdik.

Bunu eşidən F.Q. sevincək bir səmimiyyətlə:

– Sağ olun, çox sağ olun, – deyərək Mübariz kişi qalxınca o da tez yerindən ayağa durdu və beləliklə, Mübariz kişinin otaqdan çıxmaq istəyini qətiləşdirmiş oldu. "Birdən fikrini dəyişər. Halım, halım yoxdu indi sənənlə uzun söhbətə. Bütün suallarına cavab verməyə, vallah, halım yoxdu".



Mübariz kişi, ardınca F.Q. sovetliyin balaca həyətinə çıxdılar. Hava hələ də tam qaralmamışdı. Mübariz kişi F.Q.-nin qədim Qarağac kötüyünə qabaq təkərlərini dayayıb saxladığı ayrı-üyrü, köhnə maşınuna gözucu baxıb "rəngi nədir bunun görəsən, bu, yəni, səhərdən buracan özü gəlib çıxıb?!" dedi:

– Bu qoy qalsın, orda saxlamağa imkan yoxdu. Pi- yada gedəcəyik.

"Nolar?!" F.Q., müəllim sözündən çıxmayan inti- zamlı məktəbli kimi maşını açıb arxa oturacaqdan əş- yalarıyla, kitablarla dolu uzun qayıqlı yaşıl yol çantası- nı götürdü, sonra maşının pəncərələrini axıracan qal- dırdı, qapılarını bağladı, sonra bir də yoxladı, əmin ol- du ki, "ala-bula" öz qınına çəkilib:

– Mən hazır, – dedi və çantanı sol çiyinə alıb (ağır gəldi, çiyini dəyişdirdi) fağır-fağır gözlədi ki, Müba- riz kişi ağsaqqaldı, qabağa düşsün, yola düzəlsin, o da onun arxasınca getsin.

Altdan-altdan ona diqqət yetirən Mübariz kişi aya- ğını çəkə-çəkə yola düzəltdi. Yolları əvvəlcə Kəhrizli ar- xın yanını keçirdi, sonra azca sola burulub çıxacaqdı- lar Vəng dağının düz ətəyinə uzanan naxır yoluna. Mübariz kişi çaşqınlıq içində idi. Danışmaq həvəsi yol gedə-gedə nədisə uçub getmişdi, o biri tərəfdən də sus- mağı düzgün saymırdı. Ona elə gəlirdi ki, iki adam ya-



naşı yol gedirsə, hələ bu adamlardan biri buralara nə bələddisə, qonaqdisa, hökmən onunla söhbət eləyə-eləyə bu yolu getmək lazımdır. Yenə cibindən dəsmal çıxarıb boynunun tərini sildi, boğazını arıtlayıb əli ilə kəndin bu yerindən baxanda o qədər də vahiməli görünməyən (dev yox olmuşdu, havadaca ərimişdi) Vəng dağını göstərdi, dilucu dedi:

– Bəhrəmin evi dağın lap ətəyindədi. Bir az yolu-muz var.

F.Q. dinmədi. Yolu keçib Kəhrizli arx tərəfə getdilər. Yol boyu bilə-bilə F.Q.-nin üzünə baxmayan ("niyə, nə üçün?") Mübariz kişi söhbət xətrinə bayaqkı sözü-nə davam elədi:

– Bu yazını deyirəm, yəni, bunu oxumaq bu qədərmi vacibdi? Üçüncü adamsan, göndərirlər, səninlə üç oldu. Deməli, vacibdi. – Mübariz kişi öz sualına özü də cavab verdi. – Elə-belədən Professor narahat olmaz... "Yəni sizin oralarda bir başqa ciddi işiniz yoxdu?" – Mübariz kişi dumdurdu, səma rəngli gözlərinin dibində bic və yalançı sadəlilik, amma yenə də həmənkə təkidlə başını döndərüb F.Q.-nin üzünə baxdı. Uzun burunun ucunda tər dənəcikləri bircə-bircə durub qalmışdı.

Yorğun-argın, ac-susuz F.Q. özü də bilmədi ki, nəyə görə ağzından məhz bu sözlər çıxdı:

– Görünür, elədi.

Mübariz kişi F.Q.-nin "görünür, elədi" sözlərini özünün dilə gətirmədiyini sualına cavab kimi qəbul etdi və bu zaman sidq-ürəkdən mat-məəttəl qaldı. "Mənəim fi-

kirlərimi oxuyur. Nahaqdan bunu göndərməyiblər. Ürəyimə dammışdı. Vergilidi". Bu dəfə dəsmalla deyil, əlini atıb boynunun ardını sildi, sonra yüngülcə tumarladı.

Kəhrizli yolla bir az da arx boyunca gedib sola çöndülər. Artıq bu yol düz aparırdı Bəhrəm kişinin həyatının ağzına (Vəng dağının ətəyinə). Kəhrizli yolun altından sakit-sakit suyu axan balaca körpüsünü keçdilər. Sol tərəfdə, kəhrizin kənarında iki balaca və arıq qız uşağı, allı-güllü gen tumanları əyinlərində, biri birindən üç-dörd metrə aralı, hər biri qabağına bir qalaq kirlə qab düzüb kəhrizin suyunda yumağa hazırlaşmışdılar. Bu arıq qızlar bir-birinə eynən bacı kimi oxşayırdılar; ikisi də qaraca, saçları pinti-pinti, necəgəldi yığılmış, yalın ayaqları palçıqlı-kirli bu qızlar olardı on, on iki yaşlarında. Belə görünür, bu "bacılar" küsülü idilər. Arx boyu bir-birindən kifayət qədər kənarında hər biri öz qab-qacağını qalaq edib yığmışdı. Biri o birinə baxmaq belə istəmir, üzlərini ciddi-cəhdlə yana tutur, bir-birlərilə mövcud olmayan "üçüncü" adam vasitəsilə danışırdılar. Guya bu "üçüncü adam" bunların hirsli-hikkəli sözlərini birindən o birinə ötürməliydi. Onların acıqlı söhbəti F.Q.-yə çox maraqlı və gülməli gəldi.

– O adama deyin, qablarını tez götürüb getsin. Bu-ra mənəim yerimdi. Yoxsa...

O biri qızın isə bu təhdid heç vecinə də olmadı:

– O adama deyin, nə vaxt ki qablarımı yuyub qurtaracam, o vaxt da gedəcəm. Yer heç kimin deyil. Yerini adı yoxdu.

Küsülü qızlar başladılar hirsli-hirsli arxın suyuna basıb qabları saqqıltıyla yumağa. F.Q. ki, dilçi idi, onun diqqətini "yerin adı yoxdu" sözləri çəkdi və o, ad-dımlarını yavaşıtdı ki, bu mübahisənin davamını da eşidə bilsin. Aydın və aşkar idi ki, bu küsülü qızların bir-biri ilə bu cür əda ilə danışmasının səbəbi var, yüz faiz bu balaca gözəlçələr ya qonşu idilər, ya da bir sinifdə oxuyurdular, qərəz, bunların rəfiqəlikləri heç bir şübhə doğurmurdu. "Ay sizi, gözəlçələr..." F.Q.-nin doğağı qaçdı. Mübariz kişi başı öz fikirlərinə qarışıb yana-yörəyə fikir vermədən gedirdi, qızlar vecinə deyildi. Əslində, heç onlar da qızların vecinə deyildilər, çünki qızların da başları bir-birinə bərk qarışmışdı. Qızların mübahisəsinin sonunu artıq körpüdən kifayət qədər uzaqlaşmağda olan F.Q. qulağının ucu ilə zorla eşidirdi.

– Kim birinci gəldi, yer onundu. Yerin adı yoxdu. O adama deyin ki, yer, göy dağla mən Əhmədi unudan deyiləm!..

– O adama deyin ki, yer, göy dağla mən də Əhmədi unudan deyiləm! Bir də o adama deyin ki, mənim qabların tələsikdi. Cabbar müəllim bu axşam bizə qonaq gələcək. – "Cabbar müəllim" adı xüsusi fəxr və qürurla səsləndi. "Məlum oldu. Gözəlçələr bu Əhməd kimdisə aralarında bölüşdürə bilməyiblər".

– O adama deyin ki, mənim işim ondan da tələsikdi. Atam bu axşam çörəyini evdə, hamumuz ilə bir yerdə yeyəcək...

Arx başında həm qızların, həm də uyulan qabların hirsli və saqqıltılı səsi artıq eşidilməz oldu. Yanından ötdükləri həyətdəki ağacdan iki sığırçın bir-birinə həsrətlə qıslıb qalmışdı, onların civiltisi qızların səsinə əvəz elədi. Sığırçınların civiltisinə hardansa gəlib inək böyürtüsü qarışdı. İtlər geri qalmadı, "hay verib" bir ağız onlar da hürdülər. Artıq qaranlıq daha sürətlə ətrafı bürüyürdü. F.Q. bayaqki allı-güllü, gen tumanlı qızın dediyi "yerin adı yoxdu" sözlərini beynində "yerin adı var, yoxsa yoxdu? Məkanın adı məkanı anlamaq üçün bizə nə verir?" sualına çevirmədiyi çevirdi və yanında ayağını çəkə-çəkə gedən, dəsmalını cibinə qoymadan tez-tez üzünün, boynunun tərəni ("yaman tez-tez tərləyir") silən Mübariz kişini qəflətən və birmənalı şəkildə unudaraq düz Bəhram kişinin həyətinə qədər bu sualla ("heç dəxli var?!") beynində savaşa-savaşa getdi. Mübariz kişi yanında gəmiləri batmış adamlar kimi qaş-qabaqla gedən F.Q.-yə yolboyu altından altından diqqətlə nəzər yetirir, ola biləcək şübhələrinə son qoymaq istəyirdi, amma ürəyi-nə isə dammışdı: "bu oxuyacaq!"



Bəhram kişinin kəndin yuxarı ucunda arxasını Vəng dağına söykəmiş evini görən kimi F.Q. onu öz-özlüyündə "Çoban papağı" adlandırdı. Yatmış devin qarın altında çoban papağı?!... "Gözəlçə düz demirmiş, yerin adı var, ən azından yerin adı olmalıdı, yoxsa o yer,

yer deyil". Mübariz kişi başı ilə (bəlkə də uzun burnu ilə) evə tərəf işarə edərək, nəfəs dərib dayandı, F.Q.-ni dümsüklədi. Çantanı qurumuş sağ çiynindən çıxarıb əlinə alan F.Q.-yə elə gəldi ki, yol yoldaşı Çoban papağına gizli bir qışqanclıqla baxdı:

– Odu həyat, özü də həyətdədi...

Həyatə yaxınlaşıb tikanlı çəpərin ortasında bu çəpərin özündən çətinliklə seçilən bir balaca taxta qapı vardı, Mübariz kişi bu qapını açmaq istərkən, qapı qəflətən özü açıldı. F.Q. təəccüblənməyə hətta macal tapmadı, qapının o biri tərəfindən başında, daha doğrusu, təpəsində alabəzək araxçın, əynində uzunqollu dama-dama köynək, şax qamətli, ucaboylu, yaşlı bir kişi göründü. Bu kişinin xeyli mehriban və həlim sifəti var idi, səsi də öz həlimliyi ilə üz-gözünə çox uyğun gəlirdi. Bu kişi ilə bil, onları gözləyirdi.

– Ay sizi xoş gəldiniz. Buyurun. Keçin, keçin.

Başında araxçın, əynində qolsuz kürk, ağ saqqalını qaşıya-qaşıya Bəhram kişi bir kənara çəkilib qonaqları həyatə buraxdı. "Şəhərdən gələne oxşadı".

Mübariz kişi çətin anlaşılan ərlə F.Q.-ni bir əli ilə az qala zorla qucaqlayıb özündən əvvəl həyatə saldı. Bəhram kişi bayır qapını bağladı, cəftəsini vurdu və qapı o saat həyat tərəfdən tikanlı çəpərin bir parçasına çevrildi. Həyatın ortasında böyük bir ağacın (Qarağacın) altında taxta bənzər, elə taxt əvəzi yarım dairəvi, bir tərəfi söykəncəkli skamyə, qabağında da dördkünc, taxtadan bir miz var idi. Bəhram kişi qonaqları Qarağacın düz altına gətirdi.

– Gəl, a bala, keç, əyləş. Mübariz, keç. Keç bura. Oturun, oturun. Mən indii...

Bəhram kişinin səmindəki sakit nəvazişi axşamçağı Vəng dağının bu həyatə "məxsusi" göndərdiyi könüloxşayan sərin meh kimi hiss etməmək mümkün deyildi. Sonralar F.Q. fikir verib görmüşdü ki, Bəhram kişi ciddi olanda da mavi gözlərinin dərinliyindəki işıqlı təbəssüm öz yerindən əskik olmur. Gözlərinin dibində sanki çraq yanırıdı.

Artıq hər tərəf qaranlıq idi. Evin işığı zəif də olsa, Qarağacın altına qədər gəlib özüni çatdırırdı. İki dəqiqə çəkdi, ya çəkmədi, Bəhram kişi əlində podnos (sini), podnosda (sinidə) çay stəkanları evdən çıxdı. Artırmaqda pısqıldayan samovardan ("Nə zaman samovarı yandırdı?!" su töküb rəngə qarışdırdı, dodaqaltı " bu saat, bu saat..." deyə-deyə gətirib "Balaca" adlandırdığı bu yekə ağacın altındakı dördkünc mizin üstünə podnosu (sinini) qoydu.

...Düz iki il əvvəl bir balaca kırıxıb qalsa da, amma kənd içində fəxrlə gəzən Bəhram kişinin evi də, həyatı da Dil və Təfəkkür İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən "istila" edilib əsl "hərbi" qorğaha çevrilmişdi. Vəng dağının düz göbəyində, yüz illərdi adamların dağı qurşaq kimi sarıyan, ömür boyu ayaq basıb getdikləri çıxırın məhz sağ tərəfində (sol tərəfdəki qaya parçası Bəhram kişinin evinin üstünə əyilmiş həməni quzğun dimdiyi idi) bir mağara tapılmışdı. Mağaranın içində dörd divar boyu qərribə işarətlər görünmüşdü və, əlbəttə ki, bu işarətlər barədə lazımi yerlərə xəbərlər verilmişdi.

Xəbər fırlanıb dönüb axırda paytaxta, Dil və Təfəkkür İnstitutuna qədər gedib çıxdı.

İnstitutdan əvvəlcə bir neçə adam gəldi. Mağaraya yaxın olduğuna görə (mağaraya ilk girən adam da başqası deyildi, elə o özü idi) Bəhram kişinin evinə yığışdılar. Birgünlüyə iş-gücünü atan Professor özü şəhərdən durub gəldi. Bəhram kişinin qırrasını görmək lazım idi, Mübariz kişinin rənginin qaralmasını. Nə qədər təkid etmişdisə də Professor hansısa strateji (özü dediyi söz idi – strateji!) nöqteyi-nəzərdən Bəhram kişinin həyatından çıxmamışdı (bəlkə Bəhram kişinin təkliyi, üstəlik bu cür qonaqçanlı olması onun xoşuna gəlmişdi, bəlkə səbəb başqa bir şey olmuşdu – kim bilir?!). Professorun bu kişiyə rəğbəti açıq-aşkar idi, gecə yarisını keçən uzun söhbətdən sonra ona ürək qızdırıb belə demişdi: "Bəhram, bu yazını oxumaq çox vacibdir, sənə deyirəm, çünki görürəm, sən məni anlayırsan, nəyin bahasına olursa olsun onu oxumalıyıq, inan mənə, lap elə həyatımı qurban verərdim..." Bəhram Professorun bu əzminə heyran olmuşdu və heyranlığı bütün üzündə-gözündə, hərəkətlərində, sözündə aşkarca görünür, hiss edilirdi. Bəhramın Vəng dağı ilə bağlı xatirələrinə maraqla qulaq asan Professor "bu kişi əsl sirr dağarcığıdı.." elə o gecədən Bəhrama xüsusi bir hörmətlə yanaşmağa başladı, kənddəki bütün işləri onun vasitəsi və köməyi ilə həyata keçirməyi qərarlaşdırdı. Mağaraya yazını öyrənmək üçün gələnlər Professorun göndərişi ilə birbaşa Bəhram kişinin evinə gəlməyə başladılar. İlk qonaqlar da Bəhramgildə qaldılar və onlar mağaradakı

işarələrin şəklini çəkəndən sonra (işarələrin şəklini çəkmək, əslində, onların üzərində başqa şəraitdə də, məsələn, şəhərdə, İnstitutda işləyə bilmək üçün idi) şəhərə qayıdan kimi Bəhram kişi həyatındakı Bozlar adlı köpəyi bir azca da sirli ədayla aparıb mağaranın içində bir küncə zəncirlədi. "Girib-çıxan çox olmasın..."

Bəhram kişinin yaxşı yadında idi. İlk kəndə gəlib yazı naxışlarının şəklini çıxaranda üç gün onun evində qonaq qalmış o yaşlı, qaraqabaq müəllim var idi, ona (Cəfər müəllimə) səhər-səhər çay içdikləri zaman birdən-birə nə mənə, nə sənə, dedi ki, bu naxışlar, elə bil, çiçəkdi, çiçək ləçəkləridi, bu yazı əməlli-başlı çiçəyə oxşayır. Həqiqətən də elə idi. Baxan kimi ürəyində öz-özünə elə belə də demişdi: "çiçəkdilər bunlar, çiçəkli yazıdı bu..." O zaman qaraqabaq Cəfər müəllim bir söz deməmişdi, elə bil, Bəhram kişi deyəni eşitməmişdi. Sonralar kimsənsə, adı axıra qədər bilinməyən bir İnstitut əməkdaşının sözü ilə şəhərdə bu yazını hamı "Çiçəkli yazı" adlandırdı. Əvvəl-əvvəl çox adam bu adın müəllifliyinə iddia etdi, amma bundan bir şey çıxmadı, çünki, yavaş-yavaş bu ad Professoru aid edilməyə başladı. Bundan xoşlanan Professor nə "hə" dedi, nə "yox" dedi. Amma sükutu hərdən o qədər mənalı oldu ki, mübahisələr öz-özünə kəsildi – yavaş-yavaş institut əhli "bu gözəllikdə adı bu kişi verməyəcək, kim verəcək?!" deyər birdəfəlik "bidət gətirdi" və Professor bu şəkildə oldu adın müəllifi. Əslində, Bəhram kişidən bunu kənddən ayrılarkən yoluna qoyduğu bal payı kimi açıq ürəklə qəbul etdi.

Yazının adı, həqiqətən, özünü doğruldu, yazıdakı (bunu yazının surətini çıxaranlar deyirdilər) işarətlər, həqiqətən, çiçək ləçəklərini xatırladı; hər işarət bir ləçək idi. (Bəhram kişi bu dəqiq adı hardan tapmışdı – özü də anlamırdı) Ləçəklərin sayı dəyişirdi, çiçəklərin boyu-buxunu, nazikliyi-qalınlığı dəyişirdi, çiçək-çiçəyə bənzəməirdi, amma hər işarət yenə də çiçək idi, başqa şey deyildi – bu hərdən kəşif iyi verən mağaranın nahamvar, əyri çıxıntılı daş divarına boyaboy həkk edilmiş rəngsiz çiçək idi, uzun çiçək çələngi.



Şəhərdə isə hadisələr sürətlə inkişaf etdi.

Sirriçində Çiçəkli yazını oxumağa əvvəl-əvvəl İnstitutun bütün həvəsli əməkdaşları birdən girişdi. Bu, səssiz-küysüz, bəzən açıq, bəzən gizli, elə bil, öz-özünə baş verdi, aparılan "tədqiqatlara" qonşu institutların ağsaqqal və qarasaqqal alimləri də qatıldı. Tarix və Arxeologiya institutları isə xüsusilə, canfəşanlıq etdilər. Az qala "ara qarışıb məzhəb itmişdi." Hər ağzıdan bir səda gəlirdi. Nəhayət, Professor bütün bu səs-küydən, sözsavdan bezib belə qarara gəldi ki, Çiçəkli yazını ayrı-ayrılıqda yox, hamı bir yerdə ümumi səy və iradə ilə oxumalıdır, (qərar qəbul etməyə haqqı vardı, çünki Çiçəkli yazı barədə ilk məlumat ona gəlmişdi. Buradan isə belə çıxırdı ki, Çiçəkli yazını ilk əvvəl Dil və Təfəkkür İnstitutu üzə çıxarıb). Tarixçilər bu təklifi, başqa

yolları yox idi deyən, qəbul etməyə məcbur qaldılar və öz növbələrində əks-təkliflə çıxış etdilər. Bu əks-təkliflə ilk əvvəl olmasa da Professor, nəhayət, (hər halda yazının oxunuşunun iki uğursuz cəhdi artıq baş vermiş, onunun mövqeyi kifayət qədər zəifləmişdi) razılaşdı. Əks-təklif isə bundan ibarət idi. Yazını oxumaq haqqını qazanmaq üçün adı keçən İnstitutların (Əlyazmalar İnstitutu az qala unudulmuşdu – onlar da işin içində var idilər) birgə Elmi Şurasına yazını oxumaq iddiasında olan adamın özəl üsulu təqdim edilməliyi. Daha çox təqdir və qəbul edilən üsulun müəllifi yalnız bundan sonra hamının birgə rəyi əsasında kəndə yazını yerində oxumağa (üzünü köçürən zaman buraxıla biləcək səhvlər istisna olunmurdu) göndəriləcəkdi. Öz üsulunun təqdimi ilə Elmi Şurada çıxış edənlər az olmadı. Birgə Elmi Şuranın iclasları İnstitutların direktorlarının iştirakıyla baş verirdi. Müzakirə və debatlar son dərəcə qızğın (maraqlı, ehtiraslı, sərt...) keçdi. Hər çıxış edən qələbə qazanma ümidi olmasa da ən azından "özünü göstərmək", elmə "təmənnəsiz" xidmətini bir daha nümayiş etdirmək üçün əldən-ayaqdan getdi. Müzakirələrin sonunda əsas söz isə Professorunku oldu. Professorun xüsusi simpatiyaya bəslədiyi "Çiçəkli yazı adını mən ilk dəfə Professorordan eşitmişəm" sözlərinin müəllifi F.Q.-ni ürəklə və xüsusi həvəslə dəstəkləməsi Elmi Şura üzvlərinin uzun söz-söhbətdən, məşverətdən sonra məhz onu qalib seçməsinə səbəb oldu. F.Q.-nin təklif etdiyi üsul isə çox sadə idi (hətta bəsit idi – deyə bilərlik), mahiyyəti ondan ibarət idi ki, bütün mövcud yazı növlə-

rindən təcrid olunmaq və Çiçəkli yazının öz kodunu, öz immanent mahiyyətini tapmaq lazımdır. Başqa üsul təklif edənlər hansısa mövcud, yaxud ölüb getmiş yazı növlərinə istinad edirdilər. Bunları qəbul etməyən F.Q. heç nəyə istinad etmədi. Açar sözü axtarıb tapmaq – bu idi F.Q.-nin təklif etdiyi dəşifrə prinsipi. Nə latın, nə pəhləvi, nə də qədim türk işarətlərini köməyə çağırmadan bu özünəməxsus yazını çözmək F.Q.-yə görə nəinki mümkün, hətta yeganə həll yolu idi. Və bir çox mübahisələrdən sonra (xüsusilə, tarixçilər və onların ideya rəhbərləri olan, ağ qaşlarının ucunun yuxarı boy atması ilə vəhşi aslanlara bənzəyən və sərt xasiyyəti ilə seçilən akademik Aslanzadənin bəzən gizli, bəzən açıq qarşıdurmasına baxmayaraq – onlar bir nəfər kimi hər hansı çözümləşmə işində ancaq qədim pəhləvi əlifbalarına üstünlük verirdilər) F.Q.-nin təklif və Professorun inanınca canfəşanlıqla müdafiə etdiyi üsul yavaş-yavaş haminin real marağına səbəb oldu. Bu, böyük uğur idi. Elə o dəqiqədən başlayaraq iş yoldaşları, hətta digər İnstitutların tanış və qeyri-tanış əməkdaşları gizli həssaslıqla ona xüsusi bir nəvaziş (kimi süni, kimi təbii) göstərməyə başladılar. Gələcək alim karyerasının çox mühüm özlü daşlarından biri beləcə qoyulurdu. Beləliklə, mötəbər İnstitutların birgə Elmi Şurası onun seçimi ilə bağlı öz qərarını (Aslanzadənin təəssüflə dediyi kimi "əlacsız qalaraq") elan etdikdən, o isə böyük ruh yüksəkliyi və sevinclə təbrikləri qəbul etdikdən sonra gənc mütəxəssis böyük bir həvəslə başladı Vəng dağının ətəyindəki kəndə yola düşməyə hazırlaşdı.

"Heç hənərin yeri? Bu Elmi Şura hardan gəlib girdi beynimə?" F.Q. Bəhram kişinin miz üstünə qoyduğu pendirdən yuxarına içinə sızıb çaydan içə-içə onun mavi, gülər gözlərinə baxır, əslində, nə dediyini eşitməyə, eşitməyə, sualına belə bir cavab verir:

– Bilmirəm. Amma yox, çətin...

Ürəyi biixtiyar guppuldayan Mübariz kişi bu dəfə də yerində qurcuxdu, yenə diqqətlə F.Q.-ni nəzərdən keçirdi və elə indicə o, əgər lazım gələydi, sidq-dil ilə and içərdi ki, bu oğlan Bəhramın ondan nə soruşduğunu eşitməmişdi. Amma cavabı bayaqki kimi (Sovetlikdə olan kimi) yenə yerinə düşmüşdü. Çaşqınlığını əsla biruzə vermək istəməyən Mübariz kişi öləndəki stakanı xüsusi bir səliqə ilə mizin üstünə qaytarıb qoydu. Bəhram kişi isə F.Q.-yə çaydan ləzzətlə dada-dada öz mavi gülər gözlərini qıyıb bu sualı vermişdi:

– Səndən başqa da kəndə bu işin dəliyə gələn olaçaq, ya ki, sən tək qalacaqsın, balası?

– "Bilmirəm. Amma çətin..."

Sualın səsi çox uzaqdan, boğuc bir dərənin dibindən gəldi. Sualın mənasını isə Bəhram kişinin gözlərinin dibindəki təbəssüm pıçıldadı. Bu təbəssümü ilk gördüyü zamandan bəri onun "əsiri" olan F.Q.-yə əvvəlcə elə gəldi ki, təbəssüm bu adamın deyil, onu kimdənsə (başqa birisindən) borc alıb, amma buna çox aludə olmadı ("nədi, nə deyil, kimindi, kimin deyil – ən əsası odu ki, səmimidi"). F.Q. bu gözəl təbəssümə öz qarışıq təbəssümü ilə cavab verdi. Yəni, bilinmədi, gülməyə, yoxsa dişini qıcadır. Vardı, öz sifətinin F.Q.

üçün belə anlaşılmaz oyunları vardı. "Gənc elmi mütəxəssis" Mübariz kişinin az qala əsməyə başlayan əllərinə baxa-baxa (bu kişidən heç xoşu gəlməmişdi "adamın üzünə baxmır...") onun halından gizli bir ləzzət aldı: "Mübariz kişi, deyəsən, əməlli-başlı karıxıb". Karıxmış Mübariz kişi isə artıq hiss etmişdi ki, elə indicə F.Q. ilə Bəhram arasında sazişsiz-zadsız bir "kөнül-qəlb" müqaviləsi bağlandı və F.Q.-ni Mübariz kişi belə "itirdi".

- "Oxuya bilməz, inşallah!".

- "Yox, oxuyacaq!".



Bəhram kişi mağaranı əməlli-başlı özəlləşdirmişdi – bunu bu cür də başa düşmək olardı. Bozları həyətdən aparıb mağarada saxlaması (Çiçəkli yazının işarətlərini mi qoruyacaqdı?!) kənar gözələ baxana sərt bir ismarıq idi. İsmarığın görünməyən tərəfiylə işimiz yoxdu, görünən tərəfi isə bu idi: "Mağaraya mənsiz girmək olmaz! Mağara ilə şəhərdən gələnlər arasında əlaqəçi mənəm! Mağara ilə heç kimin işi olmasın, mağara mənlikdi". İnsafən, əyri oturub düz danışsaq, Bəhram kişinin özünü bu cür aparmasına haqqı çatırdı, belə ki, mağaranı tapan, əslində, elə Bəhram kişinin (daha dəqiq: Bozların) özü idi. Köpəyi qabağına sahib qonşu Qamışlıq kəndinə əyri cığırla getdiyi yerdə (köpəyə icalat alacaqdı, Qamışlıqda mal kəmişdilər) Çoban papağının düz təpəsinə kölgə salan Quzğun dimdiyinə çatanda köpək zin-

gildəmişdi, daha bir addım da irəli getmək istəməmişdi. "Qurddu, nədi?!" Bəhram kişi ehtiyat edib həmişə dağ cığırına çıxanda cibinə qoyduğu iri alman bıçağını (Əryən kişinin davadan gətirdiyi və ona hədiyyə etdiyi bıçaq idi) çıxarıb, açdı, amma Bozlar yeri iyiləyə-iyiləyə qəflətən cığırın əyri sağ tərəfinə, kol-kos basmış, görümsüz bir qaya parçasının qarşısına döndü. Allahın heyvanı arxa pəncələrinin üstə dikəlib iki qabaq pəncəsi ilə qayanın ağzını basmış bu tikənlə, cod süngür kol-kosunu inadla eşləməyə başlamadımı, başladı. Köpəyin sakit mırıldamağından Bəhram kişi anladı ki, məsələ qətiyyəən qurd məsələsi deyil, bıçağı qatlayıb cibində gizlətdi. Yaxınlaşıb kol-kosu diqqətlə və maraqla gözdən keçirdi və... qaşları çatıldı. Aman Allah, dəfən-dəfən yanından (özü də təkəcə onun yox, bütün kənd əhlinin, elə Bozların özünün də) o tərəfə, bu tərəfə keçdiyi bu cındırış (süngür) kollarının arxasında nə isə birdən ona "gəl-gəl" dedi. Bu cod kol-kosu əli ilə birtəhər orabura ələyib heç nədən ortaya çıxan qapı boyda, balaca qapı boyda bir boşluq (mağaranın ağzını) gördü. Mağara belə tapıldı.

...Mübariz kişi əvvəl-əvvəl məsələnin mahiyyətinə, belə deyək, müləfət olmadı, "Mağaradı da, nədi ki?! Vəng dağında yalan olmasın, bəlkə onlarla bu cür mağara var. İndi durub gedib bunu qoruq elan etməyəcəyik ha..." Yanına hövlnək gəlmiş Bəhrama laqeyd halda dedi:

- Get, Bəhram, get, işinlə məşğul ol. İşin-gücün yoxdumu sənini?!

– Sənə deyirəm, Mübariz, bu yer adi yer deyil. Bax, sonra peşman olmayasan.

– Olmaram. Nə var axı bu mağaranın içində səni bu cür haldən çıxarıb?! – Mübariz kişinin bir an əvvəlki laqeydliyi Bəhrəmin xəbərdarlığından sonra "oldu, oldu da" marağa çevrildi.

...Bəhrəm kişi birinci dəfədən qaranlıqda (qaranlıq isə zil qaranlıq idi) heç nə seçəmmədi. İki fənər kimi titrəyən və Bozların gözlərinin dibindən fışqıran işıqdan başqa burada heç nə görmək mümkün deyildi. Bəhrəm kişi qorxaq adam deyildi, heç deyildi, amma hiss etdi ki, ürəyinin gupputusunu birdən-birə az qala qulaqlarının pərdəsini deşməyə başladı, əli yenə cibinə getdi, alman bıçağının polad gövdəsi qaranlıqda parıldadı. Bəhrəm kişi əllərilə havanı toxunurmuş kimi, elə bil, yoxlamağa başladı, mağaranın içinin sərhədlərini öyrənməyə çalışdı. Birdən yadına düşdü ki, mağaranın ağzı, deyəsən, onun arxasınca yenidən qapandı. "Ağzı bunun kol-kosla örtüldü, ax, ax, gərək içəri girməmiş kol-kosu təmizləyəydim. İndi mən buradan necə çıxacağam, Allah?!"

Doğrudan da mağaranın ağzı təəccübdən gözləri dörd olmuş Bəhrəm kişini və Bozları içəri buraxıb yenə sıx, cod və tikənli cındırış süngür kolları ilə özü-özünü qapayıb örtmüşdü. "Bu nə işdi?! Heç belə işə düşməmiş idim." Köpəyə səsləndi:

– Bozlar, Bozlar, gəl, maralım, gəl çıxart məni burdan, harda qaldı bizim bu xarabaya girdiyimiz yer?!

Köpək ağıllı köpək idi, qulaqları biz durdu, Bəhrəm kişinin eləcə səssizdən anladı ki, ondan nə gözləyir. Ora-bura fırlanıb, oranı-burayı qoxlayıb mağaranın ağzını çox tez tapdı. qarşısında arxa pəncələri üzərinə qalxıb zingildədi. Onun gözündəki işığa gedib Bəhrəm kişi də içəri girdiyi yeri görə bildi. Cındırış kolları Bəhrəm kişinin lap yaxınında imiş. Güc-bəla ilə, tikənə əli ilə iliş-iliş Bəhrəm kişi özüne və köpəyə yol elədi, birtəhər özünü bayıra salandan yalnız sonra ürəyi yerinə gəldi. Hər tərəf sakitlik və işıqla dolu idi. Yalnız quşların şax səslə cikkildəməsi ordan-burdan bu sükutun içinə girirdi. İki il qaranlıq mağara sanki yoxmuş. Bir-iki "tanış" arı vızıldayıb uçub getdi. "Allah, çox şükür, çox şükür. İşıqlı, gen dünya başımıza dar olacaqdı". Bəhrəm kişi rahatlıqla köksünü ötürdü.

Bəhrəm kişi birinci gün mağara barədə heç kimə bir kəlmə söz demədi. Evdə oturub çox düşündü, çox düşündü. Nə isə qəlbinin dərinliyində bir səs ona deyirdi ki, bu mağara adı mağara deyil, burada nə isə var, baş verəcəklər hələ irəlidedi. Bütün gecəni ürəyi üzülə-üzülə keçirdi. Sabaha qədər narahatçılığı keçib getmədi. Sabah isə açılar-açılmaz yenə Bozları yanına alıb Quzğun dimdiyinə qalxdı. Özü ilə bu dəfə bir balta gətirmişdi, o balta ilə mağaranın ağzını təmizləməyə başladı. Heç düşünməzdi ki, bu iş belə ağır olacaq. Vəng dağında bitən cındırış süngür kolları (başqa heç bir yerdə bu müxəbənər tikənli, zəhrimar kola rast gəlmək mümkün deyildi) balta zərbələrinə mətanətlə dözür, əyilib, əyilib, sunur, yaralanır, amma haradansa yuxarıdan, aşağı-



dan yeni qalın zoğlar üzə çıxır, qol kimi açılıb Bəhram kişinin üzünə, gözünə dürtülür (araxcını iki dəfə başından sürüşüb düşdü), sanki onu qucaqlamaq istəyirdi. Çox əlləşdi, üzü-gözü tikənə ilişmədimi, ilişdi, amma, bir adamın az-çox rahat keçə biləcəyi boyda bir yeri, nəhayət ki, təmizləyə bildi. Artıq cəsərlə mağaranın içinə daxil olmaq olardı. İçəri keçəndə bura daha əvvəlki kimi (dünənki kimi) zil qaranlıq deyildi. Mağaranın təmizlənmiş ağzından işıq topası bu qədər gecikdiyi üçün özünü taxsırkar bilən həsrətliyə kimi içəri nə təhər soxmuşdusa, indi burda, necə deyərlər, heç olmasa, göz-gözü görə bilirdi.

Mağara nə böyük idi, nə də kiçik. Beş-altı addımlıq uzunu, ondan az qədər eni vardı. Narahat Bozlar yenə ora-burayı aramsız qoxlamağa başladı. Zəif kəsif iyyindən başqa bir iy gəlmirdi. "Yox, adı mağaraya oxşamır. Bura yaxın bir zamanda canlı ayağı dəyən yerə də heç oxşamır. Amma yenə də... Məsum yer deyil bura".

Var idi bu cür canlı ayağı dəyməyən təbii mağaralar. Vəng dağında belə mağaralar var idi. Bəhram kişi, ümumiyyətlə, dağ boyu, dağ ətəyi nə vardısı – qayalıqları, sıldırımları, mağaraları öz həyəti qədər yaxşı tanıyırdı. Bəlkə də hardansa bir daş gətirsəydin ona, barmaqlarının arasında oynadıb dəqiq deyərdi, hansı qayanın, hansı mağaranın daşdı. Bura isə bir başqa yer idi. Bu, həm onun tanıdığı yer idi, onlardan idi, həm də onlardan deyildi. Amma nə iş idisə bu mağara əvvəl-əvvəl Bəhram kişinin heç xoşuna gəlmədi. Qulaqdeşən, müdhiş bir sükunəti vardı. Qəflətən Bəhram kişinin ba-

xışı divarda nəyə isə ilişdi, orada naxışbənzər oyuqlar sezdi. Diqqətini cəmlədi və yaxına gəldi.



...Bəhramın az qala zorla mağaraya gətirdiyi Mübariz kişi daş divar boyu naxış kimi yan-yana düzülmüş qərribə işarətləri görəndə kimi anladı ki, xeyr, o düşünən kimi deyil, məsələ xeyli ciddidi, bu yeni tapılan mağara barədə hökmən rayon mərkəzinə xəbər vermək lazımdır. Elə də etdilər.

Sonra baş verənlər tələsik kino kadrlarına oxşadı. Kəndə səs düşdü. Səs ev-ev gəzdi. Mağara heç gözəlmədiyi halda kənd əhlinin böyük marağına səbəb oldu. Hamı gəlib bu işarətləri öz gözü ilə görmək istəyirdi. Bir həftə sonra kəndə tökülüşən Dil və Təfəkkür İnstitutunun əməkdaşları isə kənd camaatı yanında (onlara eşitdirə-eşitdirə) bir-birilə danışarkən lovğa bir əda ilə çoxmənalı şəkildə deyirdilər ki, nəhayət, bu xalqın da tarixi tapıldı, üzə çıxdı, nəhayət, bunu oxuyandan (onlar belə deyirdilər: deşifrə edəndən) sonra bütün dünya biləcək, biz kim idik, hardan gəlirik və hətta hara gedirik... Bu sözlərə diqqətlə qulaq asan bəzi kənd adamlarının marağı həddini aşdı, amma onlar hələ də bu qərribə naxışların yəzi kimi oxuna bilməsinə nəinki inanmır, bu onlara hətta gülməli gəlirdi. "İşarətlər nə qədər oxunmazdusa – bunu mütəxəssislər deyirdi, – deməli, tarix bir o qədər qədimdi. Bir az dözdün, özünüz görə-

cəksiniz, Vəng dağı, Vəng kəndi beləcə dünyanın ən məşhur tarixi yerlərindən birinə çevriləcək". Kənddə hamı "mağara-mağara" deməyə başlamışdı. Hər evdə, çayxanada, poçtda, Radio meydanında, qərəz, hər yerdə mağaranı müzakirəyə qoymuşdular. "Yazı nə yazdı, tarix bizə nə deyir, nə deməlidir və s. və i.a." Tikənlili, cod süngür kolları çox tez bir zaman içində dəbə minərək evlərin çəpərlərinə hörülməyə başladı (gedib dağdan kəsib-yığıb gətirirdilər), hətta belə bir qərribə, sirli xəbər də yayılmazdan əvvəl elə bətdəcə boğuldu: "Mağaranın ruhu var!" – bir dəfə kimsə bunu dedi, amma bu sözə qocalı, cavanlı hamılıqla gülüşdülər və heç kəs buna inanmadı. Söz isə dəryada batan söz deyildi, heç deyildi. Bir müddət sonra o, bir başqa yerdən üzə çıxdı.

Mağaranı az qala görüş yerinə çevirmək arzusunda olan kənd cavanları, hətta məktəb müəllimləri (onlar isə sinif uşaqlarını – məktəbliləri bura ekskursiyaya gətirmək istəyirdilər) Dil və Təfəkkür institutunun əməkdaşlarının təkidi ilə mağaraya bir daha yaxın buraxılmadılar. Hamı hiss edirdi ki, bəli, məsələlər deyəsən, həqiqətən ciddiləşir.

Kənardan kənara rayon mərkəzindən bəzi vəzifəli adamlar hərdən mağaranın ağzına qədər gəlir, ora-burasına baxır, keçib quzğun dimdiyindən üzüaşağı kəndə nəzər salır, amma Mübariz kişinin təkidinə baxmayaraq keçib mağaranın içinə girmirdilər. Elə bil, üzü daşa dönmüş Bəhram kişinin lal etirazını hiss edirdilər. Yəni bir başqa şeydən ehtiyat edirdilər?! Bu vaxt-

lar idi, kəndə yas düşdü. Qulamhüseyn müəllim öldü.

"Daha ləngimək olmaz!" Bəhram kişi sübh çağı Bozları aparıb mağaranın bir küncündə zəncirə vurdu. Bozlar əl boydahlığından Bəhram kişidə idi, onun həyatında böyümüşdü. Bozları ona Vəng dağının o biri tərəfindən dostu Mədət kirvə gətirib hədiyyə eləmişdi. Bozları Bəhram kişi sevə-sevə, "maralım" deyə-deyə bəsləmişdi, hər cür xidmətində durmuşdu, o Bozlara, Bozlar ona çox isnişmişdi, indi də onu ilk dəfə həyatından çıxarıb aparıb mağarada zəncirləyəndən sonra ("Belə lazımdı, maralım, belə lazımdı") geri qayıtmağa ayağı heç cür getmirdi ki, getmirdi. Çalışırdı, gözləri köpəyin par-par yanub alıšan gözlərinə sataşmasın. Nə görəcəkdiki?! Bozların ona dikilmiş gözlərində sədəqətdən, bir də işıqdan başqa heç nə görməyəcəkdiki.

**Kəndə gəldiyi birinci  
gəcə.  
Bəhram kişinin evi.**

**M**übariz kişi "Balaca"nın altında bir xeylaq oturduqdan sonra (elə hey ordan-burdan danışdı; İnstitutdan gələnlər belə getdi, yazını oxumaq istəyənlər elə gəldi... Nəhayət, başa düşdü ki, yorğunçuluqdu, qonağın az qalırdı gözü yumulsun, onun söhbətinə də artıq "xala, xətrin qalmasın" qulaq asırdılar) açıq-aşkar nələc bir halda və ürəyində bunu istəməyə-istəməyə ayağa qalxdı, üzünü bir ağsaqqal ədasıyla F.Q.-yə tutdu:

– Di, mən gedim, – dedi. – Sən də dincəl daha, o boyda yol gəlmisən. Sabah gələrsən sovetliyə, məslə-hətləşərik, görək neynirik, neynəmirik?!

"Görək neynirik?! Nə edəcəkdik ki?! Bu kişi, deyəsən, adamdan əl çəkənə oxşamır. Yazını bu da mənimlə bir yerdə oxumaq istəməsin..."

Evdən çıxdılar. Həyət darvazasına tərəf get-gədə Mübariz kişi deyirdi:

– Maşından arxayın ol. Ürəyinə heç nə gəlməsin. Buralar tam salamatlıqdı. "Bu maşına əyri gözlə baxanı qıraqla axtarsan – tapammazsan".

... Evdən çıxdılar. Həyət darvazasına gedənə qədər Mübariz kişi susdu. Həyətdən çıxan yerdə isə yavaş və qayğılı bir səslə Bəhram kişidən soruşdu:

– Ehtiyacın olan bir şey varmı? Tükəzi sabah göndərimmi?

F.Q. düşündü, yəqin nəzərdə tutur ki, mənim bu evdə qalmağımla bağlı nəşə lazımdımı, puldan, ərzaqdan nə kömək edə bilərəm?! "Bəs bu Tükəz kimdi?"

– Yox, lazım deyil, heç bir korluğum yoxdu, sən narahat olma. – Bəhram kişi də eynən onun kimi ciddi, amma azacıq qımuşib "hm" cavab verdi: "Ay səni, Mübariz..."

Heç cür getmək bilməyən Mübariz kişi sonra üzünü yenə də F.Q.-yə tutdu:

– Bax, oğul, Bəhram nə cür desə o cür elə. Mağaraya tək getmə! – Gözləri ora-bura qaça-qaça Mübariz kişi qapıdan çıxan yerdə üzünü F.Q.-yə tutub bu ciddi

sözləri ona deyəndə artıq bildirdi ki, (ürəyinə dammışdı), F.Q. sabah sovetliyə onun yanına "məsləhət üçün" gəlməyəcək.

Üzündə dözümlü və həlim bir təbəssüm "yaxşı, yaxşı, narahat olma!" Bəhram kişi Mübarizin dalıca qapını bağladı və F.Q. ilə birlikdə "Balaca"nın altına qayıtdı. Mübariz kişi gedəndən sonra F.Q.-yə elə gəldi ki, həyat böyüdü.

– Bir stəkan da çaydan içərsənmi? Heç nə yemədin... – Bəhram kişi təklif etdi.

– İçərəm, əziyyət olmasın. Yorulmuşam, amma yatmağım da gəlmir. Yedim, niyə ki. – F.Q. bir az pendir-görək yemişdi.

– Elədi, buralar elədi. Buralar adamı tez yatmağa qoymaz. Huşa gedib qayıdarsan.

F.Q. alçaq, amma rahat söykəncəkli taxta oturdu, yerini rahladı, kürəyini söykəncəyə söykədi. Bu boyda yorğunluqdan sonra ləzzətli bir rahatlıq gəlib canuna hopmağa başladı. Bütün vücudu sərməstləşirdi. Başının az qala üstündəki ulduzlara, bir qədər aralıda sallanan yupyumru, üzü ləkəli aya (dolğunaya) səmimi bir heyrət içində baxdıqca baxır, yenidən özünü bu möhtəşəm Ahəngin içinə salmağa, daha doğrusu, özünü bu Ahəngin içində hiss etməyə çalışırdı. Təxminən belə: "oralardan baxanlara mən görünürəm, görünürəm?!"

– Mübariz belədi, həmişə dikinə danışar. – Bəhram kişi yavaş səslə, köhnə dostuna, elə bil, bəraət qazandırdı, söylədi. – Amma yaxşı adamdı.

Bunu deyib susdu. F.Q.-nin yarıyumulu gözlərinə baxdı: "Özündə deyil. Dincəlidir". Bəhram kişi F.Q.-yə mane olmaq istəmirdi, "gör bir necə yorulub...". F.Q. isə öz səsinə az qala özü tanımadı:

– Ha, yaxşı adama (Mübariz kişi) oxşayırsınız.

– Başı çox çəkib...

"Eləmi?! Heç oxşamırsınız başı əzab çəkmiş". F.Q. daha bir söz demədi.

Başı ilə onun dediyini təsdiqləyən F.Q.-nin bu cür mənalı-mənalı susmağı Bəhram kişinin diqqətli nəzərindən qaçmadı:

– Vaxt olar, bir dəfə mən sənə bunun hekayətini danışaram. Mübariz başqa Mübarizdi (başqa aləmdi).

"Necə Mübarizdi?" F.Q. bu Mübariz söhbətini daha uzatmaq istəmədi:

– Əlbəttə, nə deyirəm ki?!.

F.Q.-nin fikri yenə uçub uzaqlara getdi, özü isə yavaş-yavaş əməlli-başlı ləms düşürdü. Hiss edirdi ki, canından cırə-cırə, ağırlı-ağırlı nəşə çıxır. Çıxdıqca canı dincəlidir. Bəhram kişi gətirən çayı içməyə başladı. Çayı içib bir az da dirçələn kimi oldu. Yorğunluğu, elə bil, keyidi. Beynindən "niyə də soruşmayım?" sualı keçdi və soruşdu:

– Bəhram dayı, deyirəm, görəsən bu "Vəng" sözünün, dağın adının bir mənası varmı? Buralarda bununla bağlı bir fikir var, ya yox? Bəlkə nəşə bir rəvayət, nağıl...

– Rəvayət, nağıl bilmirəm, eşitməmişəm. Onu bilirəm, camaat arasında belə bir inam var ki, bu dağdan gə-

cələr ... səs gəlir. Rəhmətlik atam deyərdi, gecələr Vəng dağının iniltisinə hər eşidən dözməz... Sözdü, deyirdi...

- Allah rəhmət eləsin...

- Allah sənin də ölənlərinə rəhmət eləsin...

"Gənc və istedadlı" F.Q.-nin professional ibnəsi tutmadımı, tutdu. "İnilti - əlbəttə, bu bir açar ola bilər. "İnilti", ya "ənilti" bir elə fərqi yoxdu. "V" səsi isə... harda istədi, orda söz əvvəlinə gəlməyi var. "V"ni çıxar, at, sonra da əniltidən iniltiyə sürüş, düş və yaxud, əksinə, iniltidən əniltiyə qalx, əvvəl də bir "V" gətir qoy - bu da sənə Vəng dağının etimologiyası!" Beynindən veyil-veyil keçən bu "hərcayi" fikirlərdən kefi duruldu, dödağı qaçdı, xoşhal oldu.

- İnilti ... çox maraqlıdır. Vəng sözü iniltidən əmələ gəlib?!. Bəlkə də... Niyə də yox?! Ola bilər.

- Eləmi?! - sidiq-ürəkdən təəccüblənən Bəhrəm kişi rəhmətlik atasının (atası çoban olsa da savadsız, amma ağıllı adam idi: "Mən həyat alimiyəm, kitab alimi deyiləm.") söylədiyi sözlərin nə zamanca bu şəkildə elmi həqiqətə uyğun gələ biləcəyini ağına belə gətirməzdi.

Bu cür sürətli, və effektiv etimoloji yozumun müəlifli F.Q. isə gizli bir ləzzətlə gözəlti Bəhrəm kişiyyə nəzər yetirməkdə idi. Bəhrəm kişi, aydın məsələ idi, bu sürətli "əqli kombinasiyaya" lazım olan qiyməti vermədi. Amma... " Nə etməliydi, durub əl çalmaqcaqdı ki".

- Ulduzları seyr etməmək, deyəsən, xoşuna gəlir... - Əlini havaya tutub Bəhrəm kişi sözünün kəsdi, başını qaldırıb göyə baxdı, sonra ətrafı xüsusi bir diqqətlə nəzərdən keçirdi.

- Hə... Şəhərdə bunlar bu qədər yaxında olmurlar. Niyə görəsən?! Yanıb-sönürlər. Yanıb-sönürlər. Sayrışlar. Niyə belədi?..

- Tar bir dəfə "dinq" eləyir. Denən: "hə". Eləyirmi?

- "Dinq"? - F.Q. təəccübləndi: "mətləbə nə dəxli var?"

- Hə, dinq. Amma, bax, bu dinqiltilər birləşəndə nə yaranır, musiqi yaranır... Həm dinqiltidi, həm musiqi.

Bəhrəm kişi deyib susdu, elə bil istədi ki, çoxdan beynində ləzzətlə gözəldirdiyi bu fikrə məntiqi-elmi sonluğu elə bu cavan oğlan vursun. F.Q. isə hıqqarırdı:

- Dinq...

- Həm "dinq", həm də dinqilti... necə deyim... "Mübariz olsaydı, tez başa düşərdi nə demək istədiyimi..."

F.Q.-nin, nəhayət, üzünün qırışığı açıldı:

- Dinq - nöqtə! Dinqilti - nöqtələrin birliyi, xətt, musiqi. Nöqtə və xətt. İşiq da dayanır, gəlir, dayanır gəlir.

- Hə də...

- Ulduzlar da, elə bil, göz vururlar. Sayrışlar... "Dinq" - "dinqilti". Qulağıma tar səsi gəldi. - F.Q. birdən cırcıramaların səsinə eşitməyə başladı.

"Dilçi mənəm, budu?" - F.Q. artıq Bəhrəm kişiyyə get-gedə artan maraqla və hörmətlə baxmağa başlayırdı.

- Elədi. Mənim də qulağıma gəldi. Tar səsi. Deyirəm, bəlkə... duraq evə keçək?! Bax, damcıladı... - Əlini yenə havaya tutub Bəhrəm kişi sözünün kəsdi, başını qaldırıb göyə baxdı, sonra ətrafı xüsusi bir diqqətlə nəzərdən keçirdi.

- Yəni, bu vaxt yağış yağa bilər? - F.Q. təəccüblə soruşdu.

- Bilər, elə bilər. Bilirsən, bu vaxt nə vaxtdır? Ağılına nə gəliyərsə ola bilər. Bax, yağış gəldimi ağılına, yağa bilər.

"İndi nə yağış?! Bu qədər ulduz var göydə, bir bulud belə yoxdu. Ömründə yağmaz. Çətin məsələdi".

...On dəqiqə sonra Cənubi Amerika leysanlarına oxşayan bir yağış əsl arzu-kamla yağmağa başlamadı, başladı. Göy üzündə ulduzlar öz yerlərini çox asanlıqla qara buludlara verdilər. Heç elə bil, əvvəldən yox idilər.

- Dur, gəl evə, balası, islanacaqsan. - Bəhram kişi əlindəki samovarı artırmada yerə qoyub evə girdi. "İslanmamış gedim bunun yerini salım, gec oldu."

F.Q.-yə elə gəldi ki, bu dəfə Bəhram kişinin səsindeki nəvaziş və üz-gözünün qırışığı bir-birinə uyğun gəlmədi. Bəhram kişi evə keçəndə bu dəfə ona, belə deyək, qəribə şəkildə, zənlə baxdı.

...Damlalar hardansa gəlib F.Q.-nin üzünə, saçına qonurdu. Düzdü, Balacanın qol-budağı, yarpaqları bir növ onu get-gedə şiddətlənən yağışdan qorunmalı idi, amma... Üzü ilə sürüşə-sürüşə çənəsinə gəlib çatan damlaları heysiz-heysiz əli ilə (təzədən məst olmuşdu, nəydi, artıq əməlli-başlı yarıyuxulu idi, gözləri az qala süzülürdü) üzündən silir, saçına yaş-yaş sığal çəkməyə çalışırdı. Oturduğu yerdən qalxmaq istədi, amma qalxa bilmədi. Təzədən öz vahiməli libasına (qaranlığa)

bürünmüş Vəng dağından (dev təkrar qayıdıb öz yerinə uzanmışdı) sürüşüb gələn boğuc inilti səsinə yarıyuxulu halda beyninin dərinliyində az qala bütün varlığı ilə hiss etdi: "devdən bu cür səs?", vecinə almadı, ancaq bu zaman beyninin elə həməən dərinliyindənildirəm sürətilə keçən başqa bir fikirdən əməlli-başlı diksindi, beləcə dərin bir yuxuda atılıb diksinərlər, amma yuxudan ayılmazlar. Əslində, F.Q. buna duksinməməli, bundan xoflanmamalı, sadəcə, buna təəccüblənməli idi. "Yatram, nədi?! Həyatda axı belə olmur, belə axı ola bilməz!". Keyimiş diqqətini cəmləməyə çalışdı.

Yağış burda onun ömür boyu aldığı kimi yuxarıdan üzünü aşıyağı yağmırdı. Yağış burda aşıyağıdan üzünü yağırı.



### Bəhram kişi mağaranı tapandan bir həftə sonra.

**I**sti, heysiz bir yay günü idi. Günortaya yaxın Bəhram kişi özünü hövlnak (təngnəfəs) idarəyə, Mübarizin yanına çatdırdı. Gör nəydisə, bərk həyəcanlanmışdı. Həyəcanını zorla gizlətməyə çalışırdı. Salamsız-kalamsız:

– Bilirsən, nə olub, Mübariz? – Açıq pəncərədən çölə baxa-baxa soruşdu.

– Yox, bilmirəm. Otursana. Nədi ki? – Mübariz kişinin diqqətini çəkən Bəhramın səsindəki gizli vahimə oldu.

– Mağaranın, həqiqətən, ruhu var. – Bəhram kişi stulu çəkib onunla üzbəüz (mütətəhim kimi) oturdu.

– Necə yəni... – Mübariz kişi, əlbəttə, bu "ruh" söhbətinə ilk gülənlərdən biri olmuşdu, indi də nə isə demək istədi, amma bilmədi nə desin, udqundu və ancaq öz sözünü təkrar eləyə bildi, – necə yəni?! "Bəhram, Bəhram, noldu sənə?!"

– Həqiqi sözümdü, inan. Mən özüm də inanmırdım. İndi isə inanıram. Mağaranın ruhu var. – Bəhram kişi son sözlərini məşum bir pıçıltıyla dilə gətirdi, sonra bir də eləcə, – mağaranın, həqiqi sözümdü, ruhu var!.. – təkrar elədi.

Mübariz kişi vəhmələnmədimi, vəhmələndi, hiss elədi ki, damarında qanı da donur, bir də onu hiss elədi ki, kürəyindən, yay-qış geydiyi dama-dama pencəyinin altından soyuq tər gedir. Yay idi, tərleməyinə qalsa, bütün günü işi elə çay içib tərlemək idi, amma indi kürəyinə gələn tər soyuq tər idi. "Bəhram sözü havayı deməz. Bu nə axmaq məsələdi?!" Bir müddət ikisi də susdu.

– Sən də belə şeylərə inandın?

– Bəli.

– Nə vaxtdan?

– Mağaraya girdiyim dəqiqədən.

– Yaxşı, yaxşı... zarafatın vaxtı deyil, səhə camaat yığılır, o boyda alimlər Bakıdan durub kəndə gəlir. Yox bir. "Mağaranın ruhu var". Görürsənmi, bu yaşda sənin ağılından nələr keçir?! – Mübariz kişi şuxluq eləmək istədi, – qocalırsan...

Mübariz kişi diqqətlə Bəhramı süzdü. Başındakı araxçının altında olan-qalan tükləri də ağappaqdır, üzünü saqqal basıb, saqqalı da ağarıb, gözləri isə həmi-



şəki kimi oynayır, dibində fanar yanır, nədir?! "Görəsən yenəmi mənimlə məzələri?!"

Mübariz kişi Bəhram kişidən beş (bəlkə də altı) yaş böyük idi. Amma indi gənclik dostu Bəhrama qüssə, təəssüf və diqqətlə baxdı: "bunun yaşı yetmiş təzə haqlayır, bə bu niyə belə tez qocaldı?! Gör hələ bu belədisə, o zaman mən nə gündəyəm, adam özü hiss eləmir ki yaşını..."

– Sən qocalmazsan, mənə baxma. – Bəhram kişi onun beynindən keçənləri duydu, amma mövzudan uzaqlaşmadı. – Mübariz, bax, biriminci sənə deyirəm, mağaranın ruhu var. Mənə xəbərlər göndərir.

Mübariz "Bu hardan bildi, mənim nə düşündüyümü?" durub yerindən getdi otağın küncündəki balaca buz dolabından bir su dolu şüşə çıxardı:

– İçirsən?

– Yox.

İki stəkan suyu az qala birnəfəsə başına çəkdi, "qəribədi, çox qəribədi!", ürəyinin yanğısı yenə durmadı. Axır zamanlar Mübariz kişi fikir verib görmüşdü: ürəyindən keçən söz, dilinə gətirməsə də, tərəf-müqabilinə əyan olurdu, "adamın özü-özlüyündə düşünməyinə, öz təklyinə çəkilməyinə də bu cür qadağa qoyulmuş..."

– Aramla, adam balası kimi, yavaş-yavaş, ətraflı, özün də tələsmə, di danış görüm, nə deyəcəksən?! "Bəlkə bunun başı xarab olub?! Haqiqətən, elədi. Olub. Gorum çatdasın, ay Qəmər dayı..."

Yavaş-yavaş sakitləşdi. Altdan-altından Bəhrama baxdı. Bəhram kişi yenə pəncərədən bayıra gözünü di-

kib, amma orada heç nəyi görə bilmirdi. "İndi mən bu inanmaza nə cür deyim, nə təhər bunu qandırım?"

– Deyirəm... – Handan-hana Bəhram kişi fikirdən ayrılıb dilləndi. – Deyirəm, bəlkə biz camaatı tələsik mağaraya yığmaqda düz iş görmədik?! O isə əməlli-başlı təhdid edir, kim bura girsə, elə belə də deyir, kim mağaraya girsə, yazıya barmağının ucu ilə toxunsun... Öləcək.

Mübariz kişi Bəhramın təhər-tövründən başa düşdü ki, zarafat eləmir. Zarafat eləmirsə, deməli... "Hayıf! Yazıq!"

– Bəhram, sakit ol. Bəhram, bir özünə gəl. Mağaranın ruhu hələ nə deməkdi?! Mağaranın ruhu nə gəzir buralarda?! Sənə nə oldu, niyə məni qorxudursan?

– Mübariz, – Bəhram kişi gicgahlarını ovuşdurmuşdu yorğun gözlərini ona dikdi. – Mən mağaraya girəndə, bu gün səhər getmişdim yenə, qəfildən qulağıma bir boğuş, qorxulu səs gəldi. Əslində səs qulağıma girməmişdi, səs başımın içində, gicgahlarımda gup-gup edirdi. Mən hələ belə şey görməmişdim. Səs başımın içində, amma mənimlə danışdı. Dedi ki, mən bürarın ruhuyam. Bir sənə bura girmək haqqın var, bir də sənənlə gələnin. O da mənə işıqlı dünyanı yerindən açib göstərdin, onunçün. Amma... bir başqası, – dedi, – bura tək girə bilməz. Hələ yazıya, – dedi, – əl dəymək heç olmaz. Həttə sənə də olmaz! Dediklərimi yaxşı dinlə, get hər kəsə söylə.

– Bə sən nə dedin? – Mübariz kişi indi bir tərəfdən təbəssümünü zorla gizlədirdi, o biri tərəfdən canını vic-

vicə almışdı. Ürəyini isə lap elə indicə nəşə gəmirməyə başladı.

Bəhram kişi təəccüblə: "bunun başı, deyəsən, xarab olub", Mübarizə baxdı:

– Mən? Mən nə deyə bilərdim?! Heç nə. Vahimələndim. – Bəhram kişinin səsində qorxu vardı.

Bu kəndin astarını da, üzünü də yaxşı tanıyan Mübariz (kim olmasa da Mübariz) yaqin bilirdi ki, Bəhram qorxaq deyil. İndi işə bax, əgər ki, Bəhram bu cürə qorxubsa...

– Bə necə oldu, o gün ikimiz gedəndə bu ruh harada idi?

– Bilmirəm... – Bəhram kişinin səsi heysiz gəldi.

– Bəhram, bax, qulağına səs dəyib. Boş şeydi. Mağaranın ruhu... Get evə, get dincəl, yat. İstəyirsən Tükəzi göndərim, bir-iki gün sənə qulluq eləsin?! – Mübariz kişi sovetliyin xidmətçisi Tükəz qarını hərdən-birdən, heç nədən ("ev-əşiyə gərək qadın əli dəysin...") Bəhram ilə yolları. "Necə də olsa, təkdi, xəstələnilib eləməsin, insandı."

– Yox, Tükəzlik bir məsələ yoxdu. Deyirsən ki, get, mən gedərəm. Amma sən, sən isə yadında saxla, mən sözümlü dedim.

– Dedin, dedin... Yaxşı, lap elə, tutalım, sən mənə sözümlü dedin. Bə indi mən durum nə edim? Şəhərə, o boyda adamlara durum yazım ki, buralara gəlməyin?! Mağaranın ruhu tərəfdən icazə... yoxdu?!

Bəhram kişi nə təhər baxdısa, Mübariz duruxdu, zarafatla dediyi sözün axırını güclə gətirdi.

– Biləsən, – Bəhram kişi yenə haman məşum pıçılıta ya keçdi, – qulağına səs-filan gəlməyib indiyənəcən, indi də gəlmədi. Eşitmişəm! Mağaranın bir küncündə o zalım səs gəlib başımın içinə dolan zaman bir yumru nəşə vardı, nəydisə, yanar kürə kimi işıqlı idi, dolunaya bənzəyirdi. Başımın içi guppuldayıb qurtaran kimi o kürənin işığı da yavaş-yavaş söndü, bəlkə qəfildən söndü, burası yadımdan çıxıb.

– A kişi, bəsdə, sən Allah, ağılı yığ başına. Kim inar bu cəfəngiyyata, heç düşünürsən?! – Hövsələdən çıxan Mübariz kişi özü də hiss elədi ki, səsi artıq əvvəlki tək qətiyyətli çıxmır, indi səsində bir sünilik var: "Lənət şeytana!"

– Dünən Qulamhüseyn müəllim gəlmişdi mağaraya. Əvvəl, dedi, özüm gəldim baxam, görəm nə var, nə yox, sonra məktəb uşaqlarını gətirəcəyəm. Əli ilə az qala eşib naxışlardan (işarətlərdən) birini yerindən qoparacaqdı. Mən dedim: – Ay müəllim, dedim, neynirsən, etmə-eləmə... Kimə deyirsən?! Dönüb hələ mənə çımxırdı...

Bir gün əvvəl.  
Mağaranın içində  
Qulamhüseyn  
müəllim və Bəhram  
kişi.

**B**əhram kişinin heç xoşuna gəlmədi ki, Qulamhüseyn müəllim mağaranın divarındakı naxışları (işarətləri) əli ilə bir-bir yoxlayır, az qalır yerindən qoparsın.

– Ay müəllim, neynədiyindi? Dağıdıb qoparsan, etmə, eləmə.

– Neynədim ki?! – Qulamhüseyn müəllim qanrılıb hirs ilə Bəhram kişiye çöndü. – Heç nə olmaz, qorxma, möhkəmdilər. "Yəni, bu naxışların altında gümüş də

yoxdu? Bircə bunsuz (Bəhram kişisiz) bura girmək mümkün olsaydı..."

– Sabah, birigün şəhərdən axı o boyda alimlər gəlib baxacaq, olmaz...

– Mən bir şey etmirəm. Neynirəm ki, mən?! "Hələ mən uşaqları gətirim buranı dağıtsınlar, siz görün."

Qulamhüseyn müəllim gözlərində həsrət və acgözlük dörd tərəfi bir daha diqqətlə nəzərdən keçirdi, "yox, nəşə var, nəşə var burda. Elə-belədən deyil. Bu naxışlar bura elə-belədən gəlib çıxmayıb. Bəhram kişi duyuc düşüb. Elə buna görə də buralardan əl çəkmir. Naxışların altında hökmən nəşə var".

Qulamhüseyn müəllim Bəhram kişiye mənalı-mənalı baxıb mağaradan çıxdı.

**Yenə kənd sovetliyi.  
Bəhram kişi ilə  
Mübariz kişi  
üzbəsürət oturublar.**

**N**olsun? – Qulamhüseyn müəllimin "özbaşınalığına" yaxşı bələd olan Mübariz əvvəlcə bu söhbətdən bir şey anlamadı.

– O olsun ki, mənə axı demişdi, kim naxışlara toxunsa, öləcək.

– Kim demişdi?

– Mağaranın ruhu.

– A kişi, sən nə danışıdığını?! – Daha dözməyib Mübariz axır ki, əməlli-başlı əsəbiləşdi, yerindən qalx-

dı, pəncərənin önünü kəsib durdu. Çölə baxa-baxa hirsini boğmağa çalışdı. Məktəbdə dərslərin qurtaran vaxtı idi. Səliqə ilə geyinmiş, əli çantalı uşaqlar iki-iki, üç-üç sovetliyin qabağından keçib evlərinə gedirdilər. Ucadan danışa-danışa, bir-birinin sözünü kəsə-kəsə... Həmişə bu vaxtlar sovetliyin qarşısı səslə-küylü olur. Fikri bir an içində mağaraya gedib qayıdan Mübariz kişi Bəhram tərəfə çönmədən coşdu:

– Sən nə danışırsan? Kim öləcək, necə öləcək, niyə öləcək?! Bütün rayonda, hələ bəlkə Azərbaycanda Qulamhüseynə zal adam yoxdu. Kəldi o, öküzdü, bilmirsən, həyatı boyu bir dəfə də xəstələnməyib! Qonşumdu, mən bilirəm. Sən bilmirsən?

– Mən də bilirəm. – Bəhram kişi qüssəli-qüssəli cavab verdi.

## İki gün sonra.

...  
Çox çəkmədi, iki gün sonra kəndə xəbər yayıldı ki, Qulamhüseyn müəllim gecə yatıb səhər yuxudan durmayıb. İnanılası deyildi. Yuxudaca keçinmişdi. Keçinməmişdən əvvəl bərk tər gəlmişdi ona. Kəndin qocaları belə ölümə tərlə ölüm deyirdilər, "Havadan, zilzilədən..." Ah-vay, şivən... Qəfil ölüm ağır ölümdü, səbəbini ailəsi, qohum-qardaşı bildimi, bilmədi. Mübariz kişi Bəhram kişinin dediklərini yada salaraq onları bu hadisə ilə uzlaşdırdı və bu dəfə, həqiqətən, əməlli-başlı xoflandı. "Düz deyirmiş, od olmasa, tüstü çıxmaz!". Bir neçə gün Mübariz kişi havalı kimi gəzdirdi. Nəyə görəsə Qulamhüseyn müəllimin yanında hətta Bəh-

ramdan çalışıb uzaq durdu. Amma bir məhzun axşam nə isə çəkib onu Bəhram kişinin həyatına gətirdi. "Çoban papağı" həmişəki kimi öz arxasını Vəng dağına söykəmişdi. Vəng dağı özü yox idi, yerində bir böyük qaraltı var idi. Mübariz kişi dağ tərəfə baxa bilmədi. "Balaca"nın altında mütəkkəyə söykənib bir müddət ikisi də dinməzəcə oturdular. Bir-birindən baxışlarını qaçıraq:

– Gördünmü? – Sükutu birinci pozaraq Bəhram kişi soruşdu.

– Gördüm. – Mübariz kişi cavab verdi.

**F.Q.-nin kəndə gəldiyi  
birinci gecə.  
Bəhram kişinin  
həyəcanı.**

**B**əhram kişi dal otağa keçib yerinə girdi. Yağış yağmağına yağırdı, amma damın üstündən tappatap səsi gəlmirdi. Bəhram kişi məsələni dərhal anladı. "Görəsən bu necə, bir şey başa düşdümü? Bu yağış özü bir işarətdir. Kaş bu dəfə alınamaydı, F.Q.-nin bəxti gətirəydi, oxuyaydı bu yazını..." F.Q. Bəhram kişinin ürəyinə yatmışdı. "Təmiz, sözdük, saf bir adama oxşayırsən. Beləsi işini yarıda qoymaz, heç qoymaz. Oxumasa getməyəcək!"

Bakıdan gələn adamların (mütəxəssislərin) onun evində qalması Bəhram kişinin qürurunu qaldırır, camaat arasında hörmətini birə-yüz edirdi. Bəhram kişi məğararı (oradakı yazını) tapmasına, ilk dəfə üzə çıxarmasından bəlkə də daha çox şəhərdən gələn qonaqların məhz onun evində qalmalarına belə sevinirdi. Mübariz kişi ara-sıra onun bu sevincinə balaca soğan doğrayırdısa da (hərdən zorla çəkib hansısa qonağı televizora baxmaq bəhanəsiylə öz evinə yatmağa aparırdı – bundan artığına gücü çatmırdı) "qısqaqır, qısqaqır, qısqaqlıq bunun canındadı, qanındadı", Bəhram bunu vecinə almır, Bakıdan gələn qonaqlara (İnstitut əməkdaşlarına, onları müşayiət edən rayon işçilərinə, elə Mübarizin özünə) qulluq etməkdən, xidmətlərində durmaqdan xüsusi zövq alırdı.

... F.Q. qapını açıb yavaşca içəri keçdi. Ehtiyath olmağa çalışdısa da, ayağı nəyə isə ilişdi (işığı yandıрмаq istəməmişdi), kətil idi, onu bir kənara çəkib otağına keçdi, bir istədi, yol çantasını açsın, pal-paltarını elə indicə yerbəyer eləsin, amma o qədər yorulmuşdu ki, tənbelliyi güc gəldi, birtəhər soyunub özünü yıxdı çarpayığa, ondan çıxmayan iş, bu qədər təəssüratın beyninə, gözüne, qəlbinə dürtülüb girməsinə baxmayaraq üzü balıca toxunan kimi az qala başına qədər gəlib dəyən ulduzları da, üzüyuxarı yağan yağışı da, Vəng dağı da, mağararı, yazını da, Afaqı, onun ifritə anasını da, Mübariz kişinin özünü də (F.Q.-nin dodağına yüngülcə təbəssüm qondu, bəlkə Mübarizin adının çəkilməsini o özü də duydu?) unutmamı, unutdu, yuxuya, özü də çox bərk bir yuxuya getdi...

Bəhram kişi isə yatağında o tərəf, bu tərəfə çevrilə-  
çevrilə qalmışdı. "Mübariz" söhbəti ("Mübariz, baxma,  
yaxşı adamdı. Mən sənə bunun əvvəlatını danışaram..." və  
s. və i.a.) Bəhram kişinin yuxusuna möhkəmcə haram qat-  
mışdı, "gərək elə deməyəydim, heç Mübariz yeridi? Yox-  
sa ki, mən sənə belə danışaram, mən sənə elə danışaram,  
danışaram nədi, nəyi danışacaqsan, a kişi, nəyi?.." Nədən-  
sə, hardansa köhnə, zəhlətökən xatirələr gəlib beyninə gir-  
di. Sağ tərəfə çöndü. Yorğanı başına çəkdi. Yorğan altında  
Bəhram kişi qaldı tək-tənha. Ah çəkdi: "Mübarizin halına  
yanmaq mənəmi qaldı?! Lap elə bu cavan oğlan bir az da  
Mübarizi pis tanusun. Əsl halına yanası adam mənəm, mə-  
nim özümdü, Bəhramdı, Mübariz deyil, burmuuzun Mü-  
bariz heç deyil. Nolub ki, Mübarizə?! Evi, eşiyi, uşaqları,  
arvadı (hələ o zamanlar caru sulu, dingildəyə-dingildəyə  
gəzən Tükəz qarı barədə də acı dillər bəzi şeylər danışdı,  
babalı deyənlərin boynuna)... Mübariz həyatını çoxdan  
qurub. Bəs mən?" Bəhram kişi həmişə çalışmışdı, bu cür  
acı fikirləri özündən uzaq eləsin, bəzən alınmışdı, bəzən  
isə yox. İndi də xəyal gecənin bu vaxtı ərklə çəkib onu  
uzaq uşaqlıq və gənclik illərinə aparmadımı, apardı, yu-  
xusu qaçdı, həyat kino lenti kimi fırlanub əvvəlində yığıldı,  
yorğan altında Bəhram kişi dönüb oldu adi bir tamaşaçı...

Mübariz, Bəhram, Gülsüm dastanı çoxdandı bu cür  
rəngli göstərməmişdi özünü ona. Hər şey cürbəcür  
rəngə bürünmüşdü, ətraf al-əlvan rəng içində idi...

**Mübariz, Bəhram,  
Gülsüm (bir xeyli  
vaxt bundan əvvəl).**

Yalan olmasın, təxminən, əlli-əlli bir il  
əvvəl (dəqiq desək, 1954-cü ildə)  
... qaşqabaqlı bir payız səhəri (amma  
yox, bəlkə də qırx il əvvəl idi) Bəhram kənddə açılan ye-  
ni məktəbə, 3-cü sinfə getməyə başladı, məktəbə gec  
qalmışdı, rəhmətlik atası onu uzaq yerə (yaxın kənddə-  
ki məktəbə bir saat piyada yol vardı) göndərmək istə-  
məmişdi, əslində, ona görə istəməmişdi ki, yol uzaqdı,  
hər gün gedib-gəlmək uşağa ağır olar və s. və i.a. – xeyr,  
Qəmər kişi belə şeyləri vecinə almazdı. Sadəcə, balaca  
Bəhram ona burda – öyrüş yerində lazım idi – qoyuna ge-

dəndə bir böyük oğlan kimi ona yol yoldaşlığı edirdi, onunçün. Bəhrəmin atası Qəmər kişi kəndin çobarı idi.

Yeni məktəb binasını rayon mərkəzindən kəndə elə bu iş üçün gələn xüsusi tikinti briqadası məktəb vaxtı gələnə qədər tikib təhvil verdi.

Kolkhoz sədrinin, kənd sovetinin təşkil etdiyi yığcam bir açılış oldu. Məktəb poçtxananın sağ böyründə tikilmişdi. Həyəcanlı, sevincli bir gün idi. Kənd əhli bayram paltarları geyinib poçtxananın qabağındakı açıqlığa (Radio meydanına) yığışdı, samovarlar, dəm çayniqləri, stəkan-nəlbəki, əlavə stol, stul gətirildilər, çay məclisi düzəldi. Mübariz o zaman biğ yeri təzəcə tərləyən bir növçəvan idi. Tikinti gədə-gədə ora-bura qaçıb canfəşanlıq edir, başına öz yaşadlarından ibarət balaca bir dəstə düzəldib onun bu canfəşanlığına biğaltı qımışan ustalara bu uşaqlar guya kömək edirdilər; onlar çay qoyur, yemək süfrəsi açır, gün boyu yığışan zir-zibili tikinti meydanından təmizləyirdilər... Üzləri tüklü, qaraqabaq, artıq söz-söhbət eləməyi sevməyən ustalar rayon mərkəzindən üstüaçaq bir yük maşını səhər tezdən kəndə gətirir, hava qaralanda isə geri qayıtardı. Dinməz-söyləməz yedikləri günorta yeməyini onlara kənd soveti verirdi – hər ailənin boynuna bir günlük nahar (ustalar olardı səkkiz – on nəfər) qoyulmuşdu. Daşı, kərpic, sementi, taxta-şalbanı kənd sovetinin sədri Allahverdi kişi ("o idarə sənin, bu idarə mənim") yüz yerə ayaq döyə-döyə təşkil edirdi. Bəzən material ləngiyəndə ustalar qısa, ya uzun müddətli "perekura" (fasiləyə) çıxır, papirosu papirosa calayıb, tikinti meydançasında orda-burda

oturub içdikcə çaydan içə-içə üzünü daim qaşqabaqlı usta-başı Zərbəlinin dediyi kimi tikinti "sursatını" gözləyirdilər. Bu zaman xüsusi həvəslə Mübariz ağılına nə gəlirdisə bu ustalara sual dalınca sual yağdırır (onların rayon mərkəzindəki işləri, evləri, arvad-uşaqları, qohumları barədə, "yaxın" Moskvadan, "uzaq" Berlindən), o ki var, ustaları bezdirirdi. Adətən dinməz-söyləməz duran Zərbəli mat-məəttəl deyirdi ki, ( yalnız bu zaman qaşqabağı onu tərk edirdi) mənim evimdə nəyim var, nəyim yoxdu – Mübariz məndən yaxşı bilir.

Poçtxananın qapısına yaxın bir uca dirək var idi, o dirəyə radio reproduktoru bağlanmışdı, özü də, bu radio bütün gün ərzində işləyirdi, xırıldaıyb inildəyən vaxtı da olurdu, səsinin aydın, səlis gələn vaxtı da. Axşamlar kənd əhli – qocalar, yaşlılar bir tərəfdə, cavanlar bu biri tərəfdə, uşaqlar, arvadlar isə o biri, qarşı tərəfdə bu radio meydanına toplaşardılar, taxta kətil ilə gələrdi çoxu, musiqi verilişlərinin, xüsusilə də, ədəbi-musiqili verilişlərin (şeyri, hekayəli söhbətlərin – sonu ölümlə bitən qəmli eşq macəralarının) vaxtını keçirməzdilər. Radio meydanı, əslində, yarığizli görüş yeri idi. Hər-dən qızların, arvadların (adətən, musiqili verilişlər zamanı) dəstəsindən gələn demək-gülmək səsləri meydanı başına götürür (bəzən bir xüsusi gülüş o biri tərəfə, kimsə bir işarət kimi göndərilirdi), bir də baxırdın, musiqi də qurtarıb, radionun iş günü də bitib – Sovet Azərbaycanının Dövlət himninin son gurultusudu, budur, xırıldaıyb o da susdu, meydandan isə həvəs dolu səslər – söhbətlər, gülüşlər kasılmək bilmir.



Qış, payız aylarında, təbii ki, Radio meydanı boş qalırdı, bir növ, "dincliyə" qoyulurdu. Gecə yağan və heç kimin nə cür yağdığını görmədiyi ağappaq qar meydanı başdan-başa ağ xəliyə bürüyürdü ("Qocalıq da belədi", Bəhram kişi əlini ağarmış başına çəkib düşünürdü: "bir gün yuxudan durub görürsən ki, hər tərəf ağappaq qardı"). Vəng dağından soyuq küləklərin sovrub gətirdiyi qar dənəcikləri çox tez bir zamanda meydanın üstünü başabaş örtür, buzlaşmış, sürüşkən cığra ürək edib ayaq basanlar – yuxuları qəhqəhəylə yuxılır, ürəkli "nərə" çəkib sürüşüb keçirdi. Gecələr dolğun ayın (dolunayın) işığı bu təza yağan qarın işığına qarışaraq, həqiqətən, Radio meydanını gözqamaşdıran, bəyaz bir xalçaya çevirirdi. Meydan boyu düzülmüş şam, çinar ağacları göylərdən onlara ərməğan kimi gələn qarlı libaslarını elə tez və elə həvəslə əyinlərinə geyinirdilər ki, kənddə qız-uşaq illər ərzində (yəni, tək-tük nadir hallarda) onlar üçün alınan paltara, dona bu cür arzu-kamla sevinib bürünürdü.



...O ilin isti yayı bitmək üzrə idi, sentyabr sürətlə yaxınlaşırdı. Məktəbin açılışından sonra yeni müdir – rayon mərkəzindən gəlmiş, uzun illər mərkəzdə məktəb işində işləmiş Bayram müəllim məktəb uşaqlarının siyahısının tərtibi ilə məşğul oldu. Kənddə müəllim problemi yox idi, şəhərə gedib oxumuşlar içində tək-

tük olsa da qayıdıb gələnlər tapılırdı. Tarix, coğrafiya, ana dili dərsləri yerbəyer edilmişdi. Rayon mərkəzindən olsa-ola riyaziyyat (Bayram müəllim özü riyaziyyatdan dərs deyəcəkdi), xarici dil və rus dili müəllimləri gələcəkdilər – hələlik yeni məktəb belə bir qüvvə ilə kəndin (hətta qonşu Qamışlığın) uşaqlarını qarşılaya bilərdi. Rayon mərkəzindən ümid vermişdilər ki, müəllim məsələsi get-gedə yaxşılaşacaq. Zaman keçdi, həqiqətən də elə oldu. Artıq əlli il əvvəl tikilmiş o birmərtəbəli, on üç sinif otağı və iki kabineti olan səkkizillik məktəbə az qala bitişik üç il bundan əvvəl yeni, yaraşıqlı və geniş (ən əsası – ikimərtəbəli və onillik!) məktəb binası inşa edildi. İndinin özündə də müəllimlik edənlərin əksəriyyəti dörd il, beş il əvvəl kənddən çıxmış gənclər (əsasən, qızlar) idi – ali təhsillərini şəhərdə başa vuranlar hələ ki, Vəng dağının ətəyindəki bu kəndə həvəslə (həvəssiz) geri dönürdülər.

... O uzaq yay gecəsi isə Radio meydanında təntənəli bir əhval-ruhiyyə hökm sürürdü. Bir neçə gündən sonra kəndin həyatında ilk rəsmi məktəb fəaliyyətə başlayacaqdı. Nə vaxtsa, inqilabdan əvvəl burada bir mollaxana açılmışdı. Sovetlər gələndə bu mollaxanayı bağlamışdılar, binası indi kənd sovetliyinə məxsus idi, kənd sovetinin o vaxtkı sədri Allahverdi kişi uşaq yaşından bu mollaxanaya dərs oxumağa gedənlərdən (bir dəfə hətta Molla Kəbləli onun ayaqlarını falaqqaya da salmışdı – yaxşı xatırlayırdı, "öldüm, Allah, bu zülmü düşməndə də göstərmə") biri idi, indi isə bu binaya sovet sədri kimi gedib gəlirdi.

Allahverdi kişi yaşlı birisi idi, həməən gün rəsmi açılışdan sonra başına yığışmış adamlara belə dedi:

– Baxın, mən ölü, siz diri, kəndin gələcəyi hələ qabaqdadı. Bu torpağın böyük tarixi var. Atam danışırdı, Vəng dağının o tərəfindən gəlib o qədər dəmir-dümür, bəzək aşıları, türbə-məzarlar bütöv-bütöv aparıblar ki... Heç kim bilmir, indi onlar hardadı?!

– Sahibi olmayıb buraların, sahibi! – Mühəribədən sonra Sibirə sürülüb (nədi-nədi üç ay, üçcə ay "pləndə" olub – sonra qaçıb Belarusiya partizanlarına qoşulmuşdu) indi-indi kəndə dönən Əryən həmişəki kimi yenə də bir "mız" qoydu.

– Olmayıb, indi var! – Əryənin "plən"iylə hələ də barışa bilməyən Allahverdi kişi bu "şübhəli" şəxsə sərt cavab verdi.

"Elədi, elədi..." deyənlər bilinmədi, kimi təsdiq edir – Əryənin dünyaya, ölkəyə, dövlətə gizli etirazını, yoxsa sovet sədri Allahverdi kişinin aşkar təqdirini.

Mübarizin olardı o zaman on beş, on altı yaş. Cavanların arasında vurnuxsa da, diribaş idi – bir qulağı Allahverdi kişidə idi, o biri qulağı o birilərdə. Bəhram isə on yaşındaydı və Allahverdi kişi xeyli inadçılıq göstərəndən sonra atası Qəmər onun yeni məktəbə (özü də yaş keçmiş olsa da birinci sinfə) getməsinə könlüdən olmasa da hər halda razılıq vermişdi, "bax ha, məktəbdən sonra ölsən də, qalsan da tökülüb-qalan işlərimizi görüb qurtarassan..."

Bəhram düz əlli il bundan əvvəl hələ isti, amma arıq sərin-sərin mehləri əsməyə başlayan sentyabr ayın-

da özündən iki-üç yaş balaca uşaqlarla (on beş nəfər olardılar) məktəbin birinci sinfinə ilk getdiyi günü çox yaxşı xatırlayırdı. Sevincdən köksü atırdı. Elə birinci gün uzaq qohumları sayılan Əryən kişinin qoşa hörününün biri çiyində, biri sinəsində olan kiçik özü Gülsümlə masa arxasında bir partada oturdu. Özü erkklə gedib onun yanından çəkilmədi, "qohumdu, qoy yanında olum". Gülsüm isə qıpqırmızı qızarıb elə hey gülməşəyirdi, dodağına təbəssüm eynən rəngli bir kəpənək olub qonmuşdu, sanki bir daha heç hara uçmayacaqdı. Təbəssüm Gülsümün üzündən əskik olmurdu ki, olmurdu, bir az keçdi, sinifdə hamı onu "Gülsümər" deyib çağırmağa başladı. Bir dəfə qaçaqaç düşmüşdü (dərslər bitən zaman belə olurdu) itələşə-itələşə, əlbəttə ki, bilmədən Gülsümü yıxmışdılar (qalın corab üstündən geydiyi qaloşu ayağından çıxmışdı), dizi yerə dəyib qanamışdı. Qaloşu onun ayağına geydirən Bəhrama, bir də sıyrılmış dizinə qorxa-qorxa baxıb "uf... uf... uf..." inildəyə-inildəyə qız həm ağlayırdı, bənövşəyi (yaşıl, mavi?) gözündən əməlli-başlı yaş idi gəlirdi, həm də... ancaq Bəhram üçün zorla da olsa, güllümsəməyindən qalmırdı.

Qərək, gün-günü, ay-ay, il-ili əvəzlədi, altıncı sinfə elə beləcə bir-birinə (həm üzde, çox zaman isə ürəklərində) güllümsəyə-güllümsəyə gəlib çatdılar. Altıncı sinifdə günlərin bir günü Bəhram sinəsində dərin bir yerin Gülsüm olmayanda sıxıldığını, əzildiyini, nə isə itirmiş adamlar kimi özünə yer tapmadığını hiss elədi. Gülsümün "qızlar bulağından su içən" vaxtı idi və arıq-

liğna baxmayaraq (bir dəri idi, bir sümük) xeyli qəşəngləşmişdi – yanaqları qıpqırmızı, qaşları sivri, saçları qapqara, gözləri, gözləri isə bənövşə rəngində (əslində, bilinmirdi yaşıldı, mavidi, göydü, nədi?!). Hökmən onu da demək lazımdır ki, – əlbəttə, Bəhramın bundan xəbəri yox idi, bu ondan cidd-cəhdlə gizlədilirdi – Gülüsmün özü də "dilibilməz" Bəhramı içəri girib sinifdə görməyəndə sudan kənar düşmüş balıq kimi ağzını səssiz yumub-açır, havası çatmırdı, belə vaxtlarda hövsələsi daralır, özünə o da nə illah edirdi, yer tapa bilmirdi. Təbəssüm onun üzünə bir də Bəhramı görəndən sonra (balaca ürəyi rahatlandıqdan sonra) ürkək-ürkək qayıdırdı. Bir güzgünün iki üzü kimiydilər – bu nə edirdisə, nə duyurdusa o biri də eynən elə.

İndi o uzaq illərin arxasında durub (bəlkə də gizlənilib?!). Bəhram kişi o günləri xatırlayanda və bu zaman ürəyi sıxılıb-əziləndə ilk əvvəl yadına düşən qızarmış üzünü ondan tez-tez qaçııb pəncərəyə dikən Gülüsmün bənövşəyi (yaşıl, mavi?..) gözlərindəki o ürkək təbəssüm olurdu.



Aralarında beş-altı yaş fərq olsa da Mübariz ilə Bəhramınkı "tuturdu", necə deyirlər, "quşları bir-birinə qonmuşdu". Mübariz yeni kənd məktəbində iki il oxudu, səkkizinci sinfi bitirəndən sonra (məktəb səkkizillik idi deyən) gedib rayon mərkəzində kənd təsərrüfatı tex-

nikumu vardı, ora daxil oldu, hərdən gedirdi öz dərsinə, çox zaman getmirdi və getmədiyi zaman gəlirdi kəndə, məktəbin qabağına əvvəl altıncı, sonra yeddinci, daha sonra səkkizinci siniflər dərslərini bitirən məqama özünü yetirirdi. Onunla dostluqdan qürurlanan Bəhramı o məktəbdən çıxana qədər səbrlə gözləyir, bir yerdə Vəng dağının Qamışlığa aparən çıxırı ilə üzüyuxarı qalxa-qalxa Bəhramın atasının qoyunları dağ döşünə yaydığı talaya qədər ordan-burdan söhbət edərdilər. Mübariz kəndin məşhur sual verəni idi. "Uzun burnunu soxmadığı məsələ yoxdu..." Kənddə onun suallarının leysanına düşən kim olurdusa, olsun, yalvarıb yaxasını güclə-bələylə qurtara bilirdi:

– "Bilmirəm, vallah, mənlük deyil. Sən özün bilir-sən?"

– Yaxşı, onda de görüm, atom bombasını kim icad eləyib???

– Ay Mübariz, mən hardan bunu bilim, sən bunları hələ hardan bilir-sən, texnikumun mərifətinə baxırsan-mı?!"

Ən çox təəccüb edən isə kənd sovetinin sədri "ürəyiyuxa" Allahverdi kişi olurdu. Axsamlar Radio meydanında yaşlıların söhbəti nadir hallarda Mübarizsiz keçərdi. Özü olmayanda da "ə, bu hardadı, gəlsəydi, maraqlı bir söhbət edərdi..." deyənlərin hətta Mübariz üçün azacıq darıxdıqları vaxt da olurdu, hamı onun elmi və siyasi hazırlığını yüksək qiymətləndirirdi. Allahverdi kişi isə qəti əmin idi ki, bu uzunburun Mübariz yaxın gələcəkdə nə isə bir qəhrəmanlıq edəcək və bu-

nunla kəndin adını göylərə qaldıracaq. (Amma bu "nə isə" ki, var "bəlkə" kimi onu da əkmışdilər, bitmədi). Hərdən heç nədən, birbaşa adamın düz gözlərinin içinə dik-dik baxıb soruşmağı vardı. Məsələn, bir dəfə Allahverdi kişiyə qəfildən belə bir sual verdi:

– Bilirsənmi, BMT-nin Baş katibi kimdi? Bilmirsən...

– Kimdi, ay Mübariz? – Səmimiyyətlə onun-bunun üzünə baxan (köməyə gələn olmadı) Allahverdi kişi dö-yüküb maraqla soruşdu.

– U Tandı. U Tan.

– Kimə deyirsən utan, ə? Mən utanım? – Qıpqırımı-zı bozarıb Allahverdi kişi bilmədi, hirsənsin, ya gül-sün.

– Yox e... – kənarında duranları bic-bic gözədən keçirən Mübariz için-için güldü. – Ay Allahverdi dayı, "U Tan" adam adıdır. Özü əslən Birmalıdır. Birma bir ölkədir. Bütün dünyanın rəisliyini veriblər ona. U Tana.

– Ada bax, ə. Utan. Utananın oğlu olarmı?

– Olmaz, olmaz... – Kənardakılar həvəslə hərəkətə gəldilər.

...Mübariz Bəhramın məktəbdən çıxan vaxtını, hansı dərşinin olub-olmayacağını çox yaxşı bilirdi, hətta Bəhram mat qalırdı ki, bəzən axırıncı dərşləri olmayan-da belə məktəbdən çıxıb Mübarizi məktəb qapısı ilə üz-bəüz, qurumuş Qarağac kötüyünün üstünə oturmaş görünürdü. "Çoxdanımı gözləyir, nədi? Bə bunun öz dərşləri nə oldu?! Əsl dostdu, əsl dost buna deyərəm..."

Gülümşər Gülsümlə yolları bir idi deyən, çox zaman o biri uşaqlar olmayanda Kəhrizli körpünün üstünəcə

üçlükdə yol gedirdilər, körpünün üstündən bir yerdə keçirdilər – Mübariz, Bəhram, bir də o, Gülsüm. Körpünü keçib Mübarizlə Bəhram sola, Vəng dağının ətatına, Bəhramgilin həyatına (Çoban papağına) sarı, Gülsüm isə başını aşağı dikib (amma gülsüməməyindən də qalmırdı), sağa çönürdü. Gülsümgilin evi qəbiristanlıq yolunun əvvəlində idi. Sağollaşanda Mübariz hər dəfə qızına zarafatla nəsə bir söz tapıb deyirdi: "Bax, sabahkı dərşlərini yaxşı oxu, sabah cəbr səndən soruşacaq, ürəyimə damıb." Bir gün, iki gün, üç gün... (əslində: bir il, iki il, üç il...), nəhayət, günlərin birində Mübariz özü-özünü faş elədi. Hər dəfə bu, Bəhramın yadına düşəndə ürəyi atlanır. Həmə gün Mübariz məktəbdən körpüyə qədər elə hey bunu deyib durdu: "adamların bir-birindən uzaqda bir-birini xatırlaması nə cür baş verir, bilir-siz?" Dil boğaza qoymadı, suallarını yağdıra-yağdıra ən çox da bu zaman Gülsümə nəzər salıb, "sən tələsmə, Bəhram, sən tələsmə" deyə kənarından bir kəlmə söz qoymağa çalışan Bəhramı sakitləşdirdi, cavabı, illah, Gülsümdən gözlədi. Bəhramın isə ürəyi səbirsizliklə vururdu. "Məndən yəqin sonra soruşacaq, qız ki indi yolu burulasıdır, onunçün ondan əl çəkmir".

Gülsüm, əlbəttə ki, yenə də gülsüməyə-gülsüməyə (bunsuz olardımı?) "bilmərəm" dedi.

– Mən deyirəm, bəlkə... – Bəhram daha bir ümitsiz cəhd etdi.

– Dedim axı. Sən dayan!.. – Mübariz coşmuşdu, artıq bu dəfə səbirsiz və kobud şəkildə Bəhramın sözünü kəsdi, ürəyi titrəyə-titrəyə təkrar üzünü Gülsümə tut-

du, – istəyirsən, sınaqdan keçirək?! Əgər... yox, sən bu axşam evdə məni xatırlayanda, hökmə saata bax, gör saat neçədi?! Görəcəksən, mən də səni eyni vaxtda xatırlayacağam. Sən – şahid! – Mübarizin, nəhayət, yadına düşdü ki, heç nə anlamayan Bəhram da gözünü döyə-döyə ("bu nə deməkdir?") onlarla bir yol getməkdədir. – Bəhram qoy şahid olsun. İkimiz də dəqiq vaxtı ona deyərik. Sonra tutuşdurarıq. Mən bilirəm. Eyni vaxt olacaq! Ürəyimə damıb, sabah özün görəcəksən!

Gülsüm dodağını dişləyib başını yellədi, bu dəfə heç nə demədən, sassistə öz yoluna burulub çıxıb getdi. Bəhramın ağına da gəlmədi ki, qız bu dəfə öz həmişəki təbessümünü hara, niyə gizlətdi, o axı ayrılıqların həmişəki kimi gülümsəmədi, birdən-birə ciddidən ciddi oldu: "Gör bir, mən bunu hələ nəyçünsə xatırlamalıyam?! Ay səni... buna bax bir... Bir də mən olam, sən uzunburun Mübarizlə yol gedərdəmmi – heç vədə! Bəhram, Bəhram, sən yəni bu boyda dilbilməzsən..." Gülsüm addımlarını yeyinlətdi.

"Dilbilməz" Bəhram isə Mübarizlə tək qalandan sonra yol boyu ikisi də susduqca susdular.

– Bu gün qoyuna getməyəcəyəm. Evdə işlərim var.

Üzünü yana tutub Bəhram yalan deyirdi, tək qalmaq istəyirdi – amma bilmirdi niyə?! Görünür, Mübariz də eləydi. Bəhram kişi bu gün xatırlayır ki, Mübariz onun bu sözlərindən sonra, nə üçünsə həmişəki kimi zəli olub ona yapışmadı, öürs yerinə zorla çəkib onu aparmadı, sinif uşaqların barədə (əlbəttə, xüsusən, Gülsüm barədə) bitib-tükənməz suallarını (tənəffüsdə kim

nə edir, Gülsüm kiminlə danışıq, kiminlə danışırsınız...) yenə yağdırmadı, o da tezca "sağ ol" deyib aralandı, havadamı əridi, hara itdi, hara getdi, Bəhram bir də baxıb gördü, Mübariz yoxdu.

Bəhram kişi indi onu da yaxşı xatırlayır ki, ertəsi gün bu siçan-pişik oyununu ("gizlənpaç?") birdəfəlik bitdi. Hər şey apaydın gün işığına büründü.

Gülsüm yenə Bəhramla bir yerdə dərslər bitəndən sonra məktəbdən çıxan zaman Mübarizi həmişəki yerində görüb (ağac kötüyünün üstündə oturmuşdu) təbessümünü göz görə qaşqabaqla əvəz elədi, addımlarını yeyinlətdi. Mübarizlə Bəhram isə heç nə anlamadan onun yanınca tələsdilər.

– Noldu, saat neçə idi, dünən mən yadına düşəndə? – Ağzında dili qurumuş Mübariz salamsız-kalamsız (nə mənə, nə sənə) ürəyi atlına-atlına soruşdu. " Bu niyə belə qaşqabaqlıdı?! Göran nə olub?!.."

Gülsüm cavab vermədi, barmaqları məktəb çantasını bərk-bərk sıxdı. Amma Mübariz cavab almadan kimdənsə əl çəkmişdimi, çəkməmişdi. Bu dəfə də zəhlə tökdü:

– Saata baxdınmı, saat neçə idi? – Elə soruşdu ki, artıq cavab verməmək mümkün olmadı, körpüyə, Gülsüm evlərinə dönən yerə hələ bir az yol qalırdı.

– Heç yadıma düşmədin. "Yan, qal! İşim-gücüm qurtarmışdı, hələ bir sənənin uzun burnun yadıma düşəcəkd". – Gülsüm hirsini güclə boğub qəflətən gülümsədi, Bəhrama baxdı, onun nazlı sualı bilinmədi, oğlanlardan hansınadı. – Bəs sən?..

- Mən? - qıpqırmızı pörtmüş Mübariz soruşdu.

Gülsüm, gözləri Bəhramda olsa da (həmişəki kimi açıq-aşkar məxsusi onun üçün gülməyirdi), sözləri Mübarizə ünvanladı:

- Hə də, sən demirdin ki, adamlar eyni vaxtda bir-biri barədə düşüncülər? - Bu yerdə avam Bəhram, əslində, Gülsümün baxışlarından ilham alıb atdı özünü ortalığa, nə atdı, birdən yadına düşdü ki, dünənki söhbətin canı bu sualdadır, onu da şahid seçiblər, Gülsüm onun Gülsümü isə indi ondan kömək gözləyir (???)

- Mənmə? - Mübariz naçar-naçar dübarə soruşdu.

- Sən, sən! - Gülsümün qəzəbi qəlbindən üzünə köçüb, təbəssümü qəfildən yox oldu. İndi cavab almamış əl çəkənə o oxşamırdı, bu dəfə nümayişkarənə bir şəkildə o dayandı. Qaşları çatılmış Gülsüm daha ("eh!") Bəhramı baxmırdı, o, artıq Mübarizin üzünü, gözünü, burununu öz qəzəbli baxışı ilə neştər kimi deşməkdə idi.

Bu yerəcn hər şey şuxluq, zarafat pərdəsinə bürünmüşdü, çəşqin qalmış Mübarizin cavabı bu pərdəni qəfildən aradan götürmədimi, götürdü, pərdə arxasında isə zəif bir inilti qaldı. Bəhram kişi bu günəcn Mübarizin o iniltisini yaxşı xatırlayır. Bu iniltidən (cavabdan) sonra çəşib qalmış Bəhram "buna nə oldu?" üzünü çöndərib Gülsümə baxmışdı. Qız qıpqırmızı idi. Heç bir söz demədən (Mübarizin cavabı Gülsümün əməlli-başlı sarsıtmışdı) Gülsüm hirsindən əsə-əsə arxasını onlara çevirib körpünü keçmiş, üzündə həməcn o qəzəbli ifadə, sağollaşmadan az qala qaça-qaça çıxıb getmişdi. "Sağollaşmadı da".

"Məhv olmuş" Mübarizin iniltili cavabını Bəhram kişi sonralar tez-tez xatırlayır və bu zaman acı-acı gülməyir. Bir daha, dönə-dönə o məqamı yadına salır, Gülsümdən baxışlarını çəkə bilməyə-bilməyə Mübarizdən (elə bil, indidi) dübarə soruşur:

- Sən! Sən! Sən özün nə zaman onu xatırlamısən?

Hadisə, məqam bir qədər əvvələ qayıdır. Mübariz yenə də ayaq saxlayır, Gülsümdən baxışını gizlədə-gizlədə Bəhramın, nəhayət, gözünü açan və öz yaralı qəlbində nə zamandan bəri gizlətdiyi o iniltili cavabını, elə bil, özü-özünə (yüzmininci dəfə) pıçıldayır:

- Mənim onu heç unudduğum vaxt olubmu?!

Bu sözlərdən sonra Gülsüm bu dəfə üzündə sirli bir təbəssüm qaçıb gedir.

... Avam Bəhram ildırım vurmuş adamlar kimi yerindəcə donub qalmadımı, donub qaldı. "Mən nə qədər axmaq, mən qədər avamam. Bu axı, gün tək aydın, nə qədər sadədir. İki üstəgəl ikidi. Dost, dost... Bu da dost. Bu ki... bu ki bu qızı istəyirmiş. Mənə baxırsanmı? Necə olub mən bunu duymamışam?! Yəni, bəlkə də hamının bundan xəbəri olub, var, bir məndən başqa. Aman, aman, aman... Of, of, of... Amma... Yaxşı, bə mənə nə oldu?! Mən niyə bu qədərinə yanırım? İstəyir, istəsin, sevir, sevsin. Cəhənnəmə sevsin. Yox! Yox!!! Gülsüm, Gülsüm... Gülsümünüz mən..."

Gülsüm sabahı gün məktəbə gəlmədi. O biri gün də elə. İki gündən sonra gəldi. Bəhramın ürəyi bu iki gün ərzində az qala partlayacaqdı, sinfə girəndə hər şeydən əvvəl tez göz gəzdirib Gülsümü öz yerində tapmayan-da "gup" eləyib ürəyi harasa yumbalanırdı, sonra bü-

tün sinfə altıdan-altıdan göz gəzdirdi: "bəlkə yerini dəyişib?!" Yox! Gülsüm dərsə iki gün sonra gəldi. Yenə sakitcə keçib onunla yanaşı öz yerində oturdu. Bəhram uzun müddət başını qaldırıb Gülsümün üzünə baxa bilmədi. "Görəsən başqa bir dünyada Mübarizsiz Kəhrizli körpünü keçmək olardımı, olmazdı?" Qız da ondan, elə bil, onda hürkdü (sidqimi sıynldı?), daha heç vaxt əvvəlki kimi məxsusi Bəhram üçün gülümsəmədi. Hamıya necə, ona da elə. "Qəlbqıran Bəhram, sənə qəlb qırmaq nədi, mən göstərəm, dilbilməz Bəhram..."

Bir az da keçəcəkdə, məktəbdə yay imtahanları başlayacaq və onlar səkkizincini bitirəcəkdilər. Anlaşılmazı bəzən rahat-rahat, bəzən isə qəddarcasına anlaşılan çəvirən məktəb illəri, bu sinif otağı, dəhliz, Kəhrizli körpüyə qədərki yol... – hər şey, hər şey arxada qalacaqdı, uzun illər boyu çox şey baş verəcəkdə, çox şey dəyişəcəkdə, ya keçib gedəcək, unudulacaqdı, ya da qalıb yaşayacaqdı. Gülsüm əsla unudulmayacaqdı. O buna əmin idi. Belə hiss edirdi ki, Mübariz də bu cür düşünür. Hər ikisi, hər ikisi, yox, daha çox o, Bəhram həməən uğursuz gündən üzü bu yana, üzü sonsuz Gülsümə borclu qaldı. Bu borcun qədəri yox idi, bu borcun adı yox idi, bu borcun ürəyi əzən ağırlığı var idi. Bəhramın birdən-birə yorğan altında az qaldı nəfəsi kəsilə, özünə elə yazığı gəldi ki... Burnunu, ağzını dərhal yorğandan çıxarıb acgözlüklə dəridən nəfəs alıb nəfəs verdi, sonra nəfəsini dərdi, rahatladı (ah...), indi də Mübarizə yazığı gəlməyə başladı. "O vaxt mən nə təhər avam idim, Allah, o körpünün üstündə nə təhər çəşib qalmışdım?!"

## Mübariz, Bəhram, Gülsüm (2).

**M**übarizin son gün Kəhrizli arxın körpüsü üstündə məlul-məlul dilə gətirdiyi o etiraf balaca bir həqiqətin üzərinə birdən-birə gün işığı saldı və bu balaca həqiqət bərq vurub müxtəlif tərəflərdən görünməyə başladı. Məlum oldu ki, bu həqiqət təkcə ondan ibarət deyil ki, sən demə, bu uzunburun Mübariz Gülsümə vurulub, onu bu qədərinə sevir, həqiqət həm də bundan ibarətdir ki (Bəhram ilk dəfə idi, bunu dərk edirdi), Bəhram özü Gülsümü dünyalar qədər istəyir.

İndinin özündə, axşamlar evdə, yaxud Qarağacın altında, Bəhram kişi qarşısında bir stəkan çay, tək-tən-

ha qaldığı vaxtlar (belə vaxtlar isə nə qədər desən olurdu) məktəb illərini, Gülsümün unudulmaz təbəssümünü az qala minnətdarlıqla xatırlayır və bu zaman artıq təzə-təzə olan kimi əzab çəkmirdi, əksinə, xoşhallanırdı. Yuxusuna gəlib o günlər girirdi, Mübarizin əttökən "etirafından" əvvəl, əlbəttə ki, daha əvvəl Gülsümün ona evdən "Ovod" romanını gətirib (şəhərdən gələnlər əmisi özü ilə bir qucaq kitab gətirmişdi – Varis əmisi) ciddi şəkildə "hökmən oxu" tapşırması, oxuyub qurtarılan sonra isə qızı cırnatmaq üçün "bu da kitabdı?! Oxuya bilmədim" deyərək özünü artistliyə vurması...

– Çox da bilirsən?! Doğrudan xoşuna gəlmədi? Gəlib, gəlib... gözlərindən görürəm, xoşuna gəlib. Mənim xoşuma gəlib... – Gülsüm qızardı. – Bəhram, sən, elə bil, Ovod kimisən, bilirsən? Onun kimi ucaboylu, güclü-sən... Ver, ver bunu.

Qıpqıpmızı qızarmış Gülsüm Kəhrizli arxın körpüsündə çantasını ondan dartıb aldı (Bəhram hərdən, xüsusilə, ağır olan vaxtlarda – məsələn, kitabxanadan kitab alanda Gülsümün çantasını körpüyəcənlər özü daşıyırdı), amma birdən söhbəti dəyişib yenə öz həmişəki təbəssümünə "qərəq oldu". Yaşıl (mavi, bənövşəyi?) gözləri maraqla doldu:

– Vəng dağından gecələr qorxulu-qorxulu səslər gəlir, düzdü? Noldu, niyə susursan? Bəhram, tez ol, de görüm, düzdü?

Qoşa hövrüklü, gültümsər Gülsümün səsinə (hərdən də yalandan acıq qatdığı, şıltaq səsinə) qulaq asmaq Bəhramın çox, lap çox xoşuna gəlirdi. O qədər xoşuna

gəlirdi ki, bəzən qulaq asa-asa o verən sualın mənasını anlamaz, duruxub qalardı. Belə anlarda Gülsüm elə bilirdi ki, gözləri axıb getmiş Bəhram hər şeyi başa düşür və Gülsüm belə anlarda həvəslə tovuz quşuna dönür, balaca bir qızcığaz nə qədər bacarsa o qədər nazlanıb qürrelənirdi. Belə anlarda Gülsümün " bax, bax, Bəhram, mən beləcə ancaq sənə baxıram, qızarma, utanma, eh, nolub sənə, ayıl..." bənövşəyi (yaşıl, mavi?) gözlərindən xüsusi bir təbəssüm boylanardı, bu xüsusi təbəssüm ürəyindən cərəyan keçən Bəhram üçün elə bu gün də dünyadakı hər şeydən əziz olub qalıb gözlərinin dibində (qabağında?), gedirdimi, getmirdi.

"Ovod kimisən, ucaboylu... görəsən nə demək istədi?!"

– Gəlir, Vəng dağından gecələr elə qorxulu səslər gəlir ki... Uuu... Mən vahimadən yata bilmirəm. Deyirlər, dağda cadugər gizlənib, o cadugər ovsun oxuyub böyük bir devi yuxuya verib. Bu dev hərdən yuxuda öz-özünə danışıq, səs çıxarır. Bir də deyirlər, bu dağ istəyəndə adamlara görürkür, istəyəndə görükmür...

Qız rəngi ağarmış döyüklüb qaldı. Təbəssüm üzündə dondu. Handan-hana diqqət və ehtiyatla Bəhrami süzəndən sonra (Bəhram pıçıldayıb gültüşünü saxlaya bilməmişdi) ürəyi Gülsümün yerinə gəldi, o gözəl təbəssümü yenidən gözlərinə, üzünə qayıtdı:

– Yalançı, yalançı, bu boyda oğlansan, amma... ay səni yalançı... – Gülsüm çantası ilə onu yavaşdan (barkdən?) vurub gülə-gülə qaçib getdi.

Uzunburun Mübariz isə, əlbəttə, hər şeyi korladı. "Heyvanın heyvanı, bu nədi dedi, qız, əslində, ondan



yox, məndən küsdü. Sənin yanında bu mənə niyə belə deyir – düşünməzmi?" – naçar və peşiman Bəhram titrək ürəyində bir dənə pudluq daş dumanlı şəkildə anladı ki, Gülsüm o söhbətdən sonra daha əvvəlki, məxsusi ona gülümsəyən Gülsümün bir də heç vaxt olmayacaq.

Gülsümün atası Əryən kişinin Bakıda yaxın qohumu (dayısı oğlu, bəlkə də əmisə oğlu) Varis yaşayırdı, razılaşmışdılar, Gülsüm orta məktəbi Bakıda tamamlıyacaqdı və bu müddət ərzində qohumları gəldə qalacaqdı. Varis müəllim adlı bu dayıoğlu, həqiqətən, çox mehriban adam idi, Gülsümü iki il orta məktəbdə oxuyan zaman, beş il də ali məktəbə gedib-gələnin zaman evində öz balası kimi saxladı. "Qızım, sənin üzündə nə zamansa güllüş görəcəm, yoxsa yox, kənd üçün, yəni, belə betər danırısan?! Əvvəl-əvvəl mən də danırıdım, sonra isə, eh..."

Qızın üzündəki təbəssümün bir də peyda oldu beşinci kursu bitirib filoloq diplomunu alandan az sonra Varis əmisinin onu oğlu Səyyafa nişanladığı gün Gülsüm qəfildən nə isə xatırlayıb həmənkə işiqlə (sirlə?) təbəssümün təzədən kəpənək kimi (köhnə dostlar kimi) dodama qonmasına izn verdi.

... Bir dəfə yay tətili zamanı (gərək ki, dördüncü kursa keçmişdi) folklor yığmaq məqsədilə Gülsümü böyük bir tanışlıqla təcrübəyə öz kəndlərinə göndərmişdilər. Ev-ev gəzib nağıl, əfsanə, lətifə, deyim yığmaqlı idi. Gülsümü kənddə görənlər ancaq ondan danışır dılar. "Gözəl-göycək, ağıllı, ədəbli... nağılları toplamağa gəlib, gərək ona bir qəşəng nağıl danışam". Kəndin cavanları sahmən-səliqələrinə, üst-başlarına fikir ver-

məyə başladılar. Hardansa Radio meydanında Mübariz öz sualları ilə yenidən peyda oldu (çoxdandı yox idi, rayon mərkəzində texnikumu bitirib ispolkomda nə isə bir işə düzəlmişdi).

Bəhram o zaman bircə dəfə, özü də təsadüfən, Gülsümlə rastlaşdı. Üstəlik çox pis yerdə üz-üzə gəldilər – düz Kəhrizli arxın körpüsü üstündə ("Kəhrizli arx, söylə səndə nə sirr var?"). Gülsüm, həqiqətən, dönüb başqa bir Gülsüm olmuşdu, əvvəlkindən də xeyli qəşəngləşmiş, ətə-cana gəlmişdi (əvvəllər arıq idi; "sən yemək yemirsənmi, Gülsüm?! Bəlkə sən ağacın budağında yatırsan, onun üçün belə nərmənəziksən, budaq səni saxlar...").

Eşitmişdi, bəzi qoca qarılar bir müddət yoxa çıxan qızlar yenidən kəndə qayıdanda əvvəlcə onların qarınlarına baxırlar: "şişib, şişməyib?" Bu bir anlıq körpü üstdəki görüş zamanı Bəhramın gözləri macal tapıb Gülsümün əvvəlcə gözlərinin içinə saplandı, sonra Bəhram Gülsümün qəlbinə baxdı. Gülsümün qəlbə şişmişdi. Bu qəlbə kimsə girib özünə orada yuva qurmuşdu (xatirələr, xatirələr, "Ovod"...). "Ax, qoca qar, qoca qar..." Gülsüm özü hamilə deyildi, Gülsümün qəlbə hamilə idi. Körpünün üstü... Onların köhnə vida yeri... Üz-üzə gəldiklərində rəngi qıpqırmızı, çuğundur kimi olan Gülsüm unudub əlini qeyri-ixtiyari saçlarına atdı, amma höürkləri yox idi, saçlarını dəbə uyğun qısa kəsdirmişdi. Qız başını aşağı dikib ürəyi yarpaq misali titrəyən Bəhramın ələsinə dilucu "salam" verdi, özünün də ürəyi elə o cür (amma bir şey biruzə vermədən) titrəyə-titrəyə keçib getdi. Vəssəlam. "Qəlb qırmaq nədi,

mən sənə göstərərəm (?). Amma niyə, nə üçün, nəyin xətrinə?! Ürəyi elə sıxıldı ki...

Mübariz təngnəfəs naxır yerinə özünü çatdırdı:

– Gəlibdi. – Salamsız-kalamsız "şad" ("bəd?") xəbər verdi.

– Mübariz, sən nəyə gəldin?

– Elə-belə... Gəldim. Deyirlər, nişanlanıb guya. Vəris əmisinin oğluna nişanlanıb.

– Allah xoşbəxt eləsin. Sənə nə?

– Səndən niyaranam. Mən sənə görə deyirdim. – Mübariz başın aşağı dikib riyakarlıq etdi. Bəhrəmin cavab qəlbində nələr baş vermiş, bunu "kor" Mübariz öz zəhlətökən suallarını verə-verə çoxdan öyrənmişdi. Mübarizin sonralar özü-özünə zülm edərək əzab çəkdiyi, yuxusuz yola verdiyi gecələri bir deyildi, iki deyildi. "Bais oldum, mən, mən bais oldum. Nə onu qoydum hərəkət eləsin, nə də özüm... bir şey edə bildim. Zalımın, zalımın qızı..."

– Yaxşı, mənə nə? – Bəhrəm sakit bir tövrlə elə soruşdu ki, Mübariz çaşdı, hüznü başını qaldırdı, maddım-maddım onun üzünə baxıb ("bə sən bunu"...) bir söz tapmadı deməyə. İstədiyi söhbət alınmamışdı. Kimisə sorğu-suala tutmaq bəlkə də ilk dəfə ona iyrənc gəldi. Eləcəyə bir-birilə bir-iki kəlmə tamam dəxli olmayan məsələlərdən danışdılar:

– Rayona gələndə bir görük. Yerimi ki, bilirsən. Təzə hind filmi gətiriblər, bir yerdə gedərik.

– Gedərik, Mübariz... Mən qoyunları tala tərəfə apacaqdım. – Yalan deməyindən utanıb az qala qızaran

Bəhrəm üzünü yan tutaraq oturduğu daşın üstündən qalxdı.

"Eh!.." – eləyib Mübariz daha bir kəlmə danışmadı. Elə həməən axşam rayon mərkəzinə qayıdıb getdi.



... İndi Bəhrəm kişi F.Q.-yə Mübariz barədə "Mübariz yaxşı kişidi" deyəndə nəyi nəzərdə tuturdu, nə üçün belə deyirdi – bunu axtarsan özü də bilmirdi. Sadəcə, Bəhrəm kişi həmişə istəmişdi ki, adamlar arasında dil-könül birliyi olsun, hamı bir-birinin dalınca ancaq xoş üzlə baxsın və hamı bir-birinə xoş sözlər desin.

"Nədi Mübarizin yaxşı adam olmasının sübutu?" sualına isə həməən gecə yerində ora-bura çönən, gözlərinə yuxu getməyən və yata bilməyən Bəhrəm kişinin birmənalı cavabı yox idi. Mübariz uzun bir müddət idi ki, köçüb kəndə qayıtmışdı, arvadı, uşaqları... sovetin sədri idi, Bəhrəm kişi isə altmışı çoxdan keçmişdi, amma ailəsi – arvadı, colma-cocuğu yox idi, buna heç əvvəldən həvəsi də olmamışdı, "külfət, arvad, uşaq... yox, yox, sən Allah, başqa şeydən danışaq", təkidlə onu evləndirmək istəyən atası Qəmər çoban vəfat edəndən sonra daha heç kimi aldatmağa ehtiyac qalmadı, özü üçün yaşayırdı, bir də arıqlığını edirdi, çünki Bəhrəm kişi arçı idi, özü də yaxşı arçı idi. Xatırlamağa çalışdı, daha nə idi Mübarizlə onu birləşdirən? Keçmişin xatirələri deyildi, heç biri bir dəfə də olsun o məktəb günləri-

ni bir-birinin yadına salmayıb (başına vurmayıb!). Amma yox. Yalnız Mübarizin uzun burnu hərdən-birdən onun xatirinə həməən o qəmli sevgi hekayətini gətirib səlırdı. "Mübariz hər şeyi xarabladı, eh, Gülsüm Gülsüm... Kəhrizli arx, Dəyirman yolu, o günlər, məktəb illəri, qoyun otardığı yerlərin gecələr az qala yer üzünə tökülüşən ulduzları, yenə Gülsüm, Gülsüm..." Mübariz isə bilir, ürəyinin bir küncündə, dərin bir yerində bilir ki, günahı var, bu onun üz-gözündə yazılıb, yazılmamış olurmu? Mən belə qaldım. Gülsüm mənə əl yelləmiş çıxıb getdi. Getdi özü bilər, mən isə... Gülsümsüz mənə həyatım vardı?! Eh, həyif, çox həyif. O gün o yolu Kəhrizli arxa qədər Gülsümün dalınca düşüb getməsə idi... İndi nə isə dəyişmiş olardı, yoxsa...?! Gülsüm, Gülsüm acı, yox, əlbəttə, artıq acı yox, şirin bir xəyal kimi həmişə onunladır. Bu gün də Gülsüm onun addımlarını ölcüb-biçir, hərəkətlərini tənzim edir, səhər yuxudan durandan ta gecəyə qədər qulağında səsi ilə, gözündə vücudu ilə, qəlbində rahatlığı ilə onun qulluğundadı, onu danlayır, öyür, onunla qürrelənir, qüssəyə batır... Gülsüm tez-tez belə deyir:

- Mən yanında olmasaydım, bilirsənmi, sənə bir adam dözməzdı, sən bunu bilirsənmi?

- Bilirəm. - Bəhrəm ona cavab verir, dodaqaltı qırmışır, "sənsiz mən batıb gedərdim" ürəyində öz-özü ilə danışır.

Gülsüm isə çoxdan ailə qurmuşdu, oğul, nəvə (iki qız nəvəsi vardı) böyüdə-böyüdə, yaqın ki, o da qocalmışdı. Hər halda Mübariz də, Bəhrəm də qəlbinin giz-

linində buna ən azından ümid edirdilər. Gülsümdən çoxdandı heç bir səs-səda yox idi. Atası Əryən kişi öləndən sonra (qırından, ilindən sonra) kənddəki evlərinin qıfılı bu günə qədər açar görməmişdi. "Qocalıb, qocalıb yaqın..." Gülsüm gözəl, Gülsüm gənc qalsaydı, ədalət-sizlik olardı (ədalətsizlik, özü də bu boyda?? Onlar qocalım, o yox??). Mübarizin hərdən Bəhrəmə məlul-mələl baxan gözələrində bu yazılırdı.

"Amma yox, Mübariz dilinə bir kəlmə söz gətirməsə belə, Mübariz yaqşı adamdı. Şübhəsiz, özünü mənəm yanında günahkar sayır, üz-gözündən mən onun ürəyini oxuyuram, sayır. Bu mənə bəsdi."

Körpü üstündəki təsadüfi görüşdən sonra (təxminən, iki il sonra - Gülsüm bu zaman artıq ərə getmişdi, daha sonra eşitdi ki, bir övladı da varmış) Bəhrəm Gülsümü bir dəfə də görəsi oldu. Bakıda qohum toyu vardı, Qumral əmisinin oğlu qızını ərə verirdi. Bəhrəm restorana gələndə dəm-dəsgah, büsat onu əməlli-başlı çaşdırdı, ger-geyimli qonaqlar, xidmətçilər, musiqi, həykü... Restoran toyları təzə-təzə dəb düşürdü. Ağız deyini qulaq eşitmirdi. Uzaqda, yaxında gülən, gülüşən, bədə-bədəyə vuranların tanış simaları (bəziləri nə zamansa kənddən çıxıb çoxdan şəhərli olmuşdular) diqqətini cəlb edir və bu təmiz, səliyyəyə geyinmiş, üz-gözü sevgi dolu (əlbəttə, bu sevginin yaranmasında içi-lən arağın da "xidməti" vardı) adamlara baxa-baxa Bəhrəm düşüncürdü ki, nə yaqşı onun qohumları, tanıdqları, lap elə tanınmadıqları bu adamlar bir-birilə bu cür məhribandılar, səmimiyyətlərini qoruyub saxlaya bilib-

lər, bir-birilə ərlə, canyananlıqla söhbət edir, çörək kə-sir, bir-biri qarşısında bu adamların alınları açıq, üzləri ağdı. Nə yaxşı, nə yaxşı... "Zəmanə zəmanə deyil, Allah çox görməsin, qorusun bizi öz birliyi xatirinə..."

Toy yavaş-yavaş qızırdı. Nəfəs dərmək, içəridəki musiqili hay-küydən, boğanaqdan heç olmasa qısa bir müddətə can qurtarmaq üçün Bəhram qalxıb vestübülə çıxdı. Gözləri ora-bura baxa-baxa tanış axtardı, tapa bil-mədi, elə bu zaman sola dönərkən az qala onunla (Gül-sümlə) toqquşdu. Yanında qalstuklu – kostyumlu, bala-caboylu, yaşlı (saçları gicgahdan təzə ağarmağa başla-mışdı), amma şux bir kişi vardı, Bəhram bu adamı heç vaxt görməmişdi, amma: "suyu şirin gəldi, yəqin ki, əri-dir". Gülsüm onu görəndə yanaqları qəfil allanmadımı, allandı (bircə əvvəlki təbəssümü üzündə yox idi, amma təbəssümsüz də Gülsüm həmənkə Gülsüm idi, "bu qız hər dəfə bir az da qəşəngləşir"). Gülsümün əynindəki qızılı həşyəli qara paltar, boynundakı iki qatar mirva-risi ona çox yaraşdı. Bəlkə də görməməzliyə vurub Gülsüm yan keçmək istədi, amma mümkün olmadı, göz-gözə gəlmişdilər, yaxşı düşməzdi, ayaq saxladılar, salamladılar:

– Tanış olun, – Təkidlə Bəhramın üzünə baxmayan Gülsüm ərinə onu dilucu təqdim etdi. – Qəmər əminim oğludu, Bəhram. Kənddə yaşayır. Bir sinifdə oxumuşuq. Bu da...

– Tay denən qohumuq ki... Mən də Varis müəllimin oğluyam, bu xanım da ayıb olmasın (niyə?) bircə övladımızın anasıdır. Şeyyaf müəllim. – Varis əminin oğlu

(üzügülər adam idi) şəstlə əlini ona uzadıb özünü təq-dim elədi.

– Bəhram. – Bəhramın uca boyu, elə bil, balacalaş-dı, bunu özü belə elədi (Şeyyaf müəllimin balaca bo-yundanımı utandı?). Onlar bir-birinin əlini sıxdılar. Bəh-ram çalışdı, üzünə bir təbəssüm yapırdırsın (qədim za-manlarda yeri gələndə Gülsümdən təbəssüm borc alar-dı), alındımı, alınmadımı – bilmədi. Gülsüm (" eh!..") dodağını dişlədi. "Deməli, alınmadı".

– Çoxdan gəlmisən? – Şeyyaf müəllim Bəhramla min ilin tanışısı kimi danışmağa başladı.

– Toya? Hə, bir az var. Gurultudu yaman. Dedim, çıxım bir nəfəs alım... – Ürəyi ata-ata Bəhram üzünü Gülsümə tutdu, amma gözlərinə baxa bilmədi. – Necə-sən, nə təhərsən? Uşaqlar, Varis əmi?..

– Yaxşıyam. Hamı yaxşıdır. Sizlərdə nə var, nə yox?! Qohumlar, tanışlar, dostlar necədilər?.. Pəri nəne du-rur? – "Dostlar" sözünün xüsusi vurğusu var idi.

– Durur, durur. Hamısı yaxşıdır. Salamları var. – Bəhram gizli eyhamı, əlbəttə ki, anlamadı.

Şeyyaf müəllim əli ilə qalstukunu düzəldə-düzəldə başını döndərüb həvəslə sağa-sola baxır, qohum-tanış axtarırdı. İçəridən gələn musiqi səsi, adamların könül-dən oynamaları (ində qocalı, cavanlı, arvadlı, kişili məc-lis əhli əl tutub yallı gedirdi) onu cuşa gətirir, qanını coşdurur, toy zalına çəkirdi.

– Yaxşı, Bəhram, deyirəm, onsuz da gecikmişik, biz, deyirəm, keçək içəri. Bir biz tərəfə də görün. Görü-şərik. Keçək içəri, Gülsüm?

Onlar içəri keçdilər. Bəhrəm cibindən dəsmal çıxarıb alınının tərini silmək istəyəndə barmaqları titrəyirdi.

Bu "Gülsüm" söhbətini burada bitirmək də olardı. Amma... Bir məqam da oldu, o məqamsız mümkün deyil.

... Bəhrəm yerinə qayıdanda gördü ki, Gülsüm və əri Səyyaf müəllim ondan bir stol o tərəfdə oturublar – üzü Bəhrəmə sarı. Səyyaf müəllim yanında bir həmsöhbət tapmışdı, başı bərk qarışıq idi, yeyirdi, içirdi, badəbadəyə vururdu. Bəhrəm çalışdı, onlarla üz-üzə, göz-gözə gəlməsin, o tərəfə çalışdı, baxmasın. Beynində veyil-veyil gəzən bir fikir isə ona bu toy məclisində heç cür rahatlıq vermirdi, qəlbini əzirdi. "Noldu bə bu qızın o gülüşü? Hanı Gülsümə Gülsüm? Bunun dodağının ucu da qaçmır ki. Elə bil, ömrü boyu bir dəfə də gülüb eləməyib. Bu niyə belə oldu?" Bəhrəm "lənət şeytana!" xəlvətə salıb Gülsüm tərəfə gizli bir nəzər yetirdi, tez də baxışını çəkdi, "elədi ki, var – gəmiləri batıb".

Doğrudan da, Gülsümün üzündə təbəssümdən əsər-ələmət, ciddilikdən başqa isə heç nə yox idi. "Hayıf, hayıf..."

... Toyun axırına az qalırdı. Xidmət edənlər stol üstə qabları o yan bu yan eləyib aş üçün yer düzəldirdilər. Elə bu zaman müğənni çox yarıqlı və tanış bir mahnı oxumağa başladı. Kimsə səndirləyə-səndirləyə bu mahnıya oynamağa qalxdı, alınmadı, çəkib apardılar. Mahnının belə sözləri vardı: "Apardı sellər Sararı..." Radio meydanında Gülsüm o tərəfdə – arvadların yanında, Bəhrəm isə bu tərəfdə – cavanların arasında bu mahnı-

ya birinci dəfə orda qulaq asmışdılar, hər ikisinə elə gəlmişdi ki, bu mahnı ancaq onların mahnısı ola bilər, indi, bu saat Radio meydanında onlardan başqa heç kim yoxdur. Hamı harasa, bax, uçdu, getdi, ancaq onlarda, bir-birindən gözlerini çəkə bilmirlər. Heyran-heyran bir-birinə baxmaqdan doymurlar. Baxışlar danuşır, yorulur, könüllər danuşırdı. Könüllər yorulur, yenə baxışlar danuşırdı. Allah, Allah, yəni bu anı, bu məqamı tutub saxlamaq olmazdı? Amma bəlkə də o an donub, bizim xəbərimiz yoxdu, o uzaq Radio meydanında o an donub indiyə qədər qalıb, niyə də yox?! Ancaq onların mahnısı, ancaq onların anı! Başqa bir kimsə o anın içində qalmayıb. Hamı uçub, uçub harasa gedib. Sonra (mahnı qurtarandan sonra) isə hər kəs yenidən Radio meydanında peyda oldu, hamı öz yerinə qayıtdı. O mahnının onları belə bir hala salmasını ikisi də qəlbinin ən dərin yerində bərk-bərk gizlətdi və bu barədə bir-birinə heç zaman bir kəlmə söz demədilər. İndi bu haylı-küylü toy məclisində o uzaq və qəmli mahnıya qulaq asa-asa Bəhrəmin qəlbindən döyünə-döyünə yenə qərribə hisslər gəldi keçdi: "apardı, apardı sellər Gülsümü, apardı..."

Bu dəfə qəfildən üzünü döndərüb baxışını qaçırmaqdan Gülsümə baxdı. Damarında qanı donmadımı, dondu. Gülsümün üzünün rəngi geyindiği paltarın rənginin tam əksi olmuşdu. Paltar qızıl həşyəli qara paltar idisə, Gülsümün rəngi indi bəmbəyaz idi. Gülsüm qüسسə və həsrət dolu yaşıl (mavi, bənövşəyi?...) gözlərini dikmişdi düz onun üzünə və... Gülsüm sakit-sakit güt-

lüksəyirdi. Baxırdı və gülümsəyirdi. Təbəssüm yenə kəpənək kimi onun titrək dodaqlarına uçub qonmuşdu. Gülsüm eynən məktəbdəki kimi, eynən məxsusi onun üçün gülümsəyirdi. Onlar yenə təkcə qalmışdılar. Mubariz də hələ Kəhrizli arxın körpüsü üstə o axmaq sözlərini deməmişdi. Radio meydanında o əlçatmaz vaxtda olan kimi bütün bu toy camaatı- bəy və gəlin, qonaqlar, müğənnilər, musiqiçilər, xidmətçilər, lap elə mahınıya qulaq asa-asa kədərli gözlərini bilinməz, uzaq bir nöqtəyə dikib siqaretini aqgözlüklə tüstülədən, üzü qıpqırmızı qızarmış Səyyaf müəllimin özü, bir sözlə, hamı, hamı harasa uçub getmişdi, ərimişdi, yox olmuşdu. Gülsüm sakit-sakit, açıqca bir həsrətlə ona baxır, gözlərilə "bilirsənmi?" soruşur və öz incə, kəpənək təbəssümü ilə gülümsəyirdi. Bu bir vida təbəssümü idi. Son dəfə. Məxsusi onun üçün.

Vəssələm. Bu dəfə, həqiqətən, vəssələm.

### III FƏSİL

### F.Q.-nin kəndə gəldiyi günün səhəri.

**H**ava burda şəhərdə olan kimi qəfildən işıqlanmadı, tədricən işıqlandı. Ətraf, səmanın qaranlığından sakit-sakit sıyrılıb çıxdı. Dağ, yol, cığır, kəndin orda-burda evləri yavaş-yavaş görülməyə başladılar. Ulduzlar göyün təkinə çəkilməşdilər və hava hələ sərin idi (havada şax bir sərinlik vardı). F.Q. həyəət çıxan zaman üşüyən kimi oldu (əyninə bir şey almayıdı, alt köynəkdə idi, bircə şalvarını geymişdi), daha ləngiməyib cığırla ayaqyoluna tərəf tələsdi. Arılardan hələ ki bir xəbər yox idi. Havadan yüz cür atır gəlirdi, təzə günün başlanğıcında min il bundan əv-

vəl olan kimi balaca quşlar yenə də aramsız-aramsız cildəməyə başladılar...

F.Q. getdiyi yerdən qayıdıb artırmaya çıxdı. Əsnəyib gəməşərək Qarağaca tərəf göz gəzdirdi, yumruğu ilə sinəsinə döyüb birdən donub qaldı. Bəhram kişi artıq Balacanın altında idi; köynəyinin üstündən qolsuz kürkünü geymiş, alabəzək araxçınına başına qoymuş, samovarla əlləşirdi. Samovarın kömürü közərməyə başlayırdı, Bəhram kişi əyilib dibinə bir də üfürdü. Maqqaşla samovarın borusunu (dudkeşini) götürüb yerə qoydu, bu biri tərəfdən qəhvədana quru çay tökdü, üstünə qaynamış su aldı, qəhvədanı təzədən samovarın təpəsinə yerləşdirdi, yerini düzəltdi, sonra əli ilə belini tutub dikəldi, yenə də ucaboylu, yaraşlıq kişiyə döndü. Hardan bildi, F.Q.-nin artırmada durub ona tamaşa etməsini – azacıq F.Q.-yə tərəf çevrilərək (bir gözü samovarda) sabah-sabah gümrah (?) bir səslə onu salamladı:

– Ay, sənin sabahın xeyir olsun. Necə yatdım?

– Sabahın xeyir, Bəhram dayı, yaxşı yatdım, çox yaxşı... Sağ ol.

Bəhram kişi çayın dəminə baxa-baxa məmnun halda başını tərpətdi:

– Soyuc vurur, balası, sabah-sabah hava hələ sərin olur. Əyninə bir şey al, bura gəl. Çayımızı elə burda içək. Nə deyirsən?!

"Gözəl olar" F.Q. öz otağına keçib yol çantasını açdı. Üzqırخانı, darağı, odekalon şüşəsini diş pastasını və fırçasını çıxartdı. Ətrafa boylanıb çarpayının baş tərəfində dolab vardı, o dolaba bunları düzdü. Sonra pal-

paltara, köynəyə, corablara baxdı, əlləşdirdi, ürəyi qı-sıldı: "Qoy elə çantada dursunlar". Bircə cemperini çan-tadan çıxartdı. Köynəyinin üstündən geydi, "ağa deyir, sür dərayə, sür dərayə!", qara cemperdi, əyri qırmızı zolaqları vardı. Professoru xatırladı: "Oralar sərin olur, yay səni aldatmasın, əynini isti elə".

Hava bir az da işıqlandı. Günəşin hənitisi uzaqdan (üfüqdə, hələ ki, qızırtı şəklində) gəlməyə başladı. Qara-ğacın qaranlığa qarç olmuş budaq və yarpaqlarının ağır-lığı elə qaranlığın özüylə əriyib gedirdi. Onların arasına yavaş-yavaş işıq girirdi. İşığın onu bürüməsilə ağac, elə bil, yuxudan oyanırdı. F.Q. Balacaya yaxınlaşanda Bəh-ram kişi əlindəki əski ilə Balacanın altındakı taxtın üstü-nü və qarşısındakı mizi şəhdən təmizləyib qurtardı:

– Otur, otur, silmişəm, qurudu.

Budaqlar yarpaq-yarpaq tərپəşdilər. F.Q. dünən gecəki yerinə keçib oturdu. Yenə ləzzətlə əllərini açıb gərnəşdi, əsnəməyi gəldi. Əlini ağzına tutdu. Bütün bu "vacib" işləri görəndən sonra:

– Kömək edim sənə? Mən də bir iş görüm... – Bir-dən anladı ki, bu axı düzgün deyil, Bəhram kişi ora-bu-ru vurmuxur, o isə rahat-rahət oturub yemək, çay gözlə-yir. Anası belə vaxtlarda onun bərəsində deyərdi: "ver yeyim, ört yatım, gözlä, canım çıxmasın". Amma ora şə-hərdi, öz evidi, bura isə...

– Bəhram day!..

– Otur, sən otur, balası, sənlük bir iş yoxdu. Çay ha-zırdı, lavaşı sulamışam, pendir, yağ da... budu burda. Heç danıxma...

Hardansa əlini atıb (samovarnın arxasından) içində yağı, pendiri bir qab çıxardı, mizin üstünə qoydu.

Yenə Professor gəldi düşdü F.Q.-nin yadına. F.Q.-nin dodağı qaçdı. Professor az qala qibtə ilə deyirdi: "Bu Bəhram kişi çox alicənab adamdı, nə lazımdı edə-cək, sənin heç nədən əziyyətin, korluğun olmayacaq. Havası təmiz, buralara (Bakiya) bənzəməz, sakitlik, sa-kitlik, gözəl təbiət, bir də, ən əsası, oğul, sevdiyin iş... Daha nə istəmək olar Allahdan?"

Bəhram kişi gedib evdən yenə nə isə gətirib gəldi. Bir əlində məsxoranın içində kəhrəba rəngində bal idi, o biri əlində isə yarıyaş dəsmalın arasındakı yuxanın bir qırağı görünürdü. Bəhram kişi balı gizli bir təmtə-raqla mizə qoydu (toylarda plov belə gələr) və dedi:

– Hə, indi başlamaq olar. Amma... bax, bəlkə sən sə-hər-səhər nəşə başqa bir yeməyə alışımsansa, söylə. – Bəhram kişi həqiqi bir narahatçılıqla soruşdu.

– Yox, Bəhram dayı, sən nə danışırsan, bundan gö-zəl nola bilər?! Bunlar şəhərdə tapılmır. Hər şey təptə-zə, hələ balın ətrinə bax. Bəhram dayı, mən birinci də-fədi görürəm ki, balın ətri var.

F.Q.-nin sözləri ona ləzzət elədi. Bal, doğrudan da, Bəhram kişini qonaq-qara qarşısında dik saxlayan əsas qürur mənbəyi idi.

– Bu balı hər səhər yeyəcəksən (bilinmədi təklif edir, yoxsa təkid), heç bir xəstəlik səni tapmaz, öz ba-lımdı, istəyirsən pətəyini göstərim?! Odu bax, pətəklər orda! Pendiri də özüm tutmuşam. İnek pendiridi. İnek mənim deyil, Müzəffərindi. – Gözündə təbəssüm Bəh-



ram kişi səliqə ilə böyük stəkanlara çayları süzdü, qəndqabını F.Q.-yə tərəf sürüşdürdü. – Çayını şirin elə.

Təmiz dağ havası səhər yeməyinin belə ləzzətli olmasınınin bəlkə də ən vacib şərtiydi. "Hava... havası buranın müsibəti". F.Q. qərribə, özünə də tanış olmayan bir iştahla səhər yeməyinə girişmədimi, girişdi. Yağı bala, balı yuxaya, üstündən də bu ləzzətli pendir... Hətta şirin çayın belə bu Qarağacın altında şirinliyi bir başqa idi.

F.Q. yedikkə doymurdu, "görəsən şəhərdə adamın boğazı səhər-səhər niyə bağlanır?!" Ürəklə, iştahla yeyirdi. Ona xüsusi bir nəvazişlə baxan Bəhram kişiylə elə bu lazım deyildimi, altdan-altdan F.Q.-ni süzür, məmnun-məmnun və qurtum-qurtum öz çayını içirdi.

– Bir stəkan da şirin çay içərsənmi? – Bəhram kişi balı F.Q.-yə tərəf itələyib soruşdu.

Yeməyi yeyib bitirirdilər. F.Q. son tikəsini (pendir içində yuxa idi) ağzında çeynəyə-çeynəyə:

– Sağ ol, – dedi və stəkarı bir qırağa çəkdi. – Mən yox!

– Niyə? O zaman acı çay iç. Balnan. Bilirsən nə xeyri var?!

– ...

– Hə, yox?

– Nə deyim?! Yarım stəkan...

Bəhram kişi stəkana yenə çay süzdü, bu dəfə bir az tünd elədi. Bunlar acı çayı içə-içə (şirin çaydan sonra acının da ayrı ləzzəti olmuş) gördülər ki, günəş artıq yarıyacan özü-özünü doğub bitirib, işığı, istisini, bu gün onlara, elə bil, daha tez (və daha səxavətlə) göndərmək istəyir: "İsti olacaq, yandıracaq..."

– Yerini, deyirsən, rahat deyildi, eləmi?! – Bəhram kişi baldan qaşıqlayıb bir daha soruşdu:

– Yox, lap ələ idi.

– Səhər tezdən durmaq adətindi? Mən dedim, yorğunsan, hələ yatassan.

– Yox, mən elə şəhərdə də, yorğun oldum, olmadım, tezdən dururam.

Bəhram kişi razılıqla başını tərpətdi:

– Deyir, gecənin xeyrindən səhərin şəri yaxşıdı.

– Hə, elədi... Bəhram dayı, mağara burdan çox uzaqdı? – Yavaş-yavaş səbrsizliyi güc gələn F.Q. Vəng dağına tərəf baxdı və yeməyə başlayandan dilinin ucunda hərlənən sualı, nəhayət ki, verdi.

– Yox, çox uzaq deyil, bax, o çıxırı görürsən, onun yanına aparır. – Bəhram kişi əlini uzadıb həyat boyunca bayır tərəfdən üzüyuxarı gedən (Vəng dağına qalxan) yarıkeçəl, yarıyaşıl çıxırı F.Q.-yə göstərdi, – ora, ora bax, gördün?

Eynən Qarağac kimi işıq içinə girən Vəng dağının bu səhər (bütün başqa səhərlərdə olan kimi) dünənki vahiməsi uçub getmişdi, düzdü, yənə, həmənkə dev idi, böyrü üstə uzanmışdı, amma bu dev səhər-səhər bir uşaq devə oxşayırdı, yatmaq istəməyən və Çoban papağı ilə oyuncaq kimi oynamaq istəyən, diqqətlə onu gözədən keçirən uşaq bir devə.

Bəhram kişinin göstərdiyi çıxır həyatın yanından keçir, burulub-düzəlib daşların, kol-koslarn arasıyla, təxminən, iyirmi metrə yolu birnəfəsə yuxarıya – bu devin qarına tərəf qalxıb, sonra qafildən sola, Quzğun

dimdiyinə sarı dönürdü, dönən kimi də yox olurdu, cındırış süngür kollarının arxasında gözdən itirdi.

– Nədi, tələsirsən? – Bəhram kişi sınayırmış kimi, amma F.Q.-dən cavab gözləmədən soruşdu, sonra çaydan qurtum alaraq arxayın-arxayın, – tələsmə... – dedi. – Hər şeyin öz vaxtı var.

F.Q. maraq və heyratla dağa qalxan çıxardan gözü-nü çəkmir, ovsunlanmış kimi baxdıqca baxır, elə bil, özü də o çıxıra düşüb üzü yuxarı, tənənfəs dağ döşünə qalxırdı. Uzaqdan hiss olunmurdu, amma yoxuş çox ağır yoxuş idi, dik yoxuş idi.

– Bir dəfə məndən sizinkilər soruşdu ki, gecələr qulağımıza zarıltı səsi gəlir, bəlkə, pişikdi, ağlayır?! Gecələr, dedilər, şəhərin köhnə məhəllələrində belə olur... – Bəhram kişinin gözünün dibinə təbəssüm çökdü, gül-məyini saxladı. – "Pişik ağlayır". Dedim, a bala, burda həyat-bacada pişik nə gəzir, olsa-olsa, kiminsə evində olar, o da ki, ağlamaz. Qulağımıza səs gəlibə, dağdan-daşdan gəlib, qurd-quş səsi olar...

Bəhram kişi gözəlti (guya sınayırdı) F.Q.-yə baxdı. "Bir şey bu da eşidib, yoxsa..."

F.Q., həqiqətən, Bəhram kişinin ürəyinə yatmışdı. Tərbiyəli, qanacaqlı, bilikli, sərtliyi də vardı – sərt, dərinində isə mülayim, ürəyiyuxa bir gənc idi, oturmuşdu qabağında, fikirli-fikirli çayını içir, Çiçəkli yazını düşü-nürdü. İşinə, sənətinə vurğun birisi idi, "bir balaca da, deyəsən, heysiyyətli, təşəxxüslüdü, nolar, olsun... Oxusa da qoy bu oxusun. Nə olacaqsız onsuz da olasıdı. Əvvəl-axır bu yazını oxuyacaqlar. Qoy elə bu oxusun!"

Mağaranın ruhunun müdhiş səsi yenə gicgahında gup-puldadı: "Heç kim bura sən olmadan girə bilməz, heç kim! Yadında saxla! Naxışlara isə əl dəymək heç olmaz. Hamıya söylə. Əməl etməyən öləcək!". Bu səsi xatırlayan Bəhram kişinin tükləri yenə biz-biz oldu, qanı az qaldı damarında dona. "Nə olacaqsız olsun. Bircə əlini naxışlara sürtməsin, yetər. Özüm qoymanam. Vacib ki, deyil. Bunsuz da keçinər, oxuyacaqsız, oxuyacaqsız. Bircə tez olsun, axır ki, oxusun bu yazı, hər şey bitsin".

Bəhram kişi mövhumatçı olmasa da Mağaranın ruhuna inanırdı. İnanırdı ki, Mağaranın ruhunun təhdidi elə-belədən deyil. Yox, ona görə yox ki, Qulamhüseyn müəllim əlini naxışlara vurandan sonra necə ki ruh demişdi, elə də oldu – dünyasını dəyişdi, qəfildən, bir gecənin içində öldü. Bəhram kişini ruhun təhdidinə inanmağa məcbur edən, qanını damarında donduran ruhun onun beyninə göndərdiyi o qəribə səs idi – bu səs müdhiş idi, vahiməli idi. Mağaranın ruhunun mis kimi cingiltili, vahidən dolanub gəldiyi bilinməyən bu vahiməli səsinə Bəhram kişi yadına salanda kefinə əməlli-başlı soğan doğrayırdılar.

Fikri-zikri Çiçəkli yazının yanında olsa da F.Q., elə bil, Bəhram kişinin nə barədə düşündüyünü ürəyilə duydu:

– Sənin yadında olar, Cəfər müəllim vardı, ilk gənlərdən idi, yazının şəklini kağıza köçürmüşdü, yadındadı? Qaraqabaq bir adam idi...

– Yadındadı. Allah rəhmət eləsin. Professor ikinci dəfə gələndə danışıdı mənə. Niyə elə oldu?

– Heç nədən getdi. Maşın düz evlərinin yanında vurdu onu. Yerə yıxılmağıyla ölməyi bir olmuşdu, rəhmətlik...

Bəhram kişi baxışlarını gizlətdi:

– Həyatdı... "Onun da barmaqları naxışların üstü ilə çox gözdi, ax, ax..."

Günəşin artıq istilənmiş şüaları Qarağacın yarpaq və budaqlarından sürüşə-sürüşə gəlib onların üzünə, başına toxunurdu. Yaşıl yarpaqların arasından mehriban-mehriban süzülən işıq dəcəllik edib gah ordan, gah burdan ayna kimi göz qamaşdırırdı. Bəhram kişi üzünü F.Q.-yə tutdu:

– Mənim sənə deyəcəyim var. Amma gərək söz verəsən, dediyimə əməl edəsən.

– Əlbəttə, Bəhram dayı, o nə sözdü, heç şübhən olmasın. – F.Q. Bəhram kişinin səmindəki ciddiliyi duydu və özünü yığışdırdı: "Təki elə xahiş edəydi ki, yerinə yetirə biləydim, xəcələtli qalmayırdım..."

Ciddiləşmiş Bəhram kişi heç nə soruşmadan əvvəlcə qalxıb özünə də, F.Q.-yə də çay süzdü. Qəlbinin dərinliyində isə yenə tərəddüd edirdi. "Deyim, ya deməyim? Əgər desəm, uşaq hər halda bunu bilsə, faydası var. Ehtiyatlı olar. Amma birdən sözümə gülersə? İnanmazsa? Bu, oxşayıb, inadçıdır, tərsliyindən gedib bilərəkdən bircə-bircə naxışlara toxunar, ("Bəhram dayı, sən dünyanın bu vaxtında belə şeylərə inanırsan?" F.Q.-nin səsinə Bəhram kişi az qala qulaqlarıyla eşitdi) onda necə?! Sonrası nə olacaq?! Bunun da başına əgər bir iş gəlsə..." Bəhram kişini elə bil cərəyan vurdu, xəyal onu apardı, fikri qarışdı.

... F.Q. yataqda uzarub qızdırmadan yanır, sayıqlayırdı. Bəhram kişi yaş dəsmalı onun qızmar alına sür-tə-sürtə yanında aciz və naçar durub qalmış Mübarizə pıçıldadı:

– Yox, Mübariz, bu xına o xınadan deyil. Gərək bu barədə danışmayaydım. Demişdim axı, tərsdi bu. Elə tərsliyindən əlini vuracaq. Şəhərə xəbər verə bilsəydik... Şiraz nə vaxt gələr, itdi bu, batdı bu? Başqa vaxt...

Şiraz kəndin "həkimisi" idi. Əslində, Şiraz həkim deyildi. Atası Seyid Cəfər məktəbdən sonra onu rayon mərkəzinə baytarlıq öyrənməyə göndərmişdi, amma nahaq yerə göndərmişdi, Şirazdan qoyuna, mala baxan çıxmazdı, necə ki çıxmadı, Şiraz həkimlik eşqilə yanırıdı, kəndə rəsmən baytarlıq etmək üçün qayıdıb gəlsə də, özü-özünü həkim kimi aparır, hamının səhhət ilə dönə-dönə maraqlanırdı. Camaatın əvvəl-əvvəl zəhləsini töksə də atası Seyidə görə ("Bir ağılsız övladım var, Allah bilən məsləhətdi...") yavaş-yavaş hamı başladı bunun səhhətə bağlı nahamvar suallarına birtəhər cavablar verdi. Bir dəfə isə o, əlini aparıb başının ağrısı nə vaxtdı (uzun müddət) heç cür kəsməyən Allahverdi kişinin (kənd soveti sədrinin) alınına dayadı. Nə deyərsən, kişinin başağrısı keçmədimi, keçdi, gözlərinə işıq gəlmədimi, gəldi. İnanırlar, elə bil, bir-birinə söz verib unuttular ki, Şiraz həkim deyil, Şiraz baytardır. Baş ağrılan da, qarın ağrılan da artıq (həkim!) Şirazi axtarıb tapırdı. Adını Şiraz həkim qoymuşdular. "Həkim" sözünü bəziləri istehza ilə deyirdi. Çoxu isə onu həqiqi "həkim" kimi qəbul etdi – bu adamların gözündə o, uşa-

ğın da, böyüyün də işinə yarayan əsl həkim idi. İki il əvvəl isə (ilin qışı çox ağır keçmişdi, neçə gün sərəsər qar yağmışdı, kənd də, dağ da, dörd ətraf da ağappaq dumanın içinə girib görükməz olmuşdu) qış vaxtı şofer Həsərin balaca uşağı az qala öləcəkdi, qızcığaz qızdırıb yorğan-döşəyə düşmüşdü və titrədikcə titrəyir, hətta sayıqlayırdı, özü də elə şeylər deyirdi ki, ömründə bu qızcığaz onları öz-özünə biləmməzdi. Şofer Həsərin doqquz yaşlı bu balaca qızı Humay hamam Kəhrizli arxın kənarında qab yumağa gələn: "o adama deyin..." alı tuman geymiş qızlardan biri idi ("Atam bu gün yeməyini evdə, hamımızla bir yerdə yeyəcək"). Bu qız yatdığı yerində çırpınıb özünü o tərəfə, bu tərəfə vura-vura qapıbir qonşuları Əryən kişiyyə yalvarıb qalmışdı "Əryən əmi, ay Əryən əmi, sən Allah, Seyidin nəzirini ver, qurban olum, Seyidin nəziri yadından çıxmasın..." Hamı evdəkilər çaşıb qalmamışdımı, çaşıb qalmışdı.

"Suda batan saman çöpünə əl atar" – xəbər göndərən kimi gərəkli olduğuna, işə yaradığına (bu balaca qızın xəstəliyinə – ?) ürəyində bərk sevinən Şiraz "həkim" dizə qədər qara bata-bata, üzü-gözü, əyni-başı qardan ağappaq, tənğənəfəş gəlib şofer Həsərlə çıxdı. Dörd tərəfdən təəcüblü baxışların altında hamının əl üzdüyü bu balaca qızı eləcə əli ilə (özü soyuqdan titrəyər-titrəyər əlini onun alına qoyub düz iki saat çəkmədi) sağaltdı. Qızın titrəməsi, istiliyi hara getdi, heç kim bilmədi.

Əryən kişi bəlkə on, bəlkə də on bir il bundan əvvəl dünyasını dəyişmişdi (balaca Humay doğulduğu gün və ay), buna görə də onunla Seyidin arasındakı söhbət

artıq kənddə çox az adama məlum idi, balaca Humayın isə bundan xəbəri heç ola bilməzdi. Şofer Həsərət bərk fikrə gedib gənclik illərindən huşuna ilişib qalmış ayrı-ayrı, kəsik-kəsik xatirat qırıqlarını toplamağa, birləşdirməyə çalışdı.

... Davadan sonra ilk illər hamı elə bu əhvalatdan danışırdı. Kəndin hər yerində söhbətin canı bu idi. Əryən ağullu-başlı müharibə iştirakçısı idi, davada olmuşdu. Amma dava qurtarandan sonra bir müddət gəlib kəndə çıxmadı, iki il keçdi, gərək ki, iki ildən sonra Əryən, nəhayət, geri döndü. Dediynə görə onu Sibirə sürmüşdülər, dava qurtaran kimi "qandallayıb" birbaşa Sibirə – nədi, nədi, iki, ya üç ay nemes əsirliyində olub. Olub, olub da, qaçıb çarını qurtarıb ki... gedib belorus partizanlarına qoşulub və davanın axırına qədər oralarda, o meşə sənin, bu meşə mənim, partizanlıq edib. Heç nəyi, ölümü belə gözüne almayan Əryən gör bir necə ürəklə partizanlıq edib ki, o tutulandan sonra uzaq Sibirə Belorusiyadan məktublər (məktub məktub dalınca) getdi. Əryənin dava yoldaşları onun barəsində bir çox yərə, tək Sibirə yox, elə Moskva da kişi kimi çox yaxşı şeylər yazdılar və... nəhayət, nəticəsi bunun o oldu ki, iki ildən sonra... Əryəni dustağdan buraxdılar. Hərbi kitabçasını da, medallarını da (bir xeyli medalı vardı), dustaq olanda ondan alınan bəzi xırda-para əşyalarını da, hamusunu qaytardılar. Əryən daha durmadı, təcili (bir neçə gün içində) qaayıb kəndə gəldi. Üç gün evdən bayıra çıxmadı, hamının (ondan maraqlı dava söhbətlərini, davadan sonrakı macəralarını gözləyənlərin) səbr

kasası daşmağa hazır olanda isə Əryən əsl qəhrəmanlar kimi birdən-birə Radio meydanında peyda oldu, qarşısına çıxan hər bir adamla ədəb-ərkan və mehribanlıqla görüşdü, həm dustaqları qayıtmadı, həm də nişanlanması münasibətilə yaşlıdan-qocadan təbrək yığdı. Bir müddət (həqiqəti öyrənənə qədər) kənddə xəbər gəzdi ki, Əryənin Belorusiyada arvad-uşağı qalıb, bu gün-sabah onlar da gələcək (falçı Pəri qarı belə deyirdi). Əryənin atası bu sözü özünə əsl dərd elədi, işini, gücünü az qaldı buraxdı, işi isə onun çox ağır, çox masul iş idi. Allahverdi kişi – Əryənin atası (kənd sovetinin sədri Allahverdi kişi yox, bu onun adaşı idi), rayon mərkəzindən öz kəndinə kəndin milisi təhkim edilmişdi. Niyə məhz o – niyəsinə heç kim bilmirdi, hamı onu bivec, "ortada yeyib qıraqda gəzən" bir adam kimi tanıyırdı. Amma hamını mat qoyaraq Allahverdi kişi anadangəlmə axsaq ayağını çəkə-çəkə (elə adına da axsaq Allahverdi deyirdilər) Radio meydanındakı çayçıdan qalxıb aradan sürüşmək istəyən qaçaq Sultanın əyri-üyrü kənd yolu ilə qarşısında cin kimi zühur edib tir-tir əsməyinə, yalvarmağına baxmayaraq əllərini arxadan burub öz əynindəki şalvarın qayığını çıxarıb bağlayıb tutuqlamışdı, tutuqlamışdı və bu hadisə kəndin (kimi deyirdi – şərəfli, kimi deyirdi – ləkəli) tarixinə əbədiilik yazılmışdı. Qaçaq Sultan kəndin "bomju" idi, hamıya tapıb bir iş görərdi, tək-tənha bir adam idi, yaşayırdı yavaş-yavaş özü üçün, onu sevindirmək savab sayılırdı. Axtarışda idi, çünki müharibəyə çağırış alan kimi evindən, əslində, komasından, qaçaq düşüb çəkilməmişdi Vəng da-

ğına, çobanlıq etdiyi dərəni, düzü bir-birinə vurub hamıdan gizlənməmişdi: "adam öldürməmişəm, bundan sonra da öldürməyəcəyəm. Müharibə olmur, nə olur, olsun. Mən adam öldürməyəcəyəm".

Radio meydanındakı poçtxanaya axsaq Allahverdi tərəfindən tutulub gətiriləndən sonra (kəndin balaca uşaqları düşmüşdü bunların dalyıca, irəlində bir əli ilə elə hey aşağı düşən şalvarını tutub saxlayan Allahverdi kişi – qəhrəman kimi, dalınca da əlləri Allahverdi kişinin qayıışıyla bağlı, başını aşağı dikib qaçaq Sultan məzlum-məzlum gədirdilər. Uşaqlar qışqırırdı: "Qaçaq Sultan, qaçaq Sultan, məni də apar özünlə, ay qaçaq Sultan..."). Sultan Radio meydanında olanlara (üç-beş adama) güclə macal tapıb deyə bildi ki, başqa niyyətim yoxdu, o Allaha and olsun, camaat üçün darıxıb gəlməmişdim. Allahverdi kişi onu tutuqlayıb yük maşınınun kuzovunda rayon mərkəzinə aparıb vayenkoma təhvil verəndə isə zır-zır ağılamağını heç cür saxlaya bilməyən Sultanın cibindən bir ovuc qənd çıxdı, çayxanadan götürmüşdü. Nə oldu, nə olmadı, bilinmədi – bir daha heç kəs Sultanı nə gördü, nə də Sultandan bir xəbər çıxdı.

Falçı Pəri qarı bir gün Əryənin atasına üzünü tutur ki, qorxma, oğlun sağdı, amma dərin bir quyunun dibindədi. Artıq Əryəndən ümidlərini üzməkdə olan atası əlləri göydə qalıb Allaha dönə-dönə dualar edir-lər. Və müharibə bitəndən xeyli (iki uzun il) sonra Əryən, nəhayət ki, bir gün səhər çağı dönüb kəndə qayıdır. Müharibəni başından sonunadək kənddə keçirən axsaq Allahverdi kişi oğlu Əryən qaranəfəs evə girib

çamadanunu yerə qoymamış onun o üzündən bu üzündən öpüb ağlamsınır, daha evdə durmayıb gedir, ürəyinin ən böyük niyyətini həyata keçirir, elə həmin gün Əryanın elçiyini edir. Qəraz... Əryan bir il sonra həmin gülümsər Gülsümün (Mübariz: "Mənim onu xatırlamadığım vaxt olurmu?") atası olur.

... Əryan əsir düşməyinin maraqlı bir tarixçəsi var idi. Müharibə zamanı günlərin bir dəhşətli günü göydən də, yerdən də od saçılmış, sağ da, sol da məhv edilmiş dava yoldaşlarının cəsədi ilə dolu, onun özü isə dərin quyunun dibində (falçı Pəri qarı deyən kimi!), cəhənnəmin ən isti yerindəymiş. Bir onu bilir ki, gözünü yumub kəndlərində ağ saqqallı Seyid vardı – Seyid Cəfər, oğlu Şirazdan əvvəl kəndin həm həqiqi həkimi, həm bilicisi, həm də hər dərdə çarəsi idi. Ağır seyid sayılırdı, ona pənah gətirən heç zaman naümid, ələcsiz geri dönməzdi. Əryan gözünü yumub, dörd ətrafını zor-güc unudub bu müsibətin içində Seyid Cəfərlə üreyində danışmağa başlayır:

– Ya Seyid, sənin o gözəl cəddinə qurban olum, ya Seyid... məni bu cəhənnəm odunun içindən diri çıxart, səndən... başqa heç nə istəmirəm, bircə sağ-salamat qayıdım kəndə... Sənə ... sənə bir makintoş palto alacağam. Bircə sağ qalım... cəddinə qurban olaram... tək sağ qalım.

Aramsız avtomat atəşlərinin arasına girib oradan gah çıxan, hərdən də çıxa bilməyən bu sözləri tələsik deyən Əryanın gözü qarşısına yuxarıda, quyunun başında ona diqqətlə baxan Seyid Cəfərin ağ saqqallı nu-

rani surəti gəlir, Əryan zorla da olsa gülümsəyir (rəhmətliyin yeri gəldi-gəlmədi gülümsəməyi vardı – gülümsər Gülsümün atası deyilmiydi?) və bundan sonra qorxudanmı, ya nədənmi, huşunu itirir. Ayılında özünü sappaşağ... amma əsirlikdə görür. "Nolsun, əsas məsələ sağ qalmağ deyilmiydi?! Seyid sağ olsun, onun cəddinə qurban olum".

Belarusiyadan, Sibirdən üzü bu yana Əryan dolanub-dolanıb sağ-salamat evinə geri dönür, artıq vaxt itirməyib (elə bil, kimisə ya o təqib edirdi, ya da kimsə onu təqib edirdi) evlənin, amma Seyidə verdiyi sözə əməl eləmir, ona vəd etdiyi makintoş paltonu almır, vədini "unudur". Bir daş altıda, bir daş üstə – Əryan bu söhbəti bir adama açıb ağartır: "Kim biləcək, tək bir mən bilirdim, başqa kim bilirdi ki?.." Özünü heç o yerə qoymur. Günlərin bir günü (geri dənəndən beş, ya altı ay sonra) isə Əryan dik-dik poçtun qarşısında (Radio meydanında) çayxanada çay içən kişilərə (kənd ağsaqqallarına) yaxınlaşır.

...Radionun xırıltılı səsi meydanı başına götürmüşdü. Çayxanaya daxil olub ("Lovğalıq bura qədər!") Əryan ədəb-ərkanla hamıya salam verdi. Hamı da hörmətlə onun salamını aldı. "Sibirdən gəlib, əzab çəkib..." Onun salamını almayan tək bircə ağ saqqallı Seyid Cəfər oldu, Seyid üzünü yana çevirdi. Ortaya pərtlik düşdü.

– Seyid, sən bir ağsaqqal adamsan, cəddinə qurban olum, mənim günahım nədi, mənim salamuma niyə üz çevirirsən? – Hər şeyi unutmuş Əryan qarşısını çataraq ürayində tam bir arxayınçılıq Seyiddən örlə soruşdu.

Seyid pəjmürdəhal və tələsmədən ağ saqqalını tu-marlamağa başladı, susdu: "Cavab verməyəcəm, qoy qalsın nigaran". Bu hamıya qərribə gəldi. İndi artıq tək-cə Əryən yox, bütün çayxanadakılar bir-birinə təəccüb-lə baxır və susub qalmış Seyiddən nəsə bir cavab gözlə-yirdi.

Seyid Cəfər görür ki, cavab verməsə taxsırın ziyəsə o olacaq, nəhayət, sirri açmaq qərarına gəlir:

– Get, – deyir, – sən yaxşı adam deyilsən.

– Niyə? – Yalnız indi Seyidin səsinə nəsə duyub Əryənin dalağı sancır. "Quyu dibi" qəfildən gəlib yadı-  
na düşür. Amma artıq gec olur.

– Sən mənə palto söz vermişdin, makintoş palto, al-  
madın.

Bu sözləri deyəndən sonra Seyid dərhal durub məc-lisi tərک edib getmək istəyir, bu zaman rəngi ağappaq olmuş Əryən az qalır huşunu itirsin (davada cəhənnəm içində olandakı kimi), güclə onu tutub altına bir kətil qoyurlar, özünü-sözünü bilmir. Seyid bunu görüb "lə-nət şeytana" dönür və gözlərini bərk-bərk yummuş (utanırdı, nədi?!) Əryənin gicgahına əlini tutub ovuş-dura-ovuşdura bir az gözləyir, sonra deyir:

– Bir şeyi yoxdu, indi gələr özünə...

Handan-hana Əryən özünə gəldi, amma əvvəlcə dil-dodağı söz tutmadı. Allahverdi kişi (kənd sovetinin sədri) yalançı bir təlaşla soruşdu:

– Noldu, a bala, sənə?

Əryən dörd ətrafdan gözlərini qaçııb "heç"... mü-qəssir adamlar kimi başını buladı. Bir müddət danışı

bilmədi. Dili söz tutar-tutmaz Əryən hamının gözü qa-bağında düşdü Seyidin ayaqlarına:

– Ağa, sən olasan o cəddin, mənə bağışla. Qələt elə-mişəm. Bağışla mənə... bağışla... – Əryənin gözündən yaş sel kimi axdı. Camaat qaldı mat-məəttəl. Məsələnə açıb Əryən özü hamıya danışımağa başlayır. Seyid isə bir tərəfdə dinməz-söyləməz oturub çayını içir. Seyidin uzaq Belarus torpağında o vəhşətin içində quyu başın-da gözə görükməsi, Əryənin xahişinə səs verməsi, onu quyunun (ölüm quyusunun) dibindən çıxarması, vəd edilən hədiyyədən xəbərdar olması və hədiyyəsini (ma-kintoş paltonu) bunca vaxt səbrlə gözləməsi hamını xey-li mütəəssir edir. Əryən "cəddinə qurban olum, sən ki mənə eşitdin, sən ki, öz nurlu çöhrəni o quyunun başına göndərdin, ağa, mən sənin cəddinə qurban ollam"...

Səhərisi gün Əryən Seyid Cəfərə "cəddinə qurban olum" makintoş palto almaq üçün böyük bir həvəslə ra-yon mərkəzinə yola düşdü, orda o palto tapılmadı, Ə-ryən durmayıb Bakıya qədər getdi. Dayısı oğlu Varislə Bakını bir neçə gün ələk-vələk edib Seyidin əyninə (Se-yid çox arıq-sısqa birisi idi) təptəzə bir makintoş palto alıb iki gün dayısı oğlu ilə bir yerdə Bakını gəzdikcə gəzdi və geri döndü... Nəhayət, bir gün Əryən avtobus-la dizində palto bükülü bağlama kəndə girən zaman avtobusun pəncərəsindən baxıb görür ki, bütün kənd düşüb bir tabutun dalınca Dəyirman yolu ilə kənd qəb-ristanlığına tərəf gedir. Camaat gecə ikən gözlərini bu fani dünyaya əbədi qapamış saleh əməllər sahibi Seyid Cəfəri basdırmağa gedirmiş. Seyidin makintoş paltosu-

nu Əryan gözündə yaş, qəlbində dərin peşmançılıq aparıb oğlu Şiraza verir, halallığını ondan alır...

... F.Q. yataqda sayıqlayır, Bəhrəm və Mübariz isə məlul-mələl bir-birinin üzünə baxır, Bəhrəmin gözləri az qala dolub, Mübarizə bıçaq vursan qanı çıxmaz. Bu zaman Şiraz "həkim" özünü içəri salır, şad, gümrah səslə onları salamlayır:

- Salam, a kişilər, nə var, nə yox... (Sabahın bu vaxtı xeyirdimi, dalımcə Tükəz qarını göndərmisiz?!...) Tezdən durana oxşayırsız, qonağımız da xoş gəlib, səfa gətiribdi...

Həyəət qapısını Şiraz "həkim" bayır tərəfdən ancaq özü bildiyi üsulla yerindən tərpədid (laxladıb) açdı. Şiraz "həkim" həyətdə onları görüb birbaşa Balacərun altına gəldi. Mübariz harasa uçdu, yox oldu, F.Q. yenə sappaşaq yemək mizinin arxasına, öz yerinə qayıtdı. Bəhrəm kişinin xəyalı bayaq göylər gəzirdi, indi qayıdıb gəldi Qarağacın altına. F.Q. ilə bağlı bir anın içində beynindən keçirdiyi bu qorxulu vəziyyətin (F.Q.-nin guya Çiçəkli yazırın naxışlarına əl vurandan sonra xəstələnməsini, sayıqlamasını və s. və i.a.) bir xəyal, bir sayıqlama olmasına sevindi, rahat-rahat köks ötürdü; Şiraz "həkimin" gəlişinə ilk dəfə ürəyində "Allaha şükür" dedi.

- Ay Şiraz, Ay Şiraz, gəl, gəl, xoş gəldin. Keç bura, otur, çay içərsən? - Şiraz "həkim" çaşdı. Bəhrəm kişi onu bu cür hörmətlə qarşılayıb miz arxasına oturdur, niyə görəsən, xeyir ola, onu bu dəfə bu cürənə isti qarşılayır, "bə həmişə niyə belə olmur?! Çünki heç vaxt axıracan mənə inanmayıb, atam Seyid Cəfərə isə ürəkdən

inanardı. Bəlkə qonaq var, ondandı, amma həmişə nə deyər?! Başqa vaxt... get, ay Şiraz, get işinə, gücünə, heç bir yerim ağrımır, mənim görürsən ki, əimdə işim var, sonra, sonra gələrsən... arı vurur, bizim arı pis vurur, deyər, arıyla qorxudar..." Üzünü, boynunu tor papağın içinə salıb, arıdəyməz əlcəklərini geyib arı pətəyinə əlini dürtən Bəhrəm kişi Şiraza çalışırdı, belə vaxtlar üz verməsin. Üz versəydi, bilirdi ki, asan yolla canını qurtarmayacaq. Şiraz ilk öncə soruşacaqdı:

- Nə var, nə yox?

- Heç.

- Yenə olsun...

- Yenə heç.

Sükut. Bir xeyli belə keçəcəkdə. Sonra Şiraz "həkim" bir şey olmayıbmuş (ilk dəfəymiş) kimi yenə soruşacaqdı:

- Daha nə var, nə yox? Bir yanın ağrımır ki?..

Artıq Bəhrəm kişi bu zaman məlləli-başlı hövsələdən çıxacaqdı. Şirazi incidən o namünasib sözlərini də elə bu zaman deyəcəkdə. Onları dilə gətirməmək üçün Bəhrəm kişi, əvvəlcədən "kəsib atırdı". Şiraz "həkim" illər boyu buna alışdığından Bəhrəm kişinin bu gündü davranışına təəccüb etmədimi, təəccüb etdi: "qonaqımı yanında belə səxavətlə danışırsın?!". Amma bu dəfə, doğrudan da, məsələ başqa cür idi. Şiraz "həkim" öz gəlişi ilə Bəhrəm kişini axmaq xəyalatdan ayırmış, diqqətini narahat fikirlərdən uzaqlaşdırmışdı. Odur ki, Bəhrəm kişi ürəyində "Allah, sənə çox şükür" deyib ona xoş üz göstərirdi:

- Çay iç.



- Özüm, özüm... nə var, nə yox? - Şiraz "həkim", elə bil, hər gün gəlib burda özünə çay süzürdü, indi də səmovarın yanındakı sinidən öz əlilə qoymuş kimi stəkan-nəlbəki götürüb yaxaladı, özünə qapqara bir çay süzdü.

- Nə var, nə yox? - Təkrar edib (adam öləcək, öz deyinə özü də tezəcə peşman oldu, bildirdi ki, Bəhram kişi məhz bu sualı xoşlamır) dikdi məsum, günahkar gözlərini Bəhram kişinin, sonra da qonağın üzünə. Qonaq bənzəyişə mat qalmadımı, mat qaldı: "Bu ki, bizim Mübariz müəllimin doğmaca qardaşıdır. Gözlər oynayıy, burun təxminən o boyda (bunu F.Q. bir az şişirdirdi), sual sual dalınca..."

Bəhram kişinin isə dodağı qaçdı, bildirdi ki, birinci sualına cavab gözləmədən Şiraz "həkim" ikinci sualını yağdıracaq: "Daha nə var, nə yox?" Sonra üçüncü sual gələcəkdi: "Yenə olsun..." Bəhram kişi üzünü yana çevirib maraqla, bir balaca da "yuxarıdan aşağı" Şiraz "həkim" sözən F.Q.-yə:

- Kənd adamıdır, - deyib gülümsədi. - Həkimdi (Şiraz qulağını "şəklədi"). Yox, həkimbaşısıdır. Özü də seydi. Əlində şəfa damarı var. - Sonra da başını hərhləyib gözünün ucuyla F.Q.-yə ancaq bunu çatdırma bildi: "Boş burax, sonra, bunun barəsində sonra, bənd olma".

Şiraz "həkim" çayını  
içib gəndən sonra.

**B**əhram kişi, hələ də ürəyi yerinə gəlməmişdi: "Allah, bu nə görüntüyüdü, gəldi gözümə?! İraq elə, Allah, İraq elə..."

F.Q. isə heç nədən xəbəri yox, az qala kefi kök bir halda, ləzzətlə Qarağacın altında "öz" taxtına yayxanmışdı. "Bu kəndin özü çox qəribə bir kənddi, hər cür adamı var - ağıllısı var, ağılsızı var... Makintoş palto... Bu seyid palto vədini yuxusunda görüb, nədi?! Adam özü də bilmir, inansın, yoxsa inanmasın". Bir qədər əvvəl Bəhram kişinin xahişi ilə (əslində, xahişə ehtiyac yox idi, Bəhram kişinin "həkim, bir o söhbəti qonağımız üçün danış, rəhmətliyin söhbətini" deməsi bəs oldu) Şi-

raz "həkim" ləzzətlə yerində qurcuxub haman "makintoş palto" əhvalatını çay içə-çə F.Q. üçün xüsusi şövqlə, nanə-cövhəri ilə danışdı. Çayını içib qurtarandan sonra son cümləsini az qala təntənə ilə dilə gətirdi:

– Palto indi də evdədi. İstəsəniz göstərə bilərəm.

... Bəhram kişinin isə xəyalı artıq uçub uzaqlara getmişdi. Şirazın səsinə o artıq eşitmirdi, bu səs (bəlkə makintoş palto ilə bağlı sirlə bir vəqəni danışdığından Şirazın səsi də sirlə ahangə bürünmüşdü) onun yadına həmə o müdhiş səsi bir daha saldı. Mağaranın ruhu ilə "söhbət" gəlib yenə yadına düşdü, yenə haman müdhiş səs beyninin içinə girdi: "Kim əlini naxışlara vursa, öləcək! Bunu hamıya söylə, qoy bilsinlər! Mağaranın ruhu yazının sirrini açılmasını istəmir, heç istəmir, bu açıq-aşkardır, çünki bu Ruh bir bəd Ruhdur, bir zalım Ruhdur... Öz marağı var bu Ruhun. Sərvət bərədə deyilənlər isə düz imiş... Amma F.Q. istər-istəməz o naxışların bir daha şəklini çıxarmaq istəyəcək, başqa cür mümkün deyil. Bu zaman əlini hökmən bu naxışlara vurası olacaq. Onlara toxunacaq". Bəhram kişi belə bir mənzərəni aydın şəkildə gözü önünə gətirdi: budur, F.Q. əlini yazının naxışlarına sürür, məhəbbətlə onları əzizləyir, tozunu silir... "Bə sonra?! Sonra bu zalım Ruh sözünü tutsa, necə olsun? İndiyənəcən sözünü tutub. Cəfər müəllim... Elə axırıncı hadisə – Qulamhüseynin ölümü. Mübariz özü çaşıb qalmamışdımı?!" Bəhram kişinin fikri bir daha əvvələ qayıtdı.

**Qulamhüseyn müəllimin qəfil ölümündən sonra Mübariz kişinin Çoban papağına gəlişi.**

**– "Gördün?" – "Gördüm!"**

... **O** gecə Qarağacın altında dinməz-söyləməz oturub ikisi də susurdu. Qulamhüseyn müəllimin qəfil, müəmmalı ölümündən sonra Mübariz kişi özü durub gəlmişdi Bəhramın həyatına. Bu gəlməyilə, elə bil, üzrxahlıq edirdi. "Sən axı xəbərdarlıq etmişdin. Mən niyə sənə inanmadım, elə bildim, xərifləmişəm?! Bəhram, bə bu niyə belə oldu?.."

– ... Gördün? – Nəhayət, Bəhrəm kişi üzünü yana tutaraq Mübarizdən soruşmuşdu.

– Gördüm, – Mübariz kişi cavab vermişdi.

Ayıl, ulduzlu bir gecə idi, amma yer üzü zülmət qaranlığa bürünmüşdü. Ayın, ulduzun işığı gəlib-gəlib hardasa qırılırdı, lap aşağıya qədər çatmırdı. Heç biri üzünü çöndərib Vəng dağına tərəf baxa bilmirdi, əslində, dağın özü də artıq görünməz olmuşdu, o da zülmətin içinə girib gizlənmişdi.

– Bə indi biz nə edəcəyik? – Kədərli bir səsle Mübariz kişi ortalıqı bir sual atdı.

Bəhrəm kişi naçar, o da, elə bil, öz-özünə cavab verdi:

– Bilmirəm.

– Hər halda ehtiyatlı olmaq lazımdır. Qulamhüseynin ölümü bir qərribə ölümdü. Sən çalış, heç kim bu mağaranın içinə girməsin. Cavanlar dəlisovdu, illah, "gedim özüm görüm, əlimi vurum" – deyəcək. Nə qayırırsan?

– Nə bilim?!... Bozları aparım bəlkə mağaraya bağlayım?! – Məsləhət almaq üçün soruşmurdu, yox, Bəhrəm kişi yenə də öz-özü ilə danışırdı.

– Hə! Apar. Bağla... – Mübariz kişi "çıxış yolu tapıldı" deyin, eyni bir balaca açıldı, – Hökmən apar, belə olsa, bir adam bu köpəyin qorxusundan mağaranın həndəvərinə gəlməz. Bu köpək...

Bozlar nəhəng və ağıllı bir köpək idi, bütün nəhəng və ağıllı köpəklər kimi öz qalın səsinin qiymətini bilirdi, az-az hallarda hürərdi (boşuna hürməzdi), indi isə, elə bil, söhbətin ondan getdiyini duydu, həyətin dağa

söykənən yerindəki taxta yuvasından çıxıb bir ağız havaya hürdü. Bunu eşidən Mübariz kişi dərhal səsinə kəsdi. Bunlar yenə susdular. Handan-hana Mübariz kişi çox sevdiyi ifadəni "lənət şeytana!" deyib qalxdı:

– Mən gedim. Sən isə sabah köpəyi apar, hökmən apar. – Qulaq verdi, yox, Bozlar bu dəfə hürmədi.

– Gedirsən? – Bəhrəm kişi də ayağa qalxdı. – Deyirəm, köpəyə bir şey olmasın...

– Olmaz! Apar! – Mübariz, nədənsə, buna qəti əmin idi. – Olmaz, qorxma. Amma, Bəhrəm, bu barədə, bu... mağarada olanlar barədə deyirəm, hələ ki, bir adama da... bir kəlmə...

– Aydında, a Mübariz, uşağ deyiləm ha... Allah axırını xeyrə calasın.

– Allah xeyrə calasın. Ehtiyatlı ol! – Mübariz kişi həyətdən çıxdı, ayağını çəkə-çəkə arxasına baxmadan gedib qaranlıqda əridi.

**Quzğun dimdiyində.  
Mağara ilə, Çiçəkli  
yazı ilə ilk görüş.  
Möhtəşəm Ahəng və  
"hadisələrin üfüqü".**

... İndi bu söhbəti xatırladıqca Bəhram kişi ("məsələni F.Q.-dən gizlətməyə haqqım varmıdı, yoxmudu?") tərəddüdü düşüncələrini özündən heç cür uzağa qova bilmirdi.

F.Q. hiss elədi ki, Şiraz "həkim" gedəndən sonra qaşları çatılmış Bəhram kişi beynində ciddi bir tərzdə nəyisə götür-qoy edir. "Artıq, vaxtdı, günəş az qala təpənizə vuracaq. Hələ ki bir işin sahibi olmamışıq. Getmək lazımdı. Vaxtdı."

– Bəhram əmi! Ay Bəhram əmi! – F.Q. sux bir səslə Bəhram "əmisini" düşüncələr aləmindən dartıb çıxarmağa çalışdı. – Ay Bəhram əmi, deyirəm, çünki oldun dəyirmançı... yolçu yolda gərəkdir. Sən nə deyirsən?

Bəhram kişini bu səs, bəli, düşüncələr aləmindən qaytarıb gətirməyinə gətirdi, amma o düşüncələr aləminin özü yox olmadı (O öz yaşamını Bəhram kişinin və F.Q.-nin yaşadığı aləmlə yanaşı sürməyində davam etdi. Bütün sonrakı gün ərzində zaman-zaman Bəhram kişi yumbalanıb yenə o aləmə düşdü, tezəcə də bu biri, "tanış" aləmə qayıtdı).

– Gedək deyirsən, eləmi? – Axmaq fikirləri başından qovmağa çalışan Bəhram kişi, o da gümrəh səslə F.Q.-yə hay verdi, cavab gözləmədi – gedək, – dedi. "Ürəyi az qala atır, tələsir, səbrsizdi, səbrsiz..."

Bəhram kişi ("sən dur, sən belə dur") yenə imkan vermədi ki, F.Q. ona kömək eləsin, qaq-qacağı yığışdır-sın. Özü hər şeyi yerinə qoydu, rahladı. Birlikdə həyətdən çıxdılar. Həyəət qapısı yenə onların arxasınca örtülüb çəpərin bir parçasına çevrildi, qapılığından bir şey qalmadı. Bəhram kişi həyətdən çıxarkən evdən çiyinə qolsuz kürkünü atdı, "olmaz, əyninə bir şey al, hökmən al" deyərək nazik ağ köynəyinin üstündən heç nə geyinmək istəməyən F.Q.-ni (gün işığı kürəyini yandırdığından F.Q. cemperini əynindən çıxarmışdı) təkidlə məcbur elədi və qırmızı zolaqlı cemperini təzədən ona geyindirirdi. "Bu istidə cemper? Atam yanacaq. Sibirə gedirik, nədi?"

– Sibirə getmirik, amma dağ ətəyi ilə dağ döşündəki hava, biləsən, eyni hava deyil. Görəcəksən.

F.Q. Bəhrəm kişiyyə növbəti dəfə səmimi bir maraqla baxdı: "Adamı sözsüz-səssiz, gözündən başa düşür. Nə bildi, mənim ürəyimdən Sibir keçdi?"

Həyətdən çıxdılar. F.Q. hər ehtimal, özünü yığışdırı. Beynini təmizləməyə çalışdı. "Çiçəkli yazı ilə ilk görüşə gedirəm. Gərək təmizlənim". Lazımsız fikirləri beynindən çıxarmağa cəhd etdi. Həyətdən çıxıb dağ başına qalxan cığıra qədəm qoyanda, F.Q. hiss elədi ki, nəbzi şiddətlə vurmağa başladı (həsətlilər uzun hircandan sonra bir-birinin görüşünə belə tələsirlər), F.Q. uzaq Moskva qışını, Poçtamtın (?) qarşısında Afaqı necə səbrsizliklə gözləməsini xatırladı.

– Nədi, balası, bir şeymi oldu? – Bəhrəm kişi vəziyyəti, elə bil, duyduğundan səsinə bacardığı qədər sakitlik qatdı.

– Yox, heç nə olmadı, ayağım burxulacaqdı.

– Ehtiyatlı ol...

İndi tərs kimi gəlib Afaq bu məqamda ("heç dəxli var?") yada düşmədimi, yada düşdü. Daha doğrusu, güclə soxdu özünü onun beyninə: "mən də varam, unutmusan məni, gör, ikinci gündü zəng eləmirsən, gəndəndə də xəbərsiz yola düşdün, mən sənə göstərərəm, qəlb qırmaq nə cür olur, görərsən sən..."

Anı qovanlar kimi etmək istədi, etmədi. Yox, "arıların dostu" bu fikirlərə müharibə elan eləmədi, dağ cığırını ilə addım-addım yuxarı qalxdıqca, fikirlər özü addım-addım kənara çəkildilər, yol verdilər. Çiçəkli yazı hər şeyi yavaş-yavaş onun beynində əvəz eləməyə başladı.

Üzüyuxarı qalxdıqca kənd addım-addım aşağıda qalırdı, budur, "Çoban papağı"nın yan tərəfdən damı görünməyə başladı, Mübariz kişi ilə F.Q.-nin dünyanın gəldikləri naxır yolundan düz Kəhrizli körpüyə qədər ("o adama deyən ki..." – allı-güllü tuman geyinmiş gözəlcələr yadına düşdü, dodağı qaçdı: "məənə nə olub, sakit ol, F.Q., sakit ol. Burda nə var?! Çiçəkli yazı... Yox bir. Oxuyacağıq, əlbəttə, oxuyacağıq, çıxıb gedəcək işinə. Oxumayıb nə edəcəyik ki?! Bunu mən oxumasam... heç mən mən deyiləm") artıq keyli böyük bir ərazi göz önündə canlandı.

– Bax, o yolu görürsən?! Naxır yolu deyirik ona. O da Kəhrizli körpüdü, o biri tərəfdə, sağda işə məktəbdə, sovetlikdi... Bu tərəfə gedən yol Dəyirman yoludu... Qəbirstanlığa qədər gedir.

Qarşısında (aşağıda) açılan mənzərədən gözü dörd olmuş, nəfəsi az qala kəsilən F.Q. Bəhrəm kişi çomağı ilə göstərən istiqamətə, əlbəttə ki, baxır, "bah, bah" səmimi şəkildə təəccüblənirdi. "Dünya varmış" deyənlər haqlı idilər. Bu təkraredilməz mənzərə onu görənlərin yadından çıxarmı, çıxmaz. Sinə dolusu nəfəs almağa çalışan F.Q. birdən qeyri-sövsəqlə onu anladı ki, nə üçünsə bu gözəllikdən istədiyi kimi ləzzət ala bilmir. F.Q.-nin fikri-xəyalı yenə gözünün qarşısındakı bu əfsanəvi genişliyi təəssüflə fırlanıb gedib girdi hələ görmədiyi mağaranın içinə, Çiçəkli yazının yanına. Bəhrəm kişinin bundan xəbəri yox, hərdən nəfəs dərib dayanır, çomağını (ata yadigarı əyri başlı çomaq həyətdən çıxanda qapının ağzında çəpərin altında idi, onu götürmüşdü)

"Arşın mal alan" filmində parça satan tacirlər kimi uzadıb kəndin ora-burasını ətrafa dörd acgöz gözlə baxmağın davam edən (amma fikri mağarada olan) F.Q.-yə həvəslə göstərirdi. "Bax, məktəb odu, Radio meydanı..." F.Q.-nin baxışları beyninin içindəkilərdən ayrılmışdı, bir dəqiqə əvvəl nə düşündüyü nə gördüyündən kənarında idi. İndi bunlar yenə birləşdi. Fikri də, xəyalı da özünə qayıtdı. Artıq F.Q. Bəhrəm kişinin göstərdikləri ilə qənaətlənir, baxışları Radio meydanın üstündən uçub göz işlədikcə uzanan sonsuzluğa dırənirdi. "Hadisələrin üfüqü!" Üfüq ilk dəfə idi ki, sirlə, üzünü gah göstərən, gah göstərməyən, itən, qeyb olan, sonra yenidən (addımından asılı!) peyda olan adı xətt deyildi, üfüqdə nə isə baş verirdi, hadisə hadisəni əvəz edirdi, hadisə hadisəyə qarışırdı, hər şey eyni bir zamanın içində idi, ardıcılıq yox olmuşdu – amma hansı, amma necə?... – o bunu bilmirdi, o bunu hiss edirdi. "Açar söz! Açar söz hardasa burda, bu ətrafdadı. Havada fırlanır. Bəlkə də mən indi onu görürəm. Amma harı o?! Hanı?!"

– Ora bax, sovetliyi görürsən, mən burdan görürəm. – Bəhrəm kişi nəfəsini dərib dayandı, çomağını dümdüz uzatdı sovetliyin üstünə. F.Q.-nin isə baxışı Çoban papağının üstünə gəlib qonmuşdu, ona qonşu o biri evlərdə, həyətlərdə idi (o, "hadisələrin üfüqündən artıq qayıtmışdı). Qarağac buradan baxanda get-gedə balaca bir kola oxşamağa başlamışdı. Doğrudan da – "Balaca". Ona bu adı, yəqin, burdan baxıb sonra veriblər. F.Q.-yə birdən elə gəldi ki, bu ağac da ona baxır. Uzaqda olduğuna görə tanumaya-tanumaya baxır. Sonra o biri evlər gö-

zünə görülməyə başladı. F.Q. ilk dəfə idi, bu cür qərribə üsulla tikilmiş kənd evləri görürdü. Vəng dağının bu tərəfində bəzi evlər ev üstündə tikilmişdi, bir evin həyəti ondan aşağıdakı evin damı idi. Balaca uşaqlar həyətdə ora-bura qaçırkən o biri evin damı yerindən oynayırdı. Hər tərəf yaşillıq, sakitlik... Kənd zamandan fasilə istəyib onun içindən çıxmış, gün işığının nuruna qərq olub qalmışdı. Yollarda tək-tük adamlar kölgə kimi görünürdülər, aha, "bax, bax, Bəhrəm dayı, ora çayxana deyil?! O kişi Mübariz müəllim deyil?!"

– Bəlkə də... Hanı? Pencəyi varsa odu. Özüdü!

– Var, var, pencəyi də var. Ay səni...

Yenə şəfqət damarı qaynadı. Dümdüzünə baxdıqca baxır, ən uzaq yerlərə qədər, seçməməyə də qaraltıları görürdü. Göz işlədikcə uzanan düz, dəpə, yamac tamamilən ovcunun içindəydi. "Azərbaycan budur, Azərbaycan başqa yerdə deyil, burdadı". Necə gözəl idi, necə rahat idi, adamın baxışları öz yolunda bir maneəyə dırənməyəndə beyin həqqən dincəlirmiş. "Burada yaşamağa nə var?! Burada adam hiss edir ki, dünyanın içindədi. Dünya varmış. Şəhərdə ya evdəsən, ya küçədə, on metrədən sonra hökmən nə isə gəlib girir gözünə, ya yol işarəsi, ya elektrik dirəyi... baxışın nəyə isə dırənir. Burda isə..."

Burda isə hər şey bir-birinə möhkəmcə bağlıdı. Artıq kola oxşayan Qarağac torpağın altı ilə rişələrinə qədər, elə bil, ovcunun içindədi, ovcunun içindəki xətlər Qarağacın rişələri, zoğlarındı, hadisələrin üfüqünə qədər uzanır, əyilib-düzəlib müxtəlif yerlərdən keçir; bir rişə sovetliyi dolanub ötür, sonra Dəyirman yolunda uzaq-

larda (bəlkə kənd qəbiristanlığında?) gözdən itir, o biri zoğ vurub kötük kimi kənd məktəbinin qabağında qocalıb... Radio meydanında qınıları var, çayxanada ilişəni var. "Hadisələrin üfufü" isə gözləyir, səbrlə gözləyir, ona gəlib yetişən Qarağacın rişələrini qaldırır, qaldırır aparır göyün yeddinci qatına, sabah-sabah görünməyən ulduzların, günəşin yanına, sonra onları saçaq-saçaq gün işığına döndərib yenidən qaytarır Çoban papağının həyətindəki Qarağacın yarpaqlarına süzülən işıq damlası, odur, yavaş-yavaş, elə indicə üz tutdu torpağa, ona çatana qədər ya saniyənin milyonda biri keçdi, ya da milyon il ötdü, fərq eləməz... Yox, həqiqətən, bu Qarağac uzaqdan onu tanımaya-tanımaya ona, elə bil ki, nə isə deməyə çalışır.

Gün işığının altındakı Ahəng dünən axşam cazibəsinə düşdüyi Ay işığının, ulduzların altındakı Ahəngdən fərqlənmirdi, əslində Ahəng bir vahid möhtəşəm Ahəng idi, libasının rəngi idi dəyişən, sabahkı rəng gecəki rəng deyildi. Həm də gecəki rəng idi.

Dağın ortasına qədər cığır burula-burula qalxıb, nəhayət, bir açıqlığa çıxdı. Bura düppəddüz meydança kimi bir yer (tala?) idi; sağ – sıldırım, sol – uçurum.

– Çatdıq, – deyib Bəhram kişi çomağını nə üçünsə iki dəfə yerə vurdu. (bəlkə məqamın təntənəsini xüsusi nəzərə çatdırmaq üçün belə etdi?!) – Görüm, tapacaqsa mağaranı?!

F.Q. bu "oyuna" getdi, ürəyi ata-ata dörd tərəfə boylanıb gözləri ilə bir xeyli gəzsə də heç bir mağara-filan görmədi. Sol tərəfdən sıyrılan sıldırım qayaya sar-

maşığı kimi tikənlə bir kol (cındırış, süngür kolları) da-  
raşmışdı, buna görə də sıldırım başdan-başa yaşıl rəngə bürünmüşdü.

– Əvvəlcə bir bura gəl. Amma ehtiyatlı ol.

Bəhram kişi hələ də gözlərilə mağaranı axtarıb tapmağa çalışan F.Q.-ni əks tərəfə – uçurum tərəfə çəkib qətiyyət və həm də ehtiyatla irəli üç-dörd addım atdı:

– Gəl, qorxma. – Əli ilə onu qayanın ucuna çağırırdı.

Qayanın ucuna yaxın yerdə qəribə bir daş vardı. Skamya kimi hündür, enli idi və bu daşın üstünə oturub "hadisələrin üfufü" nə qədər baxdıqca baxmaq olardı. Bu daşın bura gəlib hardansa (göydən?!) düşməsi ağılasığan deyildi. Daş ağac deyildi ki, torpağın içindən bitsin. Onu bura adamlar da heç cür gətirə bilməzdilər – nəhəng idi. Bəs necə olmuşdu, bu böyüklükdə, bu ağırlıqda daş gəlib bura çıxmışdı?! Daş mərmər kimi cilalanmışdı, elə bil, öz içindən işıq saçırdı. Gözləri həmişəki kimi dibindən alışıq Bəhram kişi dedi:

– Bu daş, gecələr içindən yanmağı var, elə biləsən, içində nur parçası gizlənilir.

İkisi də daşın üstünə oturdu. Gözlərini uzaqlara dikib susdular. Ayaqlarındakı yorğunluq yox oldu. F.Q.-nin beynində tanış olmayan sakit bir musiqi səslənməyə başladı və F.Q. susub qaldı. Bu yerdə nə isə demək, danışmaq mümkün deyildi, burada yalnız vəcdə gələ bilərdin. Vəcdə gəlib susa bilərdin. Qorxu səni bürüyə bilərdi: "birdən bu Çiçəkli yazı olmasaydı, mən buralara, yəni, gəlib çıxmayaçaqdım?! Mən bu daşın üstündə oturub "hadisələrin üfufünə baxmayacaqdım?!"

Bu füsunkar mənzərəni F.Q. bütün sonrakı ömrü bo-yu unudumu, unutmadı. Füsunkarlıq onda idi ki, aşağı-da uzandıqca uzanan bayaqkı görünütü ilə F.Q. indi artıq birbaşa təkbətək qaldığını hiss elədi, cıdırıla qalxdıqca gözüne yandan, kənardan heç bir dağ-daş parçası, kol-kos gəlib girmirdi (manəə yox idi). Elə oturduğu yerdə-cə azca aşağı əyilib gördü ki, o indi Çoban papağının düz üstündə oturub: quzğun dimdiyinin əyri ucunda. Qaya-nın ucu əsl nəhəng quş dimdiyi idi, qabaq tərəfi hətta bir az da aşağı əyilmişdi, donqarı vardı. Əlbəttə ki, o, bu nöqtədən Çoban papağını bütün ölçülərində görə bil-məzdi, gözüne həyatın küncündə bir-iki pətək ancaq dəydi. Elə bu məqamda F.Q. harada və nə qədər təhlü-kəli bir yerdə durduğunu hiss elədi, F.Q. qəfildən həyə-tin uzaq bir küncündə alma ağaclarının arxasında, arı pətəklərinin yanında (balacalaşmış şəkildə, ancaq qırmı-zı cemperə görə tanımaq olurdu) özünü gördü və hövl-nak geri çəkildi. Qəfil meh saçlarına zərif bir siğal çəkdi.

– Görürsən, eynən quzğun dimdiyi, – Bəhram ki-şi onun gözlərinin içinə baxdı: "qorxdumu, nədi?!" – Düz həyatın üstündəyik.

F.Q. qorxmamışdı, sadəcə, növbəti dəfə ("təəssüf ki, bu hal artıq tez-tez baş vermir") özü-özünü bu cür kə-nardan görmüşdü. Sonuncu dəfə bu hal Afaqla bağda-kı söhbət zamanı olmuşdu; indi boynuna ala bilər, indi daha xırdaçılıq etməyin yeri deyil, o, zavallı və qəddar, miskin və iddialı idi. Elə bu dəqiqə alma ağaclarının ar-xasından özü özünə də bu cür görükdü: yenə həmən zavallı və iddialı, yenə həmən miskin və qəddar! Hamı-

sı bir yerdə! Bəhram kişinin həyatında, pətəklərin ya-runda duran və qırmızı zolaqlı cempəri çiyinə atmış "F.Q." əlini alına tutaraq gözüni qıyıb (günün işığı onun düz gözüne vururdu) Quzğun dimdiyindən ehti-yatla aşağı əyilib boylanan və bu zaman saçlarını meh yalayan, qırmızı zolaqlı cempəri əyninə geymiş F.Q.-yə baxırdı, az qalırdı çıxırsın: ay yazıq, sən neynirsən, uçur-umdu, geri, geriyə çəkil!"

– Gəl, bu da sənin mağaran! – Bəhram kişi daşın üs-tündən ayağa qalxdı, F.Q.-ni az qala bir əli ilə çiyindənən qucaqlayıb Quzğun dimdiyindən uzaqlaşdırdı, onun düz o biri tərəfinə, hamın sıldırma sarmaşığı kimi sarılı-mış kolluğun (əsl cəngəlliyin) önünə gətirdi. Çomağını uzadıb kolları araladı.

F.Q. ancaq indi diqqətlə baxıb gördü ki, kol-kosun arasında balaca, lap balaca bir oyuc var, o da yaşıl idi deyən, birdən-birə görünmürdü, "yəni, mağaranın ağzı elə budu?!" Həqiqətən, mağaranın ağzı elə bu idi. F.Q. hələ içəri keçməmiş boğuc köpək mırıltısını qaranlığın içindən eşitdi. Sonra zəncir səsi gəldi. Bir nəhəng köpək (Bozlar) mağarada uzandığı yerdən artıq durmuşdu, bütün bədəni ilə silkələnənməkdə idi. Elə bil, külək nə-həng bir Qarağacın saçını yolurdu. Bəhram kişinin hə-nirtisini duyduğundan köpək sakitləşdi, hürmədi.

– Dayan. Dayan. Tələsmə. Gözlə bir balaca. Mən in-di. Qoy bunu hələ çəkim bir tərəfə...

Bəhram kişi əli ilə F.Q.-ni saxladı, qaranlığın içinə (mağaraya) birinci özü girdi. Bozlar zingildədi, sevinc içində özünü atacaqdı Bəhram kişinin üstünə, zəncirin



uzunluğu buna imkan vermədi (imkan versəydi, qabaq pəncələrini sinəsinə qoyub Bəhram kişini az qala qucaqlayacaqdı). "Yavaş, yavaş, maralım, yavaş..." Köpək, ayaqları zəncirə ilişdi, bu dəfə də başını ona yaxınlaşan Bəhram kişinin gah dizinə, gah da ayaqlarına sürtməyə başladı. Hərdən mağaradan bayıra, işığa tərəf çönür, kənar adamın iyini havadan alır, sonra yenə ləhləyə-ləhləyə əməlli-başlı sual dolu gözlərini Bəhram kişiyyə dikirdi: "yanındakı yaddı, yad deyil?!" Bəhram kişi isə bir əli ilə köpəyin ayaqlarına dolaşan zənciri acır, o biri əli ilə Bozların başını, qulağının dibini sığallayır, nəvazişlə qulağına "maralım, maralım, yavaş, yavaş..." deyib əzizləyir və bunları ed-ədə gözləri ilə mağaranın ora-burasına baxıb sanki nə isə axtarırdı. Köpək yekə başı ilə, nəhəng bədəni ilə Bəhram kişiyyə bir balaca küçüyə dönüb qısıla-qısıla qalmışdı, eyni zamanda parıldayan gözlərini F.Q.-dən də çəkirdi. F.Q. (qulaqlara qurğuşun) bu nəhəng köpəyin zəhmli baxışından dişini dişinə sıxıb qorxmadı, ona görə yox ki, qəhrəman idi, bəlkə ona görə qorxmadı ki, Bozların gözləri sakit-sakit baxırdı, sanki "qorxma, sən onurlu (Bəhram kişi ilə!) gəlmisən, mən sənə dəymərəm" deyərək ona işarət göndərirdi.

Mağaranın içi zil qaranlıq olsa da F.Q.-nin gözü bu qaranlığa tədricən alışdı. Bəhram kişi Bozları çəkib mağaranın küncündə bir daş vardı, elə öz boynundakı zəncirlə o daşa bağladı, uzun zənciri sanki heyərlənmiş köpəyin başına bir neçə dəfə çevirib-çevirib bir az da qısaltdı. F.Q. diqqətlə və artıq daha böyük cəsarətlə köpəyə baxıb gördü ki, Bozlar sadəcə böyük köpək de-

yil, Bozlar nəhəng köpəkdir. Qaranlıqda isə Bozlar həm də vahiməli köpək idi. Bəhram kişi deyirdi, Bozlar aydan qorxmaz, onda ki, qurd-yalquzaq ola. F.Q. həyatı boyu köpəyin bu boydasını heç görməmişdi, Bozların boynuna üç-dörd qat keçirilmiş ağır, qalın zəncir, elə bil, nazik bir sap idi, Bozlar öz böyük başını bir az da bərk silkələsə, bu sap bir andaca qırılacaqdı.

- Qorxma. Danış mənimlə, qoy sənə alışınsın. Köpək səsi tutar, səsə sığınar. - Bəhram kişi Bozları əzizləyə-əzizləyə ("maralım, maralım bu, köpək ha deyil, maraldı") F.Q.-yə dedi.

Gözləri heyrdən böyüyüb qalmış F.Q. isə Bəhram kişinin sənini artıq eşitmirdi, çünki qəfilən başını qaldırıb divardakı naxışları görmüşdü. O, Bozları da, Bəhram kişini də unutmuş, matı qurumuş halda, heyərlə və maraqla gözlərini mağaranın əyri-üyrü divarlarına həkk edilmiş Çiçəkli yazıya dikib çəkə bilmirdi. F.Q. möcüzələr aləmində idi. Gah bu divara, gah o biri divara baxdıqca baxır, gözü qaranlıqda çətin seçsə də beynində Çiçəkli yazının ona tanış olan yeganə surətini canlandırmağa çalışır, tanıdığı bir naxışa gözü sataşanda qəlbi sevinir, gözü güllürdü. Ürəyinin döyüntüsü fikrindən keçənlərə qarışmışdı: "Bu da Çiçəkli yazı. Bu da həyatın əsl mənası. Bu -meydan (boylanıb meydanın - mağaranın, enini-uzununu təxmini də olsa gözəyari hesabladı, əyri-üyrülərini saya almadı, dördün altına olardı - metr ilə), bu da... ("şeytan" demək istədi, dili gəlmədi) bu da Çiçəkli yazı! Buyur, F.Q., göstər məharətini. Hamı səndən fərsət gözləyir. Səbr və mətanət! Səbr və mətanət!..".

Naxışların divar boyu səliqəylə yan-yana düzümündə qəribə bir mənə var idi: arxayınçılıq, inam (həm uzaq yazıldığı günə və həm də bu günə!), etimad, məhrəmlik... F.Q. bu söz siyahısını zehmində uzada bilərdi, uzatmadı, əlini atıb naxışlara sürtmək, onları sevə-sevə əzizləmək, sığallamaq, onlara bir az daha yaxın olmaq istəyi qəlbinə hakim kəsildi, əlini uzatmaq... Bəhram kişi hardansa qaranlıqdan sıyrılib qəflətən onun gözü önündə necə peyda oldusa, F.Q. diksindi. Həyəcandan üzü əyilmiş və kifirlənmiş Bəhram kişi (saqqalı bir tərəfə getmişdi, ağzı, burnu bu biri tərəfə) müdhiş bir pıçiltıyla:

– Əl vurma!! – Səsi fışıldadı, eynən Mağaranın Ruhunun səsi kimi oldu. – Əl vurmaq olmaz, mən sənə dedim axı... Mənə qulaq asmalsan... inanmılsan. Əl vurmaq olmaz! Olmaz!

Bozlar çömbəlib oturmuşdu, Bəhram kişinin səsinə dəki dəyişməni duyub təzədən mırıldamağa başladı.

Bəhram kişinin səsinə adamı çaşdıran və diksindirən nəydisə, F.Q. sövq-təbii artıq divara uzatdığı əlini tez aparıb arxasında gizlətdi.

– Danışmışdıq biz axı, balası. – Bu dəfə Bəhram kişi çalışıb səsinə bir qədər həlimlik və mülayimlik qatdı. "Maralım, maralım..." Bozlar da sakitləşdi.

– Ancaq bax və seyr elə! – Sifəti yenə həmişəki həlim cizgilərini alan Bəhram kişi boylarub Çiçəkli yazını F.Q.-yə özü divar-divar göstərməyə başladı:

– Amma əl vurma, eləcə bax. – Bəhram kişi yenə sakitləşmişdi, üzündən-gözündən, səmindən artıq nəvaziş

yağdı. – Bax, ordan necə burulub bu biri tərəfə keçir... Allah bilir, bunların arxasında nə durur?! Sən, sən bunu açmılsan. Ürəyimə damıb, – bu adam sən olacaqsan. Gəlib-gedənlər nələr söyləmişlər, nələr deməmişlər... xalqın tarixi, ölkənin qədim dövrü, nə bilim, nələr, nələr, daha nələr... Guya burada qədim tariximizin bilinməz sirləri gizləniib, guya bu yazılar tariximizə yeni işıq saçacaq... Amma... oxuya bilməmişlər. Çiçək naxışlarını görürsənmi? Çox əlləşdilər, oxuya bilməmişlər. Kim bilir, bəlkə də tamam başqa şey yazılıb?! Hm. Gör mən kimə nə deyirəm?! Bunları sən ki məndən qat-qat yaxşı bilirsən... Qaranlığa gözün alışdı mı? Qorxmursan? Qorxma.

O qorxmurdu. Bəhram kişinin gözlənilməz kəskin hərəkəti və sözləri əvvəl-əvvəl qəribəsinə gəlsə də bu xırda məsələyə daha əhəmiyyət vermədi, çünki Çiçəkli yazının səssiz gözəlliyi onu artıq ovsunlamışdı. F.Q. yerdəncə hərəkətsiz qalıb, gözlərini qıyıb divardan divara baxdıqca, bu xalça ildəsi qədər incə, zərif işarətlərdən (çiçək ləçəklərindən) gözlərini heç cür ayıra bilmirdi. "Necə oldu yadımdan çıxardım, hökmən fotoaparata bura gətirmək lazım idi. Heç inanmıram ki, yazının üzünü köçürənlər (Cəfər müəllim!) bu naxışların ayrıntilərini əsas şaxəyə nisbətə düzgün tənasüblə verə bilsinlər. Çətin..."

F.Q. bir daha yadına salıb təsəvvüründə Çiçəkli yazının Dil və Təfəkkür İnstitutunda gördüyü ilk surətini canlandırdı. Rəhmətlik Cəfər müəllim üzünü köçürdü-yü solğun surət hara, bu sənə bəxib az qala səninlə da-

nuşan canlı naxışlar hara?! "Mən buyam, nəyəm buyam, gəl məni oxu, gir, gir mənim çiçək dolu qəlbimə, əlbəttə, var mənim qəlbim, mənim qəlbim var, öyrən, öyrən mənim çiçəkli sirrimi, ağıllısansa, layıqsənsə... sənün də qəlbün varsa, mən öz sirrimi sənə açaram, sən heyran olacaqsan..."

Az qala bu çiçək ətirli səsi qulaqlarıyla eşidən, burunuyla duyan F.Q.-ni birdən-birə qərribə bir inamsızlıq hissi bürüdü. Uzaqdan-uzağa "belə oxuyaram, elə çözü-rəm" demək çox asan imiş... Hətta o qədər sambalı, heybətli alimlərin, dostların və bədxahların qarşısında, kinli-kinsiz baxışların gur işığında çıxış eləmək, odlualovlu və inandırıcı dəlillər gətirmək, Professorun pişik kimi mülayim baxışlarından ilham alaraq, Aslanzadənin dərinədən dərinə nüfuz edən qartal baxışına tab gətirmək, hücumu keçmək, müdafiyyə çəkilmək... sən demə, çox, özü də lap çox asanmış. Qat-qat çətini işə bu zərif "çiçəklərin" qarşısında dayarub onların mağaradan bayırda hökm sürən möhtəşəm Ahənglə əlaqəsini tapmaq, öz ayağı ilə mağaranın içinə gəlib bu çiçək ləçəklərinə bir kölə kimi sığınmış (və yığılmış!) möhtəşəm Ahəngin az qala hənirtisini bütün varlığıyla hiss eləmək idi. Hadisələrin üfufündə onun anlaya bilmədiyi, amma fəhmlə duyduğu çatışmaz həlqə elə bu yazı idi, bu yazı ora (hadisələrin üfufünə!) qədər gedib çıxma bilmirdi, mağaranın divarlarına ilişib dolaşa-dolaşa qalmışdı, hardan başlayırdı, orda da bitirdi – əvvəli sonuna qarışırdı, sonu əvvəlinə (labirint, labirint!). O işə bu çözümlü açmalı, ilk öncə yazının başlanğıcını tapma-

lı, sonra, bu çiçəkli sirri söz-söz, ardıcıl, məntiqi şəkildə faş edib hamuya, hamuya ayan eləməliydi. F.Q. həyatında ilk dəfə idi ki, girdiyi bu qaranlıq mağarada özünü Möhtəşəm Ahəngin bir həlqəsi kimi hiss etdi. Ondan sonra ancaq boşluq vardı. Bu boşluğu doldurmaq, bu zalım yazını hökmən çözmək lazımdır. Açır söz! İndi sən vacib olan budur. Açır söz hardadır?!



"Bu günlük bəsdə, sabah bura hökmən zərrəbinlə gəlmək lazımdır" – F.Q. Bəhram kişinin "çıxaqmu eşiyə?" sualına cavab vermədi, (heyi qalmamışdı, hələ də gördüklərinin təsiri altında idi) dönüb onun arxasınca mağaradan sakitcə (eynən quzu kimi) o da çıxdı. İşıqlı dünya! Gün işığı qəfildən birbaşa gözüne girdi, əlinin dalı ilə bu işıqdan qorunmaq istədi, başı gicəlləndi və səndələyən kimi oldu. Bəhram kişi F.Q.-nin qolundan bərk-bərk yapışdı. "Bir şey yoxdu, ilk dəfə girdin zülmət mağaraya, ondandı".

– İstəyirsən, bir oturub nəfəsimizi dərek?! Bayaq sənə dedim, istəmədin. – Bəhram kişi, mağara ilə üz bəzətdə quzğun dimdiyinin sağ kənarındakı içindən işıq verən yastı daşa çomağı ilə işarə etdi. "İstəyirəm". Orda oturub ləzzətlə üzünəşəyini seyr edə bilərsə, bundan gözəl nə ola bilər?

Yenə dinməz-söyləməz əvvəlcə Bəhram kişinin oturmasını gözləyib o biri tərəfdən daşın üstünə F.Q.

(hər ikisi üzünü aşağı – kəndə) oturdu. Bəhram kişi atasından qalma zoğal çomağını əlləri arasına aldı, çomağın ayrı başına alnını əyib dayadı. Səsinə yenə də nəvəziş qatdı:

– Hə, balası... bu da sənün bu yerlərə gəlib çıxmağının baskarı, bu da Çiçəkli yazı... Hə deyirsən? Zərifdimi, zərifdi. Əzəmətlidimi, əzəmətlidi. Elə mən özüm də birinci dəfə görəndə çaşmışdım.

Baş gicəllənməsi artıq uçub gedən F.Q.-nin isə səsi xeyli "prozaik" (adi) idi:

– Bəhram dayı, sən mağaranı tapanda içində nə var idi, nə yox idi, diqqətini çəkən nəyə... yadında qalmayıb? Ola bilər, bəlkə balta tiyəsi, naxış oyuqları açan ucu biz... zutuldu, nədi ondan...

Bəhram kişi F.Q.-nin işgüzar sualına çalışdı işgüzar tərzdə cavab verdi:

– Yox, gözümə sən deyən bir şey dəymədi. Əvvəl-əvvəl içəri zülmət qaranlıq idi. Heç nə görməmişdim, yazı nədi?! Adi mağaradı, dedim, Vəngdə yüz beləsi var... İkinci gün amma, yenə nəyə çəkib məni bura gətirdi. Bu dəfə kol-kosu bacardığım qədər təmizlədim, mağaranın ağızı beləcə açıldı, içərisi bir azca işıqlandı. Yoxsa, birinci dəfə bura girən kimi süngür ağacları, cındırış kolları, zəhrimara qalsın, arxamca qarçı kimi təzədən bağlanmamışdım, Bozlar olmasaydı yarımda, mağaranın ağızını çətin tapacaqdım. Sənə bir sirr açım.

– Yenə sirr?! Aç.

– Bu sirr balaca sirdi. Əslində mağaranı mən yox, Bozlar tapıb. İnanırsan?

– Niyə ki? İnanıram. "Bunun məsələyə bir dəxli var?" Bozlar bəyəm sənsiz girmişdi ora? – F.Q.-nin ağlından ildırım sürətilə belə bir fikir keçdi: orda nə ola bilərdi ki, bu nəhəng köpək mağaranın içinə bir insan oğlu girənədək onu yox eləsin?! Heç bir şey! Bozlar ki, dəmir parçasını, çəkici (əgər qalmışdısa) götürüb gizlədəsi, yəni aradan çıxması deyildi ki?!

– Bircə Bozların dili olsaydı... – F.Q. bunun belə olmadığını, deyəsən, doğrudan-doğruya təəssüf etdi.

Bəhram kişi başını aşağı aydı, çomağı ilə yerə çəkdiyi cızıqlara gözünü dikib:

– Hə, elədi. Amma dili var kimidi. – dedi.

"Xətrinəmi dəydim?! Gərək elə deməyəydim". F.Q. Bəhram kişiyyə məhrəbanlıqla baxdı.

Bozlar mağaranın elə içindən, duyucu düşdü ki, bəyirdakılar ondan danışıq (adını bərkədən çəkmişdilər?!), mağaranın lal-dinməzliyi yenə pozuldu, içəridən yerlə sürünən, bir-birinə doluşan zəncir səsi gəldi, köpək yenə hövlnək sağa-sola, ora-bura gəzişməyə başladı.

– Bəlkə acdı? – F.Q. sual dolu gözələrini Bəhram kişinin üzünə dikdi.

– Yox, zəncirini boşaltmışam, suyu da qabağında, yeməyi də. Bir də səhər gətirəcəyəm. Bu gün sabah-sabah qalxmışdım mən bura. Sən yatırdın...

"Hə, elədi, mən hələ yatan zaman gəlib".

– Sən yatırdın, tez qalxdım, tez endim. – Sonra söhbəti dəyişdi. – Balası, yazını nə qayırsan? Nə təhər edərsən? – Bəhram kişi maraqla soruşdu.

– Onu kim bilər? "Allahdan başqa!"

Bəhrəm kişi onu ümidli və diqqətli bir baxışla süzdü:

– Hə, bunu Allahdan başqa heç kim bilməz. Amma, bax, biz səninlə şərt kəsdik. Əlini naxışlara vurmayaçaqsən, lazımlın olanda... mənə də, mən özüm sən istəyənlə naxışın surətini sənin üçün çıxarım.

Bir şey anlamayan F.Q. başını buladı:

– Bəhrəm dayı, biz bura elə-belə gəlməkdə düz eləmədik. Mən görə bax heç olmasa zərrəbini özümə götürəydim, lampadan, fənərdən nəyə görə yanımda olaydı... "Niyə axı mən əlimi naxışa vura bilmərəm, niyə?!"

– Sabah, balası, sabah gətirik. – Bəhrəm kişi duruxdu. – Amma... balası, mağaranın içi qaranlıq. Zərrəbinlə deyirsən, qaranlıqda?.. Nə bilim?! Fənər, hə, fənər lazımdı. Onu gətirik. Sən özün, fikrin nədi, nə zaman başlayırsən işə? "Belə lazımdı, balası. Sonra, sonra istəsən, mən bu sirri sənə açaram".

Bu sual səslənəndə F.Q. düşüncəli və Bəhrəm kişiyə elə gəldi ki, bir qədər də qüssəli gözlərini uzaqda kənd içində axtarıb tapdığı Kəhrizli körpüyə dikmişdi, ondan ayırıb dodağında təbəssüm Bəhrəm kişiyə baxdı. Bəhrəm kişi öz narahət sualını təkrar elədi:

– Nə zaman işə başlayırsən, balası?

– Mən artıq işə başlamışam, Bəhrəm dayı, – F.Q. ciddi tərzdə, bir qədər də mənalı-mənalı cavab verdi.

Cavab gözləmədiyi cavab olduğundan, ya nədən, Bəhrəm kişinin xoşuna gəldi, ürəyi rahat-rahat vurdu. "Bu oxuyacaq. İnşallah, bu oxuyacaq..."

– Eyləysə, sənə bir şey də danışıım, bəlkə, deyirəm, ağlın nəyə kəsdi.

F.Q. ("yəni sirr?") qaşlarını çatıb diqqətlə birdən-birə xeyli ciddiləmiş Bəhrəm kişini dinləməyə hazırlaşdı:

– Buyur.

– Balası, mən bura birinci dəfə qədəm basanda, o zülmət qaranlığın içində birdən ürəyimə damdı ki, mağaraya ilk girən kişi mən deyiləm. Bura bir dəfə artıq giriblər. Mağara məsum deyil. Hətta "çiçəkli" adını da yazıya bəlkə o zaman veriblər...

– Bəhrəm dayı, unudunmu, bəs yazını yazan?..

Bəhrəm kişi nəfəs dərdi, F.Q.-nin sual dolu baxışını, əlbəttə, anladı:

– Düz deyirsən, yazını divara nəqş edən var. Amma mən onu demirəm. O, əlbəttə, öz yerində. Mən başqa şey deyirəm. Nə zamansa, özü də yaxın zamanda yox, çoxdan, lap çoxdan mağarada kimsə bir başqa, kənar adam olubdur. Mağaraya bir dəfə giriblər.

– Nəyə görə belə düşünürsən? – F.Q. təəccüblə soruşdu. – Nəyə vardı içəridə? Amma yox, sən axı deyirsən, heç nə mağarada yox idi. Kiminsə burda olmağının əlaməti bəs nədir?

– Bilmirəm. Mən belə hiss elədim. – Bəhrəm kişi sakitcə cavab verdi. – İstəyirsən, bu söhbəti axşam evdə edək? Yox, əgər...

– Yox, niyə ki, çox maraqlıdı. Elə indi danışaq. Bu saat hər şeyin mənim üçün çox vacib mənası var. Nədi demək istədiyin, Bəhrəm dayı, söylə. – F.Q., elə bil, dir-

çaldı, gözünü uzaqlardan çəkdi, o artıq xüsusi bir maraqla Bəhram dayısını dinləməyə hazır idi.

– Bir şey deyil. Yəni, deyirəm, deyəcəyim elə bir şey də yoxdu. – Bəhram kişiyə qərribə gəldi və o təəssüf etdi ki, F.Q. onun dediyində (əslində, demədiyində!) nə isə bir gizli məna axtarı.

F.Q.-nin isə, həqiqətən, "tərs damarı" tutmuşdu, hökmən Bəhram kişinin söhbətini ("axşama niyə saxlayaq, indi niyə eləməyəək?") ondan elə indicə çıxarmaq istəyirdi.

"Tərsdi. İndi mən buna necə deyim ki, özüm də bilmirəm, niyə belə bir fikir gəldi girdi ağıma?! Mağarada bunu mənə eləcə nə pıçıldadılar. Bəlkə mağaranın ruhu pıçıldadı?! Ruh varsa əgər nə zamansa canlı adam da olmayıbımı?! Hardan bilim?!"

– Bəhram dayı!..

Bəhram kişi isə artıq dediyinə peşman olmuşdu:

– İnanırsan, özüm də bilmirəm, nə üçün, necə oldu mən bunu hiss elədim?!

– Bir səbəbi olmamış deyil. – Marağı qəfildən sönmüş F.Q. dilucu bunu dedi və başını döndərüb ("ciddi bir şey deyimiş") yenidən Kəhrizli körpünü gözlərilə axtarıb tapdı, sonra sovetliyin binasını tapdı, Mübariz kişi artıq gözə dəymirdi, bir iqiqət olmuş arvad (Tükəz qarı idi) sovetliyin balaca həyatını süpürgə çəkib süpürürdü, aha, bu da onun "ala-bulası", ceyran kimi dayanıb sovetliyin qapısında, ay səni... "rəngi, rəngi bu məşunun müsibətdi..." Yenə fikri başqa səmtə dağıldı. Qarşısında açılan bu möhtəşəm mənzərənin dibindən çıxıb

Afaq gəlib girmədimi gözlərinin içinə, gəlib girdi. Mağaranı da, Quzğun dimdiyinin üstündə onunla yanaşı içi işıqlı daş üstündə oturmuş, fikirli-fikirli əlindəki çomağı ilə bu daşın ətrafında torpağa nəşə cızmağa çalışsan, beynindəkini isə bərk-bərk ondan gizlədən ("yoxsa ki, bu da söz – sən əlini naxışa vurma, niyə, nə üçün – dünya dağılar?!") Bəhram kişini də, zəncir səsinə qarışmış zəhlə təkən mırıltısı mağaranın içində kəsilmək bilməyən nəhəng Bozları da unuttu. Gözünün qabağında idilər, amma həm də deyildilər. Ancaq Afaq! Bir də Afaqın ifritə anası. Bir böyük tikənlı kol olub (elə bu cındırış, süngür kolu kimi) bitib onların arasında bu arvad bütün fikri ilə, bütün hərəkətləri ilə ancaq və ancaq ara vurmaqla, onları bir-birindən ayırmaqla məşğuldur. O isə bunu istəmir, Allah şahiddir ki, istəmir. "Sən məni elə sevirən, elə sevirən... ürəyini gədir... heç özün də bilmirsən, sən məni necə sevirən, bilirsən?" Afaqın səsi yarındaymış kimi nəzə səsləndi.

– Mən özüm də bilmirəm ki, niyə bu mağaraya ilk dəfə girəndə belə bir hiss girdi mənim qəlbimə, inanırsan, balası?! – Əlindəki çomağın ucu ilə yerə nə isə (çiçək ləçəkləri?) cızmağa çalışsan Bəhram kişi dediyini dübarə təkrar etdi və qüssəli bir səslə ortalığa çökmək istəyən sükutunu pozdu. Bəhram kişinin səsi bu dəfə bir az uzaqdan gəlməyə başladı.

**Dörd yüz il bundan  
əvvəl.  
Vəng dağından çox da  
uzaqda yerləşməyən,  
indi isə ancaq xərəbələri  
qalmış bir şəhərdə.**

**1657**-ci ilin ağır qışı üç gün, üç gecə sakit-sakit, lopa-lopa yağan qar dənələrinin titrək çiyinlərində gəldi. Bu qar dənələrinin az qala yarısı yerə toxunmaqdan qorxur, təkrar gəldiyi yerə qayıtmaq üçün havada aşağı-yuxarı vurmuxurdu. Sıxıx yastı dağların arasındakı çökəyə sığınmış Günortac adlı bu balaca şəhərin dar, əyri küçələri ilə yol getmək axşama

yaxın lap çətinləşdi. Həmən axşam (qarın yağdığı ikinci gün) bu dağ ətəyində salınmış balaca şəhərin ən mərkəz meydanı olan At meydanının həm özündə və həm də ona gətirən dörd yolun hər birində adamlar artıq gözə xeyli az dəyirdi, bir kölgə orda, iki qaraltı burda – yavaş-yavaş, səndirləyə-səndirləyə...

At meydanından Bazarbaşına aparan həmən dörd yoldan biri Zəncirli yol idi. Zəncirli yol da bütün ətraf kimi ağappaq qara bürünmüşdü. Bu yolla bir qədər əvvəl iki atlı keçib getmişdi, atların ayaq izləri əvvəl-əvvəl bir az qaraldı, amma sonra çox keçmədi, yenə ağappaq, təzə qarla örtüldü. Yolun hər iki yanında ətraf dağlara bənzəyən yastı-yapalağ evlərin damları hələ az-maz (amma gərək gözünü zillədəydin), seçilirdi, öz qara tüstüsünü atların ağız-burnundan dalğa-dalğa çıxıb şaxtalı, amma bəyaz, buğlu nəfəs kimi ayazlı çölə buraxan damdabacalar hələ var gücləri ilə görünməklərində səy edirdilər ki, atlılar bir az daha irəlilədilər və sağ tərəfdəki az qala uçqun altıda batıb qaralan balaca bir darvazanın yanında dalqabaq dayandılar. Üzbəüzdəki evlər, sağdakı, soldakı qapılar da az qala görünməz idilər. Atlar bərkdən fıncırıb başlarını yerə dikdi. Qara rəngdə olmasaydı, bu alçaq evi öz içində gizlədən həyatın taxta darvazası görünüb-görünməyəcəkdi, onu o bir olan Allah bilirdi. Bəndə bunu bilməzdi. "Allah, sən özün bizi bağışla, bağışla ki, adını çəkməyə özümüzdə hələ qüvvə tapırıq..."

"Allah, məni bağışla!" – Bu sözləri irəlindəki atın üstündə iki qat olub oturmuş Əliqumral yüzbaşı astaca

dilinə gətirdi. O, atın yüyənini əlində cütləyib atdan bir təhər endi, bu zaman o biri atlıya da başı ilə işarət verdi: "en, çatdıq" dedi. O biri atlı daha gənc idi, qıs-qıvrıq bir tərzdə (elə bil bu ağır və üzücü yolu gələ-gələ az qala buz heykələ dönən heç o deyildi) öz atından yerə sıçradı.

Bir xeyli taxta həyət darvazasını keyimiş (donmuş) əllərilə hər ikisi döydü. Darvaza təpəsinə endirilən bütün zərbələri öz içinə yığıb özündən o tərəfə heç bir səs-səmir buraxmadı. Belə olmağına əvvəlcə belə oldu, amma az sonra həyət tərəfdən boğuq öskürək səsinə bürünərək bu sözlər gəlib Əliqumral yüzbaşının və onun səfər yoldaşının qulağına çatdı:

– Gəldim, gəldim... Bir az gözlə. Çətin açılır, cəftə zalım, taxtası şişib bunun...

Darvaza, nəhayət, yavaş-yavaş açılmağa başladı. Bu iki nəfər də bu biri tərəfdən güc gəldi. Darvaza yerdə qarı eşə-eşə yarıyacan ancaq açıldı və qonaqları bir-təhər həyətə buraxdı.

– Atları bura bağlayın... – Əynindəki uzun kürkə bərk-bərk bürünmüş, başında zərif bir araxçın, ağzından buğ çıxan ev sahibi Mirzə Pirqulu, evin qapısına gedən cığırın sol tərəfində eləcə iki atlıq, üstü ağappaq qarla örtülmüş tövlə gözə göründü, orada yer göstərdi. – Bura!

Atları bağladılar və Mirzə Pirqulu yenə də ağzından buğ çıxa-çıxa atların qabağına tövlədən ot gətirib tökdü. Soyuq tutmuş qonaqlar tərpənməz bir halətdə ona tamaşa edir, az qala dişləri dişlərinə dəyə-dəyə

gözləyirdilər. Sonra ev sahibi "buyurun" əli ilə qonaqlara yol göstərdi. Mirzə Pirqulu irəlində, Əliqumral yüzbaşı arxasınca, yüzbaşının da arxasınca onun gənc səfər yoldaşı, ayaqlarının altındakı ağartını xırçıldada-xırçıldada gedib evin gizlin yerində qaralan alçaq qapıdan keçib içəri, geniş bir dəhlizə daxil oldular. Burada qonaqlar hər ikisi əyinlərində çoxdan yamyaş olmuş qara, qalın çuxalarını çıxardılar. Mirzə Pirqulu da onlar kimi üstünə qonmuş qardan təmizlənmək üçün (evdən darvazayacan gedib balaca cığırla geri dönənəcən üstü-başı qarla tamam örtülmüşdü) bu üçü özlərini silkələyib silkələyib qardan bacardıqca təmizləndilər. Qar getməyinə getdi, amma bu dəfə su olub bunların saç-saqqalında, üz-gözündə damla-damla qaldı, döşəməyə tökülən qar dənəcikləri isə tezəcə əridi.

İçəri otağın yuxarı başında cırthacırt yanan yaşıl-kərpic sobanın ətrafına səliqə ilə, bir ölçüdə quru odun parçaları toplanmışdılar. Sobanın kənarında alçaq bir miz var idi. Otağın bu biri küncündə yorğan-döşək dəsti az qala tavana dəyirdi. Elə oradaca alabəzək, böyük bir sandıq də suvağı orda-burda tökülmüş, daşları görülmən divara söykənib durmuşdu.

– Buyurun, möhtərəm ağalar, əyləşin, keçin, xoş gəldiz, sobaya yaxın keçin. – Qonaqpərvərlik qaydalarını həmişə gözləməyə çalışan Mirzə Pirqulu par-par yanan gözlərini nədənsə bir kənara qaçıraraq dil-ağız elədi.

Soba çatır-çatır yanmağında idi. Otaqda xoş bir istinin rayihəsi dolayırdı.



Bədəninin donuqluğu hələ də getməyən Əliqumral yüzbaşı "dondum, dondum, Allah..." ağır-ağır keçi bəzək soba ilə üzbaşılı güclə bardaş qurub əyləşdi. Əliqumral yüzbaşının gənc səfər yoldaşı isə düz onun arxasında əllərini yerə basıb bardağını qurdu, sonra əllərini yaş olmuş dizlərinin üstünə qoyub başını aşağı saldı və bir müddət bunlar bu cür sakit, səssiz-səmirsiz, üzləri sobaya hərəkətsiz oturmaqlarına davam etdilər. Donları açılmırdı ki, açılmırdı. İsti canlarına yavaş-yavaş girir, amma ondan əvvəl yaş paltarları istini içinə çəkir, bu zaman tündülənirdi. Əliqumral yüzbaşının cod bıqları taxta tilişkəlinə dönməmişdimi, dönmüşdü. Bir müddət keçdi, nəhayət, Mirzə Pirqulu əlində məcməyi (o, bir az əvvəl sobalı otaqdan mətbəxə keçmişdi) mətbəxdən geri döndü, məcməyinin içindəki şərbəti, pendiri, yağ, lavaş, fincan və boşqabları sobanın sağ tərəfindəki alçaq mizin üstünə səliqəylə düzdü. Sonra mizi üstündəkilərlə bir yerdə ehtiyatla bir qədər arxaya sürüşdürdü. Qonaqlar mizdən sol tərəfdə qaldılar. Mizdən sağ tərəfdə isə ev sahibi özü, o da üzü sobaya tərəf (gözlərini sobaya dikib) bardaş qurub yerə çökdü.

Otağın sobadan sol tərəfdəki birca, amma bu otağa görə xeyli iri pəncərəsinə bayır tərəfdən ağappaq qar yağa-yağa tutmuşdu. Bu səbəbdən otaq işıqlı deyildi; sobada cırtılı ilə yanan odun parçalarının alovu dil-dil hərdən sobanın içindən otağa özünü dürtüb tezcə də geri çəkilməyə və bu zaman otağa zəif işıq salmasa idilər...

Qaşları çatılmış Mirzə Pirqulu, yadından çıxardığı var idi, təzədən əli ilə ağır bədəninə öyrəncəli bir təkən verib yüngül quş kimi yerindən qalxdı, gedib qapı ağzındaki alabəzək sandığın qapağını qaldırdı, söykədi divara, eşələnib oradan iki şam çıxardı (şamların biri yarıyacan yanıbmışdı), gətirib bu şamları eləcəyə şamdansız, mizin hər iki ucunda bərkidib qoydu, sobanın içinə (düz alovun ağzına) cəsəratlə əlini soxub bir uzun yanar çöp çıxardı, bu şamları yandırdı. Şamlar yandıqda otaqda kölgələr peyda oldu, işığın dərəcəsi xeyli artdı. Qonaqlar fikir verib gördülər ki, təkəç işıq yox, işıqla bir yerdə qaranlıq da artdı.

– Allah, bizdən mərhəmətini əsirgəmə, Allah, bizi bağışla... – Əliqumral yüzbaşı donu yavaş-yavaş açılan əllərini ovuşdura-ovuşdura bilinmədi ki, bu sözləri hamu üçün dedi, yoxsa özü-özü üçün bu sözləri dodaqaltı pıçıldadı. Sonra Yüzbaşı sağ tərəfindəki mizə tərəf çöndü. Onun gənc səfər yoldaşı da, amma bu, dinməz-söyləməz onun kimi etdi. Mirzə Pirqulu, elə bil ki, bunu gözləyirdi:

– Buyurun, ağalar, "bismillah" eləyin. Varımız nədi, budu. Buyurun, tikəmi bölsəniz, məni məsud edərsəniz, buyurun, lütf qılın...

Əliqumral yüzbaşı zənlə bir mizin üstündəkiləri, bir də yana çöndərib baxışlarını məhzun bir halda oturmmuş Mirzə Pirqulunu süzdü, nədənsə bir yanıqlı ah çəkdi, yavaşdan "bismillah" dedi, əlini lavaşa uzatdı. Səfər yoldaşı da həmçinin "bismillsh" edib o da əlini süfrəyə uzatdı...

Sakitcə öz yerində oturub təsbəh çevirə-çevirə vird edən (ancaq dodaqları tərpənirdi) Mirzə Pirqulu qonaqların gəlişinin məqsədini, əlbəttə ki, bilirdi. Əliqumral yüzbaşını bir müddət bundan əqdəm Mirzə Pirqulunun keçmiş şəyirdi, indi isə uzaq kəndlərin birində kəndxudalıq edən Qəmər yüzbaşı onun yanına gətirmişdi və xahişi bu olmuşdu ki, Mirzə Pirqulu ki, elm və irfan ziyəsidə, məchulları yozandı, buna kömək eləsin, bunun nəşə yazı-pozu işi var, nəyisə oxumaq, ya da oxutmaq istəyir. İnamsız bir halda Əliqumral yüzbaşı uzun-uzadı, bir az da anlaşılmaz şəkildə nələr isə danışdı. Müxtəsər, Mirzə Pirqulu bu işə razılıq vermişdi və Əliqumral yüzbaşı Mirzə Pirquludan məsələni həll etmək üçün vədəsini almışdı. Bir məqam elə oldu ki, otaqda təklidə qaldılar, Qəmər yüzbaşı pıçltı ilə hələ də şübhə içində qalan Əliqumral yüzbaşıya dedi: "çalış, vədələşdiyiniz vaxt, nə olursa, olsun, istər qiyamət qopsun, gələsən, yetişəsən, xasiyyəti ağırdu, yoxsa səni bir daha yaxınuna buraxmaz". Onun bu sözlərindən sonra, özü də bilmədi niyə, Əliqumral yüzbaşının şübhələri dağıldı.

Elə bu sözlərə görə Günortax ətrafındakı qara-çovğuna baxmayıb bu iki yoldaş yola çıxmışdı. "Allaha şükr olsun, inşaallah, arzumuz, məqsədimiz puç olmaz, yerdə qalmaz. Əlbət, bu müşkilin də bir çarəsi vardır".

Söhbət edə-edə yeməklərini yeyib, nəhayət, bitirdilər. Qaynadılmış kəkotu süyünü meyvə qurusu ilə xortuldada-xortuldada içəndən ancaq sonra qonaqlar hiss etdilər ki, bəli, canlarındakı qan, deyəsən, bir balaca

qaynadı. Sobadakı alov dillərinin tənbelliyi (hərdən-birdən dil uzadıb tezəcə də sobanın dərinliyinə çəkilib-dilər) bunlara da sirayət etdi, ləms düşdülər, gözləri xumarlandı. Mirzə Pirqulu mizi özündən bir qədər kənar edib, gedib gətirib divar uzununu yığılmış yorğan-döşək dəstindən bunlara bir böyük mütəkkəyə verdi, qonaqların ikisi də, hərəsi bir tərəfdən bu mütəkkəyə dir-səklənib ayaqlarını ləzzətlə uzatdıqca uzatdılar. Bir azdan əsnəmə gəldi, nə gəldi, gözlər öz-özünə yumulmağa başladı, nə başladı. Mirzə Pirqulu qonaqlara diqqət və maraqla baxırdı və anladı ki, bunlar ki belə qaribə bir halətdədirlər, indi daha heç bir söhbət aralarında alınmayacaq, əyilib biri tamam sönmüş və tüstüləyən, o biri sönməkdə olan hər iki şamı bir əski ilə yaşlayıb tamam söndürdü, sonra yenə "bismillah" ayağa durub gedib otağın küncündəki haman yorğan-döşəkdən bir ikisini sürütdəyib bunların yanına gətirdi. Artıq şirin yuxuya getmiş və hərdən də bir-birinə səs verib xorna çəkən bu adamlara bir daha diqqətli nəzər saldı. Əliqumral yüzbaşı yuxusundaca diksindi, elə bil, quyunun təkinə düşdü. "Yox, əsas söhbət qaldı sonraya". Mirzə Pirqulu sobaya bir-iki quru odun da atdı və daha sonra səs salmamağa çalışaraq yavaş-yavaş sobalı otaqdan çıxdı...

Mirzə Pirqulu qapı-bacanı bərkidib gedib girdi özünün kitab otağına. Bura həm də Mirzə Pirqulunun yataq otağı idi. Ömrünün ahul vaxtına tək-tənha gəlib yetişdiyi üçün idi ki, hər gecə yuxusu gələn zaman yatağını özü salırdı. İndi də divar dibində yumrulanmış

alabəzək döşəyi açib bir kənara çəkdi, divara dayanmış kitabdarın üstündə şamdan vardı, şamdandakı şamı (onu yataq otağına gircək yandırmışdı) ufləyib söndürdü, otaq soyuq idi deyən, elə paltarlı-paltarlı, hətta başındakı araxçını da çıxarmadan yerinə girdi, yorğanını gözlərinə qədər çəkdi. Bir qədər bu soyuq yerində qurcuxdu, yatağın ora-burasını isitdi, bayırda qar hələ də yağırı, sonra köks ötürüb Mirzə Pirqulu gözlərini yumdu, elə o andaca dərin bir yuxuya qərç oldu.

Yuxusuna öz istəyiylə (Mirzə Pirqulu istədiyi yuxunu görməyi, hətta yuxu qurmağı bacaran bir irfan sahibi idi) yaşilkərpic sobalı otaqda qonaqlarla yemək zamanı etdikləri söhbət necə vardısı eynən eləcə (bəlkə xırda, çox xırda dəyişmələrlə) gəlib düşmədimi, eləcə gəlib düşdü.

İki nəfər qonaq dal-dala qırmızıkerpic sobanın (yuxuda sobanın kərpicləri qırmızı rəngdə idi) qarşısında, mizin sol tərəfində bardaş qurub əyləşmişdi, o isə, Mirzə Pirqulu mizin sağında dizini altına verib yerdən oturmuşdu. İştah qonaqlara qəfildən necə gəlmişdisə bir müddət səssiz-səmirsiz ancaq yeməyə məşğul oldular.

Sükutu ilk pozan Əliqumral yüzbaşı oldu. O ağzındakını səbrsiz çeynəyə-çeynəyə dedi:

– Mir Həsən ağa (Əliqumral yüzbaşı Mirzə Pirqulu-yə yuxu boyunca elə Mir Həsən ağa deyib durdu), Mir Həsən ağa, biz sərinlə necə ki, vədələmiş idik, eləcə də görüşdük, inşallah.

– Bu qar quşbaşı qardı, ildə bir dəfə yağar, bu dəfəkindən isə heç görükməyib. Dünəndən əhalini lap əl-

dən salıb. Şəhəri tərk edənlər hətta var. – Gözünü qaldırmayan Mirzə Pirqulu sakit-sakit dilləndi. – Siz özünüz yol uzunu olmazın əziyyəti, əlbəttə ki, çəkdiniz. Yerinizi rahat edin. Buyurun... – Yuxuda, deyəsən, isti oldu, əl atıb Mirzə Pirqulu araxçını başından götürdü, ağappaq uzun saçları onun üzünə xüsusi bir mülayimlik verdi.

...Mirzə Pirqulu dizin-dizin sobaya tərəf sürünüb (yuxunun içində) yenidən sobaya bir-iki odun atdı, sonra yenə dizin-dizin geriyə, öz yerinə çəkildi. "Çirt-haçrt" gücləndi.

Mizin üstünə lavaş, pendir, yağ, şərbət və halva (yuxuda halva da bunlara əlavə edilmişdi) düzülmüşdü.

Əliqumral yüzbaşı bir müddət sobadakı dəcəl əlov dillərinə fikirli-fikirli nəzər yetirdi. Sonra başını qaldırmadan və heç kimə baxmadan söylədi:

– Bu haman sənə bərasində bəhs etdiyim oğlandır ki var...

Əliqumral yüzbaşının gənc səfər yoldaşı (canı qızı-şandan sonra gözlərinə əməlli -başı işıq gəlmişdi) ağzına dürmək apardığı yerdə başını ehmalca Mirzə Pirqulu-yə tərəf tərpətdi. Yüzbaşı sözüünə davam etdi:

– Bəli, özüdür ki, var. Mağaranın içində nə rəsm görübsə, olduğu kimi bir kağıza köçürüb. Rəssamlığı var. İntəhası...

Gənc səfər yoldaşı bu dəfə heç kimə deyil, özünə başını tərpətdi: "bəli, bu belədir."

– Maşallah, maşallah... – Yenə də heç kimin üzünə

baxmadan Mirzə Pirqulu söylədi və dodaqlarını bərk-bərk sıxdı.

– Mir Həsən ağa, sən və ancaq sən nüfuz edib öyrənə bilirsən ki, bu rəsmlər nə söyləyirlər. Ürəyimə dəmbədi. Vallahi və billahi, onlar ləl-cəvahirat dolu çoxdan itmiş bir xəzinənin yerini bildirirlər ki, bu ancaq belədir, belə olmaya bilməz... Hansı xəzinəni deyirəm, sən bunu bilirsən. Sehrbazların xəzinəsini deyirəm. Bütün aləm ondan danışır.

"Sehrbazların xəzinəsi" sözünü eşidən zaman qəlbi sim kimi titrəsə də Mirzə Pirqulunun üzündə bir cizgi belə tərənəmədi.

Sehrbazların xəzinəsi... Ancaq yuxularında o bu xəzinəni görə bilmişdi. Yerini bir insanın bilmədiyini və zəngin xəzinə Mirzə Pirqulunun gözüne bir ilğım kimi görünmüşdü, ruhu ilə, canı ilə Mirzə Pirqulu ona can atırdı, amma nə fayda...

Əliqumral yüzbaşı dərin bir nəfəs aldı, bığlarına tumar çəkib (bığ bığlığına qayıtmışdı, ucu artıq aşacağı əyilirdi), sonra üzünü gənc səfər yoldaşına tutdu:

– Sən söylə. Əfsanəni də olduğu kimi danış. Bizim işin açarı əql və mərifət sahibi bu kişidədi, biləsən. Allah onun ömrünü uzatsın.

Mirzə Pirqulu bu möhtərəm sözlərin müqabilində ancaq onu edə bildi ki, ağ saçları az qala üzünü örtən başını (araxçını çıxarıb yanına qoymuşdu) acizənə sinəsinə endirdi.

Gənc oğlan əlin-əlinə sürüb yediyi dürməyin qırıntılarını ehmalca mizin bir kənarına tökdü. Ağzındakı

loxmanı necə gəldi çeynəyib tələsik uddu və söhbətinə belə başladı:

– Allah evini, ocağını abad eləsin, möhtərəm Mirzə Pirqulu (bu gənc də yuxu boyunca Mirzə Pirquluya eləcə Mirzə Pirqulu dedi, başqa cür demədi). Ağam necə ki ərz elədi, o deyən kimidi, mən mağaranın rəsmi bacardığım qədərində olduğu kimi çıxarmışam. Buyur, baxa bilirsən. – Bunu söyləyib əbasının iç tərəfdən çibinə girmək üçün düz ürəyinin üstünə əl atdı və oradan bir uzunasına bükülü kağız çıxartdı.

– Bax, – dedi, – ağam bu rəsmləri deyirdi...

Anlaşılmaz sözlər ağzından çıxan Mirzə Pirqulu yuxudaca yerində qurcuxdu. Sağ böyrü üstə çöndü, sol əli özünə rahat yer axtardı, tapmadığından ölü kimi qarına sıxıldı. Qorubəsi o idi ki, bu gecəyədək nə zaman ki yuxusu qırılmışdı, öz-özünə davamı heç vadə gəlməmişdi, bu gecə isə gəldi.

Yuxunun davamında Mirzə Pirqulu artıq mizin sol tərəfində (yeri daha da rahat olsun deyər), qonaqlar isə artıq mizin sağ tərəfində oturmuşdular. Mizin üstündə heç bir şey yox idi və Əliqumral yüzbaşının gənc səfər yoldaşı bir yekə kağızı təmiz mizin üstünə sərdi, künc-bucağını səliqə ilə tumarladı, düzlədi. Yuxunun bu yerində sobanın kərpiclərinin rəngi tamam mavi olmuşdu.

Mirzə Pirqulu kağızı görən kimi rəngi dəyişdi. Əliqumral yüzbaşı onu diqqətlə süzüb söylədi:

– Hələ bir bax, bu rəsmlər mağaranın dörd tərəfinə çəkilmiş durublar.

Mirzə Pirqulu həyəcanlanmış idi və kağıza çəkilmiş rəsmlərə diqqətlə nəzər yetirib belə bir sual verdi:

– Bu işarətlər... onlar mağara içində nə cür, yuxarıdan aşağı düzülənlər, yoxsa... yan-yana?

Əliqumral yüzbaşı səfər yoldaşına baxdı. Cavabı səfər yoldaşı verdi:

– Mağaranın yuxarı tağına tərəf, əlini qovzasan güclə çatar, yana yan bütün mağaranın dörd divarı bəyü düzləniblər.

Əliqumral yüzbaşı gözlərini ümid və ehtirasla yənidən Mirzə Pirquluya dikdi:

– Mir Həsən ağa! Mən bilirəm ki... dəqiq bilirəm, bu işarətləri səndən başqa bir kimsə oxumaz. Oxuya bilməz. Nə deyirsən? – Sonra birdən-birə yüzbaşı səsinin qısbı pıçılıya keçdi. – Nə tapsaq sənin payın xüsusi olacaq.

Mirzə Pirqulu Əliqumral yüzbaşının bu son sözlərinə heç fikir vermədi, mizinin üstünə başını necə ki əymişdi və hələ də diqqət və maraq içində kağıza səliqə ilə köçürülmüş bu işarətlərə baxırdı, vücudunu qəfil-dən geri çəkdi, yox, geri çəkmədi, həqiqətdə nə isə, elə bil, onun vücudunu geri itələdi. Mirzə Pirqulu gözlərini bir məchul nöqtəyə zilləyib durdu.

– Hə, nə deyirsən? Özün getmək istəmədin ki, ora. Mənə söz verdin, əgər bu kağızı gətirmiş olsam, sən onun sirlərini çözəcəksən. "Sirlərin sərgüzaştı" əsərini sən yazmısan. Amma... Budur sirlərin əsl sərgüzaştı. Qızılın yeri, xəzinə!. Burda, burda xəzinənin yeri dəqiq göstərilib durub. Çöz bunu, Mir Həsən ağa, çöz...

Qalın qaşlarını çatıb Əliqumral yüzbaşı danışdıqca vəcdə gəlir, bütün vücudu əsir, gözləri par-par yanır, az qala hədəqəsindən çıxırdı.

Mirzə Pirqulu isə xeyli sakit görünürdü. Yəne bu qızğın yüzbaşının dediyi həyəcanlı sözlərə bir məhəl qoymadı, üzünü onun səfər yoldaşı gəncə tutub bu dəfə də belə soruşdu:

– Mağaranı bəs necə tapdın?

Gənc həvəsle cavab verdi:

– Bizim kəndin bir böyrü dağa dirənib. Dağ uzaqdan, baxırsan, elə bil, devdi. Yatıb. Dağ döşü ilə qonşu kəndə gedən çığır bu mağaranın düz yanından keçir. Çox dar bir ağız var, süngür ağacları, tamam kol-kos tutub ağızını, heç kim onu görməyib, amma içi genişdi. Bir qoca canavar oranı özünə məskən edibmiş. Qoyun-quzudan hərdən gəlib ondan-bundan aparırdı. Mağaranın içi sonradan gördük, sür-sümüklə dolu... Pusqu qurduq, canavarı oxladıq, qanı axa-axa sürünüb özünü mağaraya saldı, mağarada gizləndi. Qanunun izi ilə tapdıq... Hə, bir də onu deyəcəkdim. Mağaranın ağızı ilə üzbəüzdəki sıldırımın üstündə bir böyük daş var, daşın içindən... elə bil... nə deyim, elə bil, işıq çıxır.

– Qurdlar da ilan kimi qızıla gəlir, mən hardasa eşitmişəm, onlar qızılı hiss edirlər, hiss etməz olurlarmı?! – Hövsələsiz Əliqumral yüzbaşı gəncin sözünü kəsərək öz-özünü və birinci növbədə Mirzə Pirqulunu guya daha çox həvəsəndirmək üçün əminlik və ümid ilə yəne atdı özünü ortaya.

Təhər-tövrünü pozmayan Mirzə Pirqulu:

– Bəli, qərib əhvalatdı, – deyə hələlik yalnız bunu söylədi və yenə başını işarətlərə tərəf aydı. Əliqumral yüzbaşı tələsik şamdan o baxan tərəfə sürüşdü. Şamın zəif işığı işarətlərin üstündə titrədi. Çox-çox uzaqda qurdmu uladı, köpəkmə hürdü – bu bilinmədi.

– ...qərib əhvalatdı...

Mirzə Pirqulu yuxusundaca bunu istədi və bu yerdə onun yuxusuna hardansa gəlib bir qoca canavar girdi. Bu haman mağaranı özünə məskən seçən, qanı axaxa ora sığınan canavar idi. Yaralı canavar otağa necə daxil oldu, qonaqlar bundan duyuq düşmədi, otağa daxil olub keçib otağın bir küncündə mavikərpic sobadan (yuxunun bu parçasında sobanın kərpicləri yenə də mavi rəngə boyanmışdı) sol tərəfdə qarnı üstə yerə sərildi. Onu elə bu zaman gördülər. Canavarın bir böyrünə ox batmışdı, oxun ucu hələ də yaranın içində idi, oxun başı isə sınımışdı. Bu yaradan zəif-zəif döşəməyə qan axırdı. Heysizləmiş canavar yerə sərildi, başını ehmalca qabaq pəncələrinin üstünə qoydu, sağ gözlərini qırpmadan yazıq-yazıq otaqdakılara baxmağa başladı. Hərdən mırıldanırdı. Canavara nə heyrət edən vardı, nə də ondan vəhmlənən, qorxan...

– İnanmırsan, bax, bu canavar eynən o dediyim canavardı. Şahidlik eləmək üçün gəldi. – Əliqumral yüzbaşının səfər yoldaşı (canavarın ovçusu) qanı yerə damcılayan canavara nəvazişlə baxdı.

– İnanıram, amma əvvəlcə gəl bir bunun yarasını sanyaq. Qanı axır. Allahın heyvanıdı, savab olar. – Mirzə Pirqulu dedi.

– Hansı yarasını? – Təccüb içində Əliqumral yüzbaşı qalxıb yerindən getdi canavarın düz yanına, əlini cəsərlə onun başına sürtdü, tüklerini tumarlamağa, qulağının dibini qaşımaya başladı. – Hanı yara? Yoxdu, yoxdu bunun bir yarası. Varmı? Yoxdu!

Yara, həqiqətən, yox olmuşdu. Oxun başı da, qan izləri də artıq görünmürdü.

– Yoxdumu?! Yaxşı. Bəli, bu bir yaxşı iş oldu. Savab iş oldu. – Əliqumral yüzbaşının bu hərəkətindən razı qalmış Mirzə Pirqulu gedib bu da cöməldi düz canavarın qənsərində (Əliqulu yüzbaşı ilə üzbəüz) oturdu. Baxdıqca doymadı, baxdıqca baxdı canavarın sarı rəngə çalan gözlərinə. Gücü özünə qayıdan canavarın gözlərindəki sarı rəng qızıl parçası kimi parıldamağa başlamışdı. Yavaş-yavaş özünə gəlirdi. Canavar, elə biləsən, öz doğma məskəninə gəlib yetişmişdi, bircə dili yox idi, olsaydı, otaqdakılarla az qala söhbət də edəcəkdi. Gözünə baxanın düz gözünün içinə baxırdı. Onu tumarlayanın əllərinə ləhləyə-ləhləyə başını sürtdü və bu zaman zəhmli və iti dişləri ağzında işım-ışım işıldayırdı.

Mirzə Pirqulu bir keyli bu cür diqqətlə canavar ilə baxışdı, sonra qayıdib gəlib keçdi yenə öz yerinə. Əliqumral yüzbaşı isə canavarı son dəfə əzizlədi, əlində qana bulaşmış ox ucu vardı, onu mavikərpic sobanın düz içinə, alovların ağzına atdı, sonra o da qayıtdı yerinə...

Tər içində Mirzə Pirqulu yuxunun bu yerində diksinib oyandı. Başını mütəkkədən qaldırıb yuxulu gözlərilə pəncərəyə diqqət etməyə çalışdı. Pəncərə çöl tərəf

dən əsl ağ pərdəyə bürünmüşdü. Qar hələ də yağırdı. Narahat-narahat Mirzə Pirqulu yansoyuq, yarısti yatağında ora-bura çöndü, su içməyi yox idi, bayıra çıxmağı yox idi. Bir ah çəkdi: "göylərin qarı, yağışı qurtaran deyil, qüdrətinə şükür, Xudaya.." və yenidən gözlərini yumdu. Yuxusunun davamı bu dəfə də belə gəldi.

... Mirzə Pirqulu bütün vücudu ilə mizə və, əslində, mizə yox, mizin üzərindəki üstünə cürbəcür işarətlər çəkilməmiş kağıza tərəf əyilmişdi.

Bu kağıza çəkilməmiş işarətlər lap elə biləsən, rəssam tərəfindən çəkilməmiş qərribə şəkillərə bənzəyirdi. Diqqətlə baxanda isə görürdün ki, bunlar rəsm deyillər, eləcə xətlər və cızıqlardır.

Mirzə Pirqulu bu əyri və düz cızıqları, bu qərribə nəxşələri çox diqqətlə, bəlkə bir-bir nəzərdən keçirirdi. Otaqda gərgin bir sükut hökm sürürdü. Alovun qırmızı dilləri yaşılkərpic sobanın içində gizlənib qalmışdı. Pəncərədən bir şey görünmürdü – çölə-bacaya qaranlıq gəlib var gücü ilə çökmüşdü. Qar hələ də ağappaq, yavaş-yavaş yağmağında idi. Yuxarıdan aşağı, aşağıdan yuxarı yekə qar dəməcikləri çətilirə enib qalırdı. Hər-dən pəncərənin dibindən nə idisə "vıy" eləyib külək kimi keçirdi. Hər-dən də uzaqdan qurd ulamasına, köpək zingiltisinə bənzər vahiməli, boğuc səsler idi, anıdan buradakı sükutu yenə pozur, gəlib yetişirdi narahat otaqdakıların qulağına.

Mirzə Pirqulu yerində bir də qurcuxdu. Sinəsindən gəlib ağzından bir inilti çıxdı. Amma tez-cə də sakitləşdi...

– Hacı ağa, nə deyirsən?! – Qalın qaşlarını çatıb Əliqumral yüzbaşı bu dəfə yenə də səbrsiz bir halətdə soruşdu.

– Çox, çox qərrib bir yazıdı bu yazı. – Mirzə Pirqulu, əslində, ona yox, özünə cavab verdi. Sonra xınalı saqqalını əzizləyə-əzizləyə tumarlamağa başladı, kağızın rəsmlərini bir daha seva-seva (həris-həris?) seyr edib yorğun gözlərini yavaşca yumdu və dərin fikrə getdi...

– Hacı ağa! Hacı Mir Həsən ağa! – Əliqumral yüzbaşı gənc səfər yoldaşına göz-qaşı ilə anlaşılmaz işarələr verdi, əlini miz üstədən uzadıb Mirzə Pirqulunu yavaşcadan dümsüklədi.

– Mirzə... ay Mirzə... – Əliqumral yüzbaşının səfər yoldaşı da Mirzə Pirqulunu yenidən söhbətə qaytarmaq ümidilə asta səsle çağırdı.

Mirzə Pirqulu isə, gözləri artıq yarıyumulu, nəhayət, fikri özünə qayıtdı, və o heç nəyə, heç kimə məhəl qoymadan ahəstə-ahəstə danışımağa başladı, belə dedi:

– Mən həyatım sürəci bu cürənə yazını görməmiş idim. "Sirlərin sərgüzaştı"ni qələmə aldığım zaman ustadım mövlənə Mir Həşim Dərdəçərə deyərdi ki, Allah onun ruhuna rəhmət eləsin...

– Allah rəhmət eləsin.

– Allah qəni-qəni rəhmət eləsin. Behiştlik olsun.

– ...Ustadım deyərdi ki, – Mirzə Pirqulu razılıq əlaməti başını tərpədən davam etdi, – bəli, deyərdi ki, naməlum və qaranlıq bir məsələnin üzərinə işıq salmaq istirsənsə ilk əvvəl o namələmun içindəki təkrar mə-

qamllarını axtarıb tapmaq gərəkdir. Sonrası xeyli asandır. Bağlı qapıya necə ki, açar salınar və qapı açılar, bunun da açarı var, açar təkrardır.

– Bəs sal açarı da, bəs tap da, Mir Həsən ağa, bu kağız, bu da təkrar! Niyə durmusan?.. Tap da bə... – qəlbi yerindən oynayan Əliqumral yüzbaşı getdikcə daha çox səbrsizləşirdi, kağızı az qala qamarlayıb Mirzə Pirqulunun gözüne soxacaqdı.

– Burada təkrar... əlbəttə ki, vardır. Burdakı təkrar edilmiş şəkillər... – Mirzə Pirqulu Əliqumral yüzbaşıya, onun kağızı az qala qamarlamaq istəyən əlinə altdan altdan ehtiyatla, amma qətiyyətlə qorxusuz-hürküsüz nəzər salıb etinasız bir tövrlə üzünü çöndərdi səfər yoldaşı olan gəncə və dedi:

– Bu şəkillər eynən çiçək ləçəyidi ki durub. Bax, bax hələ bura...

Yenə Mirzə Pirqulunun təmkini Əliqumral yüzbaşını bir qədər sakitləşdirdi. İndi Mirzə Pirqulunun dodaqlarına zərif bir təbəssüm qonmuşdu. Kağızdakı rəsmlərin içərisində çiçəyin ləçəyinə bənzəyənləri bir-bir bu gəncə barmağı ilə nişan verməyə başladı:

– Baxırsan, buna, çiçəkdi ki, var. Hər üç, ya dörd işarətdən sonra təkrarən bu çiçəkdi gəlir, baxırsan?!..

Eynən onun dediyi kimi idi. Rəsmlərdən hərdən ikisindən, hərdən üçündən, ya da az bir halda dördündən sonra eyni çiçək rəsmi idi, çəkilməmişdi kağıza – işarətin alt tərəfinə. Belə ki, yazıya zənlə baxan hər bir şəxs onun başdan-başa çiçəklə dolu olduğunu hökmən sezməli idi. Yazı başdan-başa çiçəklə dolu idi.

Əliqumral yüzbaşının gənc səfər yoldaşı ilk dəfə görmüş kimi bu çiçək rəsmlərinə gözünü maddim-maddim zilləyib qalmışdı. Bir ah çəkib güc ilə bu sözləri ancaq deyə bildi:

– Bu çiçəkləri... mən indi ilk dəfədi ki, gördüm. Necə mən bunları seza bilmədim?! Həqiqətdə də çiçəklilər bunlar... Əlbəttə, görünür, bunları rəsmə çəkəndə... özüməndən bilhissə xəbərsiz olmuşam. Amma... Necə olub ki, onları görə bilməmişəm?! Necə olub?! Sirri – müəmma...

Sonra Əliqumral yüzbaşının qaşlarını çatıb ona xeyli sərt baxdığını görən biçərə gənc ürəyində qüssə-tələş başını yerə dikib dediklərinə yavaş səslə bunu əlavə elədi:

– ... bu çiçəkləri görsə idim belə, mən bu yazını oxuya bilməyəcəkdim.

– Bilmək istərsən, – Mirzə Pirqulu mehriban bir baxışla gəncə xitabən dilləndi. – Bu yazını elə mən özüm də oxuya bilməyəcəyəm. Bunun bir başqa sehi var. Bəlkə... Amma yox!..

Nə isə düşünüb Mirzə Pirqulu sözünü yarımqıç kəsdi. Gözünü yazıya dikib susdu.

Qolu-qanadı qırılan Əliqumral yüzbaşı isə təzədən ümid dolu bir baxışla onun son sözündən dördəlli yazışmadımı, yapışdı:

– Bəlkə, yəni?..

– "Bəlkə" elə bəlkədi, yüzbaşı. Bəlkəni əkilələr, bitməyibdi, bilmirsən?! – Mirzə Pirqulu sərt danışdı: "artıq bəsdii!" və başını narazı bir halda yellədi.



Canavar dırnaqları ilə döşəməni cırmaqlayıb qaşdı. Bu yerdə yuxu bir daha qarışdı. Mirzə Pirqulu elə yuxudaca nəfəsi az qaldı kəsilə və elə yuxudaca, əməlli-başlı zarımağa başladı...

Yuxunun içində canavar da zarıydı. Bu canavar bir qərribə canavar idi. Gah zarıydı, gah ləhləyirdi, gah mırıldanıb dururdu, gah da dırnaqları ilə döşəməni deşirdi, gahdan isə başını köpəklər kimi qabaq pəncələrinin üstünə qoyub yazıq-yazıq ancaq Mirzə Pirquluya baxırdı. Ahənrubə kimi onu öz yanına çəkirdi. Qəfildən sarı göz bəbəkləri qapı kimi açılıb Mirzə Pirqulunı içəri dəvət elədi. Mirzə Pirqulu zarımağını kəsib elə yuxudaca yavaşdan bir "bismillah" deyib durub getdi canavarın qənşərində bir daha çöməldi yera, sonra özü özündən gözləmədiyi bir cəsarətlə: "ruhum hara, cismim ora!" canavarın gözlərinin deşiyindən keçib o tərəfə (içəriyə) daxil oldu və özünü bu zaman bir qaranlıq mağaranın içində gördü.

Bu hamın tərif edilən mağara idi. Dörd bir yan çəkli yazı ilə dolu idi. Yazı xətti yazı idi, mağaranı dörd tərəfdən kəmər kimi dolaşırdı, elə bil, can atırdı çölə, gün işığına çıxmağa, üz tutub durna qatırı kimi uçub gözdən itmək istəyirdi, bacarmırdı, mağara onu içindən buraxmırdı. "Bu qədər ki, mən bu dünyanı tanıyıram, bu qədər ki, dünya məni tanıyır, bu cürə nəfis gözəlliyi mən heç yerdə görməmişəm, hələ mənim bu işarətlərin batından xəbərim yoxdu. Bunlara nəfəs dəyə bilməz, yoxsa, bu zərif çiçəklər dağılar, bunlara əl dəyə bilməz... əl dəyməməlidir..."

Mağaradan çölə çıxmaq və ətrafa göz gəzdirmək özü istəmədi (halbuki bu bir yuxu idi, və o yuxu içində tam sərbəst və azad idi, istəsəydi bunu da edə bilərdi; çünki Mirzə Pirqulunun şöhrəti bir tərəfdən yuxu yozmağında idisə, o biri tərəfdən Mirzə Pirqulu öz elminin zirvəsinə yaxınlaşmış bir mərifət sahibi kimi yuxuları hətta idarə etməyi də ustadı Dərdəçarədən mükəmməl öyrənmişdi).

... Mirzə Pirqulu canavarın gözünün içindən çıxıb yaşılkərpic sobalı otağa geri qayıdanda xeyli zəif düşmüşdü. Elə bil, mağarada ruhunu qoyub qayıtmışdı. Rəngi heç özündə deyildi. Elə tövşüyürdü ki, çöməlib otura belə bilmədi, eləcə arxası üstə yerə uzandı. Tövşüyə-tövşüyə güc ilə bu sözləri ancaq deyə bildi:

– Oxuya bildiyim... yox, yox, hiss etdiyim yalnız bu oldu: "yadıma salmağa bir kimsə qalmadı dəxi..."

Mirzə Pirqulu bu sözləri deyib rahat-rahat köksünü ötürdü.

Əliqumral yüzbaşı az qaldı bağrınsın, amma Mirzə Pirqulunun gözlənilmədən, qaşları zəhmlə çatıldı və bu bağırtnı yaltaq bir pıçılıtya çevirdi:

– Bəs harı burda yazılan xəzinə?.. – Bunu səsbəsəş pıçıldayıb Yüzbaşı qəfildən anladı ki, qəzəbin, yalvarışın artıq bir mənası yoxdu və o, nifrətlə gözünü zillədi səfər yoldaşının üzünə.

Gənc səfər yoldaşı günahkar-günahkar hələ də başını dikmişdi yerə və baş qaldırıb qəzəbli Əliqumral yüzbaşı tərəfə baxmağa cürət belə etməirdi.

Mirzə Pirqulu bu səhnəni qüssəli-qüssəli seyr etdikdən sonra (yuxuda bu, bir xeyli zaman apardı), yənə köks ötürüb, ah çəkdi və bundan sonra daha səssiz qaldı. O, elə yuxudaca gözlərini yumub bu iki nəfərin girə bilməyəcəyi bir başqa yuxuya yollandı. Bu yuxu Mirzə Pirqulunun ahıl vaxtlarında aldığı, məqam-məqam, rəng-rəng özünün qurduğu sevimli bir yuxusu idi. Yuxuda bir dərə vardı – başdan başa yaşıllığa bürünmüş, çiçəyi çiçəyini, bülbülü bülbülünü nəvazişlə çağırdığı bir dərə. Burada ilin hər bir fəslində ilıq bahar havası gül-çiçəyin ətrinə qarışmış adamı bihuş edirdi. Şırhaşır axan bulaqların başında bitmiş, qalın yarpaqları günəş şüasını özündən o tərəfə zorla buraxan minillik ağacların sərin altında bir-birindən müdrik irfan və fəzilət sahibləri (onlara sehrbaz da deyirdilər) əyləşib ədəb və ərkanla bir-birinə suallar verib, cavablar alırdı. Söhbət və məhəbbət edərdilər. Bu adamlar həmişə çox rahat, çox sakit olardı, daxilən xeyli gözəl, sərbəst, azad olmaları üz cizgilərində yazılmışdı. Bu rahatlıq, bu azadlıq öz-özünə gəlmiş, gələ bilməz, o qazanılır. O, mükafat olaraq verilir. Çəkilən əzabın-əziyyətin, məhrumiyyətin əvəzinə mükafat kimi Allah tərəfindən əta edilir. Bu dərədəki sehrbazlar zamandan və məkandan kənarda yaşayırdılar, təlatümlü, dəyişkən, narahat dünya, kiminə satqın, kiminə zalım, kiminə rəzil dünya onların yadına belə düşmürdü, amma yox, yalnız Mirzə Pirqulunu görəndə bu sehrbazlar dərənin o tərəfindəki, dağdan o yandakı həyəcanlı dünyanı xatırlayırdılar. Hər dəfə Mirzə Pirqulu orada, on-

ların yanında – öz sevimli yuxusunda peyda olanda bu şəxslər onu böyük bir ehtiramla salamlardı: "Xoş gəldin, Mirzə, sən bizim Sehrbazlar dərəsinə xoş gəldin..." Söhbət yenidən başlardı, bu bilici və nadir şəxslər elə hey bir-birinin sözüni az qala kəsə-kəsə Mirzə Pirquluya suallar verib, cavablar alırdılar. Mirzə Pirqulu isə səbrlə və ədəblə bütün bu gözəl suallara cavab verirdi. Bir sualdan başqa. Mirzə Pirqulunun ən çox sevmədiyi o sual bu idi: "Gəldiyin yerlərdə nə var, nə yox, Mirzə?" Yuxunun bu yerində Mirzə Pirqulunun ürəyi qısılır, gözləri yaşarırdı. Onun bu halı sehrbazların həqqən rahatsız edir, onlar aşkar bir təlaşla ora-bura vurmuxur, "Mirzə, ayıl, ayıl, biz sənə yuxundayıq, ürəyini sıxma, Mirzə" deyər həyəcanlanırdılar. Belə görünür, sehrbazlar Mirzə Pirqulunun öz əsas istəyini dilə gətirməsinə, əsas sualını verməsinə bu cürə əngəl törədirdilər. Mirzə bunu belə başa düşürdü. Gözü yaşarmış Mirzə Pirqulu bu halətdə hər nə qədər çalışırdı, sehrbazların hərəkət və dediklərini öz yuxusunun içində heç cürə idarə edə bilmirdi ki, bilmirdi. Məqsədi isə Mirzənin bu idi: Mirzə xəzinələrinin yerini soruşacaqdı sehrbazlardan, amma nə illah edirdi, həmişə yuxunun bu yerində bixtiyar gözləri açılır və o oyanırdı. Bu dəfə də belə oldu.

Yuxunun dadı isə gözündə qalmışdı. Bu xəzinə söhbəti yenə gəlib girdi beyninə və çıxmıdı. Göyəni uçmuşdu, yerin təkinəmi çəkilməmişdi?! Adı dillərdə gəzən, özü isə çoxdan itib-batmış, harda gizlədilməsi rəvayət dalınca rəvayət yaradan belə bir xəzinə həqiqə-

tənmi var idi (bəlkə də yox idi?!), sehrbazların zaman-zaman topladıkları ləl-cəvərihat, qızıl, gümüş harada gizlədilmiş idi?!

Zaman keçdikcə və sehrbazlar dərəsinin sakinləri yavaş-yavaş azaldıqca (yeni sehrbazlar artıq bu dərəyə gəlməz olmuşdular), sonuncu qoca sehrbaz sağ ikən hələ ümid vardı, xəzinənin yerini bu qoca sehrbazdan öyrənmək istəyən çox idi, o isə... O isə ağzını açıb bir kəlmə söz demədən, onu sonsuz hərisliklə və maraqla dörd tərəfdən sıx-sıx əhatə etmiş yad adamlara baxa-baxa eləcə gözləri açıq bu dünyadan köçüb getdi, sirri də özü ilə apardı.

... O biri gün dinməz-söyləməz səhər yeməyini yeyib (artıq günüortaya yaxın bir vaxt idi) və atlarına minib Əliqumral yüzbaşı öz gənc səfər yoldaşı ilə yenə də quşbaşı yağan qar lopalalarına qərq ola-ola gəldikləri yol ilə geri döndülər. Həyətdə külək vıyıldıyırdı. Başında alabəzək araxçın, əynində qalın kürk Mirzə Pirqulu onların arxasınca həyətin taxta qapısını birtəhər çəkib bağladı, cəftəsini keçirdi. Sonra bir ləhzə qapıya kürəyini söykəyib hərəkətsiz qaldı, yağan qara, küləyin hansı deşikdənsə özünü içəri soxan ürəküzan vıyıtısına qulaq verdi. Soyuq bıçaq kimi kəsirdi. Mirzə Pirqulu durduğu yerdə eləcə üşüyə-üşüyə, buğlu havanı sinəsinə alıb verə-verə bir ləhzə nəfəsini dərdi. Sonra bir yerə baxdı, bir göyə baxdı – bir-birinə qarışmış ağ və boz rəngdən başqa heç nə görmədi. "Allah, sənə min şükür, Allah, min şükür..." ayaqlarının altına sürüşməmək üçün diqqət edə-edə, bir əli də xınalı saqqalında qar ba-

sib bağlamış cığırla (üstündə bir-iki ləpir!) evinə qayıdıb girdi, qapını arxasınca bərk-bərk bağladı.

Bu zaman üz-gözü mısmırıq-qaşqabaq içində Əliqumral yüzbaşı artıq Günortacın mərkəzi sayılan At bazarından keçib Zəncirli yola çıxmışdı, atın yüyənini çəkib arxadan gələn səfər yoldaşının onunla bərabərləşməsini gözlədi. Gözləri soyuqdan və üzünə macalsız vuran qardan yaşarmışdı, ağzından nəfəsi buğ kimi çıxıb atının ağzından çıxan buğa qarışırdı. Yol yoldaşı yetişdi. Üzünü yana çöndərmədən yüzbaşı dedi:

– Elə sabah gedib Şahın topçu dəstəsinə qoşulassan. Sənin yerin qoşundur. Daha məni aldadıb yoldan çıxara bilməzsən... – Atın yüyənini boşaltdı. – Yox bir, sehrbazların xəzinəsi belə gəldi, sehrbazların sərvəti belə getdi... Bunları sən deyirdin, sən, sən! İntəhası...

Nə düşündü, nə düşünmədisə daha sözünün dalını istəməyib gətirmədi. Mirzə Pirqulunun ağ saqqalı, nurani surəti gözünün qarşısında gəlib durmadımı, gəlib durdu. "Eh" əlayıb atını mahmızladı.

Əliqumral yüzbaşının gənc səfər yoldaşı qəlbində sonsuz qorxu və ahü-nalə müqəssir adamlar kimi (atı da eləcə müqəssirmiş kimi ancaq ayağının altına baxırdı) başı sinəsində, fağır-fağır ona qulaq asmağında idi.

At meydandan ötüb keçəndən sonra hər iki süvari ağappaq qar heykələ dönmüşdü, birçə ağızlarından buğ idi, çıxırdı. Bir azdan Günortac arxada qalıb görünməz oldu.

... Belə rəvayət edirlər ki (və yaxud, mənbələr belə deyir ki), əsl adı Hacı Mir Həsən ağa olan Mirzə Pirqu-

lu öz zamanında yuxuların yozumu ilə məşğul olmuş və bununla məşhurlaşmışdı. O bu sənətin ən yüksək, ən kamil dərəcəsinə yüksəlmişdi, belə ki, bu yüksək zirvənin fəth edilməyilə həm öz sağlığında (yuxu onun üçün ölümdən qabaq məşq kimi bir şey idi), həm də, xüsusilə, ölümündən sonra (qonaqlar gedəndən iki saat sonra Mirzə Pirqulu yaşıl sobalı otağında mütəkkəyə dirsəklənib bir xeyli gözünü yuxudakı canavarın boş qalmış yerinə, sonra sobanın içindəki dəcəl alov dillərinə dikmiş, daha sonra yerdəki döşəyin üzərinə uzanub əllərini sinəsində çarpazlayaraq bir ahəstə ah çəkmiş və canını tapşırmışdı: "ruhum hara, cismim ora!") Mirzə müxtəlif adamların yuxusuna girə bilirdi. Bunu nə cür edirdi, nə cür bacarırdı, bu barədə artıq heç bir məlumat, heç bir mənbə, heç bir xətirat yoxdur.

Quzğun dimdiyinin  
üstündə içi  
öz-özündən işıqlanan  
daşın  
üstündə oturmuş  
Bəhrəm kişi və F.Q.

**Q**ərribə mağaradı. Mən həyatımda birinci dəfə idi, mağaraya girirdim. – F.Q. fikirli-fikirli, nəhayət ki, üzücü xatirələrdən əl çəkib (bu dəfə də yadına məktəb illəri, cavan yaşında bir-bir dünyasını dəyişmiş məktəb yoldaşları gəlib düşmüşdü) Bəhrəm kişinin yanına "qayıtdı".  
– Mağaradı da... – Dərin bir ah çəkib Bəhrəm kişi özü də, elə bil, haradansa qayıtdı. F.Q.-nin səsinə eşidib

ancaq bundan sonra özünə gəldi. – Naxışları eynən çiçəkdi, doğrudan da çiçək ləçəkləridi. Tarixi sən bilən beləcənə çiçək-çiçək düzərlər bir-birinin yanına?! – Bəhram kişi sual vermirdi, sadəcə F.Q. ilə, bir az da özü-özü ilə söhbət edirdi. Altdan-altan onu süzən F.Q. də sözüntü bəzən Bəhram kişiyyə deyil, özü-özünə ünvanlayırdı; belə ki, əslində, Quzğun dimdiyinin üstündə indi iki Bəhram kişi, iki də F.Q. var idi, biri gözə görükürdü, o biri gözə görükmürdü, sükuta qərq olmuşdu, ancaq eşidə bilirdi. Bozlar bir ağız hürdü.

– Bozlar nəhəngdir... – Heyran olmuş F.Q.-nin Bozlar gəlib gözü önündə canlandı. "Qaranlıqda bu, adamı cırar. Baskervillərin itidi".

– Bozlar başqa köpəkdi. Köpək deyil, Bozlar vəfah dostdu, mənim hər sözümü anlayır. Adam var, anlamır.

"Məsələn, Mübariz müəllim..." F.Q. təbəssümünü zorla saxladı.

– Bilirsən, anasını bunun gözü qabağında, nəydi ki, körpəydi, bambalaca küçük idi, mən vurmuşam, qoşalüləylə. Qurd idi, qancıq... Bozlar canavardan dönmədi. Heç kimə demədim. Dedim, Mədət kirvə var, o gətirib. Mən qoymasam bir adama isnişməz. Mənimçün həyatını verər, kimi istəsən, parçalar.

Nədənsə ani olaraq Mübariz "müəllimi" xatırlayan F.Q. başını tərpedə-tərpedə Bəhram kişiyyə diqqətlə qulaq asırdı. "Belə-belə işlər, Baskervillərin iti, belə-belə işlər. Sən Mübariz müəllimdən, demə, daha anlayışlısan..." Yenə təbəssümünü zor edib saxladı.

Bəhram kişi başını yellədi və istər-istəməz o da Mübarizi xatırlayıb gülümsədi. F.Q. dodağını dişlədi. "Yənəmi beynimdən keçəni anladı. Allah, Allah, adamın bu yerdə sirri ola bilməziş. Ürəyi oxuyurlar."

F.Q. yazı barədə, onun oxunması ilə bağlı təklif etdiyi "açar" barədə düşünmək istəyirdi, amma bilmirdi ki, nə düşünsün. "Şübhəsizdir ki, unikal yazıdı, bu yerlərdə mövcud olan heç bir başqa yazını xatırlatmır, yəni, bu yerə hardansa gəlib, hardansa onu bura gətiriblər – belə deyil. İndi bunu dur, elan elə, yalançı millət qəhrəmanları çöküb otursun boğazına."

F.Q. mağarada Bəhram kişinin onu yazıya, naxışlara əl vurarkən tələş içində əngəlləməsini xatırladı. "Bəlkə burda da nəsə bir sirr var?!" O biri F.Q. bayaqdan bəri bir kəlmə də söyləməmişdi, nəhayət, dilə gəldi: "Nə sirr olacaqmış?! Bəlkə durub deyəsən, Bəhram kişi bu naxışları özü çəkib, sonra küy salıb camaatı tüküb bura? İndi də səndən qoruyur ki, əl vurarsan, naxışların təzə olduğu aşkar olar, yoxsa ağılna bumu gəldi?!" O biri görükməyən F.Q. bunları görükcən F.Q.-nin qulaqlarına pıçıldadı və "xırp" səsinə kəsdi.

– Bəhram dayı, bu yazılar əməlli-başlı sirdi. Mən bu dərəcədə bilməzdim. – F.Q. beyninə daraşmış nahamvar fikirlərdən özü də utandı, Bəhram kişi ilə istədi ki, ciddi bir söhbət qursun, bir növ "günahını" (bir qədər əvvəl onun nə işə gizlətdiyini düşünürdü) yusun.

– Elədi, sən fikir verdinmi, balası, səndəki şəkillərə həm bənzəyirdi, həm də bənzəmirdi. – Bəhram kişi naxışların surətini nəzərdə tuturdu.

– Düz deyirsən, qəribədi. Gəl indi buna açar tap.

– Nə açar?! Necə, yəni, "açar tap?"

– Uzun məsələdi bu açar məsələsi, bir dəfə danışaram. – F.Q. bu sözü işlətdiyinə elə o dəqiqə peşman olsa da üzündə tələsik bir təbəssüm "qayırb" o təbəssümlə Bəhram kişiyə baxdı, nəydisə Bəhram kişinin sifətində, diqqətini çəkdi və heç nədən bu dəfə F.Q.-nin yadına Akademiyadakı Birləşmiş Elmi Şuraların müzakirələri, Böyük kitabxananın qiraət zalı və xüsusilə də, qiraət zalının qapısının sağ tərəfində, divardan asılı bir qəfəsə nə zamansa dürtüldürülüb salınmış, cürbəcür rəngə boyanmış yalançı (müqəvva) Tutuquşu gəlib düşmədimi, gəlib düşdü. Tutuquşu səsinə başına atmışdı: "Stiks çayı, Stiks çayı, Stiks çayı..." xarab olmuş val kimi eyni şeyi təkrar edir, elə bil, F.Q.-yə acıq verirdi (imkanı olsaydı, dilini də çıxarardı).

## IV FƏSİL

**Kəndə gələndən altı  
gün öncə.  
Akademiyanın  
kitabxanası.  
Tutuquşu zalı.**

**B**u böyük və geniş, sırayla düzölmüş yazı stol-  
larının üstündə köhnə, cürbəcür rəngli aba-  
jurdan lampaları olan (bəzən onlardan biri,  
ya ikisi öz-özünə sönür, bir müddət sonra yenə öz-özü-  
nə yanır), divarlarına başdan-başa çəhrayı taxta vu-  
rulmuş qıraət zalına hamı "Tutuquşu zalı" deyirdi: bu-  
nun bir həqiqi mənası vardı, bir də bunun bir məcazi  
mənası vardı. Məcəzi məna kitabla düşmənlərin  
kitabla dost olanlara sataşaraq dedikləri sözlərdən doğ-

muşdu: "Yenə Tutuquşu zalına tutuquşuluq eləməyə  
(əzbərçiliyə) gedirsən?"

Həqiqi məna isə ondaydı ki, bu böyük qıraət zalı-  
nın nəhəng girişi qapısının bir yanında (içəri tərəfdən  
yuxarıdan, sağdan) qədim kəfگیرli bir saat asılmışdı.  
Qapının bu biri tərəfində isə – yuxarıdan, soldan, saat-  
la bir hündürlükdə divara vurulmuş qəfəs və bu qəfə-  
sin içində bir alabəzək tutuquşu vardı. Bu tutuquşu  
müqəvva idi. Amma bu zalda bir yalançı quş daha var  
idi. Saatın əqrəbləri hər dəfə bir saatdan bir (böyük əq-  
rəb 12-nin üstünə ləhləyə-ləhləyə qalxıb çatanda) bir  
həyasız quşcuğaz saatın ortasından sıçrayıb (boylanıb)  
bir dəfə "ku-ku" edərdi. Deyirdilər ki, çoxdan, lap çox-  
dan bu "ku-ku"layan quşcuğaz saat neçə olurdusa ol-  
sun, o qədər dəfə "ku-ku" edirmiş. Sonralar qıraətxana-  
da gecəyə qədər oturanlar haqlı narazılıqlarını (nə qə-  
dər "ku-ku" olar?! Hər saatdan bir sayı artan "ku-ku"lar  
qıraətxananı başına götürmüşdü), nəhayət ki, dilə gəti-  
rə bildilər. Amma bir əlac olunmadı. Bu, təxminən Sta-  
lin ölən dövrə təsadüf etdi. Bir qədər sonra Xruşovun  
hakimiyəti illərində hərəkətə gəlib usta çağırıldı – əla  
bir saatsaz idi. Anadangəlmə Bakının Zərgərpəlan saki-  
ni, artıq qocalıb əldən düşmüş, vaxtilə isə çox məşhur  
saatsaz Həsənağarı (köhnə məhəllə uşağını) tapıb gət-  
tirdilər, o da eynəyini gözüünə taxıb saatın ora-burasına  
diqqətlə baxdı, yazıq (artıq "həyasız"lığından əsər qal-  
mamışdı) quşcuğazı axtarıb onun qamından (yuvasın-  
dan) birtəhər çıxardı, yuvanın arxasında na vardısı ora-  
burasını qurtaldadı və boyununun dalını qaşayıb bir az

fikirləşəndən sonra əli ilə saatın tünd qəhvəyi gövdəsinə tumarlaya-tumarlaya belə dedi: "Mən bunu düzəldə-cəyəm".

Saatsaz Həsənağa sözüünə əsl kişi kimi əməl elədi, saatdakı quşcuğazı elə bir "hala" saldı ki, quşcuğaz, istəyir, saat 1 olsun, istəyir 12 olsun, bir dəfə qorxa-qorxa əvvəl başını, sonra isə bədənini çıxarıb öz "ku-ku"sunu edir və tezəcə də dal-dalı qayıdıb içəri (yuvasına) girirdi. Bu zaman (saatsaz Həsənağa ərinməmişdi, götürüb saatın kəfگیرinə də xüsusi bir ahəng vermişdi) saat tamam olanda kəfگیر də quşcuğazı az qala könülsüz-könülsüz, sağa-sola üzül-üzülə müşaiyət edirdi, bütün vücudunu ehtiyatla, yavaşdan silkələyib arfa simi kimi titrəyirdi ("qurbağa gölünə daş atırdılar, göldə dairə-ciklər peyda olurdu").

Tutuquşu zalı bütün şəhərdə məşhur idi, gəlib-gedəni, tədbiri həmişə çox olurdu. Bura adlı-sanlı alimlərlə yanaşı, elmdə hələ öz sözünü deməmiş, bunun üçün acgözlüklə fürsət arayan gənc mütəxəssislər (əvvəllər onların bəzilərinə, xüsusilə də, Dil və Təfəkkürün gəncələrinə "gənc piranilər" deyirdilər) və hətta dünənki, bugünkü "sərçələr" – tələbələr həvəslə gəlir, böyük oxu zalının ağır, amma səmimi havasına qaynayıb-qarışır, tələbə müəllimlə yanaşı, professor aspirantla üz-bəüz oturub gözlər kitab-dəftərə dikili halda dərin sükuta qərq olurdular. Zalın yuxarı başında kitab verilən yerdə nə zamansa, kimsə qalın bir kağıza qırmızı-qırmızı yazıb divara şüar kimi yapışdırmışdı: "Burada, ölümlərin yanında ucadan danışurlar!" Bu şüar, məzmunu uy-

ğun gəlsə də, forması qıraətxananın yerdən yuxarı yan-yayan çəhrayı taxta vurulmuş divarlarına, uzun yazı masalarına, üstündəki zövqlü-zövqsüz abajurlu lampalarına, tavadan asılmış qədim çilçıraqlarına (dörd də-nə idi, hərdən F.Q. onlara diqqətlə oturdugu yerdən baxa-baxa sidq-ürəklə təəccüb edirdi ki, nə əcəb, bu çilçirəq tavadan qopub yerə, yəni, "başımıza" düşmüş?) heç yaraşmırdı. Bu şüarla onu yazan nə demək istəmişdi?! Ağır, tozlu, qalın kitabların müəlliflərinin ruhumu dolaşır burada – bunumu?! Ya bəlkə... nə isə. Qıraətxana hər gün iyirmi dörd saat ərzində öz həyatını yaşayırdı. İşıqlar sönüb qapılar bağlandıqdan sonra divardakı saatın kəfگیرi arxasından çıxıb "ku-ku" eləyən quşcuğazın səsinə isə səhərə qədər eşidən təkəcə alabəzək tutuquşu olurdu. Səhər tezdən zal yenə öz vaxtında açıldıqdan sonra əsnəyə-əsnəyə bura gəlib kitab sifariş edənlər gün ərzində yalnız nadir kitab və jurnallarla, qədim əlyazmalarla məşğul olurdular, onlar nadir adamlarla da (qızlar, qadınlar kişilərlə, kişilər isə əksinə) tanış və sonra "məşğul" olurdular – bəzən bir-birilə evlənir, bəzən isə bir-birilə (daimi, ya da müvəqqəti) dostluq münasibəti qururdular...

Elə bu qıraətxanada (Tutuquşu zalında) Çiçəkli yazı ilə bağlı bir neçə humanitar yönlü Elmi Tədqiqat İnstitutunun vaxtaşırı birgə Elmi Şuraları keçirilməyə başladı. Niyə məhz burda?! Həm ona görə ki, bu yerin adını, şöhrəti vardı, bura kifayət qədər məşhur yer idi, həm də bura bir növ neytral zona idi, ayrı-ayrılıqda heç bir instituta aid deyildi, bütün Akademiyaya aid idi.



Sonralar danışdırlar ki, Çiçəkli yazıya marağ ictimaiyyətdə arasında o qədər güclü oldu ki, başqa institut və təşkilatlardan heç dəxli olmayan adamlar da bu iclaslara gəlməyə başladı. Dəxli olanlar daha həvəslə gəlirdi – "Yuğ" teatrı bir nəfər kimi bütün müzakirələrdə cıncır belə çıxarmadan iştirak etmişdi. "525-ci qəzet", "Zerkalo" qəzeti, "Ədalət" qəzeti hər dəfə öz əməkdaşlarını həvəslə bu ehtirash iclaslara göndəridilər və oradakı hər məqamı böyük maraqla izləyirdilər; məsələləri vaxtaşırı öz səhifələrinə çıxarırlar, eyni zamanda, məşhur adamlardan bu mövzu ilə bağlı dalbadal intervü alırdılar (Profesor iki dəfə, Aslanzadə 3 dəfə intervü vermişdi), fikir yürüdüdürlər, (bəzən bu fikirlər məsələnin mahiyyətindən çox uzaq olurdu), ciddi, qeyri-ciddi diskussiyalar açırlar, yerli, yersiz mübahisə məqamları yaradırdılar.

Müzakirənin ilk günü hətta bir neçə TV nümayəndəsi də çəkilişə gəlmişdi, hətta böyük-kiçik kameralarla nə isə çəkmişdilər, amma çəkilən reportajların heç biri efirə getməmişdi. Bir-birindən bədgüman olmuşdular: bu demişdi ki, o verəcək, mən verməyim, o demişdi ki, bu verəcək, mən niyə verməliyəm?! TV-lərin həyatında olur belə-belə işlər və bütün bunlar çox maraqlı idi.

... Tutuquşu zalında bu gün son müşavirə keçiriləcəkdi. Onun başlamasına beş dəqiqədən də az vaxt qalırdı. Hamı bu son "mübarizəni" maraqla izləməyə hazırlaşır, Çiçəkli yazını oxumaq üçün kimin seçilib kəndə gedəcəyini həqiqi bir nigaranchılıqla gözləyirdi. Bu gün, nəhayət ki, uzun sürən intizara, necə deyərlər, son

qoyulacaqdı. Çiçəkli yazı hökmən oxunmalı, ölkə dostlarını sevindirməli, düşmənlərini mağmın etməliydi. Bir azdan. Artıq dörd dəqiqədən sonra "teatr" başlanacaqdı. Çiçəkli yazını oxuyacaq adamın adı isə qiraətxanaya yığışanlara bir, ya iki saat sonra məlum olacaqdı. Son "döyüş", son fikir mübarizəsi, son ideya davası. Və... hamı bir azdan nəfəsini içinə çəkib o adı eşidəcək. Artıq üç dəqiqə qaldı... Adamlar yavaş-yavaş Tutuquşu zalını doldururdular, ordan-burdan xəfif söhbət edənlərin səsi stulların cırlıtmasına qarışır, uzaqdan əl edib salamlamalar, qaşların-gözlərin oynaması (Zabitə xanım öz yerini artıq tutmuşdu, yeri ikinci sırada, ortada idi)... Çox ciddi bir auditoriya yığılmışdı. Institutların əməkdaşları, say-seçmə alimlər, qəzetçilər, ölkənin say-seçmə intellektualları əsl qladiator döyüşünün ləzzətini əvvəlcədən Tutuquşu zalının havasından alırdılar. Kəf-kirli saat göstərdi ki, iclasın başlanmasına – saat 12-yə iki dəqiqə qalır...

**Tutuquşu zalındakı  
əsas müzakirəyə  
bir gün qalmış.  
Dil və Təfəkkür  
İnstitutunda,  
Professorun iş otağında.**

**P**roffessor Dil və Təfəkkür İnstitutunda saat 12-də öz otağında qısa bir müşavirə keçirdi, bu əsl döyüşdən (birgə Elmi Şuradan) bir gün əvvəl son məşq kimi bir şey idi.

İnstitutun əsas elmi potensialı – qocalı, cavanlı (əksəriyyəti dil və fəlsəfə sahələrində xüsusi xidməti olmuş adamlar) Professorun o qədər də böyük olmayan kabinetinə yığışdılar. Otaqda rahat şəkildə on iki-on üç

adam, bir-birinə qısılsaydılar, iyirmi adam yerləşərdi. 30 nəfər artıq çox nadir hallarda – mühüm fəvqəladə hadisələrdə (bayram və İnstitutun tarixi ilə bağlı əlamətdar günlərdə) burda toplaşır. Bu dəfə isə 20 nəfərlik seçmə bir heyət sıx-sıx "mehriban olun, bir az stulun, (... ) çək o tərəfə... ayda ildə bir dəfə yığışırıq, mehribançılıq yaxşı şeydi..." yan tərəfdə kitab dolabından başlayıb dövrələmə pəncərə boyu Professorun böyük yazı mizinin ətrafında aypara kimi qövs cızaraq yer alıb oturdu. İştirakçılar adbaad dəvət edilmişdilər. Professor hamı yığılhayığıldaykən nə isə yazdığı kağızın üstünü özünün müəllifi olduğu "Azərbaycan dili və təfəkkürü" adlı qara, qalın kitab ilə (bu kitab keçən il ölkənin Dövlət mükafatına layiq görülmüşdü) örtüdü, əlini uzadıb qələmini şüşə qələmdana qoydu, gözünün ucu ilə otaqdakıları bir-bir nəzərdən keçirdi. Başı ilə "salam, salam" hamı ilə salamləşə-salamləşə, səbrlə onların əyləşməsinə gözlədi. Dəvət olunanlar hər biri yerinə oturan kimi əvvəlcə ora-bura boylanıb ənənəvi olaraq bir-birilə baxışdılar. Dodaqlar tərənəmzə, dillər susqun, mənalı, mənasız baxışlar danışdı. Bu da bitdi. Nəhayət, üzler Professora çevrildi. Başlamaq olardı. Professor qısa bir fasilə verdi (bir, iki, üç...) və nə üçünsə (yəqin ki, məsələnin xüsusi ciddiliyini nəzərə çatdırmaq üçün) oturduğu qədim, massivli, üstünə qara rəngli mahud çəkilməmiş yazı mizinin arxasından qətiyyətlə ayağa qalxdı. Əlləri masarın üstündə, beli azacıq irəli əyili vəziyyətdə:

– Yoldaşlar! – deyib sağa-sola nəzər yetirdi, hamı bir daha özünü yığışdırdı və həmişəki kimi yenə də hər

bir adam elə bildi ki, Professor məxsusi ona baxır, amma adəti üzrə o heç kimi ayrılıqda görmürdü, ayrı-ayrı üzlər, simalar onun üçün yenə də bir "hamu" çoxluğunda ərimişdi. – Bu gün biz bura çox vacib bir məsələ ilə bağlı toplaşmışıq. Hamımız bilirsiniz ki, sabah elə bu vaxtı, saat 12-də Akademiyanın ümumi qiraət zalında...

Kimsə yerindən yavaş səslə "Tutuquşunun yanında" dedi. Bu. İbrahim müəllim idi, nə oraliq adam idi, nə buralıq, miyana birisi idi, doğma nitqimizin mədəniyyəti ilə məşğul olurdu, əcayib-əcayib yeni formalar icad edirdi, bu barədə adam arasında fikir bölüşəndə isə (özünün təşəbbüsü ilə) əksər halda güllünc vəziyyətdə qalırdı. Bu iclasa isə ona görə dəvət olunmuşdu ki, güya yazı çözüldəndən sonra onu müasir dilimizlə (nitqimizin özəllikləri ilə) müqayisə edəcək bir adam olma-  
hymış.

– ... bəli, düz deyirsən, İbrahim, Tutuquşunun yanında. – Professor bu yaşında (yetmiş təzə adlamışdı) hələ də qulağının sərrast eşitdiyini nümayiş etdirməsindən məmnun qaldı: "mən pıçıltını da eşidirəm, bilirsiniz..." və başını bulayaraq İbrahim müəllimə yalançı bir qeyzli baxış atıb (balacaboylu İbrahim müəllim yerində irişə-irişə bir az da balacalaşdı) tezcə də gülümsədi: "sağ ol ki, mənə bu imkanı verdin, ay İbrahim, heç olmasa sən də bir işə yaradın". Sonra yenə həmənkı cid-di tərtzi ilə və xüsusi bir aramla Professor heç nə olma-yıbmış kimi "bu da belə..." sözüinə davam etdi:

– ... Saat 12-də sabah üç institutun birgə Elmi Şurası keçiriləcəkdir. Bir məsələ müzakirəyə çıxarılır: Çiçək-

li yazının oxunması! – Professor fasilə verdi, məqamın dramatizmini otaqdakilərə bu dəfə səsi ilə də çatdırma-ğa çalışdı, səsində təntənəli notlar yarandı. – Kim onu oxumağa məsul olacaq?! Budur bu gün bizim qarşımızda duran əsas məsələ!..

Professor nəfəs dərdi. Qıraqdan baxana elə gələ b-lərdi ki, o həyəcanlıdı. Amma belə deyildi. Kabinetdəki sükut az qala qulaq deşirdi. Otağın havası həm isti, boğanaq idi, həm də günəşin günorta istisi yavaş-yavaş güc yığmışdı, pəncərədən içərinə əməlli-başlı yandırırdı, bir söz, otağın havası dözülməz bir hala gəlmişdi. Buna baxmayaraq bir kimsə dözümsüzlüyünü nümayiş etdirmək, "pəncərəni açaq" demək istəmirdi, "kabinet yiyəsi özü bilər". Professor şalvarının cibindən əynində "qutu" kimi oturan kostyuma heç yaraşmayan alabəzək, ütüsüz bir dəsmal çıxarıb alınının tərini ehmalca sildi, sonra dəsmalı bürmələyib nədənsə pəncəyinin içəri, sol cibinə dürtdü: "deyəsən, lazım olandan xeyli artıq ciddiyət yaranıb, belə də olmaz..." ora-bura (yenə "hamıya") göz gəzdirib bu dəfə səsinə şaxlıq və şuxluq qatdı:

– Yay hələ gəlməyib, istisini görürsüz də... O pəncərəni bir az açaq, deyirəm. Tərpən, Mehbali.

Geniş pəncərənin düz qabağında oturanlar (Mehbalı və Adil müəllimlər) cəld və səssiz-səmişsiz bir halda stullarını bir təhər yana eləyib (o birilər də bir az çəkildilər kənara) pəncərənin cəftəsi ilə əlləşdilər, Professorun dediyini, nəhayət, sevincək yerinə yetirdilər – amma nə illah elədidilər, pəncərəni yarsınacan ancaq aç

bildilər. Təbii, belə də olmalı idi – keçən yaydan bu pəncərə açılmamışdı. İçəri bir balaca meh əsib girsə də çox az vaxtdan sonra o da dayandı, içəri girmək daha istəmədi, pəncərədən yan keçdi, otağın havası oldu "köhnə hamam, köhnə tas..."

Pəncərə açıldıqdan sonra direktorun otağında yenə qeyri-müəyyən sükut bərqərar oldu. Professorun isti danışığı tərzinə bu dəfə aldanan olmadı. Baş elmi işçi İbrahim müəllimin "uğursuz" cəhdindən sonra otaqdakılar, "heç nəyə xüsusi bir ehtiyac olmasa reaksiya vermək düzgün deyil", özlərini bir az da yığışdırdılar: "Professor həmişəki kimidi, qazdan ayıqdır."

Professor isə ürəyində "eh" elədi, "siz nə zaman yaxşılıq nədir, bilmisiz, nə zaman?!" və sözünə belə davam etdi:

– Çiçəkli yazı barədə mən indi sizə müfəssəl və xüsusi bir məlumat vermək fikrində deyiləm. Özünüz bu yazının tapılma tarixçəsini, oxunuş cəhdlərini, sonrakı uğursuzluğu, bəli, bəli, uğursuzluğu (!) burda ancaq özümüzük, açıq danışaq, bütün bunları siz məndən yaxşı bilirsiniz. Rəhmətlik Cəfər yazının surətini çıxarıb Bakıya gətirəndən sonra...

Yer-yerdən yavaş səslər eşidildi: "Allah rəhmət eləsin".

– ... Allah rəhmət eləsin. Cəfər müəllim öz işini gördü. Amma... düzünü demək lazımdı, yazı da asan yazı deyil. Oxunması çox, olduqca ağırdı. Heroqlif kimi heroqlif deyil, mixi kimi mixi deyil. İndi necə olacaq?! (Yenə teatral fasilə!)... Akademianın Prezidiumunda bu

məsələ müzakirə ediləndə bizə – üç institutun direktoruna, mənə, Aslanzadəyə və Patriarxa...

Professor Patriarx deyəndə Arxeologiya İnstitutunun direktoru akademik Mirəhmədovu nəzərdə tuturdu. Akademik Aslanzadə – tarix institutunun direktoru, akademik Mirəhmədov – Arxeologiya institutunun direktoru və o, akademik Miraliev – bu üç "kit" – iki "M", bir "A", başqa sözlə, MAM, onları bir yerdə elə belə də çağırırdılar, əslində, ölkənin humanitar sahəsinin canlı elmi "nailiyyəti" idilər. "Patriarx" – akademik Mirəhmədovun cavanlıqdan sonrakı ayaması idi. Cavanlıqda əvvəlcə dostları ona "qoca" deyirdilər. Dostlarından yaşca xeyli böyük idi, özü də hamıdan çox xəstələndirdi, yüz dərdi vardı... İndi o dostlar artıq həyatda yoxdu, Patriarx isə durur – yarıcandı, amma ağıl-zəhni yerində, "min şükür", durur! Sonralar – heç kim dəqiq vaxt göstərə bilməz – bu ayama, yəni, "qoca" yavaş-yavaş, vəfalı dostları onu tərk edib dünyasını dəyişdikcə "Patriarx" ayaması ilə əvəz olundu. Professoru heç kəs başqa cür, başqa adla çağırmadığı kimi – belə olanda – ona "professor" yox "müəllim" deyər müraciət edəndə özü əsəbiləşirdi – Patriarxın əsl adı Hədi müəllim idi və bu ad da çoxdan idi ki unudulmuşdu.

– ... bəli, bu işi biz üçümüzdə tapşırırdılar, – Professor sözünə davam etdi, – məsələni kənarda, Bakıda yox, yerində, haman mağarada öyrənmək lazımdı, çünki üzü köçürülmüş surətdə təhriflər ola bilər. Mağara – qaranlıq, lampa ilə naxışlar güclə görünür... əlbəttə, rəhmətliyin işinə qiymət vermək lazımdır, amma... kim

bilir?! Onunçün də zəhmət çəkib gedib kənddə oturmaq, mağarada, başqa yerdə yox, ancaq mağaranın içində bu yazını... oxumaq lazımdı. Bəs kim bunu edəcək?! Sual, bax, budur! Kim o kəndə getməli idi? Bu iş kimə tapşırılsın? Tarixçiyə, arxeoloqa, yoxsa dilçiyə? Biz razılaşmışıq (Professor biz deyəndə, əlbəttə ki, MAM-ı nəzərdə tuturdu). Hər bir özünə güvənən mütəxəssis əvvəlcə durub öz metodunu, üsulunu şərh edəcək. Özü də hamının qarşısında. Bundan sonra isə namizədi ümumi Elmi Şura seçəcək və üstünlüyü bir adama verəcək. Akademiyanın Prezidiumunun qərarı belə oldu. Bunu siz bilməlisiniz. Buyurun, indi fikrinizi deyin... bizim İnstitutdan sabahkı tədbirə kimi namizəd verək? Verin namizədinizi.

Sözünü bitirən Professor udqunub yerinə əyləşdi. Prezidiumda səslənən müxtəlif, ümumi fikir və göstərişləri az qala öz adından çatdırmağı bacardımı, bacarmadımı?! Hər halda kimsə bunu elə belə də başa düşdü – Birgə Elmi Şura barədə təşəbbüs heç bir başqasının deyil, Professorun öz şəxsi təşəbbüsüdür, o, birilər də (əlbəttə ki, hörmət-izzət xatirinə) ona qoşulub, onu dəstəkləyiblər, başqa cür mümkün deyil. O zaman... bu iclas nəyə gərəkdir?! Professorun Çiçəkli yazının oxunuşu ilə bağlı inandığı yeganə adamı – F.Q.-ni, demək olar, hamı çoxdan "deşifrə" etmişdi. Professor heç özü də bunu artıq gizlətmirdi: "bacarsa o bacaracaq. Cavadı, istedadlıdır..." Bəs belə isə... "Bizi bura nəyə yığıblar? Məsələ – məlum, namizəd – məlum. Teatr düzəldiblər..." Otaqdakılardan bəzilərinin üzündə bu "üsyar-

kar" sözlər açıq-aşkar yazılmışdı. Adamlar bir-birilə baxışanda bu "yazılar" əməlli-başlı "oxunurdu". Professorla göz-gözü gələndə isə bu üzdəki yazıdan əsər-ələmət qalmır, yazılar pəncərədən uçub gedir, bayırdakı mehə qarışub yox olurdu, əvəzində üzlərdə-gözlərdə yaraşqılı və səmimi (?) təbəssüm canlanırdı – sədaqətli təbəssüm, özü də bir an içində.

Professor Prezidiumun qərarı ilə bağlı son sözlərini deyərək bir qədər məyus və incik göründü. Bunun səbəbini iclasın iştirakçıları (hamısı yox, bəzisi – müavini Vahid müəllim, şöbə müdiri Zabitə xanım, Ayxan müəllim...) yaxşı anladılar. Yazını oxumaq işini, əslində, gərək qeyd-şərtsiz "Dil və Təfəkkür"ün nümayəndəsinə tapşırıydılar. Çiçəkli yazı ilə ilk məşğul olanlar kimlər idi, onlar deyilmirdilər?! Onlar idilər. O zaman bəs ədalət harda qaldı?! (Aslanzadənin istehzalı təbəssümü Professorun gözləri önünə gəldi: "Ədalət ha? Elm və ədalət?.. Allah səni güldürsün, Professor...")

İlk sözü Vahid müəllim aldı. Professorun incikliyi ona təsir eləmişdi. O, narazılığını qəti və hətta bir az kobud şəkildə bildirdi. Adətən belə etmirdi. Zabitə xanım gözü başqa yerdə olsa da (kitab dolabına, hərdən də bu dolaba söykənib oturmuş və fikri-zikri harda olduğu bilinməyən Ayxan müəllimə diqqətlə, zənlə və çoxmənalı şəkildə baxmağında idi) qulağı ancaq onda idi. Vahid müəllim hiss olunurdu ki, həqiqətən əsəbiləşib. Özünü bütövlükdə ələ ala bilsə də səsi azacıq titrəyirdi. Çiçəkli yazını ilk üzə çıxaran – onlar! İlk oxuma cəhdini edən – yenə onlar! Tarix, Arxeologiya İnstitutları nə

üçün burunlarını (elə belə də dedi: burunlarını!) onların işinə soxurlar? Onlara hökmən yerlərini göstərmək lazımdır. Qədim yazıların oxunuşunu ancaq dilçi həyata keçirə bilər (mundir şərfi?!). Uğursuz cəhdlər? Olsun! Kim birinci dəfədən nəyisə hökmən əldə edib?! Elmdə belə olmur. Elm ayri-üyrü, dolambaclı yollardan keçir. Alınmamış, baş tutmamış cəhdlər özü də bir təcrübədir, deməli, bu yol yaramır, deməli, başqa yolla getmək lazımdır. Məsələ bundadır. Dili ağzında az qala quruyan Vahid müəllim üzünü Professora tutaraq fikrini belə yekunlaşdırdı:

– Sabah bunları aşkar şəkildə, ciddi arqument kimi ortaya qoymaq lazımdır. Şübhəsiz ki, kəndə, Vəng dağının ətəyinə, mağaraya hökmən Dil və Təfəkkür İnstitutunun əməkdaşı, professional dilçi getməlidir...

Respublikanın görkəmli və mötəbər dilçilərindən biri olan, uzun illər Professorun müavini işləyən, özü də təkcə dilçi yox, yeri gələndə professional tarixçi (qədim dövr tarixçisi!), yeri gələndə hətta arxeoloq kimi düşünə bilən və buna görə də universal bilik adamı sayılan Vahid müəllim, təxminən, buna bənzər sözlər söylədi və, əslində, "namizəd" barədə heç nə demədi. Professorun ürəyindən olan o oldu ki, heç də həmişə onunla dil birliyi nümayiş etdirməyən, "naturaca" bütün Akademiya sistemində, eləcə də elmi ictimaiyyətdə tərs bir adam kimi tanınan Vahid Cavanşirzadə bu dəfə Professoru nəinki ümumən dəstəklədi, hətta onun bəzi demədiklərini (ürəyindəkiləri) dilə gətirdi, beləliklə, əslində, bütün sonrakı fikir mübadiləsinə (əgər bu

olacaqdısa) xüsusi bir ton verdi. Ad çəkməməsi isə... bu o qədər vacib deyildi. Başqaları onsuz da çəkəcək.

– Professor, biz ümumi Elmi Şuraya bir namizədlə çıxmalıyıq!.. – Uzun illər İnstitutda "Müasir problemlər" şöbəsinin müdiri işləyən professor Zabitə xanım Butayeva Vahid müəllimdən həmişə olduğu kimi geri qalmaq qorxusunu indi də dişlərinin arasında bərk-bərk sıxaraq ayağa qalxdı və göz-qaşını oynada-oynada sözüünə belə başladı.

...Balacaboylu bu xanım gənclik tərəvətini hələ də saxlayırdı (əslində, saxlamağa çalışırdı). Qarayanız sifətinə hər səhər pudra üstəndə pudra vurub üzündə qəribə, adsız bir rəng almaqdan usanmayan (bu şəkildə "öz aləmində" qocalmağa etirazmı edirdi?!) Zabitə xanım ölkədə tanınmış qadın alimlərdən biri idi. Daxili təbiəti adına tam uyğun idi. Hamı onu sərt, amma könlü kövrək (hər halda bəzən o belə də görünürdü), heç kimdən kömək əlini əsirgəməyən, xeyirxah, amma bunun əvəzində adamdan sonsuz sədaqət tələb edən, nəticədə isə gənclərin (ehtiyacı olan kim ola bilərdi, əlbəttə, gənc, sonsuz sədaqətini kim dəyər-dəyməzə sata bilərdi – yenə də, əlbəttə ki, gənc!) sevimlisi kimi tanıyırdı. Zabitə xanımın xasiyyətində bir çox dəyərli, faydalı (lazımlı) tərəflər vardı – Professorun nə istədiyini, ürəyindən nə keçdiyini, elə bil, ovcunun içini görürmüş kimi görürdü, onun hərəkətlərini təqribən, doxsan faiz proqnozlaşdırı bilirdi. Havadan qoxu çəkirdi, deyirlər. Hətta bu o dərəcəyə çatmışdı ki, bəzi əməkdaşlar iclasdan əvvəl onun Professorla müzakirə ediləcək mə-

sələ ilə bağlı xüsusi söhbətlər apardığını güman edirdilər. Zabitə xanımın özü bu şübhələrin yaranmasına məharətlə şərait yaradırdı. Zabitə xanımın altmış yaşını ötən il bütün institut təmtəraqla qeyd etmişdi, hökumət təltifinin olmaması yüngül qanqaraçılığına səbəb olsa da, Tiflisdən və Daşkənddən gələn qonaqlar, Türkiyədəki Dil Qurumundan və SSRİ Dilçilik İnstitutundan (Moskvadan) göndərilən (əslində: təşkil edilən) həddən artıq isti təbriklər (özü də o zamanlar, Sovet hökumətinin gur-gur guruldayan vaxtı) bunu xeyli yumşaltdı. Müxtəlif qəzetlərdə yubiley yazıları, Akademiyanın Prezidiumundan fəxri fərman, televiziya verilişi, radioda müsahibə, güllər, çiçəklər, gənclərin – aspirantların, kiçik elmi işçilərin, laborantların ürək dolusu sevgi izahları... Onların çoxu haqlı olaraq özünü Zabitə xanıma borclu sayırdı – kiminin qohumuna ali məktəbə girərkən kömək etmişdi, kiminə toy edib qızını köçürəndə tapılmayan xarici mebel təşkil eləmişdi, özü də vaxtsız-vədəsiz borc pul verərək, kimini isə vaxtaşırı evinə çağırıb təmənnəsiz yedirib-ıçırırdı – əlbəttə, bu adam da əvəzində əl-qolunu çırmayıb Zabitə xanımın evini bal kimi yalaydı – süpürürdü, yuyurdu, bişirirdi, qulluğa gedirdi...

Zabitə xanım Butayeva, əslində, Professoru da öz cazibə əhatəsində saxlamaq istərdi, amma bu məqamla bağlı Professorun vəziyyəti heç də asan deyildi – iki od arasında qalmışdı. Bir tərəfdən Zabitə xanım və onun şirin, faydalı potensialı, digər tərəfdən Vahid müəllim – Zabitə xanımın tam əksi, bildiyini babasına verməyən,

elmində dəqiq və konkret, heç zaman heç kimə borclu olmağı sevməyən və Professorun Zabitə xanımla yaxınlaşmasına hər cür əngəllər törədən Vahid müəllim. Deməyə hacət qaldımı və əks qütblərin elmdə də bir-birinin əksi olması?! Yaxud bir-birinə bəzən aşkar, amma həmişə gizli nifrət bəsləmələrini (üzbəüzdə yalançı təbəssüm, gizlində acı nəstərlər!) deməyə hacət qaldımı?! Professor ip üstündə gəzən, əyilib-düzələn akrobatlar kimi idi, gah o tərəfə, gah bu tərəfə ləngər vururdu. Çalışırdı, yıxılmasın. Yıxılmırdı. Ən acınacaqlısı isə o idi ki, Professorun Zabitə xanımı dəstəkləməyə kifayət qədər əsası yox idi – Zabitə xanım elmdə piyada idi, amma bunu heç kim onun üzünə vurmağı (bunu "qırmızı" Vahid müəllim belə hələlik ağılna gətirmirdi) ən azından özünə rəva bilmirdi. Hər şey Andersenin məşhur nağılında olan kimiydi, bir uşaq lazım idi, heç kimin deyə bilmədiyini dilə gətirsin: "Axı bu "padşah" (bu adlı-sanlı, bütün elmi titulları qəşəng paltar, don kimi geyinmiş, bütün dilçilik mərtəbələrinə qalxmış xanım), əslində, lütdür!" – desin. Belə bir "uşağın" nə zamansa peyda olacağına – üzə çıxacağına qorxusu Zabitə xanımın şimşək kimi oynayan qara sivri qaşlarının altındakı narahat gözlərinin dibində ümitsiz bir sualda gizlənməmişdi. O sual bu idi və hamıya (vaxtaşırı dost da, dost olmayan da) ünvanlanırdı: "Sən mənimləsən, yoxsa mənimlə deyilsən?!" Professor vaxt olmuşdu ki, bu sualın ağırlığını (baxışların gücünü) özü də hiss eləmişdi, amma sualı yayındırıb ("aradan çıxıb") cavab verməmişdi. Ağıllı adam, müdrik adam olduğu üçün

Zabitə xanımdan həmişə mümkündür qədər çalışırdı bir az uzaq dursun. Amma yeri gələndə bir-birindən necə incə şəkildə istifadə eləmələrinə söz ola bilməzdi.

– ... bir namizəd yaxşıdı, Professor. Bizim də fikrimiz ora-bura dağılmaz. Kimsə deyə bilər ki... Professor, deyirəm, elə bir namizədiniz olsun! – Zabitə xanım cümləsini qəflətən kəsib, sözünü bu cür qərribə bir şəkildə bitirərək yerinə oturdu. Bir adam başa düşmədi ki, bu mifik "kimsə" kimdir və o nə deyə bilər?! Üzə vurmadılar – qadındı, Zabitə xanımdı...

Zabitə xanımdan sonra həyatını dilimizin üslublarını öyrənməyə həsr etmiş (müvəffəq olub-olmadığı bəlli olmayan) Nəriman müəllimin (o həm də İnstitutun bütün ictimai təşkilatlarının ya sədri, ya da üzvü idi) küləyin bu gün haradan əsdiyini (institut dəhlizlərinin də qulağı olur!) əlüstü tutmuş olduğundan Zabitə xanım yerinə oturan kimi əlini qaldırıb "olar?" cavab gözləmədən ərklə ayağa qalxdı. Sözüünə o da qətiyyətlə başladı:

– Zabitə xanım doğru deyir, bizim yeganə, bir nümayəndəmiz olmalıdı. Yazı bizim İnstitutun, açıq deyək, tapıntısıdı (ağ elədiyini hiss etdi), tapıntısı kimidi. Qoy bu işə biz tərəfdən... – Nəriman müəllimin, elə bil, "tıyı" yatdı, tərəddüd və ümidlə Professora baxdı, onun gözlərində "biz tərəfdən" olan bu adamın adını oxumağa çalışdı, höccələdi. – Məncə bu işin öhdəsindən... F.Q. gələ bilər.

Biğaltı qumuşan Vahid müəllim: "Ay Nəriman, ay Nəriman, Çiçəkli yazını da bu cür oxuya bilsəydin..." öz köhnə dostu Nəriman müəllimin əzginləş hərəkətlərini

ürəyinin dərinliyində heç zaman qəbul edə bilməsə də, "dost – dostdur" bəd ayaqda həmişə onu dəstəkləməkdən, elə bil, xüsusi zövq alırdı, elə bil, bu, onun boynuna düşmüşdü. Nəriman müəllimin sözlərindən, yəni, açıq oyun başlayandan sonra Vahid müəllim özü də ürəyində istədi ki, bu adı, "F.Q." adını kimsə bir başqa adam dilinə gətirsin. Özü bunu etmək istəmədi. ("Bax, Zabitə də ad çəkədi! Niyə?") Səbəb? Səbəbi isə... bəlli deyildi. Səbəb bir ola bilərdi, yüz ola bilərdi, heç olma-ya bilərdi. Bəzən Vahid müəllimin çoxmənalı üz-göz ifadəsinin arxasında (fikri guya hardasa başqa yerdədi, ancaq başı yellənirdi – gəl indi başa düş, bu təsdiq ələməti, yoxsa inkar?) bir şey anlamaq mümkün olmurdu. Adama sanki qulaq asırdı, amma adamı eşitmirdi. Bununla guya "mövzu mənlək deyil" demək istəyirdi. Başa düşən düşürdü. "Amma yaxşı oldu, heç olmasa, Nəriman F.Q.-nin adını çəkdi". Vahid müəllimin F.Q.-yə öz münasibəti vardı. İstedadlı, inadkar, tutduğu yoldan ölsə də dönməyən, ötkəm (bəlkə də dikbaş?!), ikiüzlülükdən, riyakarlıqdan uzaq (mümkün qədər uzaq), hamını boğaza yığmış gənc pıranilər dəstəsinin bəlkə yeganə ağıllı üzvü – F.Q.! Vahid müəllim F.Q.-yə "Çiçəkli yazı" adını mənlək dafə Professordan eşitməşəm" yalanını heç cür bağışlaya bilmirdi, amma ədalət naminə, yəni, lazım gəlsə, bunu unutmaq da olardı: "adlar əsas deyil, mahiyyət əsasdır!". Bu suyuşirin gənc Vahid müəllimin gizli bir hörmətlə, səxavətlə (çox nadir hallarda o, kimisə təriflərkən səxavətli olurdu) dedi-yi kimi: "uzaqlara gedəcəkdir".



– Mən də F.Q.-nin namizədliyini dəstəkləyirəm. – Vahid müəllim oturduğu yerdəncə dilləndi.

Professor rəğbətə ("anlayıram") başını tərپətdi. Zabitə xanım dözmədi. Yenə "oyundan kənar" qala bilər. Vahid müəllimin indicə dediyini bu dəfə başqa şəkildə "fırlatdı". Özü də elə "fırlatdı" ki, sanki F.Q.-nin adını bir az əvvəl o özü çəkmişdi, indi isə Professoru (kimi, kimi Professoru!) buna inandırmaq istəyirdi. Hövsələsi çatmadı, Zabitə xanım da yerindən danışıdı:

– Cavandı, istedadlıdı, ağıllıdı (az qaldı, desin "yaşağıqlıdı", amma özünü saxladı), mənəcə də o, İnstitutu layiqincə təmsil edə bilər. Professor, necə bilirsiniz, gəlin ona etibar edək?!

Guya Professorun nə düşündüyü və kimin namizədliyini dəstəklədiyini ona məlum deyildi. Zabitə xanım öz əlindəncə (əslində, əlbəttə, kobud) bir gedişlə sual edirdi. Və öz sualıyla (hamı bunu elə belə də anladı) Vahid müəllimə öz növbəti neşətarini sancırdı: "sən kimsən, axı sən niyə namizəd verirsən, qoy kişi (Professor!) özü ad çəksin, etika var, mədəniyyət var... Son söz, əlbəttə, Professorun sözü olmalıdır!". Amma Professor da "köhnə" idi, fikrini bildirməyə tələsmədi:

– Daha kim danışmaq istəyir? – Səbrlə, bir-bir ətrafa göz gəzdirdi.

Kabinet ölü bir sükuta qərç olmuşdu. "Elə nə oldu, birinci – F.Q., konfransa bir yer var, kim getsin – F.Q., qəzetə intervü kim versin – F.Q., televiziya da çıxış – F.Q. Hara baxırsan – F.Q., sola baxırsan – F.Q., sağa baxırsan – F.Q., irəli baxırsan – F.Q."

Bu cür düşüncələr, əlbəttə ki, vardı, xüsusilə, ciddi cəhdlə gizlətməyə çalışsalar da bəzi gənclərin – keçmiş piranilərin və ortayaşılıqların üzündə bu sözlər yazılmışdı. Amma bir məsələ də vardı ki, o bu narahət üzlərdə yazılmamışdı, öz əksini tapmamışdı, adamların ağına belə gəlmirdi, sövq-təbii gələ də bilməzdi. "Hara baxırsan – F.Q., sağa baxırsan, sola baxırsan, irəli baxırsan – F.Q." düşüncələr heç zaman "arkaya baxırsan – F.Q." düşüncələrə bərabər deyildi. Düşünə bilmirdilər: "İnsaf dinin yarısıdır". İstəsələr də belə idi, istəməsələr də – F.Q. hamıya irəlidi idi.

F.Q. təvazökarcasına arxada – qapının yanında, Professorun stolu ilə üz bəzəndə oturmuşdu. Gözləri Professorda idi. Başqa danışanlara baxmırdı. Onu indi ən çox Professorun burada səslənən fikirlərə münasibəti maraqlandırır. Ondan parlaq çıxış gözləyənləri heç zaman peşman etməyən F.Q. ətrafdakıların ona himmətlə, "dur, danış, bir sən də nəşə de" səssiz çağırışlarına bu gün biganə idi. Həmyaşadlara isə "qan" lazım idi. Bu qanahərislərin adını nahaqdan rixəndilə "gənc piranilər" çağırırdılar, vaxt vardı, onlar – gənc piranilər ağına-bozuna baxmadan hər şeyi (elmdə, təbii) məhv edirdilər, dağıtmağa, pozmağa çalışırdılar. Bir dərnək düzəltmişdilər, rəhbəri Ayxan müəllim idi, "savadsızlığın məhvi!" prinsipi ilə işləyirdilər; elmi işlər, məqalələr, çıxışlar... Hər şeyi darmadağın edən gənc piranilər savadsız, səviyyəsiz nə vardısı onun düşməni idilər ("Nənəm mənə kor dedi, gəlib-gedəni vur dedi"). Vahid müəllim də, Zabitə xanım da bəlkə yeganə adamlar idi

ki, Ayxanın bu "xunveybinlərə" rəhbər kimi təyin edilməsini Professorun gizli və uzaqgedişi hərəkəti kimi başa düşüb dəyərləndirmişdilər və bu, həqiqətdən uzaq deyildi. Yəqin, elə buna görə də bu ikisi İnstitutda baş alıb gedən ehtiraslı oyunlara bir elə ciddi əhəmiyyət vermirdi. Sonralar bu mülahizə doğruldu. Piranilərin pərən-pərən düşməsində elə Ayxan müəllimin amansız məntiqə əsaslanan sözləri əsas rollardan birini oynadı, onları Professorun da istədiyi (və dediyi) kimi içindən laxlatdı (məsələn, "bizə kim hüquq verib ki, nəyisə pis, nəyisə yaxşı elan edəq?!" Və yaxud, "hakimlər, hakimlər kimlərdi, bizik?" Və yaxud, "Biz özümüz gəlin görək, elmin hansı səviyyəsində dayanmışıq ki, kiməsə ölüm cəzası kəsirik?! Bu hüququ bizə kim verib?!"). Amma ilk məqsəd, əlbəttə, gözəl idi, əgər "hakimlər kimdir?" prinsipi yavaş-yavaş beyinlərə işləməsəydi, bilinməzdi bu "oyun" nəylə bitəcək. İlk məqsəd isə baş tutmuşdu: artıq İnstitutda kimin ağlında nə vardı, nə yoxdu – bu, aydın şəkildə üzə çıxmışdı, bilinirdi.

Sonadək gənc piranilər, təbii ki, duruş gətirə bilməzdilər; onlardan kimi ixtisara düşdü, kimi ağıllandı ("palaza bürün, elnən sürün"), kimi də bir az əvvəl tənqid etdiyi bir dissertasiyanı "qızıqış" özü redaktə etməyə, bir azdan redaktə yox, pozub yenidən, əlbəttə ki, muzdlu yazmağa başladı. Beləliklə, yavaş-yavaş bu gənclər pərən-pərən düşdülər. F.Q. isə mənən bu dəstədən çoxdan ayrılmışdı. Əvvəllər onların "fitnə" gedib bəzən amansız qərarlar vermişdi. Haqqı nahaqqa satmışdı. Ədalətsiz – olmuşdu. Bütün ağır elmi potensial-

nu cüce bədənli, sərçə səviyyəli birisinin üstünə yıxmışdı, "u" da deməmişdi. O günlər yadına düşəndə xəcalətdən əti ürəşirdi. İndi isə... Bu dəfə F.Q. fitə getmək istəmirdi. Çünki o, institutda çalışdığı müddət ərzində təkcə elmi dissertasiya yazıb müdafiə etməmişdi, kitabxana və qıraətxanalarda (xüsusilə, "Tutuquşu" zalında) nahaqdan uzun-uzadı vaxtını keçirməmişdi, "hər gün azı bir cümlə" devizini özünə nahaqdan iş rejimi seçməmişdi və nahaqdan gənc piranilərin qeyri-rəsmi liderinə çevrilməmişdi. Harda olursa olsun, istər ziyafətdə, yemək-icməkdə, istər çayxanada qaynar, ehtiraslı mübahisə, müzakirələrdən sonra nə qədər yorğun (hərdən – sərxoş, çayxanadan – sərxoş?) bir halda evə qayıdırsa qayıtsın, F.Q. yatmazdan əvvəl ən azı bir abzas, bir cümlə də olsa dissertasiyasını yazıb davam etməli idi. Amma bütün bunlarla kifayətlənmək olmazdı. Bu müddət ərzində F.Q. İnstitutun yeraltı sularının hansı səmtə və necə axdığına da yaxşıca öyrəndi, F.Q. insani münasibətlərin görünməyən tərəfinə, mahiyyətinə nüfuz etməyə, onlardan düzgün nəticələr çıxarmağa alışdı. Bu cür iclasların ab-havası artıq ona məlum idi. O, yaxşı bilirdi ki, indi, məhz indi susmalı, yalnız Professor söz verərsə danuşmalıdır. Gənc pirani isə heç vaxt belə etməzdi. Atardı özünü ortaya (çox zaman "yuyulmamış çömçə" kimi), yumardı gözünü, açardı ağızını. F.Q. artıq bu gün "dənizin dibində gizlənmiş" gənc piranilərin gözündə "satqın"lığını məhərətlə öpt-basdır eləməyi bacaran (amma havaxtacı?) bir konformistə çevrilmişdi. İttihamlar ehtirassız baxışlarda, gözlərin

dərinliyində gizlənilir. "Olsun! Sizə qan lazımdı, mənə açar sözlü". – F.Q. yerindən qımıldandı.

Buradakı hər bir işçini F.Q. beş barmağı kimi tanıyırdı. "Dur danışı, dur danışı" işarəsini verənlər onu istəyənlər deyildi. Professorla belə olmaz. Aspiranturada oxuyan zaman (F.Q. aspiranturanı universitetdə bitirib orada da namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdi) hansısa bir konfransda çıxış etdikdən bir gün sonra onu Professorun yanına dəvət etmişdilər. Tamamilə təsadüfən Universitetdə bir konfransa ancaq iclas açmağa gedən, sonra isə "aradan" çıxma bilməyən, naəlac qalıb tək F.Q.-yə yox, digər çıxışçılara da qulaq asan Professor bu istedadlı gənci elə aspiranturada oxuya-oxuya Dil və Təfəkkür İnstitutuna işə dəvət elədi. O vaxtdan beş il ötürdü. "Bir igidin ömrüdür", az müddət deyildi. F.Q. bildirir ki, Professorun əsas həyat metodu gözləmək, gözləmək, tələsməkdir və indi onun niyyətini doğru-düzgün "oxuyanlar" onsuz da öz işlərini görəçəklər və gördülər də (sabahkı iclasa namizəd kimi onun adı, başqasının yox, məhz onun adı artıq çəkildi). Əgər ona indi söz versələr, o da öz fikrini deyər, öz təklifini irəli sürər (Professorla bu təkliflə bağlı ikilikdə dəfələrlə söhbət etmiş, onun təqdirini artıq qazanmışdı), söz verməsələr... deməli, belə lazımdı. Buna görə də F.Q. daxilən rahatsız deyildi, rahat idi.

Professor yenə ağır baxışları ilə otaqdakıları az qala bir-bir "rentgəndən" keçirdi:

– Əgər fikrini bildirmək istəyən yoxdursa, o zaman, deyirəm, sözü verək F.Q.-yə... Görək yazını oxumaq üçün o nə təklif edir?!

Yer-yerdən bu sözlər eşidilməyə başladı: "doğrudur, qoy özü danışı, əlbəttə, F.Q. cavan oğlandı, istedadlı..." Professorun sözlərindən sonra ("sözü verək F.Q.-yə") buz tamam əridi, hamı, nəhayət, hərəkətə gəldi – qibtə edən qibtə etməyəyə qarışdı və qibtə əhvalı bu həftəbecərdə elə əriyib itdi ki, gənc pıranilərin tək-tük başında köhnə havalar qalan keçmiş nümayəndələrinin gözündə mübarizə odunun son çığılcımı da söndü. Zabitə xanım gözlərilə axtarıb-axtarıb F.Q.-nin gözlərini tapdı, qaşlarını oynadıb ona mənalı bir baxış atdı: "hər şey yaxşı olacaq". Vahid müəllim Professorla sarı əyilərkən (o, Professorla, demək olar ki, yanaşı, onun yazı stolunun bu biri tərəfində oturmuşdu) qulağına nə isə pıçıldamağa başladı.

– Elədi, düz deyirsən, doğru deyirsən, Vahid, bunu gərək sabah yaddan çıxarmayacaq, əsl mübarizə irəlilədi, – üzünə baxmasa da başı ilə Vahid müəllimi təsdiqləyə-təsdiqləyə Professor gözlərilə F.Q.-ni axtardı. – Hardasan, qalx.

Üz-gözü pörtmüş F.Q. ayağa qalxdı. Ağzını açıb danışmaq istəyirdi ki, Nəriman müəllim həmişə olduğu kimi yenə də yersiz-yuvasız özünü ortalığa dürtmədimi, dürtüdü, yüksək bir səslə onu qabaqladı:

– Böyük etimaddı. Gərək elə edəsən ki, Professorun inamını doğruldasan.

Bir anlıq otağa gərgin bir sükut çökdü. Amma bu, həqiqətən, bir anlıq oldu, çox çəkmədi. Sükutu Ayxan müəllimin cingiltili səsi pozdu. Bayaقدan bir küncə - otağın sağ tərəfində, pəncərə ilə üzbəüz duran kitab

şkafının yanına qısılib sükut içində (təcrid olunmuş halda!) oturan və qaşlarının çatılmasından, üz cizgilərinin gərginliyindən diqqətlə çıxış edənlərə qulaq asdığı anlaşılan Ayxan Əliəkbərov Nəriman müəllimin bu sözlərindən sonra (əslində, Nəriman müəllimlə əylənmək, dostcasına məzələnmək məqsədilə) çox adi bir şey deyirmiş kimi ciddiyyətini pozmadan, heç kimə ünvanlamadan cingiltili və aydın (səlis!) bir səsle yerindəncə belə bir atmaca atdı:

– Doğrudurlar – etimadı! İnamı isə yaşadırlar, bəsləyirlər...

Adamlar hərəkətə gəldilər, yerlərində ləzzətlə qurcuxdular: "İndi başlayacaq, indi başlayacaq!.."

– Yaxşı da, ay Ayxan, – Üzünə tələsik yalançı bir təbəssüm yapırdıran Nəriman müəllim özünü istədi o yerə qoymasın, Professora baxa-baxa gizli qəzəb dolu səsinə şən (yalançı!) bir don geydirdi. – Hərəyə bir qəmbərqulu qoşmağından sən heç qalma.

Ortayaşlı, dumdurdu, açıq baxışını heç kimdən heç zaman gizlətməyən, bir az da sivri burnunda "danuşan" Ayxan Əliəkbərov İnstitutun intellektual zirvəsi idi, bunu hamı sözsüz-sovsuz qəbul edirdi, bunu hamı bilirdi, deyəsən, bunu bilməyən, ya da, belə deyək, bunun fərqi varmıyan, bunu vecinə almayan bir adam vardısı, o da Ayxan müəllimin özü idi. Onun atmacaları bəzən çox kəskin olurdu, həmkarları (onunla həqiqi dostluq edənlər və dostluq etməyə çalışanlar) "Ayxandı da..." deyib heç kim guya onu ciddiylə almırdı (əslində isə elə alırdılar ki...).

Professora Ayxan müəllimin sözləri bu dəfə də xoş gəldi (Ayxan müəllim onun sevimlisi idi: "Yaxşı vurdu! Nəriman qoy öz yerini bilsin!"), amma süni bir sərtlik nümayiş etdirdi, yoxsa Ayxan müəllimin sözlərindən qaynaqlanan yayğınçılıq xətti bu iclasda (adamlar artıq sonu belli bir romanı məcburən oxuduqlarının fərqiində idilər) sonu bilinməz nöqtəyə qədər davam edə bilirdi:

– Ayxan, qoy işimizi görək...

– Mən nə dedim?! Səhv dedimsə düzəldin. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti... Bakı, Elm nəşriyyatı, 1964-cü il, redaktoru budur, Zabıtə xanım özü burdadı, amma səhifəsi yadımdan çıxıb, bu lüğətdə belə yazılıb. Etimadı doğrultmaq olar, inamı isə yaşatmaq! Mən özümdən heç nə uydurmuram... – Ayxan müəllim süni sadə-dilliklə əllərini də yuxarı qaldırdı: "mən günahsızam, mən kiməm ki?"

Otağın dözülməz istisi yox oldu. Yer-yerdən camaat həvəslə dəbərəməyə başladı. Ürəyindən qara qanlar keçən Nəriman müəllim öz qısa boynunu bir az da qısdı, başını az qala çiyinlərinin arasına soxub gizlətmək istədi, qorxaq dovşan gözlərilə Vahid müəllimə baxdı. Baxışını qaçıran Vahid müəllim isə "sənə bu da azdı", amansızcasına üzünü yana çevirdi. Məsələni uzadıb reaksiya vermək istəyənləri bəri başdan yerində oturtmaq məqsədilə Professor:

– Yaxşı, Ayxan, qurtardı? Qurtardı! – öz sualına özü də cavab verib səbrsizliklə (və qətiyyətlə) yaranmaqda olan mübahisəni kəsdi. Ayxan müəllimi başlı-başına buraxsaydın, öz sərt məntiqi ilə heç nədən mübahisə

odu yandırır, sehrbaz kimi bir üfürməklə bu odu alova çevirərdi – ətrafdakılar (təbii, Nəriman müəllimdən başqa), indi də maraq və həvəslə (sabahkı namizəd məsələsi artıq hamı üçün gözlənilməzliyini, sirliyini itirmişdi – "sonluğu bəlli roman!") keçmiş piranilərin keçmiş rəhbərindən bunu gözlədilər. İclaslarda bir başqası (xüsusilə, çoxunun "həzm etmədiyi" Nəriman müəllim!) gülüş, tənqid, rişxənd hədəfi olarsa hansı sevimli və rahat hislər keçirmək mümkündür – Dil və Təfəkkürün bir-birilə daima siçan-pişik oynayan əməkdaşları bunu yaxşı bilirdilər.

– Qalx, F.Q. Buyur, danış, təklif etmək istədiyini üsullarla, buyur, tanış elə camaatı. Sakit... – Professor oturanlara əli ilə, göz-qaşı ilə sakitliyə dəvət işarəsi ötürərək bir az hövsələsiz halda F.Q-yə söz verdi. Sonra Ayxan müəllimə tərəf baxıb yalançı narazılıqla başını yellədi. F.Q. "indi başlamaq olar" ayağa qalxdı.

... F.Q. onsuz da artıq ayaq üstə idi. Uzun müddətdən bəri (Çiçəkli yazının çıxarılmış surəti ilk dəfə İnstitutda gələndən sonra onun barəsində elə bu kabinetdə Professorla çox söhbətlər etmişdi) beyində dolayan fikirləri, tərəddüd və şübhələri, etiqad və inamı ilk dəfə hamının yanında səbrlə, tələsmədən dilə gətirməyə başladı:

– Əvvəlcə icazə verin, mənə söz verdiyiniz üçün, Professor, sizə dərin təşəkkürümü bildirim.

Keçmiş piranilərdən biri (Mehbalı müəllim idi) hirsindən qıpqırmızı qızardı.

"Bişib!" Zabitə xanım düşüncəli bir tərzdə (qaşlarını belə hallarda çatırdı) çəhrayı donunun bənövşəyi ətəyi-

ni ədəblə sıgallaya-sıgallaya altıdan-altıdan Professoru süzdü.

– ... Mənim fikirlərim, əslində, Professorla məsləhətləşmələrdən sonra formalaşdı.

"Bişib, hazırdı!" Vahid müəllim çoxmənalı bir şəkil-də öz köhnə dostu ilə (dəvlə göyərcinin dostluğu yada düşmərmü, yada düşür) – Nəriman müəllimlə baxışdı.

– ... Əsas məsələni bir-iki cümlə ilə də demək olar, onun üçün uzun-uzadı vaxtınızı almaq istəmirəm...

Professor razı halda başını tərpətdi: "sirləri vaxtıdan əvvəl açmazlar. Hər şey – sabah, sabah!.."

F.Q. Professorun ürəyindən keçənləri onun baxışlarından duymadımı, duydu, əslində, hazırladığı böyük elmi məruzənin (həm bu gün üçün, həm də sabahkı gün üçün ağıllı və məntiqli bir çıxış hazırlamağı ona Professorun özü tapşırmışdı) ancaq sonluğunu (yənə də Professorun məsləhət gördüyü kimi bir az dumanlı və bir qədər də sərbəst şəkildə) kabinetdəkilərin diqqətinə çatdırdı. Axırda isə sözünü belə bitirdi:

– Uzun sözün qısaası... Çiçəkli yazının içindən onun öz kodunu, yəni açarını tapıb sonra oxumaq lazımdır. Açar sözü tapa bilsək, məsələ bitir. Yazı gec oxundu, tez oxundu, bu artıq zamanın işi olacaq. Hərə öz açarını təklif edir, kimi bu yazını pəhləvi yazılarına aparıb çıxarmaq istəyir (Patriarxın bostanına bir daş! Bu, Professorun xoşuna gəlməli idi), kimi qədim türk, Orxon-Yenisey yazılarını (keçmiş piranilərə zərbə!) əsas kimi, açar kimi qəbul etməyi təklif edir. Açar isə mənəcə, yazının yerləşdiyi mağaranı, mağaranın yerləşdiyi dağı, da-

ğın ətəyindəki kəndi... bir bütöv şəkildə öyrənməklə tapıla bilər. Bunlar hamısı bir böyük, möhtəşəm Ahəngin içindədilər. Yazı ilə bunların əlaqəsini araşdırmaq çox vacibdir. Bunun üçün isə yazının solğun surətini... Allah Cəfər müəllimə rəhmət eləsin, solğun surətini yox, özü də burda, oraldan uzaqda – yox, əslində, onun canlı əhatəsini, dərinə gedən tarixini öyrənmək lazımdır. Professor danışır ki, mağaranı tapan bir qoca kişi, sinəsi dəftərdi, o yerlərin tarixini, nağıl, əfsanəsini onun kimi bilən yoxdu...

– Bəhram kişi, adı Bəhramdı. – Professor F.Q.-ni diqqətlə dinləməirdi, gözü pəncərədə idi, fikirli-fikirli Bəhram kişinin adını yada saldı.

– Bəli, yadımdadır, Bəhram kişi. Onun özünü danışdırmaq çox şeyə aydınlıq gətirər. Hər təsadüfi ştrix açara aparan yoldur. Əsas məsələ yazını onun öz içindən çıxıb oxumaqdı. Ondan uzaqlarda yox, nə İranda, nə Turanda... Çiçəklili yazının öz içində, Vəng dağında...

Onun dediklərini diqqət və maraqla dinləyən Vəhid müəllimə, Zabitə xanuma, Ayxan müəllimə baxdıqca F.Q. bir az da həyəcanlanır, get-gedə, elə bil, vəcdə gəlirdi. Professor isə beynində artıq tamam başqa bir işlə məşğul idi, stol üstündəki qara kitabı avtomatik açıb-örtür, gözlərini fikirli-fikirli pəncərədən bayıra zilləyib dururdu. F.Q.-nin dediklərini, deyəcəklərini artıq bildiyindənmi, nədisə fikrini cəmləyib onun dediklərinə maraqla qulaq asa bilmirdi. Birdən ürəyi qısıldı. "Artıq yaydır. Bu il də istirahətə gedə bilməyəcəyəm. Bir azdan yay da çıxıb gedəcək, payız, yağışlar, külək, çov-

ğun başlayacaq, evdə küləklər vıyılda ha vıyılda... Nədi görsən, ürəyim niyə belə hövr eləyir?!" – Professor darıxdı.

Öz millətçiliyi ilə "şöhrət" qazanmış (əslində, yalançı millətçiliyiylə, sonradan məlum oldu ki, bu adam hələ çox-çox əvvəldən, İnstituta işə düzəlməzdən xeyli əvvəl KQB-yə işləyirmiş), özünü vaxtilə pıranilərin cərgəsinə (dəstəsinə) "dürtmək" istəsə də buna nail ola bilməmiş Sabit müəllim "Turan" sözünü hücum çağırışı çalan şeypur səsi kimi qəbul edib dik ayağa durdu, fürsəti əldən vermədi:

– Bir dəqiqə, bir dəqiqə, icazə verin. – Sabit müəllimin bir xasiyyəti vardı, danışanda həmişə altdan-alt-dan Professorun üzünə baxardı, sözünün düzünü, şə-kərini Professorun baxışlarından (arı və çiçək məsələsi!) alardı. Bu dəfə belə olmadı. Sabit müəllim heç cür Professorun baxışlarını tuta bilmədi (Professor hələdə tən-bəl-tən-bəl pəncərədən bayıra baxmağında idi), onun üçün də "improvizasiya" eləmək məcburiyyətində qaldı, belə hallarda dediyi sözlərin sonluğunu, elə bil, yeyirdi, onları tez-tələsik tələffüz edirdi:

– ...Necə yəni, Turanda axtarmayacaq? Niyə?? Nə üçün?? Bas harda axtaraq? – səsi guruldadıqca Sabit müəllim öz-özünü coşdururdu. – Bizim kökümüz var, canım, milli mənsubiyyətimiz var, indi duruq kökümüzü, soyumuzu danaq? Bəlkə o yazının ucunu elə çıxıb Orxon-Yeniseyə gedir, onda necə?.. Bəs...

Ordan-burdan səslər gəldi: "əlbəttə, elədi, yox canım, bəsdir!.." Professor fikirdən ayrıldı (kabinetə qa-

yıtdı!), gördü ki, bir az da keçsə onun bu cür iclaslar üçün darısqal otağını bu dəfə əməlli-başlı səs-küy ağzına alacaq (məsələni sakit şəkildə yekunlaşdırmaq çətinləşirdi), əli ilə işarət edib Sabit müəllimi "Aydınldı!" susdurdu (köpüyünü aldı). Sabit müəllimi, elə bil, şardeşən kimi "fısssssss..." deşdilər. Sonra Professor Zabitə xanuma başı ilə ancaq onun anladığı bir başqa işarət verdi. Zabitə xanım bu dəfə əsəbi halda ayağa sıçradı.

Professor F.Q.-yə:

– Sən otur, – dedi.

"Cavabını vermək lazımdır", Zabitə xanım üzünü Professora tutaraq danışdı. Onun bu son çıxışından sonra müzakirəni artıq bitmiş saymaq olardı. Sabit müəllimin (bayaq aslan idi, indi dovşan olmuşdu) rəngi – eynən cuğundur rəngi. (Kişini indi "udar" vurar?!). Zabitə xanım sərt bir şəkildə:

– Professor – dedi, – siz özünüz də yaxşı bilirsiniz, bu yazını hamımız çalışdıq oxuyaq, nə əziyyət çəkdik, amma olduğunu demək lazımdı (özünütənqidin dəb olan vaxtı idi), oxuya bilmədik. Bəyəm onda kiminsə əlindən-qolundan tutdular ki, sən bu yazıya nəbədə Orxon-Yenisey açarını təbiiq eləmə?! – Qaşlar şimşək kimi oynadı. – Heç kim heç kimin əlindən tutub yolunu kəsmədi. Həqiqəti demək lazımdır. Edəytilər. Amma edə bilmədilər. Heç kim bu vətəni o birindən artıq, ya əskik istəmir. Hamu eyni adamdı. – Zabitə Butayevanın səsi az qala çılqınlıq dərəcəsinə çatdı. İndi o açıq-aşkar Sabit müəllimə "döşəyirdi", çünki ondan zəhləsi gedirdi, 60 illiyində onu təbrik etməyən yeganə adam Sabit

müəllim olmuşdu. Hamıya and içirdi ki, xəstə idim, işə, həqiqətən, gəlməmişdi, amma hər şeyi bilən ("hardan?") Nəriman müəllim Zabitə xanuma gizlicə xəbər vermişdi ki, Sabit xəstə-zad deyil, dünən onu futbolda görüblər.

– İndi biz, yoldaşlar, – Zabitə xanım deyirdi, – gəlin çalışmayaq, bizim kimi düşünməyənlərin ağzına elə o saat bir daş basağ. (Vahid müəllim: "Oyunun olsun..." yerində qurcuxdu). Belə olmaz. Təklif olundu ki, yazını oxumağa kəndə F.Q. getsin, özünün də, eşitdik, çox maraqlı, elmi yanaşma tərzı var, belə də olmalıydı, çünki siz özünü, Professor, istiqamət vermisiniz... hamımız dinlədik, heç kəsdən etiraz gəlmədi, qurtardı getdi.

– Hələ getmədi, – Professor çalışdı otaqdakı gərginliyi və otağın ağır "havasını" (iki saata yaxın idi ki, iclas davam edirdi, isti artmış, açıq pəncərə də artıq köməyə gəlmirdi) bir **daha zarafata salıb yumşaltsın**. – Zabitə, getmədi, hələ (!) getmədi. Kimin gedəcəyini İnstitutların birgə Elmi Şurası müəyyən edəcək. Sabah. Tutuqusunun yanında, İbrahim.

Pıqqıltı eşidildi, tez də kəsildi, İbrahim müəllim yerində əzilib-büzüldü.

Artıq bütün bu deyişmələrdən usanmağa başlayan Professor iclası yekunlaşdırmaq qərarına gəldi:

– Deməli, belə... Təklif edildi, hamılıqla (əli ilə kabinetdə oturanlara işarə etdi) məsləhətləşdik və mən belə qərara gəldim. F.Q. bizim yeganə namizədımız kimi o iclasda çıxış edib öz konkret təkliflərini verəcək. Olsun. Heç bəlkə onun namizədliyini sabah qəbul etməyəcək-

lər?! Görək. Aslanzadə var, Patriarx var... Ciddi hazırlaşmaq lazımdır.

– Olsun, Professor... – Zabitə xanım yenə də qətiyyətə öz aləmində Professoru artıq ehtiyac olmasa da yüzfaizli "pas" verdi, – olsun! Bizim namizədımız F.Q.-di.

Vahid müəllim qınışdı: "hamılıqla məsləhətləşdik və mən qərara gəldim!.."

– Nə deyirəm?! Mən də siz deyəni deyirəm.- Professor Zabitə xanım tərəfə başını tərptədi, Zabitə xanım tezəcə öz yerinə oturdu. – Belə... Deyirəm, Vahid, yekunlaşaq. İsti hamımızı birtəhər edib. Deməli, bizim İnstitutun sabahkı müzakirədə namizədi F.Q.-dir. – Professor balaca sükut etdi ("bir, iki, üç...") yenə ayağa qalxdı (yəni: "çıxışlar kəsildi!") – Etiraz edən? Yoxdu. Qurtardı...

– Getdi! – Ayxan müəllim yenə çox ciddi bir tərzdə (adətən o öz zarafatlarını ciddi tərzdə edərdi) yerindən atmaca atdı, Professorun sözünü mənalı şəkildə və ərklə "oynatdı". Yəni: "qurtardı, getdi kəndə yazını oxumağa, vəssəlam, şüdtamam". "Ay Ayxan!.." Hamı gülüşdü, iclas bitdi.

**Yenə Tutuquşu zalı.  
Bir gün  
sonra. Müşavirə.**

**T**əxminən iki saat çəkdi, çox çəkmədi, iki saatdan sonra iclas bitdi və Tutuquşu zalında oturub ehtiraslı mübarizə həsrətində olanların arzusu həyata keçmədi (el içində deyirlər: çin olmadı). İclası Patriarx açdı. Çiçəkli yazının əhəmiyyətindən, tariximiz üçün vacibliyindən söz açdı. Tarixin xətləri, dedi, gedib-gedib mifologiyaya qədər çıxmalı, orda itməlidir. Çiçəkli yazıdan mifoloji keçmişimizin ətri gəlir. Bu yazının qanadlarında... (düşünüb-düşünüb əlavə etdi: çiçəklərin ləçəyində. Hamı rəğbətə və təbəssümlə "Patriarx qocalmır..." ona baxdı) bəli, çiçəklərin



ləçəyində qanadlı xalça kimi uçub Stiks çayının sahillərinə qədər getmək olar. "Stiks çayı? Bu yazının qanadlarında Stiks çayının sahillərinə? Bu nə çaydı? Hardadı? Qəribədi, necə?". Baxışlar yenə bir-birini axtardı.

Sonra çıxışlar başladı. Sakitcə, emosiyasız-həyəcansız bir-iki (əslində, dörd) gözlənilən çıxışdan sonra söz, nəhayət, F.Q.-yə verildi. Ondan əvvəl həm Tarix, həm də Arxeologiya İnstitutlarının nümayəndələri (Çiçəkli yazını oxumağa namizədlər) artıq öz prinsiplərlə təkliflərini çıxış edib vermişdilər. Ciddi və yeni bir şey deməmişdilər. Üz-gözlərində, səslərində bəri başdan ört-basdır edə bilmədikləri bir uğursuzluq işarəti vardı, onun üçün də zaldakıların diqqət və marağına hakim kəsilə bilməmişdilər. Hətta Prezidiumda oturan MAM (bu üç nəhəng) – Professor, Patriarx və Aslanzadə açıq-aşkar bir şəkildə çıxış edənlərə etinasız (bunu başqa cür adlandırmaq mümkün deyildi, həqiqətən Çiçəkli yazı və ətrafındakı söz-söhbət artıq hamını bir balaca bezdirmişdi) münasibət nümayiş etdirir, başlarını bir-birinə tərəf əyib "hə, yox, əlbəttə, nə isə..." deyirdilər, az qala öz aralarında söhbətə də hərdən keçirdilər. Aslanzadənin öz çıxışı da, həmişəki kimi alovlu olmadı, belə deyək, bir qədər könülsüz alındı, çıxış etmək naminə idi, yadda qalan bir söz demədi. Amma yox, onun bir fikri çoxunu düşündürdü, hətta bəzi kürkələrə birə saldı: "Çiçəkli yazı hər şeydən əvvəl siyasi məsələdi."

F.Q.-nin danışmağı lap sonda nəzərdə tutulmuşdu. Demək olar ki, hamı məhz bu çıxışı gözləyirdi. Professor, əlbəttə ki, öz işini "görmüşdü", dünən axşam əvvəl

Patriarxa, sonra Aslanzadəyə telefon edib hər biri ilə uzun-uzadı söhbət etmiş, görünür, onları nəyəsə inandıra bilmişdi.

... F.Q. tribunaya qalxdı. MAM üçlüyü söhbətlərini kəşib hər biri xüsusi maraqla onu gözdən keçirdilər. Professor rəğbətlə başını tərpətdi, "bu meydan, bu şeytan, özün can atmırdınmı, di başla, çəkinib eləmə..."

F.Q.-nin ilhamlı çıxışı, sözün əsl mənasında, çox yüksək bir səviyyədə keçdi. Tutuquşu zalı dərin bir sükut içində onu dinlədi. Dünən, elə bu zaman Dil və Təfəkkür İnstitutunda Professorun kabinetində keçirilən "döyüşdən qabaq məşq" zamanı (müsavirədə) səsləndirdiyi fikirləri F.Q. bu dəfə daha aramla, daha əsaslandırılmış şəkildə dilə gətirməyə başladı. Bütün çıxışının əsas məğzi yenə möhtəşəm Ahəng üzərində qurulmuşdu. Çiçəkli yazı bu Ahəngin bir həlqəsi idi. Çiçəkli yazını Ahəngdəki hadisələrin üfütündən çiçək ləçəklilə bir yerdə dartıb-çəkib hadisələrin ortasına, içinə gətirib salmaq lazım idi. O zaman xalqın tarixində – qədim keçmişdən üzü bu günə qədər uzanan xətdə özünü göstərən kəsiklərdən biri (kim bilir, bəlkə də ən vacibi?!), aradan götürülər, xətlər yenidən birləşər, kim bilir?!

F.Q.-nin ürəyi çıxışdan əvvəl və elə çıxışın başlanğıcında şiddətlə vursa da bir-iki cümlədən sonra hər şey onun üçün öz təbii axarı ilə axmağına başladı və artıq F.Q. çıxış etdiyi kafedra ilə düz üz bəzəldə əyləşmiş Zabitə xanumdan gözlərini çəkmədən (axtarıb-axtarıb Vahid müəllimi zalda tapa bilməmişdi, Ayxan müəllim isə lap axırda, az qala qəfəsdəki alabəzək Tutuquşunun al-

tında özünə yer eləmişdi) deyəcəyi sözləri bircə-bircə düşünərək dilinə gətirdikcə adəti üzrə yavaş-yavaş həmişəki harmoniyasının içinə düşür, get-gedə, elə bil, ətrafdakı müdhiş, qulaqdeşən sükutdan yeni ilham alaraq daha da sərbəstləşir, oturanların az qala nəfəs çəkmədən onu maraqla dinləməsi F.Q.-ni bir az da irəli, qələbəyə doğru inamla irəli can atmağa təhrik edirdi. Onun qələbəsinin şəkki-şübhədən kənar olması çıxışı bitdikdən sonra yox, çıxışı bitməzdən xeyli əvvəl artıq hamıya əyan idi. Xüsusilə, Patriarx onu sonsuz maraq və diqqətlə dinlədi, son yekun sözünü də elə onun özü deyərəkən (MAM üçlüyü belə qərara gəldi ki, iclasın açılışını Patriarx etdiyi kimi, yekun sözünü də elə Patriarx desin) bu qocaman və nüfuzlu elm xadimi tam səmimiyyətlə F.Q.-nin namizədliyini dəstəklədiyini elan etdi. Aslanzadə susdu və bu səfər etiraz etmədi, heç səsini də çıxarmadı. Beləcə mübahisəsiz, qanqaraçılığı düşmədən, demək olar ki, tam fikir birliyi ilə qərara alındı ki, F.Q.-nin təklif etdiyi üsul – yazını onun öz içindən çıxış edib ətrafdakı məkan və zamanın məntiqinə, ab-havasına uyğun olaraq oxumaq yolu ən doğru yoldur və buna görə də Çiçəkli yazını oxumağa məhz F.Q. məsul edildi. Əlbəttə ki, belə mübahisəsiz (əslində, mübarizəsiz) qələbənin bir səbəbi də zaldə geniş ictimaiyyətin hər cür nümayəndəsinin iştirak etməsi idi. "Camaat yanında biyabır olmayaq! Fikir birliyi göstərek!". Amma hər nəydisə, iş artıq görülmüşdü, F.Q. də həqiqətən öz ağıllı çıxışı ilə zaldakıların simpatiyasını qazanmışdı. İndi daha məsələ başqa cür, sadəcə, həll edilə bilməzdi.

Professor Patriarxın son sözlərindən sonra (qalibi elan etdikdən sonra) üzündə yalançı təbəssüm, təmkini yenə də qoruyub saxladı və əsl sevincini biruzə verməməyə çalışdı, yalnız üzübüzündə oturmuş Zabitə xanım Butayevaya mənalı-mənalı baxmaqla kifayətləndi, sonra boylanıb gözlərilə Vahid müəllimi axtardı, amma tapa bilmədi.

Hər şey, bax, beləcə, çox sadə (hətta belə demək olar: bəsit şəkildə) tamamlandı. Ayağa qalxıb çantasının içindəki dəftər-qələmi bir-bir yoxlayandan sonra Aslanzadə Professorla vidalaşarkən ürəyindən keçənləri (bəlkə də mübarizəsiz qələbənin əsas sirri burada gizlənmişdi) son dərəcə məharətlə həm ifadə elədi, həm də ört-basdır:

– Professor, haqlıyımsan. Amma mən bilmirəm, səni indi durum təbrik eləyim, yoxsa... halına acıyım (əşkləri vardı bir-birinə, o belə deyə bilərdi).

Patriarx araya mülayimlik qatdı:

– Təbrik elə, təbrik elə, həqiqətən ağıllı oğlandı (F.Q.-ni nəzərdə tuturdu).

Aslanzadə isə ürəyinin dərinliyindən yenə də iynəli bir söz tapıb çıxardı:

– İndi daha məsuliyyət yüz faiz sənin boynuna düşdü. Bizim canımızı qurtardın. Uğurlar!..

Patriarx "bitdi, məsələ bitdi, heç hənərin yeridi" onlardan ayrıldı və üzündə yekə (ətli-canlı) bir təbəssüm ona yaxınlaşmaq üçün fürsət gözləyən (problem birdi, ikidi?) Zabitə xanıma köhnə dostlar kimi "nə var, nə yox?" əl verdi.

Professor xəfifcə (yenə yalandan) gülümsədi, amma Aslanzadəyə söz qaytarmadı, "qəzəblisən, səni başa düşmək olar".

Bayaq iclasdan əvvəl Tutuquşu zalı yavaş-yavaş dolmuşdu, amma indi, demək olar ki, birdən boşaldı. Hamu zalı (evdə yağı daşanlar kimi) tələsik, bir az da peşiman-peşiman (istədikləri ölüm-dirim savaşı baş tutmamışdı) tərk etdi.

... Elə bu zaman, bu biri tərəfdə, Vəng dağının ətəyində Çiçəkli yazı tapılan mağaranın içində mağaranın Ruhu yupyumru bir kürə kimi yanır, işığı azalıb-çoxalır, səsi isə Bəhram kişinin gicgahlarında guppuldaya-guppuldaya ona mağaraiçi "oyunun" (davranışın) qanun-qaydasını izah edirdi. Mağaranın Ruhunun kənar qulağa eşidilməyən bu səsi hərdən mis kimi cingildəyir, hərdən ilan kimi fısıldayırdı. Bəhram kişi ürəyindən keçən nədi, nə deyil – bunu heç özü də bilmirdi, bunu o bir olan Allah bilirdi, qorxmağına qorxmurdu, yenə həmişəki kimi dik baxırdı, amma qanı damarında donmamışdı, donmuşdu.

V FƏSİL

**Tutuquşu zalında  
İnstitutların birgə  
müşavirəsi bitincə.  
Arxa tərəfdəki  
hovuzlu bağçada.  
Təxminən yarım saat  
sonra.**

**H**ələ də həyəcanlı F.Q. ona yaxınlaşanların ürəkdən, ürəksiz izhari-təbriklərini yığıb bəzisini qəlbinə, bəzisini beyninə yazdı, bəzisini də bir qulağından alıb o biri qulağına ötürdü. Professora isə onu mum kimi əridən dərin bir heyranlıqla belə dedi:

– Mən, Professor, hər şey üçün ancaq sizə borcluyam. Var qüvvəmlə çalışacağam, çalışacağam ki, etimadınızı doğruldum.

Hardansa "peyda olmuş" çalsaçlı Vahid müəllimin qarayanız sifətinin əyri-üyrü şırımabənzər dərin qırışları açılmış, yorğun gözləri gülürdü. F.Q.-yə ürəyindəkiləri çox qısa, ikicə kəlmə söz ilə bildirdi:

– Uğurlar, alınacaq!

Nəhayət, təbriklər bitməyə yaxın, F.Q. gözünün ucu ilə ora-bura nəzər salıb ("daha kim qaldı?") zaldan çıxan tək-tük adamları gözü ilə ötürərkən diqqətini xüsusi olaraq o çəkdi ki, Zabitə xanım Patriarxı arxa həyətə aparən qapı ağzında "girləyib" ona nə isə alovlu-alovlu "döşəyir". Patriarx başını aşağı dikib böyük bir mədəniyyətlə (bəziləri bunu Zabitə xanıma xüsusi münasibət kimi qəbul edirdi) və quzu kimi Zabitə xanuma qulaq asırdı.

Arxa qapı tarixən ənənəvi olaraq Tutuquşu zalında "usandım" demədən çalışan, yazan-pozan, say-seçmə, yaşlı alimlər üçün idi. Hərdən-birdən F.Q. və onun kimi xüsusi istedadla malik digər gənc alimlərin də arxa qapıdan çıxmasına kitabxana işçiləri müstəsna hal kimi göz yumurdular. İstedadlıları onlar, elə bil, qoxudan tanuyurdular. "Gələcəyin" qapısını onların üzünə indidən taybatay açırdılar. İllər öncə isə qoca və üz-gözündən zəhrəmə tökülən bu işçilər gənclərin qarşısını "öldü var, döndü yoxdu, bizdən arxada ancaq Vətəndi", qətiyyətlə kəsib onları arxa həyətə bu qapıdan buraxmayanda korpeşiman, hirsdən qapqara olmuş gələcəyin elm ulduzları arasında "mən arxa həyətə çıxmaq istəyəndə vaxt ola-

caq siz özünüz mənə bu qapını açıb üzünüzdə yağlı bir... təbəssüm, hörmət-izzətlə, baş əyə-əyə ötürəcəksiniz" düşüncələr az deyildi. F.Q. kimi. Bu qapıdan MAM keçirdi, yüksək rütbəli qonaqlar, adlı-sanlı alimlər keçirdi və elə o saat da, qapıdan çıxan kimi çox rahat, bir tərəfində tənha, salxım söyüd ağacı, o biri tərəfində isə pəjmürdəhəl iydə ağacı və ortada kiçik dairəvi hovuzu olan "xudmani" bir həyətin düz içinə düşürdü. Həm söyüdü, həm də iydən altında ensiz, iki-üç adamlıq taxta skamyalar vardı. Skamyalara uzaq keçmişdə çəkilən rəng artıq çoxdan solmuşdu, hovuz da "uzaq əsrlərdən bəri" susuz qalıb çatlamış dibindən kənarlarına qədər qabar vermişdi. Kitabxana rəhbərliyi Akademiyanın Prezidiumuna dəfələrlə "təmir" xahişi ilə acizənə müraciətlər etsə də, amma ki, bu xahişlər (daha vacib işlər həmişə ortaya namünasib vaxtlarda çıxar) səliqə ilə, ümid təlqin edə-edə bir ildən o biri ilə keçirilirdi.

... Öz təbrik növbələrindən Dil və Təfəkkür İnstitutunun nümayəndələri də böyük coşqunluqla istifadə etdilər. Cavanı, yaşlısı F.Q.-yə yaxınlaşb bəziləri (xüsusilə, keçmiş gənc pıranilər) sevinc içində F.Q.-nin ancaq əlini sıxır və çiyinlərinə vururdu, bəziləri nə üçünsə ona ürək-dirək verirdi (guya o, nəyəsə şübhə və nədənsə qüssə edir), bəziləri də anlaşılmaz xoş sözlər deməyə çalışırdı. Məsələn, yaxın dostu, onun bütün işlərinin yorulmaz təbliğatçısı Ayazın dediyi sözləri F.Q. nə qədər istədi başa düşsən, olmadı. Ayaz dedi:

- F.Q., ay F.Q., gördün onların sifətini (kimin?), gördün? Deyirəm, heç ürəyini sıxma bu yazı hələ onlar-

dan (kimdən?) öz intiqamını alacaq...

F.Q. bir də baxıb uzaqdan onu seçdi ki, (bir gözü onsuz da bayaqdan bəri onlarda idi), Zabitə xanım artıq əli ilə, qolu ilə və böyük bir həvəslə yenə də nə isə danışa-danışa, heyrət içində qalmış Patriarx da onun dəliycə başını ələcsüz halda tərpedə-tərpedə (onun dediklərini təsdiq edirdi) arxa qapıdan dal həyəətə çıxırlar. Zabitə xanım güclə girinə keçmiş Patriarxı asanlıqla əldən buraxana oxşamırdı. Amma F.Q.-nin ürəyinə damdı: bir azdan onun özü arxa həyəətə çıxan zaman Patriarxı hələ də balaca hovuzun kənarında, söyüd ağacının altında görəcək. Zabitə xanım isə Patriarxın yanında olacaqdı, olmayacaqdı – bunu F.Q. bilmirdi.

F.Q., nəhayət, onu əhatə edib bir-birinin sözünü kəsə-kəsə indicə bitmiş müşavirədən qırıq-sökük sitatlar gətirən ("Stiks çayı!.. Heç dəxli var? Sən Allah gördün?") adamların arasından birtəhər sivişib arxa həyəətə keçdi. Həqiqətən, Patriarx söyüd ağacının altındakı skamyada oturub (portfelini yanına qoymuşdu, istəmirdi, yanında gəlib kimsə otursun), bir nöqtəyə baxmaqdan yaşlanmış gözlərini suyu çoxdan, lap çoxdan (bir neçə əsr bundan əvvəl!) vurmayan fəvvarənin boş şələlə yerinə, yəni, əslində, havaya dikmişdi. Düzdü, sudan əsər-ələmət yox idi, amma Patriarx bu boşluğa baxıb fəvvarəni su ilə aşib-daşan görürdü. Gözləri önündə fəvvarənin gur suyu yuxarı şığıyır, aşağı cumurdu. Bu su hovuzun ortasındakı artıq ancaq adı fəvvarə qalan daş qalağının içinə, kənarına, ora-burasına sinə-sinə yataraq saqhaşaq səslə axıb hovuzun içinə tö-

külür, parıldayan su zərrəcikləri Patriarxın oturduğu skamyaya qədər uçub gəlir, ürəyə sərinlik gətirirdi.

F.Q. özünə söz vermişdi ki, bu gün hökmən cəsərə təgəlib Patriarxla bir-iki kəlmə kəsməlidir. Bu onun çoxdankı arzusu idi. Bu gün olmayıb daha nə zaman olaçaqdı?! Adətən (ara-sıral!) ancaq uzaqdan-uzağa seyr edə bildiyi Patriarx onun gözündə Azərbaycan elminin canlı, fundamental mücəssəməsi idi. Onunla yanaşı durmaq, təkbətək söhbət eləmək, düşüncələrini bölüşmək, Çiçəkli yazı ilə bağlı ağılındakıları ona danışmaq, sonra onu dinləmək, suallarına cavab vermək, özünün də ona sual vermək imkanı bir də nə zaman ələ düşəcəkdii?! Əlbəttə, Professor xəbər tutsaydı, bu onun xoşuna gəlməyə bilərdi. Olsun! Canlı Patriarxla ünsiyyət arzusu bu gün F.Q.-nin ürəyində, həqiqətən, gerçək bir istəyə döndü: bəhanə, əsas məsələ bəhanənin olması idi, o da öz-özünə tapılmışdı. Və bu gün axır ki, onun Patriarxa konkret sualla müraciət etmək imkanı yarandı. Patriarx öz çıxışında Stiks çayının adını çəkdi, görə ki, belə dedi: "Bu yazının qanadlarında Stiks çayının sahillərinəcən getmək olar". F.Q. məruzəsini edən zaman, əlbəttə ki, bu məqama toxunmadı, amma öz çıxışı zamanı da, sonra da "nə üçün, necə?" suallarını onun beynini əzib artıq heç cür rahat buraxmırdı. Bunun cavabını o bilməli idi. Yoxsa həyatı yaxın gələcəkdə zəhərə dönəcəkdii. Stiks çayının sehri adı, araşdırılan məsələyə dəxli F.Q.-nin indi çözmək istədiyi əsl müəmma idi. Bilmədiyi və öyrənmək həvəsi ilə yandığı hər hansı məsələ ona ancaq əzab verirdi. Heç vaxt boşuna danuşmayan Patriarx niyə

belə dedi, belə deyərəkən nəyi nəzərdə tutdu – F.Q.-nin beynində "elədən belə, belədən elə" fırlana-fırlana qalmışdı. Onun indi Patriarxa yaxınlaşmaq üçün bəhanəsi (devin canı göyərçində olan kimi) məhz bu sualda idi, sualın cavabını isə ancaq Patriarx özü verə bilərdi. Odur ki, F.Q. qətiyyətlə skamyaya yaxınlaşdı:

– Üzr istəyirəm, sizə təşəkkür etmək istəyirdim... Etimadınıza görə təşəkkür edirəm.

Qəmgin halətini gizlətməyə belə çalışmayan Patriarx dərin fikir aləmindən güclə, amma dodaqlarının ucunda xəfif təbəssüm (baxışı isə bir anda sərtləşdi) geri qayıtdı. Gözlərini susuz (artıq susuz!) fəvvarədən istər-istəməz çəkib F.Q.-ni ilk dəfə görürmüş kimi maddım-maddım, hətta təəcüblə onun üzünə baxdı. Əvvəlcə bir şey anlamadı. Nəhayət, F.Q.-ni tanıyandan sonra Patriarxın cod baxışları bir qədər yumşaldı, başını yenə çöndərdi, hovuzun ortasındakı daş qalağına baxa-baxa:

– Hə, əlbəttə... dəyməz. – dedi. Patriarx yanındakı portfeli götürüb dizlərinin üstünə qoydu. Bu, demək olar ki, oturmağa sözsüz dəvət idi. – Sən layiqsən. Layiq olmasaydın, mən sənə səs verməzdim.

Fəvvarənin şaqqaşaq axan "suyu" F.Q.-nin zühurundan sonra qəfildən kəsilmişdi, yenə quru, cansız daş qalağı, yenə evdəkilərlə nə vaxtsa başlayıb heç cü: bitmək bilməyən qovğa (oğlanları ilə uzun illərdi davam edən mənzil bölgüsü problemi vardı) – qəlbina dəymişdilər, heç cür unuda bilmədiyi, onu rahat buraxmayan, yaralayan, incidən umu-küsü...

Patriarx daxili bir məşəqqət içində "daha nə istəyir-sən?" üzünü F.Q.-yə tutdu. F.Q. Patriarxın yanında keçib oturmağa cürət etmədi. Onun önündə ayaq üstə durmaq daha düzgün idi. Özünü tərəddüd edən adama oxşatmaq istəyən F.Q.-nin bu yalançı tərəddüdü çox çəkmədi, "uşağın ilan boğan vaxtı olur" və Tutuquşu zalının bu günkü qəhrəmanı birdən-birə hətta özünə belə yaxşı tanış olmayan bir cəsarətlə soruşdu:

- Bir sual vermək olar?

- Olar.

- Çox sağ olun. Siz bir az əvvəl... Müşavirədə Stiks çayını yada saldınız. Nəyə görə? Əlaqə varmı? Mənə bu məsələ nə isə çatmadı.

Hamıya, daxilən hamıya açıq bir adam olan Patriarx həm bu sualı və həm də F.Q.-nin cəsarətini çox təbii qarşıladı. Elə bil, suala bir balaca hətta sevindi də. Əvvəlcə artıq onunla doğmalaşmış qara-skama fikirləri başından qovdu, sonra oturduğu yerdən (şkamıyadan) ağır-ağır ayağa qalxdı, F.Q. ilə üzbəüz durdu, bu dəfə F.Q.-yə qəribə və bir az da gizli bir şəfqətlə baxdı:

- Eləmi? - soruşdu, - maraqlıdı. - Sonra nə düşündüsə əlavə etdi. - Məni evə tərəf ötürmək necə, vaxtını almaz ki?

Patriarx cavab gözləmədən dönüb avarla hovuzlu həyətdən küçüyə tərəf addımladı, elə bil, əmin idi ki, F.Q. onun arxasınca gələcək. Belə də oldu. F.Q. onun arxasınca getdi. Onlar həyətdən çıxıb Kommunist küçəsi (indiki İstiqlal küçəsi!) ilə üzü aşağı, Nizami muzeyinə tərəf bərabər addımlamağa başladılar. Patriarx həyətin dəmir dar-

vazasından keçib küçüyə çıxanda, bir az irəli düşmüşdü, azacıq ayaq saxladı, gözlədi ki, F.Q. onunla bərabərləşsin və hər ikisi artıq küçə ilə üzü aşağı yan-yana getdilər.

Akademiyanın möhtəşəm binasının qabağundan keçən zaman, F.Q.-yə elə gəldi ki, Kommunist küçəsinin o biri tərəfində Zabitə xanım idi, acı xəyal kimi onun gözüne görükdü. İntrika dağarcığı olan bu xanım onları bir yerdə görüb, qaşlarını yenə oynatdı, amma F.Q. "bu lap ağ oldu", özünü görməməzliyə vurdu. "Sabah, yox, elə bu gün qaça-qaça aparıb qoyacaq Professorun ovcuna. Eh... nə olursa, qoy olsun".

Bakının ilıq bir yay günü idi. Səhərdən bəri boğanaq idi, amma artıq o da hiss edilirdi ki, bir az keçəcək, dəniz tərəfdən yüngülvari xəzri gələcək, indilik isə onun zəif meh şəklində yalnız hənirtisi duyulurdu. Nəfəs almaq bir balaca yüngülləşdi.

Nizami muzeyinin fasadında (ikinci mərtəbədə) ölkənin ədəbiyyat fədailəri əsl heykəl kimi qımıldanmadan hərsi öz hücrəsində (əslində, öz ələmində, zamanəsində!) qürur və vüqarla üzü onlara tərəf dayanıb durmuşdu. Muzeyin böyrünə çatana qədər bir az ordan-burdan (adda-budda) danışıdılar - aspirantura illərindən, F.Q.-nin namizədlik dissertasiyası mövzusu ilə bağlı xırdalı, böyükü məsələlərə dair (Stiks çayını heç biri yada salmırdı) Patriarxın sorğu-sualına F.Q. səbrlə, ədəblə cavab verirdi. Beləliklə, Nizami muzeyinin yanından ötib Patriarx sağa döndü, dəniz kənarına tərəf yol aldı:

- Mən evə həmişə dəniz kənarı ilə piyada gedirəm, deyirlər, xeyri var. Sən isə, imkanına bax, özünə zülm

eləmə, haracan gedə bilirsən, oracan get. Söhbət qaçmır, söhbətimizi başqa bir vaxt da edə bilərik. – F.Q. tərəfə üzünü çöndərmədən bunları deyib Patriarx addımlarını azacıq yeyinlətdi.

Əlbəttə, yox, o Patriarxla gedəcək, mütləq onu evinə qədər (evi bulvarın o biri başında Hökumət evinin arxasında idi) ötürəcəkdə. Firsəti əldən versəydi, bunu özünə heç vaxt bağışlamayacaqdı. Təkcə adı deyil, özü də əsl Patriarx olan bu qocaman elm fədaisi, sözün əsl mənasında, canlı salnamə idi. Beynindəkilər, qəlbindəkilər Tutuquşu zalında zahirən "qorxulu" qara kitab rəflərinin qalın şüşələrinin arxasında dustağa salınmış kimi saxlanan tozlu kitabların içindəkilərdən az olmazdı ki, çox olardı. Onun özü isə göründüyü kimi deyildi, heç deyildi; görünüşcə zəhmli olan Patriarx (onun dərin və xırda gözləri, iri, qırıqlarla örtülü alnı, sivri burnu, bir az bötük qulaqları var idi, saçı isə elə bil, çoxdan kəsilməmişdi, bir əli ilə üzünə tökülürü sahmana salırdı), əslində, xeyli mülayim bir adam idi. F.Q. bunu elə ilk söhbətdə də duymuşdu. "Əlbəttə, əlbəttə ki, sizinlə... sonadək... birgə..." Patriarx ona bərabər getmək təklifi edəndə sevincək düşmüş F.Q. bir andaca hər şeyi unutdu. Əslində, yola çıxmazdan əvvəl (evdə, özü, təkbəşinə – anasını, qardaşını bu işə qatmadan) yır-yığış etməli, bəzi vacib şeylər almalı idi – unutdu. Axşam Afaqla görüşməli idi, "bax a, məni görməmiş heç yerə getdi – yoxdu!" – unutdu. Professora zəng edib kəndə yola düşməsini (dəqiq vaxtı, müddəti) razılaşdırmalı idi – unutdu. Amma... bu münasibətlə hər şeyi unutmaq olar. Əlbəttə,

F.Q. Patriarxla həyatının ən parlaq söhbətini hökmən edəcək və bu vacib söhbəti sona çatdıracaqdı, əlbəttə!

"Azərbaycan" kino-teatrını (o, sağda qaldı) ötüb keçdilər. Patriarx artıq ahul yaşına uyğun gəlməyən iti bir yerislə gedirdi. Sonra yeni salınmış alt keçidə enib bulvara çıxdılar. Bir az da irəlilədilər, budur, dəniz göründü. Patriarx sahilin lap kənarında dəmirdən məhəccər vardı, tanıdığı, bildiyi yerə gətirmiş kimi birbaşa gedib ona yaxınlaşdı, əlləri ilə bu məhəccərdən yapışdı. Gözü ilə axtarıb dənizin ortasında ancaq özünə bəlli olan haman uzaq nöqtəni tapdı, ayağının az qala altında xəfifcə bir istehza ilə gülüşüb-oynaşan çirklə və boz sulara heç bir əhəmiyyət vermədən gözlərini o nöqtəyə dikdi, çəkmədi. Köks dolusu nəfəs aldı. Elə bu zaman sərin meh onun ağ saçlarını ehmalca yaladı.

– Deməli, səni Stiks çayı ilə bağlı mənim nə demək istədiyim maraqlandırır? – Patriarx əlini çoxdan ağa paq olmuş, amma hələ də sıx saçına çəkdi və məmnunluğunu gizlətmək belə istəmədi. Üzünün bayaqkı qaşqabağı açıldı.

F.Q. yanaşı durmağına gəlib Patriarxla yanaşı durmuşdu, ancaq məhəccərə toxunmadı.

– Mən sizin, demək olar ki, bütün yazılarınızı oxumuşam. – O da axtarıb gözü ilə dənizdə başqa bir uzaq nöqtə tapdı. – Xüsusilə də, Çiçəklə yazı ilə bağlı yazdıqlarınızı. Sizin "Deşifrələr tarixi və üsulları" kitabınız mənim stolüstü kitabımdır. Əfsanəvi kitabdır... Yohannes Fridrixin, Loukotkanın kitabları qədər maraqlıdır ("mən də uşaq deyiləm!"). Stiks çayı ilə əlaqədar isə...



boynuma alım ki, ilk dəfədir... – F.Q. sözünü bitirmədi, yarımçıq kəsdı, "bu lap izhari-məhəbbət oldu..." (Zabitə xanımın qısqanc gözlərində uzaq).

F.Q.-nin yazının tarixi, dəşifələrin sirri ilə bağlı dünyaca məşhur klassik elmi əsər müəlliflərinin (Fridrixin və Loukotkanın) adlarını belə rahat çəkməsi, bu hələ azmış kimi Patriarxı onlarla müqayisə etməsi, əlbəttə, "öz işini gördü". Aralarındakı gözəgörməz sədlərdən biri götürüldü (sədlər isə var idi, F.Q. bunu hiss etməyə bilərdimi?!). Amma Patriarx tələsmirdi. Dünya yox, dünyalar görmüş bu qocaman, nəhəng insan dənizdən gələn təmiz havanı yenə də doyunca ciyərlərinə çəkdi, bu dəfə baxışını çöndərib sahilə çırpılan, elə bil, özünü məxsusi ona göstərmək istəyən, məviliyini isə çoxdan itirmiş boz, bulanıq sulara xüsusi diqqət və təəssüflə baxdı, sonra bir qədər saymazana (belə deyək: laübalı) halda yanında susub qalmış F.Q.-yə belə bir sual verdi:

– Hüngür mağarasının sirri barədə bir məlumatın var?

"Kompliment gözləyir. Bunu Azərbaycanda birinci kurs tələbələri də bilir". F.Q.-nin ürəyindən keçənləri Patriarx əlüstü duydu:

– Kompliment gözləmirəm. Oturmaq istəmirsən? Gedək, orda boş skamyaya var. Sənə nə var, sən cavansan. – Patriarx cavab gözləmədən məhəccərdən aralanıb ağacların altındakı skamyaya tərəf getdi, əvvəl özünü əyləşdi, sonra əli ilə dəvət etdi, F.Q. də sözəbaxan uşaqlar kimi tezəcə keçib ədəblə onun yanında oturdu.

Narahat-narahat sahilə çırpınan ala-bula, çirkli suların üzərində bayaqdan bir dəstə qağayı fırlanırdı, səsləri-küyləri baş aparırdı. F.Q. bu qağayıları çıxəyə gələn bal arlarına oxşatdı. Bir neçə gündən sonra Vəng dağının etəyində, Bəhram kişinin həyatında, Balacanın (Qarağacın) altında oturub Afağı nifrətlə xatırladığı zaman vızılı ilə çıxəyə dərəşən arıları gördüyündə ilk yadına düşən bu çirkli sularla oynayan elə bu qağayılar olacaqdı. "Burda çiçək, orda – təzək...".

F.Q. gözlərini qağayılardan çəkməyərk dilləndi:

– Mən sizin "Hüngür hesabı" adlı məqalənizi, demək olar ki, əzbər bilirəm.

– Yaxşı... – Patriarx xırda gözlərini qıyıb (demək olar ki, yumub) yenə də məmnun bir halda, razılıqla başını tərpətdi.

– Amma Hüngürün dəqiq tarixi də axı Stiksə gedib çıxmır...

– Gedib çıxmır. Bəzi şeyləri əzbərə öyrənmək çox faydalıdır. Beyin intizama alışır. Amma... həm də cəzadır. – Patriarx F.Q.-nin çox da yaxşı anlamadığı bu sözlərdən sonra yüngülcə qımışdı. – Stiks çayı... Stiks çayı... Stiks, həqiqətən, bu dünya ilə Aidin səltnəti arasında çox ciddi... çox etibarlı bir sərhəd çıxır. O çayın axdığı zamanlarda bizim bildiyimiz tarix yox idi, ancaq mif vardı, rəvayət vardı. Xaron eşitmişən? Miflərdəki qəhrəmanlardan biri. Xaron...

F.Q.-nin yunan mifologiyası barədə biliyi yox dərəcəsinə deyildi, amma kifayət qədər yaygın idi, bunu boynuna almağı da özünə ar bilmirdi. Gözünü sularla

dövrələmə uçaraq hələ də nə isə axtaran, hərdən suya cumub axtardığını tapanda sevincini qışırığı ilə dörd bir tərəfə bayan edən qağayılardan çəkib:

– Xeyr, yadıma gəlmir, – dedi. – Aid yeraltı dünyanın allahu, baş Allah Zevsin qardaşı... Xaron isə... yox, yadıma gəlmir.

Patriarx başını çöndərib yerini rahatladı, bu zaman gözaltı F.Q.-ni süzdü, "bilmədiyini boynuna ala bilirsən, bundan alim çıxacaq. Zəmanə üçün nadir keyfiyyətdir". Öz-özlüyündə müəyyən etdi ki, bu F.Q., deyəsən, yətinçə layiqli müsahibdir (bir sədd də aradan belə götürüldü) və buna görə də Patriarx ürəyində rahatlıq, qaşlarını düyünləyib söhbəti artıq xeyli ciddi bir tərzdə (və səviyyədə!) davam etdirdi:

– "Çiçəkli yazı bizi Stiks çayının sahillərinə qədər apara bilər". Niyə belə dedim, bunu indi özüm də bilmirəm (Etiraf??). İlk növbədə bəlkə də məsələnin qədimliyini göstərmək üçün (Etiraf!!). Stiks çayını keçən ruhlar – ölmüş adamların ruhları çayın ortasında yaddaşlarını itiridilər. Onları o biri sahilə – ruhlar səltənətinə ötürən qayıqçı günlərin bir günü dözə bilmir, öz tələyinə qarşı çıxır, Allahların ona tapşırdığı işi görməkdən imtina edir. Çünki bu ruhlar çayın ortasında yaddaşlarını ona buraxır, özləri azadlıq tapır, o isə əzab-əziyyət, zülm içində bu yaddaşları əmanət kimi qorumağa məhkum olurdu. Qayıqçının adı Xaron idi...

Patriarx bir əli ilə yüngülcə meh oynayan ağ saçlarını yenə də səliqəyə salmağa çalışdı (saçları ağappaq ağarsa da tökülməmişdi, hamısı yerində idi), amma, əs-

lində, onları bir az da qarışdırdı, saçları üzünə, gözüne düşdü, sonra dediklərinə balaca fasilə verdi, nəfəs dərdi, "Buna danışmaq olarmı?! Olar, buna olar, bu dik baxır".

– Bilirsən, ən qorxulu olan nədir? Sənin yaddaşında əvvəlcədən müəyyən kodların mövcud olması. – Patriarx zənlə nəzər salıb gördü ki, F.Q. onun bu dəfə də nə demək istədiyini anladı, dedikləri divara dəyib geri qayıtmadı, odur ki, yenə də rahatlıqla davam etdi. – Bu kodlar yeni olan nə varsa ona düşməndir. Onlardan (kodlardan) təmizlənmək lazımdır. Birinci qayda! Yaddaşımız bizim düşmənimizdir. Deyə bildim?.. Amma o biri tərəfdən yaddaşımız olmasa biz elmin paradiqması... yarada bilmərik. – Yenə qaribə bir şuxluqla, həm də zənlə F.Q.-yə baxdı: "anlayır", bu dəfə artıq birnəfəsə davam etdi. – Deməli, ikinci qayda! İnsan üçün ən əsas olan yaddaşdır. Yaddaşımız bizim dostumuzdur. Həm dostumuzdur, həm düşmənimiz?! Bəs bu necə olur? Çox asan şəkildə. Birinci və ikinci qaydalar yalnız ilk baxışda bir-birini inkar edir. Əslində, onlar bir-birini tamamlayırlar. Bu ikisini eyni zamanda dərk etmək lazımdır. Həm düşmən, həm dost! Ya düşmən, ya dost – yox!! Həm düşmən, həm dost! Çiçəkli yazı ilə bağlı. Biz yaddaşa nə dərəcədə əsaslanmalıyıq və nə dərəcədə ondan təcrid olmalıyıq? Məsələ budur. Deyə bildim?

Patriarx "deyə bildim?" sualını dilə gətirdiyində təzə dostu gənc və nadir istedad sahibi akademik Azad Mirzəcanzadəni xatırladı. "Deyə bildim?" onun sevimli ifadəsi idi. Neft kimyasına, mexanikaya, kibernetik mühəndisliyə, elmin strategiya və taktikasına, həyata, gündəlik ya-

şama dair bəzən qəliz, bəzən isə sadə izahları ilə son dərəcə kamil biliyə malik olan və yavaş-yavaş Akademiya-dan kənar, geniş dairələrdə məşurlaşmağa başlayan Azad Mirzəcənzadə eyni zamanda son dərəcə mədəni bir adam kimi tərəf-müqabiləndən (ondan nə qədər gənc olsa belə) axırda adətən "deyə bildim?" soruşardı. "Başa düşdün, arladın, aydındı?" yox, "deyə bildim?" Mən akademik (yəni, Azad Mirzəcənzadə) olsam da, öz fikrimi sənə (nolar, sən aspirantsan, lap tələbəsən...) normal şəkildə çatdırı bildim, ya yox?! "Deyə bildim?" – Azad Mirzəcənzadəyə hörmət edən Akademiya üzvlərinin bir növ zarafatyana parol ifadəsinə çevrilmişdi. F.Q., təbii ki, bu ifadənin məxəzini bilmirdi, amma sambalını dəyərləndirdi (Bu Patriarx necə də sadə, necə də mədəni adamdı, əsl alimdi... "Başa düşdün?" demir, "deyə bildim?" soruşur. Bunu gərək yadda saxlayım. "Deyə bildim?").

– Bəli, bəli, aydındı. – F.Q. tələsik cavab verdi və Patriarxa artıq gizlədə bilmədiyi (gizlətmək istəmədiyi!) bir heyranlıqla baxdı. Patriarx bunu görməsə də (o, yenə də gözlərinə sahilə toxunan suların üstündən uzaq üfüqə, dənizin az qala ortasına doğru dikib bu dəfə oralarda yavaş-yavaş ağarmağa başlayan dalğaları diqqətlə süzürdü), deyəsən, hiss etdi və yüngülcə qınışdı. Bilinmədi ki, onun təbəssümü uzaqda ağaran dalğalara ünvanlanmış, yoxsa F.Q.-yə. Başını tərپədə-tərپədə:

– Mən Çiçəkli yazı ilə tanışam, – dedi. – Rəhmətlik Cəfər müəllimin çıxardığı surətləri çox diqqətlə nəzərdən keçirmişəm. Biləsən: bu yazının biz alışıdığımız adi açarı yoxdur. Yəni, biz bildiyimiz informasiya ilə bu ya-

zının içinə girmək... bu mümkündür deyil! Onun üçün də sənə o möhtəşəm Ahəng barədə dediyin sözlər məni əməlli-başlı tutdu. Bütün naməlum yazıların hansısa bir açarı olub – bizdən əvvəlki alimlər yaddaşımız hesabına, unuda bilmədiyimiz nəyinsə köməyiylə qədim xett yazılarını, ondan əvvəl heroqlifləri, finikiya yazılarını, qədim pəhləvi yazılarını, Orxon-Yenisey runlarını oxuya biliblər. Məşhur Rozet daşının üstündəki Misir heroqliflərini 1822-ci ildə oxuyan zaman Şampolyonun da açarı olub – qədim kopt dili, sonralar xett yazılarını çözərək Qroznunun da, şumeroloq Kramerin də açarı olub. Deyə bildim? ("Anladı!"). Mən özüm Hüngür yazısını oxumağa çalışanda açardan, başqa tanış dildən istifadə etmişəm. Bunsuz mümkündür deyil. Hüngür mağarasının mətni iki dildə idi – qədim Azərbaycan (türk) dilində və qədim yunan dilində. Müasir yox, qədim yunan dilində. Özü də dərəcə ləhcəsində. Bu ləhcədə Homer dövründən üzü bu yana danışmışdılar. Açar da o oldu. Bu, deşifrəni xeyli asanlaşdırdı. Çiçəkli yazı isə belə deyil. Vəngdəki mağarada iki mətn yoxdur, bir mətn var. Onun izahedici açarı yoxdur. Açar, əslində, yazının öz içində gizlənilib. Bu isə məsələni qat-qat çətinləşdirir. Dayaq nöqtəsi. Dayaq nöqtəsi olmalıdı, bilsən?! Çiçəkli yazı nə heroqlifə əsaslanır, nə də mixi yazıya. Mən bunu Prezidiumun iclasında da dedim...

F.Q. macal tapıb "barmağın dişlədi", dünən Professorun kabinetindəki müşavirəni ("döyüşdən qabaq məşqi!") xatırladı. Professorun dediyi "Çiçəkli yazı nə heroqlifdir, nə də mixi yazı..." sözləri hardan gəlir – in-

di onun üçün aydın oldu. "Patriarx elə həmişə Patriarxdır!"

– ... Prezidiumun iclasında mən bunu dedim. – Patriarx F.Q.-nin duruxmağına heç bir fikir vermədi, yəne nitqi öz həmişəki sürətini yığdı. – İndi də o fikirdəyəm. Stiksə gələndə... (balaca fasilə!) Stiks çayı mifoloji, hələ tarix olmayan bir dövrü simvolizə edir. Tarix, olmayan da isə nə olur?! Dəqiq, konkret tarix olmayanda variantlar yaranır. Bu belədir. Bilirsənmi, belə bir rəvayət var. Troya müharibəsinə səbəb şahzadə Parisin alması olub. "Parisin alması" ifadəsi hamıya məlumdur. Bir alma götürüb üstünə "Ən gözəl ilahəyə çatacaq!" sözlərini yazıblar. İndi Paris üç ilahədən birini seçib bu almanı ona verməlidir. Nə üçün belə ediblər? Bunun öz ayrıca səbəbi var. İndi bazarda almaların üstünə az qala qiymətlərini qaşayıb yazırlar... Bütün məlum mətnlər deyir ki, Paris o uzaq mifoloji dövrdə – Stiks çayının lal, qaranlıq suları bizim dünyanı o biri, ruhlar dünyasından ayırdığı bir zamanda ("deyə bildim?") almanı Afroditaya verir, gözəllik ilahəsinə. O da mükafat olaraq Parisi gözəl Yelena ilə birləşdirir, çünki bacardığı bu idi, Afrodita daha nə edə bilirdi ki?... Sahilə çırpılaraq hirsindən köpüklənən dalğalara guya etinasız qalan Patriarx bic-bic F.Q.-yə az qala göz vurdu. – Anlayırsan? Anlayırsan...

F.Q. bu mifoloji "əlifba"nı, əlbəttə, anlıyırdı. Amma Patriarx köpüklənən sulara gizli bir işarə edib niyə ona göz vurdu – F.Q. bunu anlamadı.

– Amma o biri ilahə – Hera Parisə başqa şey vəd etmişdi. Bu rəvayətin bir başqa, paralel variantı da var.

Tarixsizlik axı yozumlara, (variantlara) imkan yaradır, dedik. – Bu dəfə Patriarx, həqiqətən, F.Q.-yə ərlə göz vurdu. – Bu başqa varianta görə isə...

Patriarx susdu, qısa bir zaman içində nə isə beynində götür-qoy elədi, sonra əvvəlki tək sakitcə, amma qəfildən soruşdu:

– Paralel dünyalara inanırsan?

F.Q., elə bil, ömrü boyu həsrətlə bu sualı gözləmişdi:

– İnanıram! – Bir saniyə belə düşünmədən qətiyyətlə cavab verdi. "Var, var bu dünyalar. Uff. Ürəyimdən, elə bil, tikən çıxartdı".

– Onda... diqqətlə qulaq as.

Patriarxın dodağına yenə yüngülcə təbəssüm qondu, gözləri qıyıldı, (yumuldu?), xəyal onu uzaq keçmişə – uşaqlıq illərinə apardı. Əvvəlcə gözləri önündə atası peyda oldu. Üzü, gözü, cizgiləri yadından çıxsa da, bilirdi, – bu odur! Səsinə isə tamam unutmuşdu. Bu təəccüblü deyildi. Atası çox danışmağı sevməzdi, elə hey dodaqaltı (heç kim eşitmirdi onu) vird edərdi, bir dindar adam idi atası. Böyük oğlunun həsrəti onun belini qırdı. Patriarxın böyük qardaşı evdən qaçıb getmişdi, səsi-sədası xeyli sonra uzaq Peterburqdan gəldi. Hansısa inqilabçılara, avantüristlərə qoşulmuşdu. Atası nigaran gözlərilə hər gün, hər saat ondan xəbər gözləyirdi, "təki sağ olsun, təki salamat olsun" – dodaqaltı öz-özünə danışdı. Bir az da keçdi, Sibirdən vəfat xəbəri gəldi. Patriarx qardaşını, əlbəttə ki, heç əvvəldən xatırlamırdı, çox balaca idi o yoxa çıxanda. Bir o yadında qalıb ki, üç-dörd yaşlı balaca uşaqdı, qardaşının daim

tüklü üzünə əlini sürtəndə həmişə qıdığı gəlmişdi, gül-müşdü. Qardaşı isə bu gülüşdən ilhamlanıb (bu gülüşü xüsusi bir izhari-məhəbbət sayıb) sevinc içində onu göyə atıb-tutur, "qaqaş, mənim balaca qaqaşım" deyib əzizləyirdi. Ata isə bu zaman şəfqət dolu gözlərilə onlara baxıb həmişəki tək narahat-narahat vird edir... Bu səhnə gözünün önündə idi. İki-üç ildən sonra Patriarxın altı yaşı tamam olan kimi atası onu aparıb Göy məscidin həyatında mədrəsə vardı, ora qoydu. Mədrəsə həyatı isə... içində ulduzlar alışıb yanan qaranlıq... Bu qaranlığın içində indiyənədək onun beynində, qəlbində yaşayıb onunla bir həyat yolu gələn bəzi hadisələr, məqamlar ulduz tozcuqları kimi bu gün də sayır. Sayrışan ulduz tozcuqları bəzən qaranlığın dibindən sıyrılıb çıxır, gözə görünür, sonra yenə qaranlığa çökür, uzun bir müddətə qədər onun qəlbində gizlənirdi, elə bil, əriyirdi. Bir ağsaçlı, qırmızısaqqal, gözləri içindən od püskürən müəllimləri vardı. Adı Molla Güləli idi. Falaqqa əlinin altında hazır olardı. "Hə, vələduzna, yenə əzbərə deyə bilmirsən müqəddəs sözləri?! Ayaqlarını cəld ol, soyun. Axşam səni damdabaca gəlib aparacaq. Gəlib aparsın, sən də gör, sən də gör, gör..."

Molla Gülələlinin səsi də, dediyi sözlər də əks-səda kimi (bir ildən o biri ilə keçə-keçə) illər uzununu Patriarxın yadından çıxdımı, çıxmadı, ulduz tozcuğu qaranlıqda əridi, sonra yenə parıldadı, əridi, parıldadı, falaqqa-nın ağrısı bir yana, gecələr gözü yaşla dolu, dəhşət içində qorxudan balaca ürəyi çırpına-çırpına yataqda nə qədər gözləmək olardı "damdabacanı?!"

O illərin xatirəsindən güclə geri dönmən Patriarx gözlərini acgözlüklə ona dikmiş F.Q.-yə "buna olar!" belə bir əhvalat danışmağa başladı:

– Bir dəfə, mədrəsədə oxuduğum zaman, mədrəsə müəllimim Molla Güləli bizə (o zaman artıq on, on bir yaşımız vardı) qarıbə bir söhbət etdi. Əslində, bu bir rəvayət idi, qurandan, şəriətdən uzaq bir mövzu... O zaman isə, demək olar ki, bütün dərslərimiz quranı əzbərə öyrənməkdən, şəriətdən ibarət olardı. Bu Molla Güləli hər şeyi bizə əzbərlədərdi. Bircə kəlmə sözü unutsa idik, cəzamız vardı. Cəzamız real falaqqa idi (onu hər gün Molla Gülələlinin bardaş qurub oturduğu döşəkcənin bir kənarında gözə görünən yerdə öz gözlərimizlə görürdük, əzbərə dilimiz dolaşanda falaqqa rəqs edə-edə gözümüza fırlanırdı, "zərb-dəstini" ayağımızda hiss və özünə nifrət edirdik), bir də bizim cəzamız heç zaman üzünü görmədiyimiz və hər şeydən artıq qorxduğumuz (amma nifrət etmədiyimiz) damdabaca idi. Müəllimimiz hamın rəvayəti bizə nəql edəndən sonra biz heyrət içində təccüb etdik. "Bu nə qarıbə nağıldı belə?!" O isə təhərini pozmadan əlavə olaraq bunu dedi ki, biləsiniz, indi söylədiyim hekayəti mən sizə bir cəza kimi əzbərlədəcəyəm. O zaman anlayacaqsınız. Niyə? Nəyi? Sirri-qəliz! Amma... Molla Güləli dediyini etdi. Əzbərlətdi. Falaqqanın o qədər yox, damdabacanın qorxusundan əzbərlədik. Eşitmək istəyirsən? Sənin üçün maraqlı olacaq. Qulaq fa...

**Molla Güləlinin  
rəvayəti. Tarixdən  
əvvəlki dövr.  
Zevsin şiltaqlığı.  
Peley ilə Fetidanın  
toy mərasiminə dəvət.  
Heranın təkidi və  
Poseydonun onun  
tərəfini tutması.**

**O** zaman ki, küt bir külüng kimi torpaqdan dikəlib ətrafdan fərqlənmək istəyən bu dağdan üzüaşağı uzandıqca dənizdən də-nizə qədər uzanan düzənliyə baxırdın, hər şey, hər bir hərəkət sənə adi sürətini artırmış kimi görünürdü – bu-

ludlar da sürətlə qaçır, otlar, ağaclar da sürətlə boy atırdı, adamlar da daha sürətlə hərəkət edirdilər, şəhərlər, kəndlər daha tez tikilir, daha tez böyüyür və məhv olurdular. Amma o zaman ki, aşağıdan yuxarı külüng kimi havanı ikiyə bölən bu dağa tərəf baş qaldırıb nəzər salırdın, o zaman adama elə gəlirdi ki, hər şey – göy üzündəki buludlar, dağın ətrafında fırlanan günəş, ay, bu qərrib ulduzlar tənbellik içində, son dərəcə sakit və laübali bir durğunluqdadırlar.

...Hər şey dünənki kimi ola bilərdi, bu dəfə olmadı. Zevs sabah-sabah ağına nə gəldisə yenə şiltaqlıq etdi, şimşəkləri Olimp dağından Elladanın başı üzərində sağa-sola fırlatdı. Ona baxıb qardaşı Poseydon da (Zevs Yunanıstanın baş allahı idi, Poseydon, onun qardaşı isə dəniz allahı idi) dənizin dərinliyindən suyun üzünə çıxdı, baş qaldırıb şiltaq dalğalarının üzərinə zərif-zərif toxunan sakit səhər mehini üfürüb-üfürüb yoxdan və heçdən möhtəşəm bir fırtına yaratdı.

Bircə anın içində az qala göy yerə, yer göyə qarışırdı. Göy üzündə qara buludlar ağ buludları qabaqlarına qatıb qovduqca qovdular. Göylə yerin arasında leysan yağışlar qarqara sudan hasar yaratdılar. "Bəs mənə nə gəlib, Zevsin səsinə səs vermək lazımdı" düşünüb, küləklər Allahı Borey çayları, bulaqları yerindən oynatdı, sahə qaldırdı. Qasırga qalın meşə ağaclarını bir-birilə öpüşdürdü. Dağdan aşağıda isə adamlar qorxudan az qala evlərinin içində döşəmə əvəzi torpağı bir az da dərinə qazıb yerin təkində gizlənmək istədilər. Kahinlər tələsik Zevsə və Poseydonu qurbanlar kəsb nəzirlər

verməyə başladılar. Bilmək olmazdı Şimşəkoynadanın (Zevsin) şiltaqlığı hələ nə qədər sürəcək. Əslində, onun bu günkü hərəkətinin bir səbəbi və mənası yox idi, aşağıdakılardan bir kimsə onu qəzəbləndirəcək heç hansı əməlin sahibi olmamışdı. Şiltaqlıq olmağına əməlli-başlı şiltaqlıq idi. Zevs barmaqlarının ucundan Olimpdən üzü aşağı nişan alıb tuşladığı şimşəklərin qulaq dolduran ağır səsindən tezəcə özü də doydu, aşağıdakıların təlaşını göz önünə gətirib dodaqaltı qımışdı, "bu günlük bəsləridi, qoy unutmasınlar ki, onların başına nələr gələ bilər" – düşündü (Allahlar kainatda çox olanda Kainatın problemləri də çox olur).

Hamıdan əvvəl Hera, Zevsin zövcəsi (o, ailə, nikah, idarəçilik ilahəsi idi) əl-ayağa düşdü:

– Bu nə həngamədi?! Heç düşünürsən? Axı hər şeyin bir vaxtı-vədəsi var. Unutdunmu, bu gün toy gecəsidir.

– Toy gecəsi???

– Peleyi, Fetidanı unutdunmu?

Əslində, unutmuşdu. İndi, sadəcə, bunu boynuna almaq istəmirdi.

Çox keçmədi, Poseydon peyda oldu. O, deyəsən, Zevsin bu səhərki şiltaq oyununun beləcə tez bitməsindən narazı idi. Heranı görüb başa düşdü ki, onun bu işdə barmağı var. "Yenə bu qadınlar" deyər ürəyində Heranı yamanlasa da bir söz demədi. Zevs ona bic-bic göz vurdu:

– Bu gecə toy imiş. Sən isə...

– Mən isə?..

– Əlbəttə, sən! Bu nə oyundu?! Bütün Elladanı (Qədim Yunanıstanı) qatdın bir-birinə... – Şimşəkoynadan yarızarafat, yarıciddi bir halda bu səhərki həngamədə Poseydonu günahlandırmağa çalışdı.

– Nə deyirəm, mən deyirsən, qoy mən olum. – Poseydon öz hökmdar qardaşının bu növbəti şiltaqlığını da həmişə olduğu kimi səmimi bir könül xoşluğu ilə qəbul elədi.

– Yaxşı ki, gəldin. – Kefi kökələn Zevs Poseydonu Heraya tərəf itələdi. – Qulaq as və eşit! Bu toyda, mən deyirəm, hamı iştirak etməlidir, Hera isə etiraz edir, yox deyir, onu dəvət etməyə. Sən nə deyirsən?

– Kimi? Kimdən söz edirsiniz? – Poseydon əlindəki üçbuynuz nizəsini ehtiyatla bir kənara qoyub maraqla soruşdu:

– Erida! Eridanı deyir! – Hera gözlərini Zevsdən çəkməyərək Poseydonu cavab verdi.

– Bax, gördün, deyir ki, guya o, toya nifaq sala bilər (Erida nifaq ilahəsi idi). Səncə cəsarət edər? – Baş Allah Zevs bütün möhtəşəm görkəmi, əzəməti ilə qardaşı Poseydonu tərəf çevrildi. Bircə anda onun bütün bədəni bütün daxili, bütün hüceyrələri tarıma çəkildi. Damarları nəhəng çaylar kimi oldu, sümükləri dağlara, təpələrə, tüklü dərisi isə taxıltelli zəmilərə bənzədi. Zevs nəhayətsiz qüvvə və sonu olmayan enerjiyə toplusundan ibarət idi. Poseydon mat qalmışdı, hiss elədi ki, sövq-təbii damarlarında qanı donmağa başlayır. Dənizlərə hökm eləmək şimşəklərə hökm eləməkdən qat-qat asan imiş.

– Cəsarət eləməz! Heç vaxt! – Zevsin əzəmətinə heyran qalan Poseydon səmimi-qəlbdən nifaq ilahəsi Eridanın buna cəsarət edəcəyinə inanmadı.

– Edər! – Hera məftun gözlərini heç cür Zevsin möhtəşəm cüssəsindən çəkə bilmirdi, amma öz sərt cavabını yenə də kənara – Poseydona tərəf ünvanladı.

– Belə isə Hera haqiqəti söyləyir, qoy Erida bu toyda iştirak etməsin! – Poseydon tezcə və asanlıqla Heraya güzəştə getdi.

– Eh, sən də nə tez qadın sözüünə uydun... – Zevs Poseydonun Heraya bu cür "quyruq bulamasından", əslində, gizli bir məmnunluq duydu, amma bunu biruzə vermək istəmədi. – Yaxşı. O zaman qoy siz deyən kimi olsun. – Beləliklə, Zevs Hera deyənə özünün yox, qardaşı Poseydonun tərəf çıxmasından razı qalaraq son qərarını verdi. – Mənim qərarım belədir: qoy Erida bu toyda iştirak etməsin!

Sonra Zevs Heraya baxdı:

– Sən deyən oldu, razı qaldın?

Zevsin qərarından məmnun qalmış Heranın gözləri güldü.

Kentavr Xironun mağarasında Peley ilə Fetidanın toy məclisi. Mağara ətrafında qəlbində intiqam hissi gəzişən nifaq ilahəsi Erida. Alma və almanın üz qabığındakı yazı: "Gözəllərin gözəlinə!".

**A**llahlar məşvərət edib qərara aldılar ki, Peley ilə Fetidanın toy məclisi kentavr (başı adam, bədəni at olan əfsanəvi məxluq) Xironun geniş mağarasında qurulsun. "Böyük məmnuniyyəti"



yətlə razılıq verirəm" deyən Xiron mağaranı sahman-səliqəyə salmaq üçün neçə gün, neçə gecə əlləşdi, çalışdı. Allahlar ziyafətə yığışan zaman mağarada hər tərəf, hər künc-bucaq səliqə-sahman içində az qala işıq saçdı.

Zevs əlin-əlinə sürüb ətrafa gözcü nəzər saldı, məmnun qaldı. Yuxarı başa keçib əyləşdi. Hera onun sağ tərəfində, Poseydon isə sol tərəfində oturdu. Sonra Heranın yanında müdriklik ilahəsi Afina, Poseydonun yanında isə gözəllik ilahəsi Afrodita özlərinə yer elədi. Apollon (sənət və yaradıcılıq allahı), Ares (müharibə allahı), Hefest (dəmirçilik allahı), Hermes (əlaqələr allahı), başqa allahlar və ilahələr hay-küylə özlərinə yer seçməyə başladılar. Nəhayət, bütün allahlar böyük və təmtəraqlı ziyafət masasının ətrafında əyləşmiş oldu. Masanın aşağı küncündəki yerlər Peley və Fetida üçün ayrılmışdı. Allahlar toplaşdıqdan sonra onlar da öz yerlərini tutdular. Beləliklə, toy məclisi başlandı.

Ziyafət çox nəşəli keçirdi. Allahların, xüsusilə də dağ çayları kimi coşub-daşan Zevsin qəhqəsindən az qala qulaq tutulurdu. Hər kəs ən maraqlı saydığı əhvalatı xüsusi bir məzə ilə Zevs üçün danışdı. Çox zaman bu əhvalat yer üzündə yaşayan adi adamların – bəni-insanların axmaq və sadələvh hərəkətləri ilə bağlı olurdu. Bəzən də allahların öz aralarındakı anlaşılmazlıqlar həm Zevsi, həm Poseydonu, elə Heranın özünü və Afroditanı da əyləndirirdi. Get-gedə ağız deyəni qulaq başladı eşitməməyə. Onu da demək vacibdir ki, hadisə və əhvalatlar artıq təkrar olurdu. Bütün bunlar isə o demək idi ki, toy məclisi öz adı, təbii məcrasına düşmüş-

dür. Bu gecə allahlar həm özləri özlərindən, həm də Baş allah Zevsdən xeyli razı idilər. Bir-birilərilə mübahisə və münafişə etmədən keçən məclislər Olimpin (allahların yaşadığı külüngə bənzər dağın) ölməz sakinləri arasında çox da tez-tez baş vermirdi. Və elə bütün gözəgörünməz və ucsuz-bucaqsız Sonra (!) üçün məhz bu toyun xüsusi təkan verəcəyinə inanmaq çox çətin idi.

Toya birçə nifaq ilahəsi Erida dəvət olunmamışdı. Ondan başqa bütün ölməzlər burda idilər. Heranın təkidi ilə o biri allahlar da belə bir gündə Eridadan uzaq durmağı gəlib Zevsdən xahiş etdilər. Zevs də onların sözünü yerə salmadı. Zevs yaxşı bilirdi ki, hərdən-birdən allahlara nifaqsız, münafişəsiz keçən bir gecə də gərəkdir və bir gecə allahlar tərəfindən ona – Baş allah Zevsə edilən sözsüz itaətin canını, mayasını yalnız və yalnız bir az da bərkidir.

Beləliklə, Eridanı toya çağırmadılar.

Və elə indi ağacların arasından Xironun mağarasına göz dikib mağaranı həsəd və nifrətli baxışları ilə az qala deşən Erida belə bir təhqirdən sonra özünə heç cür yer tapa bilmirdi. Paxılıq, kin, xəbislik onun qəlbinə hakim kəsilmişdi. Gözləri pər-par yanur, dodaqları öz-özünə nəşə pıçıldayıb, beynində sürətlə fikir fikri qovurdu. Artıq neçənci dəfə Xironun mağarasından göylərə ucalan qəh-qəh səslərinin gurultusu altında Erida mağaranın ətrafında oğrun-oğrun gəzişir, ziyafətə qarqışlıq salmaq üçün üsul və yollar arayırdı. Öz acıq və qəzəbini tökmək üçün o hər şeyə hazır idi. Bir xeyli düşündü və ... Nəhayət! Eridanın ağlına, nəhayət, çox

məkrli və hətta ağıllı da demək olardı buna, bir fikir gəldi. "Tapdım!" deyə qəm-qüssəsi bir andaca sevincə çevrilən Erida ən qorxunc fırtınadan da sürətlə ucan bir quş olub Hesperidlərin uzaq bağçasına tərəf uçdu. Qızıl alma! Ona qızıl alma lazım idi. Bircə dənə. Bircə dənə qızıl alma! Bu alma ilə nə edəcəyini Erida yaxşı bilirdi. Qızıl alma nəinki bu günkü toy ziyafətini qanqaralığa çevirəcək, həm də onu uzaq-uzaq hadisələrin qəribə, ağlagəlməz dolambaclarına gətirəcək. "Siz mənim intiqamımın acısını dadıb məni hələ xeyli vaxt xatırlayacaqsınız!" – Hesperidlər bağından almanı dərəkən Erida ləzzətlə belə düşündü.

Nifaq ilahəsi az sonra əlində qızıl alma yenə də Xironun mağarasının qarşısında peyda oldu. Elə buradaca bitən dəfnə ağacının xırdaca bir budağını qoparıb bıçaq kimi iti bir qələm düzəltdi. Almanın gözəl üzünə bu sözləri yazdı: "Gözəllərin gözəlinə çatacaq!". Yazdığını bic-bic süzdü və dodağı qaçdı.

... Allahların başı müharibə allahı Aresin böyük həvəslə danışıdığı qanlı-qadalı bir savaşın xırdalıqlarına elə qarışmışdı ki, heç biri bu gözəl və öz içindən ətrafa işıq saçan qızıl almanın masanın yuxarı başına – Zevsin və ətrafındakı ilahələrin qarşısına necə gəlib düşdüyündən xəbər tutmadı. Alma isə artıq Hera, Afina və Afroditanın düz qarşısında onların hər birinə yanuç vermiş kimi "gəl-gəl" deyirdi və sadələhv Poseydon almanı görüb onu diqqətlə süzdükdən sonra gözələrini qıydı və "Gözəllərin gözəlinə çatacaq!" sözlərini elə ucadan oxudu ki, maraqlı bir müharibədən söhbət açan Ares də,

onun sözünü tez-tez kəsərək şuluqluq salan digər allahlar da qəfildən susdular. Ortalığa narahat bir sükut çökdü. Poseydon isə yavaşdan və aramla öz dediyini (əslində, buna artıq ehtiyac yox idi) bir daha təkrar elədi:

– Gözəllərin... gözəlinə... çatacaq...

– Yəni, kimə? – Zevs də artıq almanı görmüş və Poseydonun sözlərini eşitmişdi. Öz sualı ilə ağılına gələni elə o dəqiqə dilinə də gətirdi və dərhal "səhv etdim" düşünüb üzrxahlıqla əvvəl Heraya baxdı, sonra mənalı-mənalı Afinanı süzdü, lap axırda isə heç nə anlamayanlamaya Afroditaya nəzər saldı.

Yenə ortalığa həmən qəribə sükut gəlib çökdü. Zevsin sualına allahlardan heç biri cəsarət edib cavab vermədi. Handan-hana sükutu Hera pozdu:

– Gözəllərin gözəlinə, yəni, mənə! Yəqin məni nəzərdə tutublar!

– Səni? – Afroditanın səmimi təəccübünün həddihüdudu yox idi. – Səni? Bəs mən o zaman kiməm sən-cə? Gözəllik ilahəsi deyilməyən mən? Unutdunmu? Əlbəttə, alma mənəmdir.

– Xeyir, alma mənə çatacaq. – Afinanın bu yersiz mübahisəyə qoşulacağını deyəsən allahlardan heç biri gözləmədi (onun gözəlliyi heç zaman diqqəti çəkməmişdi). – Bəli, mənə çatacaq. Çünki Hera və Afrodita heç zaman əvvəl düşünüb sonra danışırlar. Mən isə əvvəlcə düşünürəm, sonra danışıram. Fərqi duyursunuzmu? Mənim fikrimcə, ən gözəl ilahə elə mənim özüməm.

– Sən? Ciddimisən?

– Bəli, mən. Yoxsa Hera elə bilir ki, o artıq bütün ilahələrin əvəzinə danışa bilər?!  
– Bunlar, görəsən, nəyin mübahisəsini edirlər? Mən sussam yaxşıdır. – Afrodita heç kimə, amma, əslində, hamıya müraciət edərək süni bir təbəssüm içində şəh-vətli dodaqlarını büzdü. – Mən kiməm ki?! – Sonra qə-fildən təbəssümü üzündən qeyb oldu və o qəzəbli bir səslə Zevsdən, – ata, sən görürsən? – soruşdu.

Zevsin (Zevs Afroditanın atası idi, amma Afroditanın anası Hera deyildi) təbəssümü qeyb oldu, istədi, özünü eşitməzliyə vursun. Haqıslığa dözməyən gözəl-lik ilahəsi isə öz sualında ısrarlı idi:

– Ata! Niyə danışmırsan? Söylə! Mən kiməm? Mən gözəllik ilahəsiyəm, ya deyiləm?!

– Sus! – Hera əməlli-başlı qəzəbləndi.

– Yox, niyə ki? – Afina (o da Zevsin bir başqa qızı idi, özü də Zevsin birbaşa başının içindən doğulmuş-du) fürsətdən istifadə edərək bu ilahələrin hər ikisini bir-birilə toqquşdurmağa istədi. – Bu xanım gözəllik ilahəsi deyil, bə kimdi?

– Sən də sus! Alma mənimdir, dedim! – Heranın gurultulu səsi mağaradan çölə yol alıb dörd bir tərəfi dəhşətli bir lərzəyə saldı.

Erida bu səsi və bu səsin özü ilə gətirdiyi möhtəşəm qəzəbi eşidib gizləndiyi yerdəcə asudəliklə köks ötür-dü, "alındı" düşünüb dalı-dalı qaranlığın lap dərinliyi-nə çəkilərək havada əridi, yox oldu: "Biz öz intiqamımı-zı aldığımız!"

Mağaranın içində isə mübahisələr get-gedə qızışır,

daha da kəskinləşirdi. Nə Zevs, nə də o biri allahlar bir-birilə artıq az qala didişən üç ilahəni sakitləşdirməyin yolunu axtarıb-axtarıb heç cür tapa bilmirdilər.

– Alma mənə çatmalıdır! Mənəm gözəllik ilahəsi! – Afrodita qətiyyətlə və şivəli-şivəli, sağa-sola başını çəvirib durdu, sanki öz möhtəşəm gözəlliyini bir daha ət-rafa nümayiş etdirirdi. Onun həsrətilə alışıb-yanan ca-van allahlar, xüsusilə də Hefest, hiss edirdi ki, onu dəstəkləmək istəyir, amma Heranın qorxusundan bu, sözdə yox, gözdə və daha çox ürəkdə belə idi. Yəni, "mən səninləyəm".

– Yox, alma mənə ünvanlanıb! – Afina ağıllı və diq-qətli gözlərilə ətrafını sınaycı baxışla seyr edib özünə ciddi müttəfiq aradı. Bu zaman başqa allahlar baxışları-nı Afinadan qaçıрмаğa çalışırdılar. Yalnız Apollon ona çox gizli şəkildə başı ilə yüngülcə "hə" işarəsi verdi, de-mək istədi ki, "mən səninləyəm".

– Alma yalnız və yalnız mənim olmalıdır! – Hera-nın sözləri isə artıq əsl hökm kimi səslənirdi və belə de-yərkən o, gözlərini qırpmadan cəsarətlə Zevsin düz gözlərinin içindəki dibsiz dərinliyə baxırdı.

– Dayanın! Bədi! – Nəhayət, Şimşəkoynadən da (Zevs də!) öz səsinə ucaltdı. Dağlar, dərələr, elə bil, bu-nu gözləyirdi, guruldadı, titrədi, bir anlıq işıq hər tərə-fi бүürdü. Mağaradakılar başa düşdü ki, Zevs artıq bu uzanıb gedən mübahisədən bezib, nəhayət, bir qərara gəlmişdir. – Bədi! Mən bu mübahisəni bu cür bitirmə-yi qərara alıram. Bu mübahisəni allahlar çözməyəcək!!

Kifayət qədər hiddətlənmiş Zevs nəfəsini dərib ətrafa göz gəzdirdi. Sükutun özü də onun qulağına gizlicə pıçıldadı: "düzgün qərardır". Bütün digər allahlar isə rahatlıqla köks ötürməyə başladılar. (Hətta olmplilər üçün də münsif olmaq arzu edilməz bir cəza idi).

– Allahlar bu mübahisəni çözə bilməz! – Zevs ətrafındakı allahların əhval-ruhiyyəsini duymuş olduğundan rahat-rahat sözünə davam etdi. – Bunu etsə-etsə bəni insan edəcək. O öz qərarında daha tərəfsiz olar. Yəni... daha ciddi olar.

– Doğrudur!

– Əlbəttə, bu ki adi həqiqətdir!..

– Bəs kim? Kim bunu edəcək?

– Görəsən kimə belə bir vəzifəni etibar etmək olar?

– Ciddi və tərəfsiz... Doğru qərardır!

Allahlar fikrə getdilər. Baş Allah Zevs özü də düşüncələrə qərq olmuşdu. Bir xeyli beləcə sükut içində vaxt keçdi. Cavab isə yenə Zevsdən gəldi. Onun bənizi işıqlandı, gözləri güldü və Zevs üzünü Apollona tutdu:

– Apollon! Sən bir qədər əvvəl öz sevimlin Troya padşahı Priamın kiçik oğlu Parisdən danışırdın. Dedin ki, indi şahzadə olsa da ata evinə qayıdandan sonra yənə də əvvəlki işi ilə, qoyun otarmaqla məşğuldur.

– Bəli, ulu Zevs, Paris bu gun də çobanlıq edir.

– Gözəl!!! Mən qərarımı verdim. Bu mübahisəni Paris həll edəcək. Almaları üç ilahədən birinə – ən layiqli olana qoy Paris versin!

...Toy məclisi gecədən xeyli keçmiş, amma vaxtından əvvəl, beləcə narahat bir nigarançılıqla bitdi və al-

lahlar hamısı ürəklərində Eridanı söylə-söylə (çünki bu mübahisəni, bu nifaqı salanın məhz Erida olduğunu artıq onlar anlamışdılar), ürəklərində yarızarafatla, yarıciddiyyətlə Parisin halına acıyaraq yavaş-yavaş Olimpə doğru üz tütüb dağılımağa başladılar. Sonuncu qonağı yola salıb – bu isə Ares idi – kentavr Xiron ziyafət boyu allahların hüzurunda cıncır belə çıxarmadan utana-utana bir küncdə oturub unudulmuş Peley ilə Fetidaya üzünü tutub belə dedi:

– Siz bilirsiniz ki, mənim adıma müdrik Xiron deyirlər. Bu gecə burda baş verənlər sizin toyunuzdan sonra. Sonra nə cür gələcəksə, onun artıq məhzun çöhrəsini göstərdi. Stiks çayının qaralıq sularına and olsun ki, nə gələcəksə, nə cür gələcəksə, onun əsası bu gecə qoyuldu. Bunu sizə mən, qoca kentavr Xiron deyirəm.

**İlion qalasının ətrafında  
qoyun otaran Paris.  
Üç ilahənin  
vədi və Parisin seçimi.**

**T**royanın (Kiçik Asiyada yerləşən, indi isə izi-  
tozu belə qalmayan şəhər) altıncı padşahu  
qoca Priamın oğlu və Apollonun sevimlisi  
Paris uzun illərin ayrılığından sonra (tarixdən əvvəlki  
dövr üçün əgər ki, illəri sıralamaq mümkündürsə, bu  
isə mümkün deyill!) yenidən öz ailəsinə qovuşmuşdu.  
Hələ Paris körpə ikən onun Troyaya, guya ki, bədbəxt-  
lik gətirəcəyini söyləyənlər atası Priamı və anası Geku-  
bəni buna inandıra bilməmişdilər. O zaman Priam öz kör-  
pə övladını uca qaladan üzəuşağı tulladaraq bu şəkildə

öldürmək istəyir. Paris xoşbəxt bir təsadüf nəticəsində  
sağ qalır, onu çobanlar tapıb öz övladları kimi bəsləyir-  
lər. Priam uzun illər öz amansız hərəkətinin üzücü peş-  
mançılığını çəkir və, nəhayət, allahlılar bir gün onu se-  
vindirirlər. Paris artıq boya-başa çatmış yetkin bir gənc  
kimi Priam və anası tərəfindən tapılıb tanınır və şah ai-  
ləsinə qaytarılır. İndi o, artıq yaşa dolmuş Priamın şah-  
zadə Hektordan sonra ən böyük ümididir. Bəli, yalnız  
Hektordan sonra, əlbəttə ki, Hektordan sonra. Çünki  
həm Troya camaatı, həm saray əhli qəhrəman Hekto-  
run ağıllı və bacarıqlı, cəsur və güclü olmasına görə ona  
son dərəcə sədaqətlidir. Bunu Paris artıq yaxşı bilir. Pa-  
ris onu da yaxşı bilir ki, o, həmişə ikinci olacaq, o, yal-  
nız ikincidir. Moyralar – bu taleyazan ilahələr onun ta-  
leyinə yalnız ikinci olmaq yazıblar. Və bunu artıq heç  
vaxt, heç cür dəyişmək mümkün deyil. Hektor, həqiqə-  
tən, əsl qəhrəman və əsl dövlət başçısıdır. Parisə isə sa-  
raya döndükdən sonra ürəyindəki hislər heç cür rahat-  
lıq vermir, qulağına "sən, sən, yalnız sən Troyaya layiq  
başçı, layiq padşahsan" deyə ardi-arası kəsilməyən  
müdhış pıçıldılar gəlirdi.

Həmən gün səhər tezdən öz sevimli peşəsindən  
(qoyun otarmaqdan) heç cür əl çəkə bilməyən Paris  
İlion qalasından şah ailəsinə məxsus qoyun sürüsünü  
çıxarıb meşəliyə tərəf (oralar eyzən çəmənlik idi) otar-  
mağa apardı. Bir daşın üstündə oturub Paris dərin fik-  
rə daldı və qoyunlar onun dörd yanında dolaşib ahəs-  
tə-ahəstə otlamağa başladı. Bir qədər keçdi. Qəfildən  
Parisin oturduğu yerdən azca aralı (orada isə dəfnə

ağaclarının bitdiyi kiçik bir meşəlik var idi), meşəlikdən üç ucaboylu qadın çıxıb yavaş-yavaş düz Parisə tərəf irəliləməyə başladı.

Paris başını qaldırıb artıq ona yaxınlaşmaqda olan bu üç qadını diqqətlə süzdü, onları tarumağa çalışdı. Taniya bilmədi. Amma hansısa bir qüvvə onu ayağa qalxmağa məcbur elədi. Bu qadınlar ayaqlarını torpağa basıb yerimirdilər, onlar az qala torpağa heç toxunmurdular. Bu qadınlar bütün vücudları ilə ətrafa işıq saçır, öz gözəl yerişləri ilə səliqəsiz, pinti, hələ təzəcə bərqərar olmağa başlayan dünya ahənginin içindən çıxıb seçilirdilər. Bunu görən Paris anladı ki, qarşısındakı bu üç qadın adı qadınlar deyil, onlar ilahələrdir. Amma Paris gözlərinin qamaşacağından ehtiyat etdiyinə görə onların üzünə baxıb hər birini ayrı-ayrılıqda tanımağa cəhd eləmədi. Paris elə beləcə ayağa durmuş və başını aşağı əymiş şəkildə, itaət və qabiliyyətlə təzimdə əyilmiş qaməti ilə bu ilahələri qarşıladı. Belə bir duruş öz-özlüyündə ehtiramlı bir salama bərabər idi.

İlahələr Parisin iki addımlığında dayanıb durdular.

– Görürəm ki, sən Paris qarşısında duranların kim olduğunu və hardan gəldiyini artıq bilirən. – İlahələrdən biri onun bu cür müti duruşunu layiqincə qiymətləndirdi və ona müraciətlə belə dedi.

Paris yenə də başını qaldırmağa cəsarət etmədən son dərəcə yüksək təvazökarlıqla cavab verdi:

– Bəli, bilirəm, siz Olimpin sakinlərisiniz.

– Elədir. – İkinci ilahə təsdiq etdi. Onun səsi Parisə əsl fleytanın səsini xatırlatdı.

Qoyunlar otlaqda sakitcə bir halda dayanıb durmuş, ilahələr bura gəldikdən sonra tam bir hərəkətsizliyə düşər olmuşdular. Havada balaca bir meh də əsib eləməirdi, göy üzündən keçib gedən buludlar ayaq saxlayıb səbirsizliklə nəfəs dərəmək bu görüşünə nə ilə bitəcəyini maraqlandırdılar.

– Sən bilməlisən ki, biz yalnız bizə lazım olan zaman özümüzü siz bəni-insanlara göstəririk. Sən isə... sən bizə baxa bilərsən, – deyər birinci danışan ilahə lütfkarlıqla icazə verdi.

– Mən bunu bilirəm. Çox sağ olun. – Paris ehtiyatla cavab verdi, amma başını yenə yuxarı qaldırmadı.

Səsi ilə fleytanı xatırladan o biri ilahə daha səbirsiz idi. O tezliklə mətləbə keçmək istədi:

– Gəlin məsələni uzatmayaq. Nə üçün gəldiyimizi ona açıb deyək. Paris, biz sənənin yanına Zevsin göstərişinə əsasən gəlmişik.

Hələ də ilahələri diqqətlə gözdən keçirməyə cəsarət etməyən Paris damardakı qanın donduğunu hiss elədi. "Mən nə günahın yiyəsiyəm?" yaddaşını arayıb ələk-vələk etdi, çox düşündü, çox daşındı, amma ağılna dürüst bir şey gəlmədi.

– Sənənin günahın yoxdur... hələ yoxdur. Paris, nəhayət, başını qaldır və bizim hər birimizə ayrı-ayrılıqda nəzər sal. Diqqətli ol. – Bunu deyən ilahə Hera idi. – Mən Herayam.

Paris ehtiyatla başını qaldırdı və Heraya dərin bir təzim edəndən sonra digər iki ilahəni ədəblə, tək-tək nəzərdən keçirdi, onların nur saçan, möhtəşəm varlı-

ğından vəcdə gələrək ürəyində "əhsən" dedi. Dili isə:

– Siz çox lütfkarsınız, – sözlərini səsləndirdi.

– Almanı ona göstər. – Afina Heraya məsləhət verdi.  
– Nə etməli olduğunu anlat. Mən isə Afinayam. – İlk dəfə ağzını açan Afina Parisi çox böyük diqqətlə və ona elə gəldi ki, bir qədər də sərtliklə süzdü.

– Paris, gəl məni də tan. Mən də Afroditaym. – Səsi ilə fleytanı xatırladan ilahə Parisin üzünə ilıq bir təbəssüm göndərdi. Parisin yanaqları allandı.

Hera o biri ilahələrlə gözləşdi və qərara gəldi ki, Parisə məsələnin kökünü açib-ağartmaq vaxtı gəlib çatıb:

– Paris, mənə diqqətlə qulaq as. Qarşında üç ilahə vardır. Mən Herayam, bu Afinadır, bu isə Afroditadır. Bu almanı görürsən? – Heranın əlində qəflətən bir alma göründü. Paris həyatı boyu bu gözəllikdə alma görməmişdi.

– Bu almanı görürsən, deyilmi? – Hera sualını təkrar etdi.

– Almanın üstündəki yazını oxu! – Afina Parisə dedi.

– Ən gözələ çatacaq... – Afrodita orada yazılanı Parisin əvəzinə dilinə gətirdi.

Amma Paris Afroditanın dediyi ilə kifayətlənmədi, bu gözəl ilahəyə gizli bir heyranlıqla baxa-baxa almanı ona uzatmış Heradan baş əyrək böyük bir ehtiramla qəbul edib üstündəki yazını ucadan bir daha özü oxudu:

– Gözəllər gözəlinə çatacaq!

– Gördün? – Afroditanın gözləri yenə şıltaq bir təbəssüm içində süzülür.

Hera isə ciddiliyindən əl çəkmirdi:

– Paris, biz üç ilahənin mübahisəsinə sən son qoymalı və almanı bizlərdən birinə sən verməlisən.

– Kimi ən gözəl hesab edirsənsə, ona. – Hətta Afina da bu məqamda əsinə gizli bir istilik qatdı.

– Mən? Niyə mən? – Paris təccüblə soruşdu.

– Zəvs belə istədi. – Afina cavab verdi.

– Bəli, Zevsin iradəsi belədir. – Hera Afinanın dediyini təsdiq etdi.

– Mən... mən axı bilmirəm, sizlərdən hansınız daha gözəlsiniz?! Siz üçünüz də əsl gözəllik mücəssəməsisiniz. – Paris yenə də böyük bir ehtiram və ehtiyatla (əslində, hiyləgərliklə) ilahələrə belə dedi. Ürəyində isə acı-acı düşündü: "Birinə almanı verib özümə bir himayədar qazanacağam, o biri ikisi isə mənə ömürlük düşmən kəsiləcək". Paris niyyət etdi: "hiylə ilə də olsa, gərək bu münsif vəzifəsindən birtəhər boyun qaçırım. Qaçıra bilərəmsə Zevsə üç qoyun qurban kəsəcəyəm."

– Bəli, sən münsifsən. Və sən bundan boyun qaçıra bilməyəcəksən. Boşuna özünü yorma və boşuna Zevsə vədlər vermə. Bizi bura Zevsin özü göndərib. – Hera Parisin qəlbindən keçənləri dərhal duydu.

"Zevsin özümü? O zaman nə etməli?! Elə isə kimə, mən bu lənətəgəlmiş almanı kimə verim? Seçimimi nə cür edim ki, yenidən güclə qovuşduğum saraydan məni bir daha qovmasınlar?! Nə edim, necə edim?" – Heranın sözlərindən sonra əli-qolu sustalmış Parisin bey-

nindən sürətlə məhz bu fikirlər gəlib durna qatırı kimi keçdi.

– İstəsən, biz sənə kömək edə bilərik... – Hera yenə o biri ilahələrlə baxışaraq şirin bir dillə Parisin dadına çatmaq istədi.

– Necə? – Hələ də çaşqın Parisin səsi ümitsiz və ələcsiz idi.

– Sən özün seçim edə bilərsən, yoxsa?.. – bu dəfə Afina Parisə sual verdi.

Biçərə Paris yenidən diqqətlə ilahələri bir-bir süzüb nəzərdən keçirdi. "Mən bunların hansına verim almanı? Üçü də gözəllərin gözəlidir. Hərəsinin öz gözəlliyi, öz ləyaqəti... Hera... kimdə belə şahənə, nüfuzedici baxış var? Heç kimdə! Bəs Afina? boya bax, əndama bax... Əsl amazonkadır. Hələ bunun ağılı... Afroditə... ağzı, burnu, gözləri şəhət dolu, ehtiras dolu, ah... Mən nə edim, necə edim?.."

Bu düşüncələrdən sonra Paris qətiyyətlə ilahələrə belə cavab verdi:

– Yox, mən özüm seçim etməkdə çətinlik çəkirəm.

– O zaman... – Hera nəfəs dərib diqqətli gözlərini Parisin üzünə dikdi. – O zaman biz hər birimiz sənə ən qiymətli bir hədiyyə verməyə hazırıq. Onlardan birini qəbul et və almanı o hədiyyənin əvəzi kimi bizim birimizə ver!

Paris "sehirlili" hədiyyə sözünü eşidən kimi kefi kökəldi, gözləri qıyıldı, artıq tək-cə qulaqları ilə deyil, bütün tərifi çəkilməmiş vücudu ilə də ilahələri dinləməyə hazırlaşdı. "Buyurun..."

İlk sözə müdrik Afina başladı:

– Dinlə məni, Paris. Sən əgər almanı mənə vermiş olsan... – Afina danışığına xüsusi bir ehtişam verməyə çalışdı, – o zaman mən... mən səni dünyanın ən müdrik adamı edərdəm!

"Kentavr Xirondan daha mı müdrik?" Paris Afinaya hörmətlə baş əydi. Sonra sual dolu gözlərini Heranın üzünə dikdi, "Bəs sən?.."

– Əgər almanı mənə versən, – Hiyləgər Hera təmkinlə və ağır-ağır danışmağa başladı, – əgər ən gözəl ilahə kimi sən mənə seçmiş olsan, o zaman mən Hera səni bütün Asiyaya hökmran edərdəm.

"Yəni, Troyaya?!" Paris buna az qala inanmaq belə istəmədi, amma qəlbi yerindən oynadı, gözlərini endirib eyni hörmətlə Heraya da baş əydi, sonra aşağıdan yuxarı, yuxarıdan aşağı dərin bir heyranlıq və vəcdlə üçüncü ilahəni – gözəllik və sevgi ilahəsi Afroditəni süzməyə başladı.

Bütün vücudundan şəhət yağan Afroditə isə Parisə nazlıca-nazlıca belə dedi:

– Dinlə məni, Paris. Yaxşı dinlə məni və yaxşı düşün. Sən bizim aramızdan seçib ən gözələ çatacaq bu almanı mənə versən, mən səni... mən səni, bəli, mən səni dünyanın ən gözəl qadınına qovuşduraram.

"Ən gözəl qadın – yəni, gözəl Yelena! Elladada, elə bütün Asiyada ondan gözəl kim var ki?.."

İlahələr susdu. Bu zaman bütün ətraf da sükuta qərç oldu. Elə bil, tək-cə ilahələr deyil, bütün dünya Parisin qərarını gözləməyə başladı. Paris isə cavab ver-



yə heç də tələsmirdi, əlindəki bu qəşəng qızıl almanın o üzünü, bu üzünü işığa tutur, diqqətlə gözdən keçirir, qaşlarını çatıb çox ciddi bir halətdə nəyisə götür-qoy edir, düşünürdü. Nəhayət, Paris qərara gəldi. Səbirsizliklə ondan cavab gözləyən ilahələri bir də ayrıca-ayrıca gözdən keçirdi. "Nəhayət, nəhayət, arzuma yetişdim!" İllər uzununu yuxusuz gecələr keçirib bu barədə düşünməmişdimi?! İndi arzusunun gerçəkləşməsinə bir, birçə addım qalırdı. Sonuncu addım. "Əlbəttə, əlbəttə, sən! Sən!! Gözəllər gözəli, əlbəttə ki, sənsən!.." Paris ilahələrin birinin önünə keçib diz çökdü və dinməz-söyləməz baş əyib almanı ehtiramla ona uzatdı.

İlahənin gözləri güldü. Sevinci hədsiz, qüruru sonsuz oldu. O biri ilahələr işə içlərini çəkib "ah" ... zəhmli susdular, gözəl üzlərinin rəngi qapqara qaraldı.

– Mən səni sabah arayıb tapacağam! – Hera gözdən itmədən əvvəl sevinc və minnətdarlıqla Parisə bu sözləri dedi və o biri ilahələrə qururlu bir baxış atıb əlindəki almanı ucaya, lap ucaya – göylərə qaldırdı. Elə bil, onu əri Baş allah Zevsə göstərmək istəyirdi. Bəli, almanın sahibəsi Hera olmuşdu, Paris almanı, əlbəttə ki, Heraya vermişdi. Ancaq və ancaq Heraya! Asiya, deməli, Troya üzərində hökmranlıq! Bu artıq şirin, əlçatmaz xəyal yox, bir həqiqət idi və tarix boyu irəli sürülən bütün sonrakı, bütün başqa yozumlar mənasızdır.

Üç ilahə (biri məmnun, ikisi pərişan) Parisdən ayrılıb dəfnə meşəliyinə doğru yenə də ayaqları az qala yerə toxunmadan uzaqlaşa-uzaqlaşə elə havadaca əriyib başladılar bir-bir yox olmağa. Parisin qəlbi yaxın haki-

miyyətin şirin dadını elə o andaca hiss edib həyəcanla vurdu.

Qoyun sürüsü yenidən hərəkətə gəldi, quzular mələşdi və itələşə-itələşə Parisin dörd bir yanını almağa başladılar. Buludlar göy üzündə yenə də öz yollarına davam etdilər.

Sabah! Sabah Hera Parisi hökmən axtarıb tapacaqdı. Sabah qoca Priam qayıqçı Xaronun qayığına minib Stiks çayını keçəcək, çayın ortasına çatarkən bütün yadlaşını itirəcək, dünyada baş vermiş nə vardısı, onun taleyini həyatı boyu müşayiət etmiş nə vardısı, hər şeyi unudacaq və ölüm allahı Aidin səltənətinə qədəm qoyacaqdı. Qəhrəman Hektor vaxtilə Prometeyin zəncirə çəkildiyi Qaf dağına qaçıb canını ölümdən zorla qurtaracaqdı, Paris isə öz arzusuna – Troyaya hökmran olmaq arzusuna, nəhayət ki, çatacaqdı.

**Patriarxın danışıdığı  
Molla Güləlinin  
hekayəti burada bitir.  
Yenə dəniz kənarı,  
yenə həməən yer.**

**P**atriarx son sözlərini söyləyib susdu və dərin-dən nəfəs aldı "eh...". Səsindən hiss olunurdu ki, bir qədər heysizləyib. Təkcə yekə və tük-lü qulaqları ilə deyil, az qala bütün vücudu ilə onu din-ləyəən və maraqdan cıncırını çıxarmağa belə ehtiyat edən F.Q.-nin üzünə yorğun bir uşaq səmimiyyətilə ba-xaraq soruşdu:

– Deyə bildim?..

Danuşib-danuşib yorulmuş Patriarx söhbətini qurtaran zaman dənizdən yavaş-yavaş əsməyə başlamış meh artıq əməlli-başlı küləyə (balaca xəzriyə) dönmüşdü. Dənizin ortasında bir-birinin dalınca ağaran və bir-biri-nin belinə minən dalğaların sayı xeyli artmışdı. Xəzri özü ilə sərinclik gətirirdi. Bu şəhərdə yayın əvvəli heç belə istilər görünməmişdi, camaat çox əziyyət çəkirdi. İndi birdən-birə, xəbərsiz-ətərsiz xəzrinin az qala heç nədən qalxması və ağ dalğaların belində üzü şəhərə tə-rəf qalib bir ədayla üzməsi heç olmasa qısa (bəlkə də uzun) müddətə adamlara sərinclik vəd edirdi. Patriarx üzünü məmnuniyyətlə küləyə tutub sərincliyi bütün üz qırışları, bütün vücudu ilə (saçları az qala rəqs edirdi) qəbul etməyə hazırlaşdı. "Borey, Borey, bu sənmişən?". Onun heysizliyi xəzrinin ilk həmləsi ilə uçub harasa getdi. F.Q.-yə elə gəldi ki, bayaqkı söhbətini ayrı-ayrı sözləri də əvvəlcə meha, sonra küləyə qarışdı, itdi, çün-ki külək burada səslənən bəzi sözləri Patriarxın ağzın-dan alıb harasa aparırdı, gizlədirdi, üstünü bərk-bərk örtürdü. F.Q. onları bəzən eşitmirdi, bəzən isə başa düşmürdü – sözlərin yarısı havada əriyib gedirdi.

– Əgər sən paralel dünyalara inanırsansa, – külək-dən saçını əli ilə tuta-tuta Patriarx F.Q.-ni sarsıdan əv-əlki sualına döndü, – o zaman demək ki, bu hekayət sənə çox şeyi aydınlatdı. Mülətəf olursan?! Bax, alma... bütün insanlığın sonrakı inkişaf dövründə, bütün mə-dəniyyət, ədəbiyyat dərsliklərində, ensiklopediyaların-da Paris bu almamı kimə verir? Ay sağ ol, Afroditaya – gözəllik ilahəsinə. O bəs nə edir? Parisə verdiyi vədi ye-

məskən salmışdı. Amma Bəhram kişi üzünə sərtlik verdi, elə bil, F.Q.-ni də sərt olmağa çağırmaq istəyirdi, istəməirdi ki, o, uşaq kimi qəlbi nəzilsin, ərisin, "ah-vay" ruhuna hakim olsun... "Bacaracağammı?!"

İti baxışlarını nələc Bəhram kişi diqqətlə mizin üstündəki çay stəkanına zilləyib eləcə durmuşdu, elə bil, stəkanı baxış ilə itələyib-itələyib yerindən tərpətmək istəyirdi. Beynindən daha nələr gəlib keçirdi, onu Allah bilirdi, gözünün bir ucu isə yenə də F.Q.-də idi. "Təəsüf, təəsüf!...Bu oğlan özünü həlak edəcək. Kaş ki etməsəydi... Həyıfıdı. Bəlkə açım olub-olmayarı buna danışım? Ürək-dirək verim?! Yox. Zalım, zalım, zalım ruh... Gör bir necə ələmi qatdı bir-birinə."

Bəhram kişi Mağaranın ruhu ilə ilk və hələlik son söhbətini, gizli "sövdələşmələrini" bir daha xatırladı. "Yazıya əl vurmaq olmaz! Əl vuran öləcək!" – O məşum fısıltı, elə bil, yenə gəlib beyninə girdi. "Bunu aldatmaq olmazmı?! Görən nə etsək, bu bizi rahat buraxar?! Xeyir! Olmaz! Bu bir yuyumuru, tərs ruhdur, heç vədə! F.Q. isə... – F.Q.-yə baxdı, – ondan da tərsdir!"

Bu gecənin saysız-hesabsız ulduzları göy üzündə yavaş-yavaş işıqlandı, elə bil, kim isə onları nəfəs verib bircə-bircə yandırdı. F.Q.-nin heç cür baxıb-baxıb doymadığı tanış, doğma bir mənzərə yenə gözü önündə canlandı. Ulduzlar gəlib öz yerini tutdumu, artıq uzaq üfüqdəki hadisələr, yaxın budaqdakı yarpaqların qorxulu pıçiltısı, Bəhram kişinin gözünün dibindəki sirli (amma işıqlı!) vahimə – heç nə, vallahı və billahi, heç nə artıq F.Q.-nin vecinə deyildi. Elə bil, uşağa oyuncaq

vermişdilər, başını aldadıb ovudurdular. Uşaq – F.Q., oyuncaq isə – ulduzlar idi. Bir anlıq da olsa, F.Q. içində çəkdiyi o məşəqqəti, o əzabı unutmuş oldu:

– Bəhram dayı, sən bu ulduzlardakı həyata inanırsan axı, özün demişdin. Amma əgər bu belədirsə, əgər bu ulduzların hər birində həyat varsa, deməli, biz hər birimiz eyni zamanda həm də ordayıq?! Ulduzlar sonsuz saydadılar, sayı-hesabı yoxdu axı onların... biz onların hər birindəyik?!

– Sonsuz olmağına sonsuzdular, saysızdılar.

– Bəs bu saysız dünyalar necə dolur, nəylə dolur?

– Hə, qəliz soruşdun. – Bəhram kişi qaşlarını düyünlədisə də, amma yenə təmkinini pozmadı, əli ilə yuxarıda öz tapdığı bir ulduza işarə elədi. – Bizim ayrı-ayrı anımızla dolur, balası. Bax, bəlkə də bir an sonra biz burda yox, bax onu, yaxındadı, görürsən, yanıb-sönür, elə bil, göz vurur, o ulduzda peyda olacağıq?! Mən belə düşünürəm. Bir an orda olub, sonra o ulduzu da tərk edəcəyik?! Sonra bir başqası, bir başqası... Qəlbimiz gəzir kainatı, qəlbimiz...

– Mən isə başqa cür düşünürəm. – F.Q. düşüncəli-düşüncəli, gözünü Bəhram kişinin əlini uzadıb nişan verdiyi ulduzdan çəkmədən dilləndi. – Yox, elə bilmə, sən söylədiklərinə də nəşə bir həqiqət var. Qəlbimizin gəzintisi də... hm, pis deyil. Amma ən böyük həqiqət mənə odur ki, əgər paralel dünyalar vardısı (sən də bununla razısan), o zaman onlar sonsuz saydadılar və bu sonsuz dünyaları nəyləsə (sən deyirsən, qəlbimizlə, mən isə deyirəm, cismani nəyləsə) doldurmaq lazım-

dır. Bu, doğrudur. Buracan səninlə razıyam. Amma... mən bir az başqa cür düşünmək istəyirəm.

Bəhram kişi "soyuq oldu", skamyanın üstünə atdığı dəri kürkünü əyninə geyindi, F.Q.-yə razılıqla (açıq bir təqdirlə) baxdı; o, isti, qırmızı xətlı cemperini bu dəfə Bəhram kişininin təkidi olmadan geymişdi. Baxdı və gözü ilə cemperə işarə edərək:

– Düz eləmişən. – dedi.

– Soyuq oldu? – F.Q. soruşdu.

– Bir azdan əməlli-başlı üşüyəcəyik. – Bəhram kişi mövzuya qayıtdı. – Özünə zülm eləmə, balası... (nəyə işarə etdiyi aydın idi) nədi axı səni belə üzən, qəm dəryasına batıran?! Fikrini dağıt, bayaq nə deyirdin, hələ bir başa sal məni görüm, sən özün nə deyirsən, necə izah edirsən bütün bunları, bu... dünyaları? Maraqlı şeylər danışırsan.

– Eh... ondan keçib. – F.Q.-nin səsi məyus gəldi. Yazının çiçəkləri təhər-tövlərini dəyişib qaratıqən kolu kimi gözünün önündə bitmədimi, bitdi. – Məncə, Bəhram dayı... bax, bu stəkanı görürsən? – F.Q. beynini deşən "yazı" mövzusunun qaçmaq istədi, gözü ilə oraburanı nəzərdən keçirəndən sonra birdən əlini atıb Bəhram kişininin bayaqdan diqqətlə göz qoyduğu balaca çay stəkanını mizin üstündən götürdü. – Görürsən bunu? O biri dünyaların hansısa birində bu stolun (mizin) üstündə bu stəkan yoxdur. Vəssəlam. Beləcə sonsuza qədər. Kiçik, yaxud böyük fərqlərlə. Bu dünyaları, əgər sonsuzdularsa, sən düz deyirsən, nə iləsə doldurmaq lazımdır. Olsun: qəlblə. Mənsə deyirəm: birində stəkan

var, o birində yoxdur. Başqa birisində iki yox, üç stəkan var. Deyə bildim? – F.Q. yenə də Patriarxı xatırladı, zorla da olsa, dodağı qaçdı.

Bəhram kişi diqqətlə ona qulaq asırdı:

– Səni anladım, balası. Deyə bildin. Amma, diqqət elə, əgər belədirsən, o zaman biz sənənlə o ulduzların birində bu saat oturmaşuq ordakı Qarağacın altında və sən mənə deyirsən: o biri ulduzda (yəni artıq bizimkində) bu stəkan bu mizin üstündə deyil. – Bəhram kişi boylandı, – odu bax, samovarı yanındadı.

– Əslində, belə deyirəm: bir başqa dünyada, Qarağacın altındakı stolun üstündə belə bir ("amma hardan bilirəm – necə?") stəkan var. Ya da yox, belə yox, hər hansı stəkan var. Razısən mənimlə?..

– Niyə, niyə də yox? Bax, mən əlimi qaldırıram... – Bəhram kişi əlini qaldırdı.

– O biri, başqa dünyada əlini qaldırmırsan, əlini yana uzadırsan, bir başqasında isə aşağı salırsan, tamam başqa birində əlini yox, ayağınla... nə isə edirsən.

– Hə, doğrudan da. – Bəhram kişi biixtiyar ayaqlarını mizin altında uzatdı və bir anlıq fikrə getdi. – Onda belə çıxır ki... – Bəhram kişi hərçənd düşündüyünü dilinə gətirmək istəmədi, amma artıq gec idi (ox yaydan çıxmışdı), sözlünə başlamışdı, F.Q. də artıq böyük bir maraqla onun nə deyəcəyini gözləyirdi. – Onda belə çıxır ki, sən bir başqa dünyada bu Çiçəkli yazını artıq oxumusan. – Bəhram kişi ehtiyatla F.Q.-nin üzünə baxdı. "Qorxulu yerlərə qədəm qoyuram".

– Ay sağ ol. Düzdü. Oxumuşam. – Onun gözlədiyiyi-

nin əksinə, F.Q.-nin sevincdən gözləri güldü, hətta ürəyindən zarafat belə eləmək keçdi. – İndi o qalır ki, Nəsrəddin Tusi, ya da Qaliley gəlib bizə göstərelər ki, bu hadisə hansı ulduzda baş verib, biz də o ulduzla kontakta girək, ordan bizə bir başqa F.Q. pıçıldasın bu sirri. Yox, pıçıldamasın, qışqırsın. Qışqırsa bəlkə eşidərik. Bunlar ki, belə yaxına gəlib durublar, ordakı F.Q. yaxşı qışqırsa hökmən eşidərik.- F.Q.-nin son sözləri Bəhram kişiyyə elə gəldi ki, acı bir kədərlə səsləndi, – heç olmasa bircə kəlmə – açar sözü qışqırdı...

Bir qıraq adam bunların Qarağac altındakı danışığına qulaq assa idi, Bəhram kişinin bu mövzularda fikir yürütməsi, F.Q.-nin onunla bu cür ciddi (çox ciddi!) söhbət eləməsi qəribəsinə gəlməzdimi, qəribəsinə gələrdi. Amma, əslində, bu cür söhbətləri onlar tez-tez edirdilər. Hər biri öz duyğularını, düşüncələrini çərçivələmədən o birisi ilə bölüşməkdən daxili bir zövq alırdı. Təxminən, kəndə gəlməsindən bir həftə sonra F.Q. elə bu Qarağacın altında indiki yerində oturmuşdu, yəni axşam yavaş-yavaş, yelləncəklə düşürdü üzünü aşağı, və bu zaman elə birdən-birə "nə mənə, nə sənə" F.Q. tənbellikdən (heç hənanın yeri idi, deyildi) başını çəndərib ona çay süzən Bəhram kişidən soruşmuşdu:

– Bəhram dayı, sən paralel dünyalara inanırsan?

F.Q. kəndə gələndən  
bir həftə sonra.  
Bəhram kişinin həyəti.  
Qarağacın  
altı. Axşamçağı.

...**B**əhram kişi əlində iş görürdü – stəkanları seyində suya çəkirdi, əlindəki son stəkanı bərk-bərk dəsmal ilə silib mizin üstünə qoydu, samovarın dudkeşini götürdü və başına taxdı, çünki samovarın ağızından qırmızı alov dilləri artıq görünməyə başlamışdı, sonra əllərini dəsmal ilə silə-silə aşkar bir təəccüblə F.Q.-yə sarı çöndü, baxışları ciddiləşdi:

– Nə cür dedin? Hansı dünyalara?

– Paralel!... Yəni, sonsuz, çoxdu, ağla gəlməyən dərəcədə bitib-tükənməz... Ulduzları var ha, o qədər sonsuz... Paralel, yəni bizim dünyamıza oxşar. Həm oxşar, həm də oxşar olmayan... Sən belə dünyaların varlığına inanırsan? Ya bəlkə elə bilirsen ki, bütün kainatda, – F.Q. gizli bir istehza ilə əlini göyə uzadıb qövsi-qüzeh cızdı, – bizim dünyamız təkdi?

Ürəyinə gəlib nə girdisə F.Q.-nin birdən hövsələsi daraldı, "bu nə sualdı hələ verdim mən bu kişiye? Bunun ömründə əvvəldən-axıradək oxuduğu kitab olubsa-olubsa (əlifbadan başqa) o da "Ovod" olub. Hər gecə vərəqləyir. Ayıb oldu. Elə çıxdı ki, mən özümü göstəriməm". Eşitdiyi cavab isə F.Q.-ni əməlli-başlı şaşırtdı:

– Bəli, mən inanıram. – Bəhram kişi F.Q.-nin "görkəmcə" uzun-uzadı, amma mahiyyətə tək sualına qısa və aydın cavab verdi.

– O dünyanı demirəm ha! – Cözləri alısan F.Q. yə əvvəlcə elə gəldi ki, "paralel" deyəndə Bəhram kişi saysız-hesabsız cəhənnamları, cənnətləri nəzərdə tutub ona cavab verir.

– Yox, elə mən də o dünyanı nəzərdə tutmadım. O dünyanın öz yeri var. Bəlkə elə o sən deyən... – Bəhram kişi duruxub lazım olan sözü axtardı.

– paralel...

– Hə, paralel, sonsuz dünyaların hər birinin ayrıca özünün "o dünyası" var?!

Təəccüblənmək növbəsi indi F.Q.-nin idi: "Patriarxın yeri məlum". F.Q. oturduğu yerdəcə daxilən özünü yığışdırdı, bayaq yayxarıb oturmuşdu, indi daha oturuşuna, təhər-tövrünə fikir verdi. Bivecliyi uçub getdi, havada əridi. Onların ilk ciddi söhbəti ulduzların belə yaxın olmasının, heç şübhəsiz, açıq-aşkar təsiri ilə məhz bu cür başladı.

**Həmən söhbətdən  
24 gün sonra.  
Yenə o yerdə.  
Yarımcıq söhbətin  
davamı.**

**B**əhram kişinin dodağı qaçdı, düzdür, onun ağ saqqal bürümüş çöhrəsində bu təbəssüm dəqiq cizgilərlə, aydın bir şəkildə ifadə olunmadı, adətən, üzündəki, dodağındakı təbəssümü Bəhram kişinin çal saqqalı bacardığı qədər gizlədirdi, amma F.Q. ona da inanırdı ki, əgər adamın ürəyi düzdüsə, ürəyində təbəssüm varsa, o zaman o təbəssüm onun üzünə, dodaqlarına, gözünə qona bilir, onu heç nə ilə gizlətmək olmaz, yox, əgər qəlbində-könlündə

təbəssüm yoxdusa, deməli, təbəssüm yerli-dibli yoxdur, onu heç üzdə-gözdə də axtarma, tapammasan, sən "gördüyün" o deyil, sən başqa bir şey görmüsən. F.Q. Bəhrəm kişinin qəlbindəki təbəssümü məhz hiss edirdi, duyurdu, onunçün də bu hərtərəfdən ağarmış uzun illərin yadigarı saqqal nəyi gizlədir, nəyi gizlətmir – onunçün vacib deyildi.

... Bəhrəm kişi gültümsəyən kimi oldu:

– Ulduzlarla işin yoxdu, axşamçağı düşər-düşməzi olar, yuxunu qarışdırarsan. Bəlkə hələ onlardan hansısa özü yox olub, işığı yol gəlməkdədi?!

– Bəhrəm dayı!..

– Nədi?

– Bəhrəm dayı, vallah, deyirəm, sən şəhərdə yaşayırdın, ali təhsil alsayırdın, çoxdan professor olmuşdun. – F.Q., həqiqətən, ciddi idi.

– Qoy mən də bir lovğalanım, nolar? – Bəhrəm kişi yerində "dingildədi". Bu dəfə ört-basdır eləməyə saqqal üçün elə bir zəhmət olmadı, Bəhrəm kişinin dodağına qonan təbəssüm çox xəfif təbəssüm idi, onu gizlətməyə ehtiyac belə yox idi:

– Mən həyat professoruyam, balası, bəli, həyat professoru. "Atam, atam sağ olaydı, eşidəydi məni. Yəqin, döyərdi". Başını silkələdi, atasının qəzəbli surətini gözü qabağından silib atmağa çalışdı. – "Qələt elədim, qələt elədim". Bunlar heç, balası. Sən hələ bir özündən danışıq görüm. Sən nə vaxt professor olursan? "Mənə baxırsanmı? Yelbeyin, əsl yelbeyin..."

– Mən? – Köhnə (təzə?) yarası təzələnən F.Q. yenə ürəyində özünə acıya-acıya, üzündə həmişəki narazı ifadə başını yellədi. – Hələ bir bu yazı ilə görək neynirik?! Bacara bilirik?! Çətin məsələdi... Professor olmağıma isə mənim xeyli var. Belə getsə, heç vadə.

– Niyə? Yazını oxumalısan, sonra? Yazı bəyəm imtahanı?

– Həm elədi, həm də elə deyil. Bunlar qəliz işlərdi. Mənim dərdim birdi, ikidi? Qoyurlar ki, yazı ilə ciddi məşğul olum, ay Bəhrəm dayı? Qoyurlar.

– O nə sözdü? Kim qoymur, balası? Məni deyirsən-sə... – Bəhrəm kişi qaraldı.

– Yox, yox, səni niyə? – F.Q. az qala pərt olan Bəhrəm kişinin sözünü tələsik kəsdi. – Yox e... Sən niyə özünə götürürsən?! Beynimin içini deyirəm. Dünən zəng eləməyə getmişdim, şəhərə. Mənim axı bir... belə deyək... nişanlım kimi birisi varımdı...

– Eləmi? – İlk dəfə bu xəbəri eşidən Bəhrəm kişi başını razılıqla tərpətdi. "Aydındı"...

– Elə. Elə. Amma bu adam mənə gün verir, işiq vermir. Canıma düşmənlə kəşilib, Bəhrəm dayı, düşmənlər...

Bəhrəm kişi nə illah elədi, deyiləni anlamadı, təəcüblə:

– Bah!.. Bəs bu niyə belə eləyir?! Nə istəyir ki?.. – soruşdu.

– Bilmirəm. Bilsəydim, nə istəyir, dərdim nəydi... Kəndə getmə, ora getmə, bura getmə. Elə oturucaqsan gözümün qabağında. Bir söz: getmə gözümdən, gedərəm özümdən...

– Bunun nəyi pisdı? Sevir səni bu adam, balası... –  
Bəhrəm kişi dərindən, köks dolusu nəfəs alıb F.Q.-yə  
məhrəm adamlar kimi baxdı.

F.Q. isə, elə bil, məhz bu sözü ("sevir") gözləyirdi,  
elə bil, zindeyi-zəhləsi getdiyi bir şeyi göstərdilər ona.  
Partlamadımı, partladı:

– Belə sevmək olar?! "Sevir..." Adam kimi sevmək ol-  
mur bəyəm bu dünyada?! Həyatını götürüb bükürlər göy  
əskiya, gününü qara edirlər, adırı da çoyurlar: "sevgi".  
Başqa şey yox, elə ancaq məni düşün, mənimlə qal, mən-  
dən muğayat ol... Budu sevmək?! Belə sevmək olar, Bəh-  
rəm dayı? Sevgi bəyəm bu cür olur? Camaat sevmir bə-  
yəm? Camaat da sevir. Bu məni sevirmiş... Yox bir. Vallah,  
mənə lazım deyil. Billah, lazım deyil. Qanımı sorur, qanı-  
mı, Bəhrəm dayı. Bu yazını, sən bilən, niyə oxumağım be-  
lə uzandı? O yazı mənimçün heç nədi. "Yalansa..." İnan-  
mırsan? Beynimin içində ancaq onun səsidə, hər dəqiqə  
onunla dava-dalaşdayam. Girir gic-gic sözləri beynimə,  
çıxır ki?! Fikrimi-zikrimi bir yerə yığa bilmirəm... Gör bir  
bura gəlməyimdən nə qədər vaxt keçib. Bir ay... bir ay!..

– Bir başqa dildə (bir başqa dünyada) "beynimin  
içində" yox, "qəlbimin, könlümün içində" deyərdin. Sən  
də onu sevirsən, balası. – Bəhrəm kişi F.Q.-ni hələ də  
doğma baxışla, amma ilk dəfə görürmüş kimi gizli, ye-  
ni bir maraqla süzdü.

– Vallah və billah, mənə bu cür sevgi lazım deyil.  
Bilirsən, – F.Q.-nin səsi birdən-birə yadlaşdı, – bunun  
öyrədəni var, bunun bir ifritə anası var... Sən onu tanı-  
mırsan. Hamısını o ana edir.

– Nə edir bu ifritə ana? – "Eh, cavan ki, cavan. Bu-  
nun dərdinə bax, sərinə bax..." Başını yelləyən Bəhrəm  
kişi sualı verməyinə verdi, amma belə bir sual verməsi-  
nə özü də elə o andaca peşiman oldu, "birdən elə bilər,  
mən bunun ürəyinə girirəm, burnumu soxuram bunun  
... ailə işlərinə?! Yaxşı olmadı".

– Nə edəcəkdə ki?! – F.Q. görürdü ki, Bəhrəm kişi  
onunla razı deyil, ona görə daha çox qızısqırdı, Bəhrəm  
kişinin bu sualını həsrətlə gözləməyirdimi, gözləyirdi,  
ürəyi elə bir "haya" bənd imiş, bu ürək taybatay qapılar  
kimi açılmadı, özü də necə açıldı. F.Q. alovlu-alovlu  
təkrar etdi, – daha nə edəcəkdə ki?! Hər sözünü o öyrə-  
dir. "Qoy gözünün qabağından bir addım da aralanma-  
sın, nə bilim, diqqəti daim səndə olsun. Belə olmazsa, at  
onu getsin işinin dalınca, sənə beləsi lazım deyil. Lüt  
kandidatdı..." Bu sözləri deyir ona, bilirəm. Belə insan-  
lıq olar?!

– İndi bu kəmhövsələlik elir. Anadı, ürəyi yanır.  
Yanmasın?

– Eh, eh... Dünən hələ bir gör telefonda mənə nə de-  
yir?! Deyir, bu, yəni, Afaq, adı Afaqdı, ora gəlmək istəyir,  
yəni, bura, kəndə. Mən gələndə ona dedim, gedək. Bax,  
Bəhrəm dayı, bu ana qoymadı. İndi isə deyir, get, yoxla,  
gör nə işlə məşğuldu?! Gözündən uzağa qoyma! Bilirəm  
ki, qızısqındır. Qızısqındırmaqda tayı-bərabəri yoxdu.

– Anadı...

– Sabah gərək gedim bir də zəng edim, görüm, bu  
nə vaxt gəlir?! Niyə gəlir? Noldu birdən-birə? Səhər gə-  
lib axşam getsəydilər bari... – F.Q., oturduğu yerdən



qalxıb fikirli-fikirli "Balaca"nın yanında irəli-geri var-gəl etməyə başladı.

– Niyə, ay balası, nişanlı deyil? İstəyirsən burda qalsın, istəyirsən aparaq Mübarizgilə. Ora rahatlıqdı. Heç bir şey düşünmə.

– Yox, yox, sən nə danışırsan?! Mənim ona sərf edəsi vaxtım var? "Bütün həyatımı onsuz da alıb əlimdən, alıb..." O burda qalsa, getdi yazı birdəfəlik öz işinə, mağara da dəlyə. Gündə deyəcək, ora gedək, bura gedək. O meşəni ələk-vələk ələyək, bu qayaya dırmaşaq. Getmə gözümdən, gedərəm özümdən...

Bəhrəm kişini içəridən niskilli bir həsrət yandırdı. "Allah, Allah mən bir də dönüb cavan olaydım..." F.Q.-yə az qala qibtə ilə baxdı: "Ay-hay, elə bu??".

F.Q. "bu da məni başa düşmədi" təzədən yerinə oturdu, narahatlığı isə keçmirdi. Barmaqları ilə mizin üstünü hirsli-hirsli taqıldatdı, guya ki, çox sevdiiyi "Bakı, gözəl şəhər, mehriban diyar!..." mahnısının ritmini tuturdu. F.Q. Bəhrəm kişini sanki unutmuşdu, bir anlıq təsəvvürünə gətirdi ki, Afaq gəlib kənddə qalıb, yenə dəli kimi oldu. "Bununla qurtarmaq lazımdır, ha deyirəm, ha qurtarmaq istəyirəm, ana ifritə, elə bil, duyuq düşüb tez dalımca göndərir. Get, görüş, birdən soyuyar səndən, evlənməz. Bunların fikri-zikri evlənməkdi, evlənmək!" ("Bakı, gözəl şəhər..." yarımçıq və güclü bir taqılıtyla yarıda qaldı).

– Bəs nə zaman evlənəcəksiniz? Evlənsəz, bəlkə bu söz-söhbət də kəsilər, yox? – Bəhrəm kişi ciddiyətlə soruşdu.

– Qanımı sorur bu mənim, qanımı. Mən buna evlənsəm iki aydan sonra məni infarkt vurur. "Eh, bu da evlənməkdən başladı".

– Vay, vay, vay. Elə demə, o nə sözdü gətirirsən ağzına?! Elə demə bir də...

İkisi də susdu. Biri (F.Q.) düşündü ki, mənə nə olub, mən niyə öz problemlərimi yükləyirəm bu gözəl (nurani) insanın çiynlərinə, yazıq deyil? Axı ürəyinə sala bilər. O biri (Bəhrəm kişi) isə belə düşündü: "Cavandı, tərsdi, məhəbbətin yüz sifəti var. Ona rast gələnlər bu yüz birinci sifətindən isə bunun xəbəri yoxdu. Ürəyinə salıb, dərd eləməsin bəri, hayıfıdın..."

– Yox, səhər bir də gedim. Gedim zəng edim, görürəm, ana-bala bunlar daha nə qurğu qurublar?! – F.Q. qəti qərara gəldi ki, səhər səhər gedib Radio meydanındakı poçtxanadan Bakıya telefon eləsin və çox kəskin bir şəkildə Afaqın bura gəlişini əngəlləsin. Bu qərara gələndən sonra narahatlığı quş kimi uçub getdi. O, özünü, öz məsələlərini düşünməyə başladı. "Çiçəkli yazı" yenə alınmaz qala kimi qarşıda durdu. Amma bu dəfə qalanın qapısı üstünə bir trasparant vurmuşdular: "Gəl, gəl, F.Q., gəl bizi oxu. Xoş gəldin. Səbr və Mətanət! Səbr və Mətanət!" Elə bunu oxuya bilmişdi ki... Yox, bir də yox! Belə getsə dəli olmaq olar. Əl çəkmir ki, çəkmir. Yenə Afaq! Yenə o! Elə bil, yanında durmuşdu, F.Q. də ona "pişiyim-pişiyim" edirdi. "İşim, gücüm... Mənim sənnən məşğul olmağa vaxtım var?! Gələnlər kimi bura, baş ağrıların axı başla-yaq. Buralar artıq isti deyil. Gündə demək olar ki,

yağış yağır. Sən də ki... əzizim, yağışı sevmirsən. Bax, havalər da xeyli sərinləyib. Qərər, indi bura sənlük istirahət yeri deyil. Bir başqa vaxt, Allah qoysa, gəllik. Deyərəm, nəhayət, nəhayət evlənmişik, elə burada, Bəhrəm kişinin evində qallıq. Sənin xoşuna gələcək, çox yaxşı adamdı. İndi isə... özünə yaxşı bax, xəstələnmə, axır vaxtlar nədisə tez-tez rahatsız olursan, sən Allahın, olma, niyə axı gah başın ağrıyır, gah ürəyin bulanır... Olmaz, olmaz belə. (Bu yerdə "pişiyim-pişiyim" qurtardı). Bircə bundan qurtula bilsəydim, ay Allah, bircə bununla üzülüşə bilsəydim!.."

Bir gün sonra.  
Yenə Bəhrəm kişinin  
həyəti. Yenə Qarağacın  
altı. Axşam.

**Y**ağış bir az əvvəl kəsdi. Amma birdəfəlik xudahafizləşmədi, elə bil, zəifləyib "hələlik" dedi, nəfəs dərdi, çox güman, bir azdan artıq əməlli-başlı vedrədən tökəcəkdə. Ulduzlardan, aydındır ki, xəbər-ətər yoxdu. F.Q.-nin diqqətini bir çiçək topasına (bu çiçək topası Qarağacın altında deyildi, üç-dörd metrə aralıda, çəpərin düz yanında idi) ardı-arası kəsilməz hücumlar həyata keçirən bir dəstə arı çəkdi. Patriarxla dəniz kənarındakı (bulvardakı) söhbət zamanı dənizin çirkli sularında nə isə axtaran qağayıları xatırladı.

trladı. Eynən bu vızıldaşa-vızıldaşa dövrə vuran anılar kimi onlar da orda qışqırırdılar. "Burda bəzək, orda təzək..." Qağayılar yadına düşəndə qəfildən ürəyi sıxıldı (Bakı, gözəl şəhər?..). Elə bil, heydən düşdü (Bakı, gözəl şəhər!) Bu anlaşılmaz süstlüyünə səbəb nədir – bunu özü üçün heç cür aydınlaşdırma bilmirdi. Neyləsin, indi durub özünü nəylə məşğul eləsin?! (Yazı hesabdan deyildi, yazı onsuz da vardı, o, "halal arvad" idi). Yağış kəscək F.Q. evin içində sakit oturmağa hövsələsi gəlmədi, elə bil, havası çatmadı, təzədən həyəətə çıxdı. Əli ilə yoxladı – "yağmır". Havanı köks dolusu ciyərlərinə çəkdi, nəfəsi öz-özünə yavaş-yavaş sürətləndi.

Naxırın qayıdan vaxtı idi, uzaqdan mal-qara səsi gəldi. Qoyunların mələşməsi, inəklərin böyürtüsü, səsküyü uzaqdan-uzağa F.Q.-nin beynini bir balaca sakitləşdirdi və o çalışdı ki, qayda-qanunla, nizamla sabah səhərki telefon söhbətini bir daha öz-özlüyündə (beynində) götür-qoy eləsin. Fikrini bir yerə yığmağa çalışdı, alınmadı. Alınmayacaqdı da, çünki beyninin bir hürr guşəsi vardı, o guşədə isə güclü nəzarət pərdəsi vardı, ora girmək ciddi nəzarət altındaydı, o özü indi həməən hürr guşəsinin içində gizlənmişdi. Bəli, bu gün səhər aldığı xəbər həqiqətən ağır xəbər idi, dözülməz idi, bu xəbər adamı uzun müddətə yıxa bilərdi, nəfəsini kəsə bilərdi. Amma ona o hürr guşəsindən qəribə impulslar gəlirdi, "hər şey yaxşı olacaq, hər şey yaxşı olacaq. Əlbəttə, Allah özü bilən məsləhətədi, bəlkə də elə belə lazımdır?!" Bu qoruyucu impulsları dinlədikcə (dərək etdikcə) həm ürəyi sakitləşirdi, həm də bu sakit-

ləşən ürəyinə görə həyatında ilk dəfə idi ki, özü özündən iyərənirdi. İyərənirdi ona görə ki, bu cür düşünə bilər. Bu cür biganə ola bilər, bu cür... Ağlasığan idimi, ağlasığan deyildi.

...Telefon zənginə Afaqın anası cavab verdi. Səsi çox üzgün idi.

– Yaxşı oldu ki, zəng etdin. Çox yaxşı oldu.

– Afaq... "Xeyr ola, bu nə əcəb belə danışır?!"

– Afaq indi evdə deyil. Beş dəqiqəliyinə işə getdi.

Təkam mən. Səninlə xüsusi söhbətim var.

Qəribə idi, ifritə ananın hikkəsi, zabitəsi harasa uçub getmişdi, indi daha adam balası kimi danışdı, səsi həmişəki kimi amirənə deyildi, ölgün idi, hətta F.Q.-yə elə gəldi ki, arvadın səsində balaca bir yalvarış çaları da var.

– Buyurun. – Təəccüblənmiş F.Q. ciddi olmağa çalışdı, amma eyni zamanda sayıqlığını əldən verməyəcəyi barədə özünə söz verdi.

– Nə buyuracağam?! Buyurmağa daha təqətim qalmadı, ay bala...

"Ay bala?? Xeyr ola? Bu nədi, bu niyə ağlayır?" Telefon xəttinin o biri tərəfindən xısın-xısın gələn ağlamaq səsi F.Q.-nin əvvəl-əvvəl vecinə də olmadı. "Çox çəkdirməsən mənə. Adam kimi qurulmuş münasibətləri sən özün bu cür dözülməz eləmişən. Cəhənnəmə ki, ağla. Ağla! Yəqin yenə evlənməkdən danışacaq".

Afaqın anası ağlamağını birdən kəsib, elə bil, toxdadı, burnunu bərkədən çəkdi və boğazını arıtladı, dəyəsen, dəsmalla göz yaşını sildi:

– Bu yazığın analizləri yaxşı çıxmayıb. Balam əlim-dən gedir...

Nə qədər özünü ələ almaq istəsə də arvad bu dəfə dözməyib hönkürdü, göz yaşları, elə bil, böyük bir coş-ğu ilə hansısa keçilməz bir səddi dağıdıb aşdı.

"Necə yəni, analizləri... Hardan çıxdı analiz? Bu nə danışıq?" – F.Q.-nin dalağı sancsa da, əvvəl-əvvəl bir şey anlamadı.

– Həkimlər deyir... – "İfritə" arvad yenə güclə özü-nü ələ aldı. – Həkimlər deyir, vəziyyət yaxşı deyil, heç yaxşı deyil. Özü hələ bilmir, heç atasının da xəbəri yox-du. Bilsə... bizdə, özün bilirsən, belə şeyləri adamın üzünə demirlər. Mənə isə dedilər. Qərəz... Görəcəkli günlərim varmış... Mən indi neyləyəcəyəm, nə təhər eləyəcəyəm?!

"Bunun ağı çəşib, deyəsən. Bu nədən danışıq, kim-dən danışıq?"

– Nolub axı? Heç nə başa düşmədim. Bir az bərk-dən danışın, çox pis eşidirəm. Analiz nəyə görədi? Nə-yidi bunun?

– Qayıdarsan danışıraq, telefon söhbəti deyil. – Ar-avad artıq özünə gəlməkdə idi, burnunu yenə bərk-bərk çəkib tamam sakitləşdi. – Amma sən Allah, ona, məba-də... bir söz deyib eləməyəsən. Heç nə bildirmə. Gör-düm, çox istəyir getsin, özüm dedim, get kəndə, yəni, sənin yanına. Məktəbdən icazəsini özü alıb. Bir həftə dərs deməsə dünya dağılmaz. Atasına isə mən özüm birtəhər başa sallam (əslində, başını aldadaram, daha nə edim?). İndi ona... biləsən, diqqət lazımdı, nəvaziş

lazımdı. Qoy gəzsin, hava alsın, ürəyi açılsın. Yoxsa, ağırları bunu lap əldən salıb, üzülüb balam. Görsən, ta-numazsan. İki günə gələcək.

– Ayrı həkimlər də var. Yoxlamaq lazımdı, bəlkə bir də... başqa yerdə...

– Eh... xəbərin yayılmasını istəmirəm, bir də ki özün bilirsən, bu zəhrimarin əlacı yoxdu, yoxdu, yox-du... Amma, bax, razılaşdıq, mən səninlə danışmamı-şam. Sən sabah yenə zəng edərsən, istəsə özü sənə gəl-məyini xəbər verir. Sən isə... Sənin heç nədən xəbərin yoxdu. Yoldaşın vardı, adı nəydi onun, danışıqlar, bir yerdə gələcəklər. Sənə sürpriz olsun guya. Neynək, ol-sun. Allah eləsin, kim bilir, bəlkə biz səninlə köməklə-şib bunu bu bələdan birtəhər qurtardıq...

Telefon dəstəyini ehtiyatla, yavaş-yavaş yerinə qo-yan F.Q. ancaq bundan sonra, hələ poçtxananın için-dəyken aldığı xəbərin nə cür xəbər olduğunu kəsdirə bildi. Evə çox düşüncəli gəldi, bir də gördü, Çoban pa-pağının önündədi, özü də əliboşdu, dükandan alacaq-larının heç birini almayıb.

rinə yetirir. Nə cür? Parisi gözəl Yelenaya ürcah edir, onları birləşdirir.

Patriarx özü sual verir, özü də sualına cavab verir-di (bundan hələ ləzzət də alırdı). F.Q. isə diqqətlə qulaq asa-asa başını tərpətməyə ancaq macal tapırdı. Patriarx bu işarətləri (F.Q.-nin başını tərpətməsini) dediklərinin təsdiqi kimi qəbul etdi:

– Ay sağ ol. Homerə inansaq, Paris gözəl Yelenanı əri ola-ola yoldan çıxarır və onu Kiçik Asiyaya, Troya şəhərinə qaçırır. Atası Priamın padşahlıq etdiyi Troyaya. Sonra nə olur?

Bu dəfə Patriarx səbrlə F.Q.-nin cavabını gözlədi. F.Q. "maşallah" sualı cavabsız qoymadı:

– Sonra, yenə Homerə inansaq, Troya müharibəsi başlanır.

– Bəli, elədi. Doğrudan da, bütün dünya tarixi Homerin təsiri ilə qanlı Troya müharibəsinin səbəbini bunda görür və Gözəl Yelena ilə Parisi bu işdə əsas günahkar sayır. Gözəl Yelenanın isə günahı, əslində, yoxdur. Onun Troya müharibəsindən heç xəbəri belə olmamışdır. Çünki belə bir müharibə ömür-billah baş verməyib! Molla Gülələnin rəvayəti hadisələrə başqa bir istiqamətdən baxmağı təklif edir. Deyə bildim?! Alma? Var! Paris? Var! Amma... Afrodita yoxdur! Gözəl Yelena yoxdur! Əvəzində, Hera – var! Asiyaya hökmranlıq ehtirası – var, Paris – var! Bəs Hektor? Hektor nə olur? Hara qaçıb gedir?! Molla Güləli deyir ki, Hektor Prometeyin zəncirləndiyi Qaf dağına qaçıb qardaşının qəzəbindən canını orda zorla qurtarır. Qaf dağı, yəni, Qafqaz sıra

dağları! Amma hansı bölgə? Onun izləri bizi haracan aparır, hansı nöqtəyəcən gətirə bilər? Vəng dağı – necə? Çiçəkli yazı bu barədə bir şey deyə bilərimi?! – Patriarx altdan-altdan, zənlə F.Q.-ni süzdü.

Patriarxın son sualı çox adi (eyni zamanda, çoxmənalı) və ehtiyatlı bir tərzdə səslənmiş olsa da F.Q. üçün bu, bir ildırım çaxması oldu. Elə bu zaman dənizin uzaqlarında qəfildən nəşə parıldadı, həqiqətən, şimşək çaxdı. "Zevs qəzəb etdi!" Patriarxın gözləri bir anda alışıb yandı və o acgözlüklə uzaq sulara çaxan şimşək tərəfə baxıb, elə bil, nəyi isə yenə də gözləyə-gözləyə qaldı. Saçlarını daha tutub düzəltməyə də çalışmırdı, saç böyük bir ağacın budaqları kimi ora-bura dağılır, bütün üzünə isə sirlili (qəddar?) bir təbəssüm yayılırdı. Təbəssüm, elə bil, axar çay idi (Stiks çayımı idi?), ora-bura axıb, nəhayət, üzündəki bütün məsamələrə doldu. F.Q. Patriarxın sözlərini bir daha xatırladı: "Bu yazının qanadlarında Stiks çayının sahillərinə qədər getmək olar". Bu sözlərin əsl mənası heyrətində qalmış və matı-qutu qurumuş F.Q.-yə yalnız indi, bütün dərinliyi ilə ancaq indi əyan oldu. "Patriarx Stiks çayının sahilində olub, hökmən olub". Şimşək bir daha çaxdı və susdu.

Patriarx yenə əvvəlki halsız, təqətsiz adama döndü, saçlarını düzəltməyə çalışdı, bir an əvvəlki Patriarx həsrəti (Stiks çayının sahilini?) uçub getdi:

– Mən sənə, biləsən, heç bir açar-filan vermək fikrində deyiləm. – Patriarx bu sözlərlə F.Q.-ni qabaqlayıb onu nəhaq yozumlardan çəkəndirmək və arxayın etmək istədi (Açarı Aslanzadə təklif etmişdi: "Atilla" sözünü!

Guya Atilla bütün dərdlərin əlacıymış. Çiçəkli yazı guya bu sözün işığında açıqlanacaqmış. Patriarx üzünü turşutdu: – Əvvəlcədən hazır açar vermək olmaz. Sən mətnin özündən çıxış etməlisən, öz beynindəkini mətnə aparmamalısan. Qətiyyənlə Sənin müşavirədə dediklərinlə mən şərikəm. Açar yazının içində, onun ətrafındakı möhtəşəm Ahəngdədir. Amma gözəl tapmısan: möhtəşəm Ahəng! Özün tapmısan?!

Patriarxın xırda gözlərinin içindən yenə təbəssüm boylandı, o yenə bic-bic qınışdı. F.Q. Patriarxın bayaqkı, əvvəlki halətindən sonra hələ də özüne gəlməmişdi, odur ki, "Özün tapmısan?!" sözləri onun heç vecinə də olmadı. "Hə fərqi varmı?!" Əlbəttə, özüm, özüm tapmışam..." Hektor – Qafqaz – Vəng dağı, mağara – Çiçəkli yazı... Əlaqə! Əlaqə! Varmı burada əlaqə?! Yoxdu, yoxdu, amma necə də cəlbədidici, necə də yağ kimi yerinə oturur (otura bilər). "Atilla hara, bu hara? Allah lənət ələsin!"

– Beynini yorma. – Onun bu halını görüb Patriarx F.Q.-yə indi də xeyli yumşaq bir tərzdə, diqqətlə və sınıyırılmış kimi baxdı. Baxışında aşkar bir canyananlıq var idi. Onların arasındakı son sədd elə bu zaman dağıldı, bu ikisi bir-birilə artıq üz-üzə, göz-gözə qaldılar. – Özünü yorma, deyirəm. Əgər paralel dünyalara, həqiqətən, inanırsansa...

– İnanıram. – F.Q. bu dəfə yavaş səslə Patriarxa az qala yalvarmış kimi: "neçə dəfə deyərlər?!" pıçıldadı.

– İnanırsan. Mən də, bax, onu deyirəm, inanırsan. Çox gözəl. O zaman Molla Güləli danışan rəvayətin bir başqa dünyada, paralel dünyada baş verdiyinə də inan-

malısan. Afroditə, Gözəl Yelənə – burda! Bu dünyada! Hera və hakimiyyət isə o biri, paralel dünyaların hansındasa... Yaxud, əksinə.

Patriarx bunları deyib "daha bəsdə", qətiyyətlə ayağa durdu. Külək get-gedə güclənirdi. Uzaqlarda (bəlkə də siddətlə) yağmağa başlayan yağışın nadir damlarını dalğalar özü ilə gətirib xəsisliklə sahilə səpələyirdi. F.Q. Patriarxa baxıb o da skamyadan qalxdı. Yayın, demək olar ki, ortasında belə bir "cığal" dəniz küleyi?! Hələ də sahilə tələsən, amma başqa dalğalar eynən yazda açan gilə və alça ağacları kimi çiçəkləmişdi, eynən ağappaq idilər.

– Bilirsən, Bakıda üç cür külək olur: xəzri, gilavar, bir də... gicəvar (bilinmir, xəzridi, ya gilavardı, hardan gəldi əsir...). Bu, əsl xəzridir. Get-gedə güclənəcək. Vaxtdı. Mən – mürəxxəs. Çox şad oldum.

Patriarx hələ də bir qədər çaşqın vəziyyətdə durub dayanmış F.Q.-yə ürəklə əl uzatdı, şəstlə onun üzünə baxdı.

– Çox sağ olun. Mən sizin dediklərinizi unutmayacağam. – F.Q. sədaqətlə ona baxdı.

– Unutma. "Bilirəm ki, unudan deyilsən!". Uğurlar!

– Sağ olun.

– Sən də sağ ol.

Özünü qafslətin quş kimi yüngül hiss edən Patriarx F.Q.-dən ayrılıb əlləri arxasında, dənizin sahili boyunca uzanan məhəccərin yanını ilə özü Hökumət evinə tərəf addımlamağa başladı. F.Q. onu heyran baxışları ilə ötürürdü. Budur, külək sevə-sevə onun saçlarını dağıdır, hərəkətlərini ləngidir, onunla sanki məzələdir. Patriarx isə

buna qətiyyəən əhəmiyyət vermir, o öz işində, yavaş-yavaş da olsa irəliləməyindədir. Artıq F.Q. də onun yadından çıxıb, günorta keçirilən müzakirə də həmçinin. Beynində o yenə on illər öncədə, öz mədrəsəsindədir. Molla Güləlinin qarşısında bardaş qurub əzbərə nəşə danışıq:

"... Paris bu ilahənin önündə diz çöküb başını əyərək qızıl almanı ona uzatdı. Bu ilahə nə Afroditə idi, nə də Afina. Bu ilahə Hera idi..."

... Molla Güləlinin şişmiş, yağlı (kifir) sifəti yavaş-yavaş qaranlıqdan işıq kimi sıyrılıb çıxır, o, razı-razı başını tərpədir, gözlərində ilıq, üzündə isə acı bir təbəssüm bu balaca uşağa baxır, baxdıqca baxır. Amma bir əli ilə də falaqqanı onun uşaq başını sığallayan kimi sığallamağındaır.

Bir başqa dəfə isə... İndi də Molla Güləli onlara – ona və mədrəsə yoldaşlarına yeni bir əhvalat danışıq. Bu başqa əhvalat eynən o birilər kimi əzbər öyrədilir, özü də eləsinə əzbərlədilir ki, indinin özündə də ilkin bakirə deyimində səslənə bilər. Bu əhvalat da çox maraqlı bir əhvalatdı. Əslində, bu əhvalat Molla Güləlinin yuxusudur.

"... Yaman külək qalxdı. Ağacların başı bir-birilə öpüşür. Poseydon yenə hirsələnib". Patriarxın dodağına ilıq bir təbəssüm qonur...

... Bəli, bu odur, Molla Güləlidir, o bir daha Patriarxın gözü qarşısında heçdən peyda olur, geniş və təəccüblə açılmış gözləri yenə alışıb-yanur, qırmızı saqqalını əli ilə tumarlaya-tumarlaya, səssiz bir halda nə isə danışıq, eynən qoca və həlsız atası kimi dodaqaltı vird edir...

**Molla Güləlinin yuxusu.  
Patriarx dəniz kənarı ilə  
evinə gedən yerdə.  
Bərk külək əsir.**

“  
...  
O gecə bərk yağış yağırdı. Yağışlı gecələr bir başqa aləmdir. Evdə yatdığım qaranlıq otaq birdən-birə qərribə bir işığa bürünməyə başladı. Qərribəliyi südəbənzərliyində və ahəstəliyində idi, çırağı yandırarsan, birdən yanar, otaq isə ahəstə-ahəstə ağardı. Otaq işıqlanmağına işıqlandı, amma mənim gözlərim əvvəl-əvvəl yenə də bir zad seçmədi. Nə gördümsə sonra gördüm, bu gördüyümü də birdən-birə yox, yavaş-yavaş seçməyə başladım. Açıq pəncərədən (hadisə isti yay ge-

cələrinin birində baş vermişdi) yekə, uzun bir tülkü quyruğu kimi otağıma süzülən işıq topasının düz içindən iki qanadlı mələk çıxdı. Kürəklərində həqiqi qanadlar var idi və bu qanadlar yerlə sürünür, mələkləri rahatsız edirdi. Əvvəlcə, elə güman etdim ki, bir yuxudu görürəm, yuxudu bu. Amma sonra anladım ki, yox, bu, yuxu deyil. Mələklərdən biri üzündə zərif, çox zərif (hətta mülayim!) bir təbəssüm mənə nəvaziş edirdi. O biri mələk isə sərt idi, cod baxışları vardı.

– Bizimlə getməlisən... – Mülayim mələk mənə xitabən həlim bir səsle dilləndi.

O biri mələk qaşqabaqlı idi, susmuşdu, danışmurdu.

– Tut bizim qollarımızdan. – Mülayim mələk yenə də üzündə təbəssüm qolunu mənə uzatdı. Bu biri sərt mələk də yenə bir söz demədən, bu biri tərəfdən bir qolunu da bu uzatdı.

– Yum gözlərinizi! – Mələklər əmr etdilər və mən gözlərimi bərk-bərk yumdum. Bunların biri yapışdı (əslində, buna "toxunmaq" deyil bilik) çox ehmalca mənim bir qolumdan, o biri yapışdı o biri qolumdan və biz birlikdə işıq topasının içi ilə uçub getdik. Mən ilk dəfə idi ki, gerçəklikdə bu cürə uçurdum. Xəyal aləmində (o biri dünyalarda) çox uçmuşam, belə isə – ilk dəfə! Yağışın altında, üzünə-gözünə yağış damlları vurur, bilinmir, yağış yuxarıdan aşağı yağır, yoxsa aşağıdan yuxarı yağır... Uçmaq nədir? Sənin canında, qanında, beyində, zehində, qəlbində, könlündə artıq nə varsa, onları tullamalısən bir yana, çıxarmalısən içindən. Yalnız

bu zaman sən uça bilərsən, yalnız bu zaman sən azad olarsan.

... Özümdə, sözümdə deyildim. Yəni, mən həqqən uçuram?! Bəli, uçuram. Hara uçurdum – bilmirdim, niyə uçurdum – bilmirdim, necə uçurdum – onu da bilmirdim. Sadəcə uçurdum! Bunu, hiss etməyin özü dünyalara dəyərdi. Mələklər qanadlarını elə ahəstəcə, elə yüngülcə açıb örtürdülər ki, sanasan kəpənək qanadlarıdır. Aşağıda şəhərin adda-budda işıqları görünürdü, az keçdi, onlar arxada qaldılar. Dərələr, təpələr gölməçələr, ağaclar... Eyzən Qarağac idi aşağılar. Bu çoxlu ağaclar sonra diqqət edib gördüm ki, bir ağacın ayrı-ayrı budaqlarıdır, bir böyük Qarağacdı! Handan-hana uçub bir çəmənliyin ortasında yerə endik. Mən ayaqlarımın altında torpağı hiss edib ürəkləndim. Dörd yanıma boylandım. Ətrafda təəccüb doğuracaq heç nə görmədim. Amma bu, ilk baxışda belə idi. Uçuş, elə bil, davam edirdi. Məni kim idisə bərk-bərk silkələdi. Bundan sonra özümə qayıtdım. İçimin yenidən dolduğunu, çəkimin əvvəlki kimi bərqərar olduğunu hiss elədim, yaddaşım yenidən mənimki oldu. Uçuş zamanı unuduğum nə vadısa yenidən xatırladım.

Özümə gələn zaman birinci onu gördüm ki, başdan-başa qövsi-quzehin içindəyəm. Bura, əslində, üfüq idi. Həmişə uzaqdan həsrətlə baxıb can atdığım, heç bir bəndənin yaxınlaşa bilmədiyi məkan! Bütün əsl hadisələrin baş verdiyi yer. Xatırladığım, xatırlamadığım, bildiyim, bilmədiyim, duyduğum, duymadığım hər şeyin üfününün düz ortasına gəlib düşmüş-



düm. Məni bura gətirən mələklərə bənzər (bunların da düz kürəklərinin ortasından ağappaq, dümağ qanadları açılırdı, amma qövsi-qüzehin içində bu qanadlar son dərəcə, son dərəcə ahəngdar idilər, torpaqla sürünüb eləmiridilər, genişlikdə bu mələklər tovuz quşu kimi açmışdılar qanadlarını) digər mələklər, biri-birindən gözəl, biri-birindən füsunkar idilər. Üç idi, beş idi – mələklər aldılar məni araya. Ürəyimdən keçdi ki, yaqın əcəlim yetişib, mən də canımı tapşırıışam. Bunu düşünüb cəsarətləndim. O tərəf, bu tərəfə boylanıb gördüm ki, mələklərin arxasında böyük və dairəvi bir ayabənzər qurğu var. özü də içindən işıq verir – yanub sönür, yanub sönür. Mələklərin biri baxdı ki, mən, nəhayət, özümə gəlmişəm, gözlərimi açmışam və hər şeyi anlayıram (və həm də anlamıram!), əli ilə bu birilərinə işarət verdi, və bu biri mələklər məni çiyimdən basıb oturdular cəmənləyin üstünə. Sonra bu baş mələk üzünü (gözəl surətini!) mənim yağışdan islaq olmuş üzümə yaxınlaşdırıb diqqətlə məni nəzərdən keçirməyə başladı. Onun baxışları bıçaq kimi (ancaq ağrısız bir halda) sancılırdı mənim gözlərimin düz içinə və oradan keçib qəlbimin dərininə, mənim özümün də ağlıma gəlməyən yerlərə gedirdi. Bu hal mən bilmədim nə qədər çəkdi. Baxdı, baxdı, sonra döndü yoldaşlarına. Nəşə bir cərəyan keçdi bunların arasından bir-birinə. Sonra bu baş mələk bir daha üzünü çöndərdi mənə, üzündə isə nə sərtlik vardı, nə həlimlik vardı, heç bir ifadə yox idi. Bizim doğma dilimizdə, təmiz ana dilimizdə məndən soruşdu:

– Qorxmursan?  
– "Yox". – Mən ancaq başımı yelləyib cavab verə bildim, səsim isə çıxmırdı.

– Qorxma. – Baş mələk məni "əşitdi", mənimlə yenə təmiz doğma dilimizdə danışdı, məni sakitləşdirmək istədi. – Bizdən sənə ziyan gəlməz. Sənin Allahın var, mən bilirəm, ona görə də qorxma. Sənin Allahın mən tanıyıram. Sənin Allahın mənim dostumdur. Ona görə də qorxma, heç qorxmayasana...

– Baş üstə, Allahıma qurban olum. Qorxma deyirsən, qorxmanam. Allahıma and olsun, zərrə qədərinə qorxmanam, – mən dedim.

– Bax belə. Yaxşı olacaq, hər şey yaxşı olacaq. Qaytaracaqlar səni evinə-əşiyinə. Evinə qayıtmaq istirsən?

– Elə istirəm, elə istirəm... Bəs mən ölməmişəm? – Mən ümidlə soruşdum.

– Yox, sən ölməmişən. – Baş mələk gülümsünüb mənə cavab verdi. – Səni bura səhvən gətiriblər. İndi qaytarıb aparacaqlar evinə geri.

Bax, bu zaman mən, həqiqətən, qorxdum, qorxu ürəyimi iki yerə parçalayıb içinə elə inamla girdi ki, öz-özümə dedim: "Ölməmişəm, amma indi həqqən ölləm! Necə yəni, məni bura səhvən gətiriblər?! Necə yəni, sənin Allahın mənim dostumdur?! Mən indi öz Allahıma nə cavab verəcəyəm qiyamət günündə?!"

Gözlərim biixtiyar öz-özünə yumuldu. Bir yumub bir açdım, gördüm ki, yenə öz evimdə, öz otağında, öz yorğan-döşəyimin içindəyəm. Həmin o tülkü quyruğuna bənzəyən işıq topası da duman kimi yavaş-yavaş çə-

kilib otağın açıq pəncərəsindən çıxıb getməkdədir. Sonra yağış da kəsdi..."Lənət şeytana" gözlərimi bərk-bərk yumdum, bir qədər keçdi, tamam sakitləşdim, sabaha qədər dərindən və rahat nəfəs ala-ala yatdım. Bu qədər. Əzbərə! Əzbərə öyrənəcəksiniz dediklərimi, vələduz-nalar! Öyrənməzsəniz, damdabaca gəlib sizə... mən bilirəm, sizə nə edəcək... nə edəcək... nə edəcək... mən bilərəm..."

Bakı küləyi yüngül bir quş lələyi kimi Patriarxı arxadan itələyə-itələyə evinə sarı aparırdı.

## VI FƏSİL

**F.Q. kəndə gələli 1 ay  
sonra. Axşamçağı  
"Balaca"nın altında.  
F.Q. və Bəhram kişi.**

**A**xşam yellənçəklə yavaş-yavaş və ehmalca kənd evlərinin damına, ordan da ehtiyatla həyat-bacaya düşürdü. Küçələrin səsi kəsilmiş, orda-burda evlərdə işıqlar yanmağa başlamışdı. F.Q. əynini isti elədi, çünki axşamlar artıq ayazlayırdı. Həyatə düşüb Balacanın (Qarağacın) altındakı skamyada yerini rahatladı, ulduzların çıxmasını (gizli bir həsrətlə) gözləyə-gözləyə ondan iki addım o tərəfdə samovarla əlləşən Bəhram kişini yorğun-yorğun, əslində isə, tənbel-tənbel süzməyə başladı. Ona kömək təklif etmə-

yi heç düşünmürdü, bilirdi ki, bunun bir xeyri yoxdur, hər işi gözəsoxmadan özü görəcək. Axşam yeməklərini həmişəki kimi burda yeyəcəkdilər. Bəhram kişi pendiri, lavaşı, soyutma kartofu, pomidor-xiyarı və... həmişəki kimi balla dolu masxoranı gəlin misalı gətirib mizə düzdü və sonra samovardan iki stəkan çay süzüb birini qoydu F.Q.-nin qabağına, o birini qoydu F.Q.-nin üz-büzünə, özü üçün. Sonra əlindəki çay dəsmalını mizin üstünə atdı, keçib mizin arxasında öz yerində F.Q. ilə qarşı-qarşıya oturdu. Çayı çəkdi qabağına.

– Sağ ol. – F.Q. altdan-altdan Bəhram kişiyyə baxıb yavaş səsle (yasa batmışlar kimi) dilləndi. Halına acımağa adam axtarırdı.

– Nuş olsun. – Bəhram kişi özünü o yerə qoymadan, adəti üzrə təmkinlə cavab verdi.

Hələ qaranlıq tam düşməmişdi, amma göy üzündə orda-burda işıqlı ulduzlar artıq görünməyə başlamışdı. "Hadisələrin üfүqü" hələ aydın seçilmirdi. Qarağacın budaqları yarpaqlarını bir-birinə yaxınlaşdırır, toxundurur, bu yarpaqlar məşum bir xışiltıyla biri o birinə sarılırdı. Sonra yenə aralanırdılar, sonra yenə xışiltı... Bəhram kişi isti çaydan bir qurtum alıb boğazını arıtladı:

– O doğrudur ki, "sən yaxşı bilərsən", göydə elə ulduzlar var ki, özləri çoxdan sönüb-gediblər, işıqları isə indi-indi gəlib bizə çatır? Yəqin, onları gözlə görmək heç mümkün deyil?! – Bəhram kişi əlindəki stəkanı yavaşca mizin üstünə qoydu, pendir dürməyini götürüb dişlədi: "şükür sənə, ilahi", həmişəki kimi səliqə və iş-tahla (elə bil, plov yeyirdi) yeməyə başladı...

Söhbət hər axşam təxminən buna bənzər bir sualla başlayırdı. İlk dəfələr F.Q.-yə elə gəlirdi ki, Bəhram kişi bu cür suallarla onu çək-çevirə, imtahana çəkir, dişinə vurur, yoxlamaq istəyir ki, görsün bu istedadlı alim kimi ad çıxarmış gəncin həqiqi səviyyəsi nə dərəcədədir, yaşına uyğundur, ya haqqında deyilənə?! Odur ki, F.Q. əvvəl-əvvəl bu söhbətlərə həvəssiz qoşulardı. Ha bir dəfə, ha iki dəfə, Bəhram kişi ilə gündəlik ünsiyyətini də bunun üstünə gəlsək, F.Q., nəhayət, günlərin birində anladı ki, bu adam, həqiqətən, süni şəkildə heç nə eləmir, nə soruşursa, yalnız öyrənmək naminə soruşur. Bunu özü üçün aydınlaşdırandan sonra F.Q. toxdayıb sakitləşdi. Bəhram kişi yavaş-yavaş onun gözündə doğma birsinə çevrildi. İndi də F.Q. ona yarıciddi, yarızarafat belə bir cavab verdi:

– Düzdür, mən də bunu hardasa oxumuşam, amma yox, deyəsən, (bəlkə də) televizorda eşitmişəm. Onlar sönlüblərsə, əlbəttə, görünməzlər. Onların yerini göy üzündə Nəsirəddin Tusi özü dirilib gəlsə, vallah, yenə tapa bilməz.

Bəhram kişininin dodağı qaçdı:

– Həmi?... belə de.

Özü artıq məhv olmuş, amma işığı indiyənə qədər bizə tərəf yol gələn ulduzların romantik taleləri axır vaxtlar Bəhram kişini tez-tez düşündürür (bunu Mübariz ona danışmışdı), o da (Mübariz kimi) elə hanı kimi bu ulduz taleyini insan həyatının müstəvisinə keçirməyə çalışırdı. Ölüb gedəndən sonra "alicanab", "qiymətli", "nəcib" deyə qiymətləndirilən adamlar həmən ul-

duzlar kimiydilər. Bu verilən qiymətlər ulduz işığı idilər. Ulduzun işığı ölmürdü, insanın isə, ölüb getsə belə, nəcibliyi, əməli, insanlığı yaşamağına davam edirdi.

– Bilirsən, Bəhram dayı, mən bu yazını bu cür bilməzdim.

F.Q. onu ağrıdan, ona dinclik verməyən, iti bir biçə kimi ürəyinə saplanıb qalmış bu acı söhbəti (artıq neçənci dəfə) yenidən başladı. Ürəyinin dərin bir nöqtəsində çox istəyirdi ki, ona acısınlar, bir az nazıyla oynasınlar.

– Üzmə özünü. Oxuyarsan, inşallah, oxuyarsan... – Bəhram kişi fikrini cəmləyib F.Q.-ni sakitləşdirməyə çalışdı. "Uşaq ki deyil, sən bir mənə baxırsanmı, mən niyə bunu sakitləşdirirəm?!"

– Birdən oxumazsam?! Amma mən bura necə həvəslə gəlmişdim... Sən ki şahidsən.

F.Q. bu sözləri, bu əhvalı ilə Bəhram kişiye ürəyindəkiləri ondan saxlamadan (gizlətmədən, əslində, yuyulmuş paltar kimi zivəyə düzüb) açıq-aşkar ürək qızdırırdı, bir başqa adama heç vədə belə etiraf etməzdi. Amma... yox, bəlkə təkcə Patriarxa belə bir etitaf etməyə özündə güc tapardı. Son söhbətləri yadına düşdü: Stiks çayının sahilləri, Xaron, Kentavr Xironun mağarasında toyda əylənən allahlar, Zevs, Hera, Paris... Yox, F.Q. Stiks çayının sahillərinə qədər gedib çıxa bilmədi – əfsus. Əlaqəni tapa bilmədi – heyif. "Zəiflədim, bu zəhrimara qalmış yazı məni zəiflətdi. Eh, F.Q., F.Q..."

Bəhram kişininin qəlbi sıxıldı, F.Q.-nin üzünə baxa bilmədi, F.Q.-nin üz-gözündə niskil və həsrət özünə

**Yenə həməən məkan.  
Bəhram kişi və  
F.Q. Qaranlıq artıq  
düşüb.**

**B**əhram kişi axşam yeməyi hazırlamaqla məşğul idi, qab-qaşığı evdən Qarağacın altına gətirirdi:

- Yağış yağmaz ki? – Düşüncəli-düşüncəli öz-özünə soruşdu. – Bəlkə evə keçək? Nə deyirsən?..

Sonra Vəng dağının təpəsinə diqqət edib cavab gözləmədən:

- Dur. Gəl evə keçək, – qətiyyətlə dedi.

F.Q. onun təklifini eşidən kimi avtomatik şəkildə oturduğu yerdən dik qalxdı. Bəhram kişi əlində boşqab

dolu məcməyi yan yoldan geri dönüb, evə qayıtdı, F.Q. də quzu kimi onun arxasınca getdi.

Evin içində Bəhram kişi çəşqınlığı üz-gözündə yazılan F.Q.-yə altdan-altdan diqqət edərək qabları mizin üstünə düzməyə başladı. " Nəysə baş vermişə oxşayı. Həqiqi, nə isə baş verib. Bunu mən bu cürə ilk dəfədi görürəm".

- Nolub? Birtəhərsən... – ehtiyatla soruşdu.

F.Q. başı fikirdən ayrılmadan:

- Bir şey yoxdu, – cavab verdi. Amma səsi güclə gəlirdi.

- Yenə olsun. Görmürəmmi? – Bəhram kişi bu dəfə qırsaqqız oldu, əl çəkənə oxşamırdı. – Yadıma, deyim, gül, Şiraz həkim düşdü. Zəhlətökən heç adamdan əl çəkməz. "Yenə olsun, yenə olsun..." İndi də mən. Yenə olsun, balası, görürəm, axı, heç özündə deyilsən sən.

Bəhram kişi mətbəxdə danışı-danışa çayları süzürdü stəkanlara. Çayniki sobanın üstünə qoydu, stəkanları mizin. Onlar üzbəüz oturdular.

- Yaxşı, yeməyimizi yeyək, sonra söylərsən. – Bəhram kişi "bismillah" elədi, pendirdən, lavaşdan götürüb özünə dürmək bükməyə başladı.

F.Q.-yə bıçaq vursaydın, bəlkə də qanı çıxmazdı, "gədənin rəngi qap-qara olub, ağzı tikə tutmur, fikri də xeyli uzaqlardadır... Axşam isə Mübariz gələcək. Həftə tamamı. O gələndə qədər mən bir bunun dərdini öyrənirəm..."

Mübariz kişi həftədə bir dəfə Bəhrama arvadı Mənsümənin öz inəklərindən sağdığı süddən bir bidon süd

gətirirdi. Bəhrəm kişi də borclu qalmazdı. Aralarında, elə bil, yazılmamış bir sövdələşmə var idi. Bəhrəm kişi ayda, yaxud iki ayda bir Mübariz üçün əla şarı balını özü aparıb evlərinə verərdi. Qəraz, əl əli yuyar, əl də dönər üzünü yuyar, bu gün həftə tamamı, Mübariz harda olsa görünəcək, F.Q. də burdadı deyir, heç fürsəti fətə verməz.

– Yemirsən... – Başı ilə süfrəyə işarə edən Bəhrəm kişi baldan bir qaşığı aldı, F.Q.-yə baxıb (halını görüb) qəlbi ağrıdı.

F.Q. süfrədən tamam çəkildi. Heç nə yeməmişdi (yeyə bilməmişdi), boğazının yolu əməlli-başlı tıxanmışdı. Əlini-əlinə sürtərək:

– Vəziyyət yaxşı deyil, Bəhrəm dayı, – dedi. – Vəziyyət heç yaxşı deyil.

Bəhrəm kişi də əlini süfrədən çəkdi, "noldu buna görəsən, hansı vəziyyətdən danışırsan?! Sabah-sabah bir şey yox idi. Telefonun geri döndəndən sonra nə oldusa onda oldu..."

– Noldu, a bala, təzə bir xəbərimi var? Söylə mənə, balası...

Handan-hana ölü bir səslə F.Q. dilləndi:

– Bəhrəm dayı, bu Afaqda ağır (ələcsiz) bir xəstəlik tapıblar. Telefonla anası dedi. Başqa vaxt mənimlə iki kəlmə kəsməz. İndi isə... ağılaya-ağılaya qalmışdı. Analizləri, deyir, yaxşı çıxmayıb. Özü elə əvvəldən xəstəhal idi...

Düşüncəli bir halda Bəhrəm kişi ovcunun içi ilə süfrədən çörək qırıntılarını silib təmizləməyə çalışdı:

– Belə... Bəlkə, oğul bala, bu analizləri aparıb bir başqa həkimə də göstərsinlər?!

– Dedim, amma mənası yoxdur. Başqa həkimlər də baxıblarmış. Cavab eyni olub. – F.Q.-nin səsi az qala titrədi. – Yəni... yəni, belə çıxır ki, bu öləcək, Bəhrəm dayı?

– Yox, ay bala, sən niyə belə danışırsan? Niyə axı o saat kökündən vurursan?! Allah dərd verəndə dərman da verir. Ürəyini üzmə. Səbr. Səbr elə. Eşit məni: Allah səbrli bəndəsini sevir. Bəs bura gəlirdi, noldu?

– Gələcək, iki, ya üç günə gəlməli idi. Bir dostum var, o gətirir. Anası özü icazə verib gəlməyinə, deyir gəzsin-dolaşsın, ürəyi açılsın. Gör ki, məktəbdə dərslərini atıb – ömründə etməzdi! Təsəvvür edirsən?! Deməli, məsələ, həqiqətən, ciddidi. Artıq ağrıları, deyir, başlayıb. Dərmansız keçinə bilmir. Özü isə bu bərdə heç nə bilmir, heç nə. Heç nə...

– Özünü ələ al. Dedim axı. Allah dərd verəndə dərman da verir.

– Bunun dərmanı yoxdur.

– Var. Dərman sənənsən. Niyə elə deyirsən? Bəzə onun həyatını. Gözəlləşdir, xoşbəxt elə bu qızı. Bir də, ay bala...

Bəhrəm kişi, istəmədi davam eləsin, sözünü yarımçıq qoyub susdu. F.Q. nədənsə ümidlə ("batan adam saman çöpündən yapışar") onun üzünə baxdı. Bəhrəm kişi yenə də istəməyə-istəməyə bu ümidli baxışın ağırlığı altında sözünün dalını zorla gətirdi:

– ... bilirsən, balası... hələ heç kim deyə bilməz ki, heç kim... kimin bəxti daha çox gətirir?! Bu dünyadan... çıxıb gedənin, yoxsa bu dünyada qalanın. Heç kim bunu söyləyə bilməz! Ona görə də...

– Yeganə təsəlli...

– Bəli, budu yeganə təsəlli. Sən isə möhkəm ol! İndi sənin möhkəm olan vaxtıdır. Çiçəkli yazını düşün, başqa bir şey düşünmə. Özün deyirdin ki, onu oxusan ən çox sevinən bu qız olacaq. Deyirdin? Deyirdin! Di, sevindir onu. Sən onun indi bəlkə də ən böyük sevincin, deməli, ümidi sənədi. Dirilt onu! Hayat ver ona.

– Eh... Bəhrəm dayı, söyləməyə nə var?! Söyləmək asandı. Söyləmək çox asandı. Necə sevindirir?! Yazı dönüb olub özü boyda bir keçilməz sədd. Məftil sərhəd. Heç cür sərhəddən o tərəfə buraxmır adamı. Tapılır ki bu açar söz?! Tapılır! Açar lazımdı! Açar! Onsuz mümkün deyil. Açar tapammasam...bağrım çatlayacaq.

– Darıxma! – Ürəyi sıxılmağa başlayan Bəhrəm kişi bu dəfə qətiyyətlə dilləndi. – Darıxma, sən tapassan bu açar sözü. Ürəyimə damıb, bəlkə də elə bu gecə sən o sözü tapassan. Çay içirsən? Heç olmasa bir stəkan iç. Heç nə də yemədin...

F.Q. başını tərpətdi, yəni, "yox!". Nə duydusa Bəhrəm kişinin səsinə F.Q.-nin ürəyi sərçə boyda bir kiçik ümid eşqilə çırpındı. Bəhrəm kişinin qətiyyəti elə-belədən deyildi: "Bu kişi heç zaman boşuna danışmaz. Görək..."

F.Q., heç belə bir hala düşdüyü olmamışdı, bu axşam özünü tamam unutmuşdu. Çiçəkli yazının oxunusunun ona gətirəcəyi (xəyalı ilə yaşadığı) şən-şöhrəti

unutmuşdu, xalqın tarixinin, döyüşlərin, qılınc və qalxanların, balta və nizələrin amansız səsinə, ah və aman sədalarını, Stiks çayı və onun sahillərini, hətta son zamanlar (Patriarxla söhbətdən sonra) heç cür yaddan çıxara bilmədiyi Hektoru! Unudulmaz Hektor! Taleyin doğma vətəndən qaçıracağı (qovduğu) Hektor! Hələ Hüngür mağarası, Patriarx ("deyə bildim?"), Professor və onun tövsiyələri bir anın içindəcə bunlar da qaldı, qalmadı, unuduldu, beynindən uçub harasa getdi. İndi hər şey başqa cür oldu. Çiçəkli yazını, nə olursa olsun, bu yazı özü ilə hansı həqiqəti və ya yalanı gətirirsə gətirsin, o bu yazını yalnız və yalnız ölüm yatağında olan Afaq üçün oxumalı, çözməlidir, qalan hər şey öz dəyərini itirdi, ancaq Afaq üçün! Bir şeyi dəqiq bilirdi ki, bu baş verən zaman, yəni, yazı oxunandan sonra onun özündən daha çox sevinən bu qız olacaq. Afaq onun üçün sevinəcədi. Onun əvəzinə sevinəcədi. Sevina bilən böyükdür. Başqasının sevincini bölüşə bilən adam mərhəmətlidir, səxavətlidir, məğlubedilməzdir. "Dərdi səninlə bölüşən, – F.Q. düşünürdü, – sən sevincini sənənlə bölüşənə çatmaz, heç çatmaz". F.Q. unuttu ki, çox yox, hələ dünən, nə dünən, bu gün – poçta getməmişdən əvvəl bu qıza və onun ifritə anasına nifrət edən (birinə gizli, birinə açıq) heç bir başqası deyildi, onun özü idi. Artıq hər şey, bir anın içində hər şey dəyişdi, özü də qəflətən dəyişdi. İndi bu adamlar onun üçün ən doğma, ən yaxın adamlar olmuşdular. Onlar üçün indi F.Q.-nin ürəyi sıxılırdı, onlara indi F.Q.-nin elə yazığı gəlirdi ki... F.Q.-yə onlar indi uzaqdan-uzaga, naəlac və köməksiz

bir halətdə elə qısılib qalmışdılar ki... Nə edə bilirdi?!

"Mən, mən necə kütbeyin, lovgə, eqoist bir adama çevrilmişəm, özümün də xəbərini olmayıb, ölüm ayağında (bundan o tərəfə nə var?!) məndən imdad diləyirlər (kim, nə zaman??), mən isə..." F.Q. bilmədi, bu fikri necə tamamlasın. Fikir beynində fikri qovurdu, tələskənlik məntiqsizliyə gətirirdi, axı, doğrudan da bu biri tərəfdən baxsaq, o nə etmişdi?! Günahı nə idi? Əgər bütün günahı vaxtaşırı Afaqi heç nəyin, həqiqətən, heç nəyin üstündə əsəbiləşdirib ağılatmaqdan ibarət idisə (F.Q. hardan biləydi, hadisələr necə inkişaf edəcək?!), buna görə gedib belə bir ağır xəstəliyə heç kim tutulmur. İndi bəlkə də anası istəyəcək, onu, F.Q.-ni bütün bələlərin günahkarı elan etsin. Amma... ağıllı adam belə hərəkət edərmidi?! Etməz! Qətiyyətlə! Ana isə ağıllıdır, hətta məkrli. Telefonda ana belə bir ifadə işlətdi: "Görək sənində köməkləşib onu bu bələdan xilas edə billik?" Gərək ki, belə dedi. "Niyə mənimlə? Mənsiz xilas edə bilməzlər?! Yox elə belə də dedi: "Mənimlə". Deməli, ana müharibə yox, sülh bayrağını qaldırdı. O da az əhəmiyyətli deyil ki, əvvəllər hər hansı bir bəhanə ilə onların ünsiyyətinə (təmiz məhəbbətinə) mane olmağa çalışsan bu çılız, xırdaçı, zəhlətökən arvad ("atan eşitsə nə deyər, utan, utan!..") bu amansız xəbərdən sonra özü öz qızını qeydşərtsiz onun qucağına atır. "Deməli, məsələ ciddi" – F.Q. neçənci dəfə müxtəlif yollarla bu adı və eyni həqiqətə gəldi çıxdı – ürəyi sıxıldı, əli-qolu sustaldı.

Bir xeyli belə pərişan düşüncələrdən sonra nəhayət... "fikir adamı... öldürür" diqqət edib gördü ki, Bəh-

ram kişi otaqda yoxdu. Harasa çıxmışdı. Pəncərədən həyətə boylandı, bir şey seçəmmədi, "ayaqyoluna gedib yəqin. İndi Mübariz gələcək. Bircə bu məni Mübarizlə tək (özü də indi!) qoymaydı. Yoxsa, gic-gic suallara cavab verənəcən mənim canım çıxar".

Səhər yeməyi zamanı "südümüz qurtarıb, bu gün Mübariz bizi yada salar" deyən Bəhram kişi nədənsə F.Q.-yə bic-bic baxıb qaşlarını oynatmışdı, yəni, "oyunun olsun, axşam qonağımız gəlir, sorğu-suala hazır ol".

Mübariz kişini yada salıb F.Q.-nin qanı lap qaraldı. Yorğun-argın (elə bil, bütün gün daş daşmışdı) gedib öz otağına girdi, işığı yandırmadan keçib elə paltarlı-paltarlı (qırmızı zolaqlı cemper əynində) yerinə uzandı, yorğanı gözlərinə qədər başına çəkdi. Uşaqlıqdan adəti idi. Ən çox qanı qara, kefsiz olan hallarda (uzaq keçmişdə məsələn, məktəbdə hansısa dərstdən iki, bəlkə də bir neçə "iki" qiymət almasını və atasının zəhmli surəti qarşısında əsim-əsim əsməsini belə hallardan saymaq olardı) onu, adətən, yuxu tutardı. Məktəbdən qayıdan kimi yan otağa keçib yatağına girməsi və yerinə girən kimi dərin yuxuya getməsi evdə hamıya məlum idi, onun bu xasiyyəti ilk növbədə anasına, qardaşına əyan edərdi ki, bu gün vəziyyət xarəbdi. Ürəyinin sıxılmasını, dözülməz əzabını yuxuya ötürməklə, əslində, onun bədəni instiktiv olaraq özü özünü qoruyurdu. Bunu F.Q. çox sonralar başa düşmüşdü. Uşaqlıq illərini dodağı qaça-qaça xatırlayarkən yersiz-vədəsiz gedib yerinə girib yatması indi ona əməlli-başlı ləzzət verirdi. Bir azdan, onu yuxudan oyadan anası "bəs gecə kim yatacaq, a ba-



la?" atasına göz vurur, "işin yoxdu, onsuz da əzab çəkir", ona çay dəmləyib içirdər, "danış-danış mənə, nolub, danış yüngülləşəcəksən, içinə salma" deyərdi. F.Q. bunları xatırlarkən artıq qocalıb əldən düşmüş, gözlərinin işığı sönmüş anası üçün yox, o cavan, mehriban, F.Q.-ni hamıdan, hamıdan artıq sevən anası üçün kövrəlirdi, qəhər onu boğurdu. İndinin özündə isə zor-güc yeriyan, gecə ilə gündüzü daim səhv salan, gününü yatağında uzanmaqla keçirən və F.Q.-yə hərdən xeyli yad bir baxışla baxan anası, elə bil, reallıqdan kənarında, inersiya ilə yaşayırdı, onun üçün son artıq baş vermişdi, indiki həyatı artıq sondan o tərəfdə özü-özüyçün, elə-belə davam edirdi. Sondan əvvəlki və sondan sonrakı həyatlar arasında heç bir əlaqə qalmamışdı. Heç kim ona maraqlı deyildi, hətta F.Q. də. İçinə elə çəkilməmişdi ki... Hərdən onun sual dolu gözlərində F.Q. açıq-aşkar bunu oxuyurdu: "Niyə, niyə, nə üçün?"

Və F.Q. bu sualın mənasını qəlbinin gizli yerində yaxşı başa düşür, bu məqamda o da yaş dolu suala bürünən məyus gözlərilə çalışırdı anasının üzünə baxmasının, baxışlarını qaçırdı. Sual isə eyni idi: "Niyə, niyə, ana, nə üçün?"

Həmən o uzaq uşaqlıqda qalmış pəjmürdə halı bu gün də vardı. O zaman olan kimi indi də yuxu ona necə güc gəldisə F.Q. öz balaca otağında yorğanı başına çəkməyilə yuxuya getməyi, demək olar ki, eyni vaxtda baş verdi.

F.Q. qərribə bir yuxu görməyə başladı. Ona elə gəldi ki, bu yuxu uzun bir yuxudu, amma elə deyildi, çox qı-

sa bir vaxt çəkdi. Əvvəlcə yuxunun nə axarı, nə əvvəli, nə də sonu vardı, burada hər şey bir-birinə qarışmışdı, amma tədricən ayrı-ayrı cizgilər seçilməyə başladı, rəng rəngdən ayrıldı, səslər cilalandı. Bu yuxuda heyvanlar da adamlar kimi danışdırdılar, özü də ancaq birbirilə deyil, heyvanlar adamlarla da onların dilində danışdırdılar.

Yuxusunda uzun bir zamanın içində düşmüşdü. Çoban papağında isə (öz otağında) F.Q.-nin yatması ilə ayılması arasında çox az bir vaxt keçdi. Amma ən maraqlısı və qərribəsi hələ bu deyildi. Qərribəsi, sirriliyi bu idi ki, səhəri gün F.Q. Bəhram kişiyyə gördüyü bu yuxusunu danışmağa başlayanda: "paralel dünyalar deyirdik, bu da paralel dünya..." bu işə məəttəl qalan Bəhram kişi ona təəccüblə baxdı. Sonra bir xeyli susdu. Sonra isə... bir-iki söz soruşduqdan sonra onun özü də qərribə bir etiraf etdi. Məlum oldu ki, nə qədər ağılaşmaz olsa da onların ikisi də eyni yuxunu görüblər. Müxtəlif vaxtlarda – əvvəlcə F.Q. o yuxunu axşamçağı, Mübariz kişi dağdan qayıdıb gələndək görüb, ondan sonra isə Bəhram kişi öz həmişəki vaxtında – gecə yerinə girib yatan zaman həmən yuxunu görüb.

F.Q. ilə Bəhram  
kişinin eyni yuxusu.

**Y**uxu belə başlayırdı. Böyük bir televiziya ekranı yavaş-yavaş işıqlanır və ekranda bir alabəzək, tutuqşuya bənzər (bəlkə tutuqşunun özü?!) xanım görünür. Bu xanım Tutuqşu, "Xəbərlər" informasiya bülleteninə aparıcısıdır. Axsamdır. O veriliş aparır, amma səsi, dodaqları tərpsənsə də, eşidilmir. Səs tamam başqa yerdən gəlir (özü də bu başqa yerdən gələn səs kişi səsidir). Səs metal kimi cingildəyib yüngülcə əks-səda verə-verə belə başlayır. Səs ekran arxasından deyir:

... Bu gün axşam xəbərlərin sonunda hava haqda məlumatı bütün şəhər dinlədi və rahatlıqla köks ötür-

dü. "Sabah, – xəbərdə deyilirdi, – göydən yerə dəvə yağacaq". F.Q.-nin beyni sürətlə televizor ekranından uzaqlaşdı. O xatırladı ki, iki gün əvvəl göydən yerə şir yağmışdı və bu daha təhlükəli idi. Yuxunun bu yerində xanım Tutuqşunun dodaqları (dimdiyi?) istahsız bir təbəssümə büründü.

**F.Q-nin və Bəhram  
kişinin eyni  
yuxusunun davamı.  
Şəhərə yağan şirlər.**

**I**ki gün əvvəl şirləri birtəhər aldadıb – əslində, bu onların ən çox zəhləsi gedən bir şey idi, buna ovsunlamaq deyirdilər, – ağızlarını heyvanxanaya döndərmişdilər. Amma heç də hamısına qəfəs çatmamışdı. Ona görə də indi şəhərin ən böyük problemi beş-beş, on-on bir qəfəsdə daldalanan bu şirləri ovsundan hələ tam ayılmamış birtəhər hardasa yerləşdirmək olmuşdu. Müxtəlif təkliflər gəlirdi və hər bir təklif o saat müxtəlif TV-lər tərəfindən ictimai müzakirəyə çıxarılırdı. Təkliflərin ən maraqlısı bu idi və, deyəsən, Elmlər Akademiyasından gəlmişdi. F.Q.-nin bu yerdə

dodağı qaçdı. Bəhram kişi isə bu yerdə beyninin dərin qatında Professoru xatırladı.

– Şirləri öyrədib onlardan əsl döyüşçülər dəstəsi yaratmaq lazımdır. Şir dili bilənləri, hərbiçiləri bu işə cəlb etmək məqsədəuyğun olardı.

Yeni, böyük zoopark tikib şirləri ora yerləşdirmək, şirlər üçün ərazi, başqa sözlə, əsl savanna yaratmaq, təbii şəkildə ətraf təbiəti şirlərin həyat tərzinə uyğunlaşdırmaq təklifi ilə Mədəniyyət Nazirliyi çıxış etdi. Özü də bu işə xarici investisiyaların cəlb olunma zərurətini də ortaya atdı.

Xeyli kəskin, hətta çoxuna bu, qəddar bir qərar kimi gəldi, təklifi müştərək "Xəz – Dəri – Kürk" "Azad Müstəvi" Birləşməsinin işçiləri verdi:

– Şirləri öldürüb, dərilərini ixrac etmək şəhərə çox ciddi ulduz axını gətirər...

Təkliflərdən biri isə kifayət qədər gülməli olduğundan hətta televiziya diktoru bu təklif səslənən zaman təbəssümünü heç cürə gizlədə bilməmişdi. Arxa tərəfdən gələn kişi səsi deyirdi:

– Şirlər üçün məktəb açmaq lazımdır. Onların dilində tədris aparmaq, onların mədəniyyətini inkişaf etdirmək biz insansızların irqi borcudur. – Bu təklifi Heyvanları Müdafiə Komitəsi Təhsil Nazirliyi ilə bir yerdə irəli sürmüşdü. Yuxu bu yerə çatanda F.Q. "bura ki, əsl uşaq bağçasıdır" narahat halda yerində qurcuxdu.

Bəhram kişi isə eyni yerdə "bu, bax, başqa məsələ..." əlini atıb başının altındakı balıncı düzəltmişdi.

**Həmən şəhərə bu  
gün artıq dəvələr yağır.**

...**D**əvələr yuxarıdan dolu kimi yağır-  
dı. Ovsunçular iki gün əvvəl bütün  
güclərini şirlərə sərf edib heydən  
düşdükləri üçün dincəlmək, özlərinə gəlmək icazəsi al-  
salar da, dəvə yağışı belə sürətlə yağdığından onların,  
yəni, ovsunçuların köməyindən vaxtından əvvəl istifa-  
də etmək məsələsi zərurət kimi ortaya çıxdı.

Göydən düşə-düşə bir dəvə o birinə deyirdi:

– Bu insasanlar heç də qorxaq deyilmişlər.

O biri cavab vermək istəyirdi:

– Bəs sən bilmirdin ki... – amma sözünü bitirə bil-  
mədi, çünki guppultuyla yerə dəydi, tez vurnuxub

ayaqları üstə qalxdı. Ora-bura boylanıb gördü ki, o biri  
dəvələr də onun kimi yxılları yxılıb böyrü üstə qalıb,  
(görünür, yerə enərkən düzgün aerodinamik avtozərbə  
mövqeyi seçmədiklərinə görə) o birilər isə – düzgün  
mövqe seçənlər güclə də olsa ayağa qalxır. Onun kimi  
tez özünə gələnlərin, deyəsən heç nə veclərinə deyildi,  
donqarlarını dik tutub, odu ha, səhrada yelkən kimi  
enib-qalxıb ora-bura qaçışırlar. Hər biri öz cərgə yolda-  
şını arayıb.

Ovsunçular gələncən belə bir qatmaqarıışıqlıq  
(hərcmərclikmi deyək, anlaşılmazlıqımı deyək?!) davam  
etdi.

Ovsunçular yarıyxulu idilər və, deyəsən, ovsunla-  
rı kefləri istəyən kimi kar etmirdi, bir sözlə, dəvələrin  
hələ ki, biri də könüllü şəkildə gəlib "Maqnuş -180" ad-  
lı bu yenicə istifadəyə buraxılmış elektromaqnüt mühər-  
rikli nəhəng aerobusların içinə girmək istəmədilər. On-  
ları bura məxsusi dəvələri aparmaq üçün gətirmişdilər.

– Lap elə gəlib girdilər bu maşına, sonrasını nə olsun?

– Ovsunçular deyindirilər. – Hara aparacağıq bunları ?!

– Əvvəl savannanı yaratmaq lazım idi, sonra bu ba-  
rədə fikirləşmək olardı.

– Şirlər, bunları şirlərin yanına buraxmaq lazımdır  
– həngamə o zamandı. – Kimsə uğursuz zarafat elədi. –  
Biz də dincələrdik.

**Baba və nəvə.  
Virvizual ekran və  
"Səhrada gəmi".**

**D**əvə yağışı, nəhayət ki, kəsdı. İçi dəvə dolu "Maqnuş-180"lər bir-bir gəlib heyvanxananın önündə dayandılar. Qəfəsdəki şirlər az qala ağızlarının suyu axa-axa "Maqnuş - 180" – lərdən quzu kimi aşağı hoppanan dəvələrə baxır, ürəklərində gülməklərini güclə saxlayırdılar. Ovsunun təsiri ilə halay-valay vuran, uzun, arıq ayaqları bir-birinə dolaşan dəvələr şirləri, elə bil, görmür, içində vurnuxan şirlər dolu qəfəslərin yanından heç nə olmayıbmuş kimi keçib heyvanxananın içinə daxil olurdular. Yaxın ətrafda yaşayan insanlar (diqqət! İnsanlar yox, insanlar!)

bura toplaşib tək-tək, cüt-cüt, ürəklənən irəli çıxaraq, cəsarəti çatmayan isə bir qıraqdan bu mənzərəni seyr edirdi.

– Dəvə ətinin yaxşı qutabı olur. "Qədim yemək növləri və mətbəxlər" kitabında görmüsən? – Yaşlı bir insan əlindən tutduğu nəvəsinin başını dəvələrə sarı döndərdi. Uşaq heç cür yola gəlib dəvəyə baxmaq istəmirdi, ağlayıb dururdu, evə qayıtmaq istəyirdi, qorxmuşdu nədi?!

– Bax, bu, dəvədir. – İnsan nəvəsinin könlünü almaq istəyirdi amma bir gözü ilə də əlində işi olmayan bir ovsunçu axtarırdı ki, uşağı yola gətirsin, onun ürəyinə girib dəvəyə marağ yaratsın. Amma əfsus! Bütün ovsunçular dəvələrə məşğul idi.

– Evə istəyirəm, evə gedək!.. – Səbrsizləşən uşaq get-gedə daha çox israr edirdi.

– Ay səni, bir bax, axı sən heç zaman əsl dəvə görməmişən.

– İstəmirəm bu dəvəni. Mən evə istəyirəm. İndi "Səhrada gəmi" başlayacaq. Evə gedək... "Niyə görməmişəm. Mən dəvə görmüşəm..."

"Səhrada gəmi" son zamanların ən dəbdə olan, ən sevilən virvizual filmi idi. İçinə cürbəcür heyvanlar dolmuş gəmi səhra ilə qumluqda "üzür" və tamaşaçının istəyi ilə televizor ekranından keçib birbaşa otağın içinə girə bilirdi. Virvizual ekran son texniki nailiyyət olmaqla yanaşı, həm də çox bahaya başa gələn ləzzət idi. Baba bütün sonrakı təqaüdünü bir yerə toplayıb ailəyə kömək etməsəydi bu ekranı almaq mümkün olmayaydı.

caqdı. Nəvə çox yalvarmışdı. Amma açıq demək lazımdır ki, babanın özündə də az yox idi, o da get-gedə daha böyük sürətlə öz uşaqlığına yaxınlaşırdı. Virvizual ekrana baxmaq onun özünə də çox maraqlı idi. Bu ekran bütün ailə büdcəsinin ziyanına – Ana heç cür razı olmurdu, güclə baba onu dilə tutdu, sonra isə Ana Uşağın göz yaşlarına dözmədi – bəli, məhz büdcənin ziyanına alınmışdı və indi nəvəsi evə gedib həmin "Səhrada gəmi" filminin növbəti seriyasına baxmağa can atırdı.

– Ay səni, dəcəlsən ki, dəcəl. Yaxşı, gedək evə. Bu dəvə axı sənin o gəmindəki dəvədən deyil. Bu həqiqi dəvədi. O isə...Eh...

– Yox, o dəvə yaxşıdır. O mənim dostumdur. Mənimlə danışır. O məni gözləyir.

### **Şirlərin aldadılması. Savanna vədi.**

...Ovsunçular, nəhayət, dəvələrin hamısını (bir-ikisi, bəlkə daha çoxu hələ də tapılmamışdı) heyvanxanaya yığdılar. Kiçik bir müşavirə keçirdilər:

– Olan – qalan gücümüz çatacaqmı bu dəvələri şirlər üçün toxunulmaz edək?! Odur bax, necə gözləri ilə yeyirlər yazıqları...

– Yox, gücümüz çatmayacaq. Şirlərin qarını ovsunla doldura bilmərik.

– Vəziyyətdən çıxış yolu görən varmı?

Bütün ovsunçular təqətsiz halda bu suala cavab axtarırdılar.

Elə bu zaman Baba ilə Uşaq gəlib Damdabacalar küçəsindəki evlərinə çatdılar. Uşaq yamanca tələsirdi.

Baba isə (artıq onun yorğunluğu aşkar hiss olunurdu) ayaqlarını güclə çəkirdi.

– Gəl, gəl gecikirik.

Saat Günəş vaxtından Ay vaxtına keçdi. Buludlar göy üzündə şahə qalxıb dondular. Şəhər ətrafındakı səhradibi evlər bir-bir üzə çıxdı.

– Vaxtdı. Tez ol, baba, tez ol... – Uşaq lap səbirsizləşdi.

– Gəlirəm, ay səni. Bir dayan görüm, sən məni lap kırıxdırdın.

Qapını onlara açan Ana qıpqırmızı pörtmüş Uşağı görən kimi üzünə narahat bir təbəssüm qondu: "Buna nə olub"?

Tez-tələsik özünü ananın yanından içəri dürtən Uşaq isə bir təhər özünü virvizual ekranın yanına çatdırdı. "Mən gəldim" tanıma sözünü elə qışqırdı ki, evdəki əşyalar da az qaldı cingildəsin. Onun qışqırığını eşidən virvizual ekran dərhal işıqlandı. Uşaq elə durduğu yerdəcə donub qalmadımı, donub qaldı, ac gözlərini ekrana dikdi, elə bil, bu daqiqə ekranı yeyəcəkdı, yanında gəlib səssizcə kresloya yuxulan Babaya astaca:

– Baba, baba, bax, bax... İndi özüm görəcəksən. Bu dəvə o dəvələrdən daha gözəldi, – dedi.



...Ovsunçuların ayaqüstü müşavirəsində son sözü Şəhər "İnsanlarla heyvanlar arasındakı münaqişələ-

rin Çözüm Komissiyası"nın üzvü dilə gətirdi. Və onun təklifi artıq əməlli-başlı əldən düşmüş ovsunçular tərəfindən o saat qəbul edildi. Təklif isə bundan ibarət idi. Biz gərək elçilər dəstəsini hərəkətə gətirək. Onlar gedib şirlərdən, söz əslinlər ki, dəvələrə dəyməyəcəklər. Ta ki, ovsunçular öz güclərini bərpa edəndən sonra şirləri yenidən ovsuna tutmaqla, dəvələrin aqibətinin necə olacağını götür-qoy eləməyə olar". Ortaya çıxan "Bəs, şirlərə nə vəd eləyə bilərik?" sualına "Çözüm" Komissiyasının üzvü burnunun altında "onlar üçün savanna yaratmağı" deyər mızıldandı. Gərək ki, ictimaiyyətdən gələn təkliflərdəndə biri də elə bu idi.

Həç kim məsələnin bu cür asanlıqla həll olacağına inanmırdı. Ay vaxtı artıq başlamış, hamı xeyli yorulmuşdu. Elçilər dəstəsinin nümayəndəsi şirlərin yanından qayıdıb əvvəlcə dövlət TV-sinə, sonra da özəl TV-lərə intervyü verdi ki, şirlər qısa məsləhətləşmədən sonra onlara edilən təkliflə razılaşıblar. Öz növbələrində: "təki ovsunçular gəlməsin. Biz hər şeyə razıyıq" deyiblər. Beləliklə, hamı rahat nəfəs aldı. "Yağış anı" üzrə koordinator olan qoca Şir və "Ümumi sülh saati"nin nümayəndəsi ortaya çıxıb hər biri öz tərəfində səliqə-sahmanlarını yaratmağa başladılar.

### Uşaq, Baba və virvizual dəvə.

... **G**əmi uzaqdan gəlib qum dənizində yavaş-yavaş böyüməyə başlamışdı. Uşaq o anı gözləyirdi ki, ekranın altındakı "virzaniyə" düyməsini bassın, çünki gəminin içindəkilər yalnız bu zaman otağın içinə daxil ola bilərdilər. Baba lap səbirsizləşdi. Diqqəti tarıma çəkildi.

– Vaxtdı! – Uşaq bağırdı və gəmi virtual-vizual sərhəddə burnunu soxan kimi "virzaniyə" düyməsini basdı: – Dəvəni istəyirəm, – bu dəfə pıçiltıyla dedi.

Elə germetik təsəvvür yarandı ki, nəhəng gəmi bu virvizual ekranı parça-parça edib otağa girəcək. Əlini uzatsan, gəmiyə toxuna biləcəksən. Artıq neçənci dəfə

uşaq da belə düşündü. Baba özü də əvvəllər, təzə-təzə az qala bu tələyə düşmüşdü. Amma indi başqa cür oldu. Gəminin burnundan bir yol açıldı. O yolla otağın içinə tərəf yeriyən dəvə göründü.

Dəvə əvvəlcə kiçik idi, sonra o, böyüməyə başladı. Gəlib virvizual ekrandan otağın içinə girəndən sonra dəvə öz təbii ölçüsünü alıb qurtardı. Uşağın sevinc və təəccübdən matı qurumuşdu. Onun qarşısında onun yaratdığı, onun seçdiyi canlı virvizual bir dəvə var idi.

– Di yaxşı, daha bəsdı, qaytaraq onu gəmiyə. Buraları tamam batırıb duracaq. Hə, balası?! – Baba dedi. – Ay vaxtı da bitmək üzrədi, sən isə hələ heç öz nağılınun içinə də girməmişən. Qapadaq bu ekranı. Bu gecəlik deyirəm, bəsdı. – Baba son dövr xüsusi inkişaf etmiş bütün bu texnoturbosillabik yeniliklərə bir qədər şübhə ilə yanaşırdı. – Bax nağıl da artıq səni gözləyir.

– Yox, mən nağıl istəmirəm. Mən bu dəvəni istəyirəm. Bizdə qalsın!.. – Uşaq, nəhayət ki, ürəyindəki arzusunun dilə gətirdi. Yavaş-yavaş, deyəsən, inada düşürdü.

– Di yaxşı, bəsdı. Babanın sözünə bax. – Ana da mətbəxdən gəlib onların söhbətinə qarışdı. – Nağıla girmək vaxtıdı. Dünən ay vaxtı meşədə haracan getdin?

– Yox, mən dedim. Mən nağıl istəmirəm. Nolar, ana, ay ana, qoy bu dəvəni evdə saxlayaq, heç olmasa bir gün...

Bu zaman Baba Ananın, Ana da Babanın üzünə baxdı. Nə edəsən? Uşağın tərsliyi tutmuşdu. Bu heç də yaxşı nəticə verməyəcəkdi. Nağıla girməməsi yaxşı yatmaması demək idi, bu isə öz növbəsində Günəş vaxtı



nun zərrəsinə çatmamaq, az qala dünyanın o biri başında yerləşən "Döyüşən öküzlər" məktəbinə keçikmək demək idi.

– Yaxşı, razılaşdıq. Dəvəni həyətə apar. Amma şərtimiz səninlə şərti. Sabah axşam o, gəmiyə qayıdır. – Ana öz qərarını verdi: "Nə edə bilərik?" Babaya baxdı.

Uşaq sevincək halda virvizual ekranı daimi enerji rejiminə keçirdi və sonra Babasına tərəf qələbə çalmış on beşinci Günəş əbədiyyətinin dördüncü minilliyinin kiçik qum zabiti kimi təzim etdi və əlini atıb dəvənin boynundan asılmış, heç kimin görmədiyi, indi isə apaydın görünən bir ipdən tutdu. Onlar – Uşaq və dəvə həyətə çıxdılar.

### Şirlərin qəfəsdən çıxması və Ay zolağı. Ovsunçuların işə girişməsi.

**X**əbər gəlmişdi ki, Şirlər qəfəslərin ağzının açılması təklifi ilə Çözüm komissiyasına müraciət etmək qərarına gəlirlər. "Bir halda ki, razılıq əldə edilmişdir və biz dəvələrə dəyməyəcəyik, o zaman bizi bu dar qəfəslərə yığıb ağzını bağlamaq nə deməkdir?! Məgər bizə inanırlar? Bu bizə təhqirdir. Biz ki, söz verdik" – Yağış anı üzrə koordinator olan Qoca Şir Çözüm komissiyasının sədrinə belə bir məlumat göndərmişdi.

Bu istəyi ağlabatan sayaraq qəfəslərin ağzını açdılar. Şirlər qəfəslərdən çıxdılar və dəvələrin arasında sakit-sa-

kit dolaşmağa başladılar. Amma bu sakitliyin öz gizli vəhiməsi vardı. Dəvələr hələ ovsunda olsalar da əsim-əsim əsirdilər. Hamı nəyinsə baş verəcəyini gözləyirdi. Nəhayət, Ay axşamı vaxtının nabelədlərə kömək zamanı gəl-di... Aydan düz heyvanxananın bayır qapısının açıldığı Ay zolağı açıldı. O zolaqla bayaqdan cıvırları da çıxmayan və indi, nəhayət ki, asudə nəfəs alan dəvələri Aya yola salmağa başladılar. Bu zaman şirlər anladı ki, onlarla insasanlar arasındakı razılığın birinci bəndi yerinə yetirilməyə başladı.

Axıncı dəvənin görüntüsü Ay zolağında hələ itməmişdi ki, heyvanxananın qarşısında qəribə bir sükut yarandı. Amma bu sükut uzun çəkmədi. Qısa bir müddətdən sonra bu sükut qəfildən yarandığı kimi qəfildən də pozuldu. İstirahət edib qüvvələrini bərpa etmiş ovsunçular gəlmədən onların qoxusunu havadan alan şirlər məsələni elə o saat başa düşdülər. "Xəyanət! Xəyanət! Savanna yalanmış. Ovsunçular gəlir. Bizi aldatdılar! Bizi aldatdılar!". Şirlər arasında əsl vurnuxma, hayküy başladı. Amma şirlərin bu hay-küyü daha heç kim üçün qorxulu deyildi. Çünki bu zaman ovsunçular kənardan anlaşılmaz cəld hərəkətlərlə artıq şirlərin başının üstünü almışdılar. Qısa bir zamandan sonra şirlərin biri də ayaq üstə dura bilmədi. Güclərini qayıtmış ovsunçular təzə ovsundan sonra laybalay torpağa sərilən şirləri quş lələyi kimi qaldırıb qəfəsin içinə atdılar. Aldadılmış şirlər hər şeyi unutmışdular. Onların göz qa-paqlarını ekstramaqnit daş parçaları ağır-ağır basmaqda idi. Şirlər yavaş-yavaş yuxuya gedirdilər.

Bir hadisə oldu, o baş verməsəydi şirlərin aqibəti Şəhər üçün yəqin ki, uzun müddət hələdilməz qalacaqdı.

Uşaq və arxasınca dəvə (bu sonradan TV məlumatlarında məhz belə şərh olunurdu) evin həyatına çıxan zaman dəvə özünü qəribə aparmağa başlayır. O, Uşağın rəsmi əmrlərinə tabe olmur, heç nəyə məhəl qoymadan həyətdən birbaşa Damdabacalar küçəsinə çıxır. Virvizual ekran artıq onu idarə edə bilməmişdi. Heç kimin gözləmədiyində sensor yaxın kosmik idarə üsulu tərəfindən komanda olmadan Dəvə inamla (tanıyırmış kimi) küçəbəküçə heyvanxana istiqamətində irəliləyir. Sonrakı şərhə görə dəvə Ay zolağına girən dəvələrin ardınca qaçmağa başlayır. Özünü bu zolağa salmaq istəyir. Məqsədi virvizuallıqdan çıxmaqmış.

Uşaq dəvənin ardınca düşüb heyvanxanaya qədər gəlir. Zorla dəvəyə çata bilir. Heyvanxananın lap qabağında artıq məlum olur ki, Ay zolağının üstünə sonuncu dəvə keçməkdədir. Virvizual dəvə Ay zolağının önündə torpağa pərçimlənib durur. Gözlərindən biixtiyar yaş axmağa başlayır. Boşuna vaxt itirilir. Zolaq və sonuncu dəvə gözdən itirlər. Bir özəl TV məqbuluzluq zonasına girib (sonralar bu TV ciddi cəzaya məruz qaldı, ay proqramlarından məhrum edildi) bu bərədə belə demişdi: Ay zolağı, elə bil, virvizual dəvədən qaçıb canını qurtarmaq istəyirdi.

Və bu zaman həmin o hadisə baş verir. Uşaq bunu belə danışır: Mən özümü çatdırıb gördüm ki, dəvənin gözlərindən artıq yaş axmaqdadır. Bu zaman qəfəslərin içindəki şirlər ovsundan ayılıb bayıra çıxmağa başladılar

(ən qərribə və izahedilməz məqam da elə bu idi). Əlbəttə, belə etinasızlığı, yəni qafəslərin qapısının nə üçün bağlanmamasını sonralar ovsunçular yaradılmış təhqiqat komissiyasına heç cür izah edə bilmədilər. TV-şərh özü də bunu ovsunçularda çoxdan diqqəti cəlb etməkdə olan özündənarxayınçılıq halı kimi qələmə verdi. Şirlərin ovsundan öz başına çıxmaqlarını isə Akademiyadan olan mütəxəssislər Ay zolağından sonrakı elektromaqnit atmosferə kəskin naməlum qıcıqlandırıcı impulsların (bu isə dəvənin sulu məhluldan ibarət olan göz yaşından yayılan şüalar idi) daxil edilməsinin nəticəsində baş verdiyini iddia etdilər. Sonralar bu fərziyyənin doğruluğu elmi cəhətdən də sübuta yetdi – naməlum məhlulun dərin termoelektrik təhlili aparıldı, iddia təsdiq olundu və hətta məhlul (göz yaşı) bundan sonra ovsundan çıxma kodeksinin əsas maddələrindən birinə çevrildi.

Mütəxəssislərə o da qərribə görünmüşdü ki, özünə gəlib qəfəsi tərək edən şirlər heyvanxananın qapısından bayıra çıxıb əvvəl-əvvəl Uşağı və dəvəni əhatəyə almış, bir xeyli ətraflarında iri pəncələrini ağır-ağır yerə basaraq var-gəl etmişdilər. Uşaq və dəvə isə bir-birinə qısılib qalmışdılar. Şirlərin çoxu "Bizi aldatdılar – intiqam, intiqam!" deyər fınxırırmış. Bu məqamda hadisə yerinə özünü Ana və Baba yetirmişdi. Hətta elçilər dəstəsi də bura gəlib çıxmışdı. Amma nə onlar, nə də başqa əməniyyət hissələri qəzəbli şir sədlərini keçib Uşağa və dəvəyə yetişə bilmirdilər. Ovsundan çıxan şirlər son dərəcə təhlükəli idilər. Faciənin qarşısı isə gözlənilməz şəkildə öz-özünə alındı.

– Biz bunu etməyəcəyik! – Dal pəncələri üstə çöküb bayaqdan qıyıq gözlərini düz dəvənin gözü yaşlı üzünə dikmiş Yağış anı üzrə koordinator qoca Şir, nəhayət ki, dilləndi.

Şirlərin qəzəbi bir az da artdı. Qoca Şir ikinci dəfə məcburən:

– Biz bunu etməyəcəyik! – dedi. Sonra dediklərinə belə bir əlavə etdi:

– Biz gedirik. İnsanlar bizi aldatdılar. Biz gedirik və bir də yağış kimi insananların şəhərinə yağmağı mən əbədiyyən şirlərə qadağan edirəm.

Bundan sonra şirlər əmrə tabe, dinməz-söyləməz (boğuc səslə mırıldana-mırıldana) uşaqla dəvəyə heç bir fikir vermədən uzun bir cərgəyə düzlülüb Şəhərin çıxış qapısına doğru yol aldılar...

Şirlərin beləcə şəhər qapısından çıxması ilə F.Q.-nin yuxusu qarışır və bitirdi. Bundan sonra vəqələri sözlə təsvir edən səs kəsildi. F.Q. yuxudan ayılan kimi əvvəl-əvvəl bu yuxunu xatırlamadı. Yavaş-yavaş ayrıca epizodlar, məqamlar – uşaq, onun babası, şirlər və ovsunçular bir-birilə əlaqəsiz halda yada düşməyə başladı. Ən sonda dəvə yada düşdü. Ayrı-ayrı məqamların bir möhkəm xətt üzərində pərçimlənməsi isə ancaq gecə yenidən yatmaq üçün yerinə girəndə baş tutdu. Uzun müddət yuxuya gedə bilməyən F.Q. dəvələrin yağışını, şirlərin nümayişini yenidən göz önünə gətirdi. "Sabah mən bunu Bəhram dəviyə görə hökmən danışım. "Paralel dünyalar, paralel dünyalar... Bu deyilmi?!" Bu fikir sonra, gecə gəlib onun beyninə dolacaqdı. Gecəyə isə hələ vardı. Elə bu zaman...

**Bəhram kişi  
Mağaranın önündə.  
Bəhram kişi və  
Mağaranın ruhu.**

...**F**.Q. axşama yaxın öz yatağında uzanıb şirlər, dəvələr, uşaqlar, insaslarla bağlı öz yuxusunu yatanda, Bəhram kişi elə bu zaman sürətlə və bir balaca da hövlnak vəziyyətdə həyətin qabağındakı dar çıxıra düşüb Vəng dağı ilə üzüyuxarı qalxırdı – mağaraya tərəf gerdirdi. Yorulduğundan (yolun ağırlığından deyil, tələsdiyindən deyil, həyəcanından) tövsüyür, qəlbinin gup-puldayan səsinə az qala qulaqlarıyla eşidirdi. Mağaraya hələ var idi. Bəhram kişi çıxırın sağ tərəfindəki oğ-

ruqdan (dərəyə döngədən) ötən kimi Bozların mırıldayan səsi qulağına gəldi. Köpək mağaradan onun iyini almışdı, zənciri arxasınca sürüyə-sürüyə səbrsiz bir halda mırıldanaraq mağaranı o divardan bu divaracan ölçür, hürməyinə hərdən hürürdü, amma buna hürmək demək olmazdı, buna ulamaq demək daha doğru olardı.

Bir, iki, üç... Yağış damlları taqıltyla Bəhram kişinin taxta kimi qurumuş alabəzək araxçınuna dəyib üzünə, sonra saqqalına tərəf sürüşdü. Əli ilə üzünü silib Bəhram kişi bu yağışı vecinə almadı, necə ki yeyin gerdirdi, getdiyi kimi elə də getdi. Ancaq mağaranın ağzındakı açıqlığa çatandan sonra nəfəsini dərdi, daşın (həmənki öz içindən işıq verən daşın) keçib üstündə oturdu, nəfəs dərdi. Hələ də damla-damla atan yağışa fikir vermədən gözləməyə başladı.

Mağaranın ruhu onun iyinimi duymalıydı, havasını tutmalıydı, nə edirdisə etsin, amma peyda olmağına peyda olmalıydı, gəlməyə bilməzdi. Bu daşın üstündə gecənin bu vaxtı elə-belə gəlib bir kimsə oturmaz. Əlbəttə, bu gəlişdə bir niyyət vardır.

Əvvəlcə fısıltı eşidildi, sonra yumru işıq topası təkər kimi fırlana-fırlana ildırım sürətilə gəldi (əslində, peyda oldu).

"Gələrmə, gəlməzmi?!" – elə bunu bir daha düşünmüşdü ki... Mağaranın ruhu özünü gözlətmədi. Bəhram kişi ora-bura boylanmağa heç macal da tapmadı. Mağaranın ruhu (bu isə qapqara təkər boyda bir şar idi) fırlanıb-fırlanıb hardansa onun qarşısında peyda oldu.

Həmən məşum səs yenə Bəhram kişinin gıcğahlarında guppuldadı:

– Oğruqdan keçən yerdə baxdım, gördüm sənsən, xeyirdi?

Amma bu səs daha qorxulu deyildi. Məşum idi. yenə ilan kimi fis-fis fısıldayırdı, amma qorxulu deyildi. Bəhram kişi çox sakit bir tərzdə qəti əminlik içində Mağaranın ruhuna – işığı yanıb sönən kürəciyə üz tutdu:

– Xeyirdi. Şərdi. nə daxli var?! Səninlə sövdələşməyə gəldim. Söhbətimizi bitirməliyik.

– Yenə sövdələşmə? Oyunun olsun, a Bəhram, başqa heç nə demirəm. oyunun olsun. İndi nə istərsən?

Bəhram kişi "təvəqqeyə mən gəlmişəm", mümkün qədər mülayim şəkildə rica etdi:

– İzin ver... o yazını bu oxusun. Layıqdı.

– Olmaz. O bu yazını oxumayacaq. Heç kim bu yazını oxumayacaq! – Mağaranın ruhu onun sözünü qətiyyətli kəsdi.

– Niyə? Xəzinənin yeri yazılıb – ondan?

– Nəyə gəldin bura sən. Bəhram kişi? – Bəhram kişinin başının içində yel oynadı, Mağaranın ruhunun səsi onun bu namünasib sualından sonra kəskinləşdi.

– Olmaz?! O zaman nə isə, heç olmasa nə isə oxusun. Nə isə oxut ona. Ehtiyacı var. – Bəhram kişi bu dəfə az qala yalvardı.

– Nə? Necə?

Bəhram kişi əvvəlcə gözlərilə "nə bilim?!" dedi, sonra birdən ürəyi atlandı:

– Açar söz ver ona. Yalançı açar-söz ver. Əsl yox, yalançı. Qoy başqa bir şey oxusun.

– Əlini mənim naxışlarıma sürtsə – öləcək...

– Yox, ölməsin. Mən sənə başqa qurban nişan verərəm. Nə fərqi olacaqmış... Qulaq ver. Qulaq ver. Əsl açar sözü təkcə sən bilirsən. Bilməmiş deyilsən. Mənə. İstəmirəm, söyləmə! Amma gəl, sən mənə kömək elə. Başqa bir açar-söz söylə mənə. Yalançı olsun. Elə bir açar olsun ki, bu gədəni öz arxasıyca tamam başqa bir səmtə aparsın.

– Belə. Sənin ki yazını oxusun, amma əsl məzmunu deyil, başqa bir məzmunu oxusun... Üzə çıxan başqa şey olsun, eləmi deyirsən? – Mağaranın ruhu fikrə getdi.

– Elə. Mən istəmirəm, o əzab çəksin. Sənin xəzinəni heç kimə gərək deyil. Azdır bu zəhrimar yazının izini! Azdır, yox elə! Amma elə et ki, şübhələrə də yer qalmasın. Sənə – xəzinə, ona isə... ona isə qiymə.

– Şübhələrə heç bir yer qalmasın... – Mağaranın ruhu əks-sada kimi təkrar etdi. – Bu bir balaca çətin məsələdi... Bəs qurban kim olacaq?

Mağaranın ruhu Bəhram kişinin narahat halda vurnuxduğunu görüb tez əlavə etdi:

– ...amma mümkünsüz də deyil. Şərtimiz, səninlə danışmış idik, hətta şərti. Qurban məsələsi isə güzəşt sevməz – qurban olmalıdı. Kim əlini sürtsə -- şərtimiz var... Çiçəklərə əl sürtmək – olmaz! Sürtsə – öləcək! Ya da yerinə başqa bir qurban nişan ver. Başqası. Olsun. Mənə fərq eləməz. Həqiqət. sən özün necə ki dedin, heç kimə gərək deyil. – Mağaranın ruhu güldü, amma bu gülüş deyildi, bu bir qandondurucu. idbar hınlı idi. Bəhram kişinin üzü əzabdan əyildi.

– Olsun. Razıyam. Sənə qurban lazımdı? Ona dəymə! Sən yalnız açar sözü de! Yalançı açarı! Qoy bu yazı olduğu kimi deyil, başqa cür oxunsun. Mən sənə qurban göstərrəm. O isə... Qoy o nə istir, çiçəklərlə eləsin.

– Göstərərsən? Kimi göstərəcəksən? – Mağaranın ruhu sonsuz maraqlı və diqqət içində soruşdu və bu zaman onun marağı o dərəcədə idi ki, öz yerində fırlanmağını hətta saxladı (o isə söhbət boyunca bir maşın təkəri kimi öz yerində fırlana-fırlana qalmışdı).

– Sənə qurban lazımdı? Qurban – mən.

– Sən? Sən – qurban? – Mağaranın Ruhü aşkara təəccüb etdi, inanmaq istəmədi. Kürəciyin işığı artdı və yanub-sönməyi tezləşdi, o yenidən hərəkətə gəldi, yenidən sürətlə öz dairəsi ətrafında fırlanmağa başladı.

– Niyə də yox? Günah varsa cəza olmalıdı. Kim çəkək cəzanı – fərqi nədi?! Sən deyirsən, çiçəklərə əl vurmaq günahdır, cəzası var. Mən deyirəm, o bu yazını oxumalıdı, oxuyacaq. Mən, mən götürürəm cəzanı öz boynuma.

– Eləmi?... Amma niyə? Səni başa düşmədim. Belə... Nə deyirəm, mən razı... – Ruh bir qədər düşündükdən sonra, nəhayət, razılıq verdi. Elə bu zaman ("mən – razı" sözlərindən sonra) mağara içində Bozlar özünü didməyə başlamadımı, başladı ("Mən də varam!"). Mağaranın ruhu bunu heç vecinə də almadı, qətiyyətlə təkrar etdi. – Mən razı! – Onun bu son sözləri Bəhram kişinin beynindən axıb canına yağ kimi yayıldı.

– Çox gözəl. – Bəhram kişi dərinədən və rahat bir nəfəs aldı. – Di, o zaman o sözü söylə. Qoy o söz onu tamamilə başqa bir səmtə aparsın. Söylə.

Mağaranın ruhu az qala eşidilməz oldu:

– Sən o sözü hər gün görürsən. O, sənin gözlərinin qabağında bitib, böyüyüb, durub.

Bəhram kişi heç düşünməyə də macal tapmadı. Açar söz özü gəlib girdi onun beyninə. Bəhram kişi qəfildən içini çəkdi:

– Qarağac... – Ucaboylu, qədd-qamətli, nazənin gəlin misali Balaca, bütün cəvşəsiylə göz önündə canlandı. Qarağac, Qarağac, demə sən çözümlə ola bilermişsən. "Ay səni Balaca..." Bəhram kişi elə oturduğu yerdəncə aşağı – Çoban papağına boylandı. Qarağac qorxunc və acgöz bir kölgə idi, durmuşdu. Güclənən yağışı ahənrubə kimi öz içinə yığır, özündən aşağı (bəlkə də yuxarı?) bir damla da keçirmirdi.

O, yenidən başını çevirib Mağaranın Ruhunun olduğu (kürəciyin fırlandığı!) yerə baxanda bu dəfə Ruhü orda görmədi. Ruh yox olmuşdu.

Bozlar sakitləşdi, mağaradan nə onun səsi gəldi (yerə uzanıb ancaq ləhləyirdi), nə də zəncirin səsi. Bəhram kişi içindən nur verən və bu qaranlıqda ətrafı mağaranın ağzına qədər zərif işığa bürüyən bu isti daşın üstündən istəməyə-istəməyə (niyə?) qalxıb barmaqları ilə daşa bir-iki siqal çəkdi, ürəyi, qəlbi sıxılma da, amma həm də çox yüngül bir rahatlıq içində yenə həmənlə cığırma bu dəfə üzü aşağı – Çoban papağına tərəf tələsdi. Hava artıq qaralmışdı.

**Mübariz kişinin gəlişi.  
Qarağacın altında  
pəjmürdəhal oturan  
F.Q. və anların vızılıtsı.**

...**M**übariz kişi əlində süd dolu bidon həyat qapısını arxa tərəfdən əlini atıb asanlıqla açdı və həyatə girdi. F.Q.-ni Qarağacın altında görüb birbaşa yanına yönəldi, bidonu ehmalca yerdən, samovarın yanına qoydu:

– Salam, a bala, axşamın xeyir olsun, necəsən, nə təhərsən? İşlərin necə gedir? – Salam-əhvaldan sonra mihləmil pencəyinin cibindən alabəzək dəsmalını çıxarıb boynunun tərini sildi, F.Q. ilə üzbəüz keçib bu da oturdu. F.Q.-nin diqqətini yenə çəkən bu kişinin əcazib (hə-

qiçətən, çox böyük idi) burnu oldu, "hə, normadan xeyli uzundu, qara sifət, uzun burun, daima sağa-sola qaçan göz bəbəkləri... Əsl Xudayar bəydi, durub."

F.Q. qabiliyyətlə Mübariz kişinin salamını aldı, "salam, sağ olun, işlər -gedir işlər, niyə ki, pis deyil, yaxşıdır..." dedi, diqqəti isə özündən asılı olmayaraq çiçəklərin ətrafında vızılı ilə uçuşan bir dəstə arıya yönəldi. Qəribəsi bu idi ki, arılar nə üstünə qonan kimi çiçəyə qonurdular (bunun üçün onlara mane olan heç nə yox idi), nə də çiçəkdən uzaqlaşdırdılar. Çiçəklər həyəcanlı, arılar isə vızılıları ilə qulaq deşirdilər. F.Q. "burda bəzək, çiçək və s., orda (Xəzərdə) isə təzəyə gələn qağayıların qara-qışqırığı... Bu dünyanın heç bir yerində sakitlik axtarma, qardaşım!" Ondan cavab gözləyən Mübariz kişiye (o elə indicə nə isə demişdi və F.Q.-dən səbrlə cavab gözləyirdi) birinci dəfə görmüş kimi xeyli diqqətli bir nəzər saldı. Mübariz kişi bu diqqətli baxışın arxasındakı etinasızlığı duysa da təhər-tövrünü pozmadı, onun təkrar sualını F.Q. zorla eşidib başa düşdü:

– Nə var, nə yox, deyirəm...

– Heç. Salamtlıqdı... deyirəm. – Şuxluq etmək istədi. Alınmadı, çünki Mübariz kişi ciddiliyini pozmadı:

– İşlərdən nə xəbər? Yazıdan, deyirəm, bir xəbər, yenilik var, ya ki...

– Ya ki. Ya ki.Yoxdu, hələ bir yenilik yoxdu.

Mübariz kişi part olmadı, F.Q.-nin səbrsizliyini görüb bu cür məzələnməklə söhbətdən yayınmaq istəyini (arif olmağına arif idi) anladı. "Səbrsizdi, deməli, məğlubdu", Çoban papağına tərəf boyladı:

– Bə bu Bəhram hardadı, evdədi? "Mən kefə gəlməmişəm, iş üçün gəlmişəm."

– Buralardadı, indi gələr. Çay içərsənmi, Mübariz müəllim? – F.Q. bu dəfə hörmətlə soruşdu.

F.Q. hələ də Bəhram kişinin harda olmasını bilmirdi. Bayaq idi, hələ o yatarkən evdən çıxmışdı. F.Q. əvvəlcə onu həyətdə bildi, amma deyəsən, həyətdə də yox idi...

– Buralardadı, harda olacaq ki. Mənə bir şey demədi. Səni gözləyirdi, indi gələr. – Sözlər qurtardı, F.Q. təkrara məcbur qaldı. – Çay içərsənmi, Mübariz müəllim? "Hər halda qonaqdı, gəlib..."

Mübariz "müəllim" maraqlı ünsiyyət, dedi-qodu dolu axşamın, bəlkə də gecənin ləzzətini qeyb etmə təhlükəsi duyduğundan təəssüf edə-edə "indi gələr" sözlərindən yapışib yerini rahatladı. Çay təklifinə isə daha çox başı ilə cavab verdi: "Hələlik istəmirəm".

F.Q. Mübariz kişinin uzun burnuna yenə diqqətli bir nəzər saldı. Əslində, gözlərini ha çalışsa da qaçırınsın, bu burun özü gəlib girirdi onun gözlərinin içinə. Mübariz bunu duydu, haqiqətən yazıq Mübariz özü də bəzən bilmirdi, burnunu hara gizlətsin, yeri gəldi – gəlmədi cibindən dəsmal çıxarıb əliqəylə onu silirdi. F.Q.-nin yadına yenə Mirzə Cəlilil Xudayar bəyi gəlib düşmədimi, düşdü və o, təbəssümünü zorla gizlətdi: "adamlar, onların duyğuları, hisləri, qulaqları, burunları zamandan zamana dəyişir. Dəyişən zahiri formadır – paltarlar, saç düzümüdü, ətirin-kirşarın növləridi, bir balaca da ağılın ( o da əgər varsa) azlığı, çoxluğudu..."

– Çoxdandı biz tərəflərə hərlənmirsən... – Mübariz kişi boynunun tərini dəsmalla silə-silə dilləndi. – Tapşırıdım, maşının üstünə örtük çəkdilər – gün işığı var, yağışlar da başlayıb...

– Sağ ol, çox sağ ol, əziyyət verirəm...

– Yox, yox, nə deyirsən, əziyyət-filan yoxdu. Vaxtın olanda hardan fırlan gəl biz tərəflərə. Profesordan nə xəbər var – telefon edirsən şəhərə?

– Edirəm ("Etməmiş olaydım". Bu söz – "telefon" yə-nə Afaqın anası ilə son söhbəti dartıb gətirib F.Q.-nin yadına saldı). Salamı var Professorun. (Maşınla bağlı təşəkkür əvəzi! Əslində, heç bir salam-zad yox idi). Danışırıq tez-tez...

– Belə... Sağ olsun... Heç buralara gəlib – getmək fikri yoxdumu? – Mübariz kişi ürəyində tutduğu gizli niyyəti (Professorun qonaq gəlməsini) həmişə olduğu kimi bu səfər də dərin sulara görünməyən sualtı qayıqlara bənzər dolayı sual şəklində üzə çıxardı.

– Bilmək olmaz. Heç bilmək olmaz. Niyə də yox?! Bəlkə nə zamansa bu yazıları buradan muzeyə aparmaq fikri ortaya çıxsın, o zaman... niyə də olmasın?!

– Hm. Elə bir fikirmi var? – Mübariz kişi ox kimi gərildi.

F.Q. "işə düşdüm, söhbəti axı necə oldu, yazının üstünə gətirdim, eh...", yavaş-yavaş hövsələsi daralsa da, başladı, səbrlə Mübariz kişinin suallarına adda-budda cavablar verməyə, amma bildirmədən bir gözü ilə də Çoban papağından evin dəlindəki almaliğa tərəf gedən cığra baxırdı. "Yox, oraların da işığı yanmur. Bu qaranlıqda?.. Harda qaldı bəs bu zalım?!"



Qarağacın altına evin pəncərəsindən gəlib zəif bir işıq düşürdü. Arılar artıq uçub getmiş, çiçəklər sakitləşmiş, ulduzlar isə hələ görünmürdü. Cırcıramalar orda-burda səslərini başlarına atmağa hazırlaşdılar ki, Göy üzünü gəlib boz bir pərdə tutdu, o boz pərdədən üzüaşağı (bu dəfə üzüaşağı!) əvvəlcə yavaş-yavaş, bir azdan isə sürətini artıran yağış damcıları yağmağa başladı. F.Q.:

– Bəlkə evə keçək, yağır, – dedi. Balacanın altından ayağa durmaq istəyirdilər ki, birdən həyat qapısı açıldı, Bəhram kişi şax addımlarla həyatə girdi. Mübarizi görək, gümrah səsə:

– Gəlmisən? – soruşdu. – İçəri niyə keçmirsiz? Bu güclənəcək. Keçin, qalxın, keçin içəri.

Yağışı özü ilə gətirə-gətirə islanmış Bəhram kişi artırmaya qalxdı. Mübarizlə F.Q.-ni gözlədi, ayaqqabılarının palçığını (ayaqqabıları eynən palçıq idilər) pilləkənin sivri ucuna sürtüb təmizlədi.

Otaq az-maz isti idi, yağışın varlığı artırmanın dimdiyinə taqılıyla və eyni ritmlə dəyən damlaların səsinin ucundan asılmışdı.

Mübariz kişi gözlərində sual: "hardaydın?", əlindəki süd dolu bidonu Bəhram kişiylə uzatdı:

– Bunu, bir yerə qoy...

Bəhram kişi "sonra, sonra"... bidonu aparıb otağın pəncərəsinin ağzına qoydu, bura adətən sərın olurdu:

– Sağ ol – dedi.

– Mübariz, düzdü ki, yolumuzu düzəldəcəklər?! Meydanda danışdılar. – Bəhram kişi islanmış araxçını başından götürüb sobanın yanından divardan asdı, çay-

niki və stəkanları mizin üstündən yığışdırı-yığışdırı soruşdu. – Amma nə yaxşı olar...

– Elə bir söhbət var. – Mübariz kişi düşüncəli bir tərzdə (sambal əvəzi) altıdan-altıdan F.Q.-yə baxıb belə bir yaygın cavab verdi. – Görək...

– Olsaydı...

F.Q.-yə onların dərd-səri, söhbətləri, bir-birilə bir cür danışib başqa cür anlaşmaları qətiyyənlə maraqlı deyildi, fikir onu yenə uzaqlara aparmışdı. Qanının qara olduğu üz-gözündən bəlli idi, üzünün əsl ifadəsini heç zaman gizlədə bilmirdi. Gözlərinin içində uzaqların əks-sədəsi vardı. İndi o, Afaqla ilk görüşlərini, gəzintilərini, qarlı-şaxtalı Moskva küçələrini, isti restoranları, kino-teatrları, mağaza-dükənləri xatırlayırdı. Bakıya geri döndükdən sonra isə gecələr telefon söhbətləri. Bitib-tükənməz gecə söhbətləri... Qardaşı ilə telefon üstündə az qala davaya çıxmaları...

– Sən məni sevirsən? Amma bax, düzünü de!

– ... Hə, bəs sən?

– Belə cavabı gedib gələcək həyat yoldaşına verərsən. "Hə, bəs sən?" Bitdi! Qurtardıq!

– Nə danışsən sən?! Məndə o bəxt?... (Əlbəttə ki, zarafatla!)

– Aha! İç üzün budur sən. Deməli... bəxtin olsaydı qurtarırdıq!

– Bəsdə də, ay sözbaz, ay heç nədən söz çıxardan dünyalar gözəli...

F.Q. xatırladıqlarının "ritmində" üz-gözünün mimikası dəyişir, gah gülümsəyir, gah sifəti turşuyur, qaşla-

rı çatılırdı. Mübariz kişi gözlərini Bəhramın üzünə dikdi "nə olub buna?". Bəhram kişi başını yellədi, "bənd olma, bir şey deyil, sonra..."

– Çay içirsənmi, ay Mübariz? – Bəhram kişi bunu elə bir tərzdə soruşdu ki, (yəni, "gedərsənmi, Mübariz?"), hətta Mübariz belə bu sualdakı alt mənanı başa düşdü, qalmağın yeri deyildi: "bunları təkbətək buraxmaq lazımdır":

– Yox, ay Bəhram, içmirəm, evdən gəlirəm. Mən gedim. Vedrədən tökənə oxşayır. Sən gəlmə, gəlmə. Onsuz da islaqsan. "Hara görəsən getmişdi bu?"

– Hə, elədi. Yaman yağır. Bu günlərdə hökmən dəyəcəyəm sənə. "O zaman söhbət edərik".

Bəhram və Mübariz yenə çoxmənalı şəkildə baxışdılar.

Mübariz kişi daha qalmadı, qalxdı. İllah qoymadı ki, Bəhram kişi onu ötürsün, evdən eşiyə çıxsın, insafən F.Q.-nin də ötürmək təklifinə razı olmadı. O gedəndən sonra bunlar (Bəhram kişi və F.Q.) bir xeyli dərin sükut içində mizin ətrafında oturub çay içə-içə getdikcə şiddətlənən yağışın başları üstündəki damı döyəcləyib taqqıldadan səsinə qulaq verdilər. F.Q. oturduğu yerdəncə başını yana əyib pəncərəyə yaxınlaşdırdı, burnu şüşəyə dəydi. Yaş pəncərədən bayıra baxa-baxa bu damcılı qaranlıqda nəsə seçməyə çalışdı, amma seçmədi, nəhayət, elə həməən qaranlığa baxa-baxa sakit bir səslə sükutu pozdu:

– Mən bununla dörd il əvvəl Moskvada tanış olmuşam.

Bəhram kişi çay dəsgahını yaşılkərpic sobanın üstündə dolaba düzürdü, əlindəkiləri buraxıb keçib öz yerində oturdu, F.Q.-nin stəkanını bir tərəfə sürüşdürüb süfrənin qırıqlarını sığallayıb düzəltməyə düzəltmədi, sonra da əlini üzünə tutub mizə dirsəkləndi və maraqla, həm də ciddi bir maraqla "ürəyini boşaltmaq istir" ona qulaq asmağa hazırlaşdı. F.Q. yenə pəncərədən gözüünü çəkməyərək (bir qədər də lirik tərzdə) davam etdi:

... Moskvada. Otuz üç yaşım vardı, ilk dəfə idi, Moskvaya gəldim, elmi konfransa. Metroda bir də başımı qaldırıb gördüm ki, düz qarşımda bir gözəl qızıdı, oturub. Mənə tərəf heç baxmır, amma yenə də, elə bil, mənə "gəl-gəl" deyir. – F.Q. pəncərədən ayrıldı, içib qurtarmadığı çay stəkanını iki əli ilə bərk-bərk sıxdı, buraxdı. – Suyuşirin, yaraşıqlı. Gözəldən çox yaraşıqlı idi. Mənə elə gəldi ki, belə heyranlıqla baxmağım onun xoşuna gəlir. Sonra kimsə, elə bil, qulağıma pıçıldadı ki, bu qız Bakıdan gəlib...

– O idi? – Bəhram kişi söz demək xatirinə soruşdu.

– O idi. – F.Q. hüznə cavab verdi. – O biri dayanacaqda yanındakı yer boşaldı, keçdim oturdum düz yanında...

Moskva. Metronun  
vaqonunda.  
Axşamçağı. Afaq və  
F.Q. yanaşı oturublar.

“...Qapılar bağlanır, ehtiyatlı olun. Növbəti dayanacaq Moskva Dövlət Universitetidir”. – Metal kimi cingiltili səs vaqondan vaqona yayıldı. Qapılar bağlandı və qatar relsləri şaqqıldada-şaqqıldada sürət yığıb öz işıqları ilə bir yerdə dar qaranlığın içinə cumdu. “Taqqataraq” təkər səslərinə qulaq asa-asa F.Q. çox düşündü, çox daşındı, “hökmən bu qızla tanış olmalıyam”, nəhayət, ilk söz üçün bundan yaxşı bir şey tapa bilmədi:

– Siz icazə versəydiniz... (bunu rusca dedi).

Qız təəccüblə ona baxdı. “Nəyi? Nəyi icazə verməliyəm?!” F.Q. bu dəfə əməlli-başlı “riskə” getdi, əvvəlki cümləsini bitirmədən bu dəfə ürəyi şiddətlə vura-vura Azərbaycan dilində:

– Bakıdansınız? – sual verdi. Cavab gələncən nəfəsi kəsildi.

– Bakıdanam. – Afaqın gözləri iynəli bir təbəssümlə doldu. –Hardan bildiniz?.. “Nə qədər ağıllısan...”

**Yenə Çoban papağı.  
Yenə Bəhram kişi  
və F.Q. – üzbəüz.  
Yenə hüznlü Moskva  
xatirələri.**

**B**əhram kişi ayağa qalxıb "mən təzə bir çay qoyum... nə deyirsən?!" piltəyə yaxınlaşdı. Amma nə düşündüsə dönüb F.Q.-yə baxdı, canıyananlıqla soruşdu:

– Çay içərsən, ya süd? Mübariz süd gətirib. Xallının (inəyin) südü bir başqadı. Bəlkə?..

– Nə bilim... – Çayını onsuz da içib qurtarmayan F.Q. üçün heç bir fərqi yox idi.

"O zaman süd içsə yaxşıdı. Qüvvətdi". Bəhram kişi tez gedib pəncərənin ağzından süd bidonunu götürdü, piltənin üstünə bir seyin qoyub süddən bu seyinə tökərək ağzınacan doldurdu:

– Mən də bir süd içəcəyəm. – İstəyirdi ki, F.Q. süd içməyindən vaz keçməsin, bu süd məsələsi gerçəkləşsin.

Bayırda yağışın artıq leysan vaxtıydı. Artırmanın dimdiyi az qala yerindən oynayacaqdı. Yağış, elə bil, bu yerlərin etibarsız yayının son isti hənirtisini yuyub aparmaq, həyətin qara torpağının dərinliyinə hopdurub itirmək istəyirdi. "Yağır, yaman yağır, heç kəsəna oxşamır. Sabaha qədər yağacaq", Bəhram kişi qaynar süddən stəkanlara töküb ortaya qoydu, "qəndləmi içəcəksən?" soruşdu, "yox" cavabını aldı:

– Mən də südü qəndnən içə bilmirəm, – deyib Bəhram kişi qaynar-qaynar bu süddən bir qurtum aldı, do-daqları azca yansa da canına istilik yayıldı, gözləri ləzətdən qiyıldı.

**Yenə Moskva xatirələri.**  
**Yenə Çoban papağı.**  
**Yenə F.Q. və yenə**  
**Bəhram kişi.**

...**F**.Q. söhbətinə davam etdi:

– O axşam Moskvada möhkəm qar yağdırdı. Metrodan düşəndə hər tərəf ağappaq qara bürünmüşdü. Yerin altında sol tərəf çıxışda tramvay dayanacağı vardı. Onu o dayanacağa təzə yağmış qarın üstü ilə az qala sürüşə-sürüşə, az qala yxıla-yxıla ötürdüm. Hərdən yxılmağı gələndə əlindən tuturdum, əlini çəkmirdi. Bir dəfə isə özü mənə sıxıldı... İndiki kimi yadımdadı, 39 №-li tramvayı gözlədik. Vavilov küçəsindəki Aka-

demkniqaya qədər gedəcəkdİ. Mənim yolum isə əks tərəfə, piyada yolu idi. 15 dəqiqəlik yol. Universitetdə qalırdım, onların məzuniyyətə gələnlər üçün qonaq evləri var, orda. Qarın altında... və üstündə piyada 15 dəqiqəlik yol...

– İcazə verin, sizi axıra qədər ötürürəm. "Qohumlarım" deyirsiniz, elə edərəm... qohumlarınız bizi hardan görəcəklər? Özü də bu qarda. – Mən neçənci dəfə ağzımdan buğ çıx-a-çixa, soyuq məni kəsə-kəsə eyni xahişi edirdim. Az qala yalvarırdım. Özüm-özümə nifrət etdim. "Diz çök, yalvar, boyunu..."

– Yox, ehtiyac yoxdu. Əvvəla, bir o qədər gec deyil, ikincisi də bura... – Üzümə zənlə baxdı, – bura Bakı deyil. Qorxulu bir şey yoxdu.

F.Q. nəfəs dərdi, elə bil, gözünə nə isə görükdü. Qar altında və buzlu yol ilə tələsə-tələsə, əl-qolunu ata-ata (sürüşüb yxılmamaq üçün) gedən, bu zaman ona məhəl belə qoymayan Afaqımı gəlmişdi gözünün önünə?!

– Moskvaya anası ilə gəlmişdi. Mənə dedi ki, qohumumuzgildə qalmışdıq. 5-6 dayanacaq o tərəfə Akademiknarın həyatında olurdu qohumları. Nə illah elədim, bundan o yana ötürməyə qoymadı. 39 №-li tramvay, nəhayət ki, mavi qar lopalarını yararaq zıncrovunu çala-çala gəlmişdi. Qar dənəcəkləri ulduzcuqlar kimi Afaqın qəşəng dəri papağının üstündə, dəri paltosunun çiyinlərində əriyib getmirdi, eləcə damcıya dönüb (və donub) qalırdı. Belə bir halda tramvaya qalxdı, içəridə üst-başı-

nı yalandan çırpdı, keçib düz mən tərəfə pəncərənin ağzında oturdu və elə bil, bu zaman mən onun yadından birdəfəlik silindim. Sonuncu dayanacaq olduğundan (39 № bu meydanda dövrə vurub geri qayıdacaqdı) tramvayın yola düşməsi ləngiyirdi. O biri 39 № gəlməliydi. Mən salmışdım abırsızlığımıza, küçədə tramvayın pəncərəsi önündə dayanıb soyuqdan ayaqlarım üstündə tullana-tullana qalmışdım, əllərimi nəfəsimlə isitməyə çalışırdım, alınmırdı, amma getmirdim ki, getmirdim çünki ondan ayrılı bilmirdim, o isə oturacaqda yerini rahatlayıb, üzündə son dərəcə ciddi bir ifadə başını mən tərəfə heç çöndərmədən irəli ("hara?") baxırdı. Elə bil, vaqonun içində, sürücünün kabinəsində nəse var, bu da gözünü ondan çəkə bilmir. Bayaq dedim: bu qız gözəl deyildi. Bəhrəm əmi, amma çox gözəl... görünürdü. Gözəl görünmək heç kimə bu qədər yaşarmamışdı. Mən onu küçədən heyran-heyran seyr etməkdən doymurdum, yorulmurdum, ən əsası – utanmırdım. Görəsən adama belə baxanda bu adam özü sənin ürəyindən keçənləri hiss eləyir, ya yox?! Nə isə...

Tramvay yerindən tərpanəndə başını yüngülce çöndərib mənə "hələ burdasan? Vay, vay, – donacaqsan..." baxdı və "yalandan" əl ələdi. Üzünün ciddi ifadəsi isə qətiyyənlə dəyişmədi. Elə bil, əmin idi ki, mən yerimdə muxlanıb qalmışam, (qalmalıyam!) və onun qarabuğdayı üzünü (profilini!) baxışlarımla az qala deşib durmalıyam. Və bu həmişə belə davam edəcək. Bu mənim taleyimdi...

Bəhrəm dayı, mən sabahı, sabahkı gün saat dördü ("imkan olsa, vaxt olsa görüşərik..." – Mənim görüş təklifimə Afaq belə bir ötəri cavab vermişdi) necə həsrətlə, necə məşəqqətlə gözlədim – bir Allah bilir. Bütün günü bilmədim, nə edim, bir işin sahibi olmadım (ola bilmədim). Vurulmuşdum, bir baxışdan vurulmuşdum. Mənimçün, bilirsən, hətta adın da böyük əhəmiyyəti var. Adı özündən yaraşlıq idi, özü adından...

Bəhrəm kişi "belə..." südünü içib qurtardı:

– Soyutma südünü, balası. İç isti-isti, dadını qaçıрма. Özün də tələsmə. Yavaş-yavaş, danış. Gecə – uzun, tələsən yerimiz... yox. Danış, aç, tök qəlbini, yüngüllük taparsan.

F.Q.-yə bu sözlər anasını xatırlatdı. Anası deyərdi "danış, nə oldu, nə olmadı, danış, yüngüllük tapacaqsan..." İndi anası belə demir. İndi anası gün ərzində, demək olar ki, heç nə demir. "Mənə nə oldu? Niyə mən bunları bu kişiyə (nə olsun ki, yaxşı kişidi, mərd adamdı, doğmalaşmış...) danışırım, ürəyimi bu cür açıram?! Bəlkə elə buna görə, doğma olduğuna görə, ananın sözlərini deyə bildiyinə görə?!"

F.Q. qəmli və məhrəm bir baxışla (az qala bədbəxt adamlar kimi) Bəhrəm kişini süzdü, süd dolu stəkanı alıb birnəfəsə başına çəkdi, əli ilə dodaqlarındakı südün ağ izini sildi, birdən nə isə xatırlayıb məzlum-məzlum, elə-belə soruşdu:

– Bəhrəm dayı, sən bayaq Mübariz kişi gələndə hara çıxmışdın? Elə getdin, elə gəldin, xəbərim olmadı.

Bəhram kişi baxışını pəncərəyə sarı çöndərdi, bu qəfil suala cavab vermədi. Ən azından indi cavab vermək istəmədi. "Malı mala qatmayaq..." Qeyri-müəyyən (xilaskar!) bir söz bildirdi, onu atdı ortaya:

- Heç...

F.Q. özü də, əslində, ondan aydın bir cavab-filan gözləmədi. Soruşdu və soruşan kimi də unuttu. Odur ki, Bəhram kişinin bu ani tərəddüdü onun diqqətini çəkmədi. Yenə o uzaq qarlı axşamı, tramvay dayanacağından Moskva Dövlət Universitetinin binasına – "D" zonasına gedən piyada yolunu, şaxtadan az qala burun pərələrinin donduğunu (bunu ilk dəfə idi, hiss edirdi və bu onun çox xoşuna gəlmişdi, burnunun içindəki hər tükü ayrılıqda hiss edirdi, az qalırdı saysın) xatırladı. Elə bil, o axşamkı şaxta bu uzaq yoldan, uzaq məkandan mavi bir viyılıyla keçib zamanın ona bəlli olmayan bir cığırını ilə hövlnək özünü gətirib Vəng dağının ətəyindəki bu balaca evə (Çoban papağına) dürtmüşdü. Ev birdən-birə soyudu. Bu soyuq buraların soyuğu deyildi, uzaq şimal şəhərinin soyuğu idi. Bu qəfil və qəribə qış soyuğunu Bəhram kişi də F.Q. qədər hiss elədi:

- Gör bir, soyudu, - dedi. - Bu vaxt bu sazaq hardan gəldi?! Bəlkə sobanı qalayaq?!

Soba qədim bir odun sobası idi, yaşıl kərpicdən daşığı vardı. Od qalansa idi, istisi təkcə bu otağa deyil, iki o biri otağa da yetərinəcə çatardı. "Qalayaq!"

- Bəlkə... yüngülvari... - F.Q. sual dolu baxışını yaşıl kərpic sobaya dikdi.

- Sən otur, mən bu saat, indi...

Bəhram kişi qalxıb sobanın sağ güncünə səliqə ilə bir qucaq quru odun yığılmışdı, bir-ikisini götürüb sobanın içinə soxdu. Üstünə, yan-yörəsinə köhnə saralmış qəzet parçaları dürtüdü. Kibrit çəkib yandırdı. Əvvəlcə qəzet od tutdu, sonra bu od yavaş-yavaş taxta parçalarının canına keçməyə başladı, qəzet yanıb qurtardı və gur od yox oldu, qəzetin yanığı iyi getdi, sonra əvvəl-əvvəl qaranlıqdan odun alovunun işığı və rəngləri göründü, odun parçalarının canı tüstü ilə tamam doldu, əvvəl özləri qızıqdı, sonra işə ətraf, bir az keçdi, sobanın üstündəki qalın dəmir örtük istiləndi, istilik başgicəlləndirici bihuşdarı kimi otağa yayılmağa başladı.

**Moskva. F.Q. ilə  
Afaqın ilk görüşündən  
bir gün sonra.  
Baş teleqraf idarəsinin  
qabağı. Saat 16:20.**

**A**rtıq iyirmi dəqiqə idi ki, F.Q. soyuqdan (əməlli-başlı şaxta idi) az qala titrəyə-titrəyə eynən dünənki kimi bir ayağının üstündən o biri ayağının üstünə atdanıb düşürdü. "Gəlməyəcək. Görüşmək üçün belə ayrılımlırlar. Dünən yolda... üzümə belə baxmaq istəmədi. Tramvaya tərəf elə tələsə-tələsə gedirdi ki... heç elə bil... mən bunun yanında deyiləm. Mən də ki (bunu xatırlayanda hirsindən qanı damarında dondu), mən isə uşaq kimi... uşaq, uşaq ki-

mi... düşmüşəm bunun dalınca... Allah lənət eləsin. Yox! On dəqiqə də gözləyirəm. Sonra çıxıb gedirəm. Beşin yarısından... bir dəqiqə də! O tərəfə keçə bilməz! Dördə danışmışıq, ömründə olmaz. Deməli, qismət deyilmiş, deyilmiş... deyilmiş... deməli, belə lazımdı. Allah hər şeyi özü nizamlayır. 16:30! Mən heç... Merilin Monronu da bu qədər gözləməyəm! Bir dəqiqə də artıq – olmaz!" F.Q. gözlərini gəlib-gedəndən ayırmaya-ayır-maya, nəfəsi kəsilə-kəsilə Baş Teleqraf İdarəsinin (?) divarına vurulmuş nəhəng saati da vaxtısını baxışları ilə deşməyi unutmurdu.

"Gəlməyəcək, əlbəttə, gəlməyəcək. Məndə ağıl var? Yoxdu! Məndə ağıl yoxdu! Yoxdu!! Belə soyuqda... belə şaxtada... evdən çölə... çıxarlar?! Həm də ki... niyə axı gəlməlidir?! Tanımır-eləmir... küçə tanışlığı ciddi ola bilərmi?.. Gəlməyəcək! Dondum, ay Allah, belə də soyuq olarmış..."

16:45-də Afaq gəldi. Baş teleqrafın qapısı ağzındakı "buz heykəl"ə baxıb "Mimino" filmi xatırladı, əhvalı çox yaxşı idi və gözləri güldü:

– Gəl, gəl içəri, sən lap donmusan ki. İçəridə gözləyə bilmirdin?

Onun bu gün belə ərlə, mehriban-mehriban, min illərin yaxını kimi, ən əsası isə F.Q.-yə "sən" deyər müraciət etməsi (dünən təkidlə "siz" deyirdi) F.Q.-nin buzu-nu bircə anda əritdi. Bu günkü Afaq dünənki deyildi. Doğrudan da, elə bil, neçə illərdi tanıyırlarmış bir-birini. Gedib Teleqraf binasının içinə girirdilər.



- Ay Allah, sən insafın, xəstələnib eləmə, yoxsa günahımı yuya bilmərəm... Gəl bu tərəfə, gəl...

Afaq F.Q.-ni girəcəkdə bir kənara çəkib onun üstünün qarını təmizləməyə başladı. Qar dünənki kimi yağmasa da (bu gün şaxta daha bərk idi), qar dənəcikləri havada tənbel-tənbel fırlanırdılar və onların bəziləri F.Q.-nin paltosunun üstünə düşüb düşdüyü yerdəcə donurdu, sonra isə par-par yanan ulduzcuğa çevrilirdi.

Afaq ürəyində nəyə isə sevinir, üzü-gözü nur içində, gülür, sevincini gizlətmirdi, F.Q.-nin üst-başını öz əlləri ilə cırpa-cırpa, silə-silə bu ulduzcuqlardan təmizlədi.

Həmən gün. Axşam  
saat 18:05.  
Moskvadakı  
"Özbəkistan" restoranı.  
Afaq və F.Q.

F.Q.-nin canı yavaş-yavaş isinirdi. Həm restoran isti, cazibəli idi, həm də yeməklər dadlı idi. Afaq ərlə "ora gedək, xoşuna gələcək!" deyib şam yeməyinə təkidlə dəvət edən, amma hara gedəcəklərini heç cür müəyyənləşdirə bilməyən F.Q.-ni "bilirəm, xoşuna gələcək" məhz "Özbəkistan" restoranına gətirmişdi. Belə bir yaraşığıl xanımın yanında F.Q., könlü-gözü rahat bir halda ilıq səadət sularında üzürdü və adətən qadınlarla ünsiyyət zamanı onun qəlbini na-

rahat edən üzücü hiss indi yox idi. Şaxta, qar-çovğun (çovğun isə başlamışdı, rəngi də vardı – maviyə çalırdı) qalın pəncərələrdən o tərəfdə, küçədə tüğyan edirdi, içəri isə isti, içəri isə rahat... F.Q. yavaş-yavaş meyxos olurdu. Əlbəttə ki, sifariş etdikləri qırmızı gürcü çaxırı da öz "işini" görməkdə idi. Hər ikisinin yanağı əməlli-başlı allanmışdı. "Küçəyə çıxanda onsuz da şaxta-çovğun bizi ayıldaacaq, bir az, lap azacıq... nə dadlı şərabdı..." Çiçəkli yazı barədə Afaqa danışanda hiss elədi ki, qız diqqətini cəmlədi.

– Yəni, həqiqətən o boyda qədimlikdə yazılan yazıru indi oxumaq mümkündür? – Təəccübünü gizlətmək belə istəməyən Afaq açıq, aydın (və çoxmənalı ) gözlərilə F.Q.-yə baxdı, baxışı ilə onun qəlbini titrətdi.

– Mümkündür, elə mümkündür... Ondan daha qədimdə yazılanları oxuyublar.

– Onu sən oxuyacaqsan. Ürəyimə damıb, bu işi sənə tapşıracaqlar! – Afaq xeyli ciddi bir şəkildə hardansa beyninə gəlib girmiş qəribə bir qərar verdi. – Bunun şərəfinə! – Çaxır badələri toqquşdu.

F.Q. "bu mənim ürəyimdən keçənləri oxuyur" susdu, elə susmağı ilə də özünü, öz içindəkiləri biruzə verdi.

– Susursan, deməli nəşə var. Heç bu barədə düşünməmişən?

– Nə barədə? – F.Q. özünü bilməməzliyə vurdu.

– Yazıru necə oxumaq barədə? İstəməmişən onu oxumaq? – Afaqın gözlərinin dibində şiltaq bir qığılcım yandı, söndü.

– ...

– İstəmişən. Gözlərindən görürəm, elə istəyirsən... – Afaq əlindəki çəngəli, bıçağı qabını içinə buraxıb, əllərini məktəbli qızlar kimi dizlərinin üstünə qoydu, bu dəfə ona sadiq və məsum bir baxışla baxdı. – Bəs niyə Çiçəkli? Yazıru adı niyə Çiçəkli yazdır?

– Bilirsən... – Getdikcə Afaqdan daha çox xoşlanan F.Q. (ürəyində özünə "bu qızı hamudan, bütün dünyadan qorumaq lazımdır" sözünü də elə o zaman verdi) başladı Afaqa qədim yazılar, deşifrələr, əlifbalar barədə həvəslə danışmağa (mühazirə oxumağa):

– Sən təsəvvür edirsən, qədim Misir yazılarının oxunuşu qədim Pəhləvi, Bisitun yazılarına gətirən bir açar olub. Finikiyalılar isə... qədim yunan əlifbasının əsasını isə... Deyəsən yavaş-yavaş mən dəm oluram?! Sən bir şey hiss etməmişən?

– Yox... – Söhbətə xeyli maraqla qulaq asan Afaq "bu adam həqiqətən çox ağıllı adamdı" diqqətlə və son dərəcə ciddi bir şəkildə F.Q.-nin gözlərinin düz içinə baxmağa çalışdı. F.Q.-ni isə bu zaman nədənsə gülmək tutdu və o, baxışını qaçırdı.

– Qaçırma, qaçırma gözünü. İstəyirsən falına baxım.

– Falıma? Bax.

– Ancaq bax, gözünü qaçırma. Göz qaçırma – yoxdu! Gözümün içinə bax. – Afaq onun ovcunu əlləri içinə alıb ovcundakı ayrı-üyrü xətləri diqqətlə gözdən keçirəndə ürkək-ürkək barmaqlar barmaqlara sarmaşdı. – Belə. Belə... Sən... sən o Çiçəkli yazıru oxuyacaqsan. İstəyirsən inan, istəyirsən inanma. Mən sözümü dedim.

Söhbət qızıqıdı. F.Q., beyninin bir guşəsinin bir guşəsi vardı, orada durub hərdən özünə kənar gözlə baxmağı vardı, indi də baxıb gördü ki, bu sevimli qız onun dediklərinə, az qala elmi izahlarına elə hayıl-mayıl olub, elə diqqət kəsilib ki... "Adama bundan artıq nə lazımdır?!"

Bu günkü Afaq dünənki soyuq, burnunu dik tutmuş, yan-yörəsindəkilərə məhəl qoymayan (hələ bir balaca təkəbbürü də var idi) o yad qıza heç bənzəmirdi. Bu günkü Afaq başqa birisi idi, bu Afaq çox doğma idi, Afaq çox məhrəm idi, Afaqla, elə bil, min illərdi dost, sevgili idilər və bu başqa Afaq bir daha o əvvəlki soyuq Afaq olmadı. Bəlkə arada... çalışdı olsun, F.Q.-yə münasibətini bir qədər tənzimləsin, cilovlasın, yəni ki, öz coşqun sevgisinin (həqiqi sevgisinin) dərəcəsini bir azca azaltsın, yüngülcə bir soyuqluq (biganəlik) nümayiş etdirdin, amma nə qədər çalışdı, F.Q.-yə duyduğunun içinə azacıq da olsa yad bir şey qata bilmədi, əvvəlki Afaq o qış gecəsi 39 №-li tramvaya minib harasa (Akademkniqanın həyətinə, qohumlarıgilə?) getdi, birləşməlik getdi.

## VII FƏSİL

**Səhəri gün sübh tezdən.  
Bəhram kişi və F.Q.  
evdə. Bayır soyuqdur.**

**F**.Q. dünən axşam öz əziz Moskva xatirələrini ona heyranlıqla (bir az da yalançı qibtə ilə) qulaq kəsilən Bəhram kişiyyə danışıb qurtarandan sonra bir istədi ki, Bəhram kişinin evdən çıxıb "yox olması" ilə Mübariz kişinin gəlişi arasında gedib yatıb gördüyü o əcaib yuxunu da "iki daş arasında" tələsik açıb danışsın, amma yadına düşdü ki, anası həmişə deyir: "Yuxunu, bala, gecə danışmazlar!.." Susdu. Səbrini basdı. "Sabah danışaram. Amma niyə axı yuxunu gecə danışmaq olmaz? Danışsam nolar? Nə bilim?! Bəlkə... gecənin şərinə, səhərin xeyri, yox, əksinə, ge-

cənin xeyrindən səhərin şəri yaxşıdır, nədir, necədir o söz... belə düşünüb bu hökmü veriblər?! Bəlkə də... eh..." Nahamvar fikirləri başından qovdu.

Səhər tezdən evdən çıxmayıb (gecənin soyuğu hələ də getməmişdi) səhər yeməklərini elə yaşılkərpic sobanın yanında yedilər. Pəncərədən bayıra baxanda əyən ürəksixan bir mənzərə idi, bitib qurtarmır, göz önündən getmirdi. Hətta bu səhər balaca külək də vardı, potaboy alma ağacları budaq-budaq atdaraq düşürdülər. "Balaca" yenə də möhtəşəm (sal qaya idi, elə bil) bir qaraltıya dönmüşdü. Bütün gecəni yağış yağdığından həyəət orda-burda gölməçə, pəlçiq idi. Hava sazaqla nəfəs alırdı. "Yayın sonu burda belə olarmış. Şəhərin payızından da bətər".

Deməli, çay içə-içə F.Q. düşünüb elə hey macal axtardı ki, dünən axşamkı yuxusunu Bəhram kişiyyə danışsın. Çox həvəsli idi bu möcüzəli yuxunu danışmağa: "bəlkə yozdu?!" Diqqət edib göürdü ki, heç Bəhram kişinin özü də dünənki sux, cəld Bəhram kişi deyil, bu gün səhər o, həmişəkindən daha ciddi (hətta bəlkə qarabaq), daha düşüncəli idi.

- Mən istəmirəm! - F.Q. çaydanı ona sarı uzadıb daha bir stəkan çay içməyi təklif edən Bəhram kişiyyə təşəkkür etdi, - sağ ol, içdim, bəsimdi.

- Bəlkə süd? - Bəhram kişi ax qala ümidlə soruşdu.

- Yox, süd də içməyəcəyəm.

Bəhram kişi çiyini çəkdi: "nə deyim?!"

"Danışım, danışmayım?! Bəlkə... Yuxudu da, burda nə var ki? Paralel dünyalardan danışmırdıq?! Bu da sənə paralel dünya..."

– Bəhram dayı! Adamın ürəyi sıxılır. Hava da hava deyil. Eşidirsən? Dünyə axşama yaxın, Mübariz müəlim hələ gəlməmişdi, sən isə yox idin. "Hara getmişdin?" Məni gic bir yatmaq tutdu... Yatdım. Tez də ayıldım, amma uzun bir yuxu gördüm. Çox qarıbə yuxu idi...

– Eləmi? Nəydi qarıbəliyi? Mən də bu gecə çox əcayib bir yuxu görmüşəm. Heç cür anlaya bilmirəm, nə idi bu gördüyüm... Sən danış...

– Mənim yuxumda, təsəvvür edirsən, – F.Q. gülüm-səməyə zəif bir cəhd elədi, – yox, edəmməzsən, göydən yerə yağış əvəzinə dəvə yağdı...

F.Q. susub üzündə təbəssüm dediklərinin nə cür effekt verməsini gözləyirdi, onun aləmində gərək indi Bəhram kişi "ah, baho, sən Allah, nə danışsən?" deyib təəccübünün sonu-bucağı (həddi-hüdudu!) olmayaydı. Bəhram kişi isə bir kəlmə danışmadı, susdu. Əlindəki stəkanı ehməlcə qaytarıb yerinə qoydu. Üzündə bir cizgi belə dəyişmədi, ancaq gözləri qıyıldı, baxışları daha kəskin oldu. Sükut uzanacaqdı ki, nəhayət, Bəhram kişi nadir hallarda etdiyini etdi, alabəzək araxçını başından çıxarıb, mizin üstünə qoydu, sonra gözlərini yaşıl-kərpic sobanın soyuq ağzına (odun yerinə) dikib ağır-ağır F.Q.-nin son sözlərini təkrar etdi:

... göydən yerə yağış yerinə dəvə yağdı?! – Bəhram kişi baxışını çöndərüb sual dolu gözlərlə F.Q.-ni süzdü. – İki gün əvvəl isə insasanların (!) şəhərinə göydən yağış əvəzi şir yağmışdı, eləmi? Bu... daha təhlükəli idi...

Çaşib qalan F.Q.-nin təbəssümü üzündəcə dondu,

təəccübü sonsuz oldu. Gözləri bərələ, ağzı açıq qalmaq, qaldı. Başının tükü biz-biz durmadımı, durdu.

Bəhram kişi isə onun bu halını laübalı, etinasız bir baxışla süzüb yenə aramla sözüne davam etdi:

– Mən sənə qulaq verib elə ikicə kəlmə demişdin ki, anladım: biz sən ilə eyni yuxunu görmüşük, balası. Belə şey həyatda... olmur. Qarıbədi. Çox qarıbədi. – Özü-nü şax tutmağa çalışsa da indi Bəhram kişi daxilən gərgin və həyəcan içində idi, elə bil, tarıma çəkilmişdi.

– Ovsunçular, uşaq, babası, qarıbə bir televizor, Ay zolağı... bunlar da var idi sənənin yuxusunda? – F.Q. eşitdiyinə inanmaq istəmirdi "nə cür ola bilər axı, axı bu nə cür ola bilər???"

– Ovsunçular şirləri ovsunlayıb dəvələri Ay zolağı ilə Aya göndərirdilər, şirlər isə birdən-birə ovsundan çıxdılar... – Bəhram kişi keçib mizin arxasında oturub məyus-məyus dilləndi.

– Mənim yuxumda dəvənin, televizordan çıxan süni dəvənin gözündən yaş axmışdı, dəvə ağlamışdı...

– Elədi. Eynən elədi. Mənim də yuxumda dəvə Ay zolağına çata bilmir, qaçmaq, qurtulmaq üçün bu onun son ümididir. Alınmır. Buna dözməyib dəvə ağlayır, birçə damla göz yaşının qüdrəti şirlərin ovsundan ayılmasına səbəb olur. Şirlər ətrafda nə varsa hər şeyi, hər kəsi cırmağa, dağıtmağa hazırdılar. Qoca Şir, şirlərin başçısı bunun qarşısını alır, qoymur ki, o biri qəzəbli şirlər uşaq ilə dəvəyə xətər yetersinlər. Düzümü deyirəm?

F.Q., elə bil, həmənin başabələ yuxusunu təzədən görməyə başladı. Yuxusundakı cingiltili, cavan kişi səsi

(yuxunu danışan səs) indi artıq Bəhram kişinin səsi olmuşdu, yuxunu, elə bil, F.Q.-yə Bəhram kişi danışmışdı. "Qəribədi, çox qəribədi... Eyni yuxu... bu axı necə ola bilər? Yox, heç nə başa düşmürəm. Amma... Başa düşüləsi burda nə var ki?! Mən bu qəribəliklərə gərək çoxdan alışaydım. Bir yerdə ki, yağışlar kefi istəyəndə aşığdan yuxarı yağsınlar..." F.Q. əməlli-başlı çaşmışdı, həm də ona görə bir şey anlamırdı ki, ona elə gəldi, otaq yuxunu danışmağa başlayanda Bəhram kişi bunu bir qədər soyuqanlı qarşıladı – adi bir şey kimi. "Belə olmaması lazım idi, niyə belə oldu?" F.Q. bir də diqqət edib gördü ki, artıq üçüncü böyük stəkan çaydı, içir.

– Bəhram dayı, bəlkə mən yuxuda danışmışam? "Belə şeylər olur". – F.Q. öz sualından elə özü o andaca utandı, çünki Bəhram kişi nəvaziş dolu təbəssümlə ona elə baxdı ki: "mən axı, balası, sən öz kiçik yuxunu yatanda evdə deyildim, mağaranın ağzında idim..."

– Nə olacaq bundan sonra? – Sakit-sakit, kimə sual etdiyi bilinməyən F.Q.-yə elə gəldi ki, dünyanın indiyə qədərki tanış tarazında nə isə qırılıb, özü də elə qırılıb ki, çətin bir də həmənlə yerdən bitişsin. "Möhtəşəm Ahəng bəs hara baxır, belə bir tənəubsüzlüyə necə yol verir, nəhayət, necə dözüür?! Bu da Ahəng! Bu da sistem, bu da... hadisələrin üfüqü! Hadisələrin üfüqü! Əlbəttə, hadisələrin üfüqü görüb bu işi. Belə hallar ancaq onun məkanında baş verə bilər. Dünən hadisələrin üfüqü bura, bu evə gəlib. Aləm də ona görə qarışıb bir-birinə. İki ayrı-ayrı adam – eyni yuxu! Biz Bəhram dayıya la milyardın milyard kubundan bir baş verə biləcək tə-

sadıf nəticəsində uzaq, sonsuz gələcəkdəki bir paralel dünyada (bu artıq başqa mahiyyətli paraleldir, nəydi adı – Lobaçevskinin paraleli!) görüşmüşük. Bəlkə yuxuda o dünyadakı həmənlə baba Bəhram kişi özü idi?! Bəlkə uşaq mən idim?!" Ortaya sükut çökmüşdü.

... Sabah tezdən olmasına baxmayaraq otağın içindəki işıq, elə bil, azaldı. Dünən gördükləri qəribə yuxunun rəngi (bu rəng isə çəhrayı rəng idi – hər halda indi ona elə gəlirdi) otağın təbii rəngini əvəz eləməyə başladı, hər şey yavaş-yavaş çəhrayıya çalmağa başladı. F.Q.-nin birdən ağına gəldi ki, danışmalıdı, nəsə deməli idi, bu dəqiqə, bu an ən qorxulu şey sükutdur. Sükut bir qədər də davam etsə onlar ikisi də bu çəhrayı otaqla bir yerdə yenə də hansısa eyni yuxunun içinə gedib girəcəklər – həqiqən gedəcəklər. Nə deyəcəyini bilməyə bilməyə, "təki sükut pozulsun", nəhayət:

– Bəhram dayı... indi bəs necə olacaq? – Çarəsis F.Q.-nin tükü biz-biz olmuş, canına qorxu girmişdi; o özü də inanmırdı ki, nə zamansa bu cür xoflana bilər.

– Heç nə. Həç nə olmayacaq, balası, heç nə. İndi artıq sən Çiçəkli yazını oxuya biləcəksən. İndi daha yazının yolu açıldı. Ay zolağı kimi. Mən sənə əsas sözü açıb deyəcəyəm. Sən axtardığın açar sözü...

– Sən onu bilirdin, Bəhram dayı? – F.Q.-nin səsi heysiz olsa da, ürəyinə təskinlik gəldi, çünki başlamışdı bayırda içəri yavaş-yavaş ağappaq işıq dolmağa. Günəş gec də olsa uzaqda, çox uzaqda öz yerini tutmuşdu.

– Mən onu bilmirdim, F.Q. Mən onu dünən bildim. Elə bil, mənə hardansa vəh gəldi, elə bil, kimsə pıçıldadı

dı bu sözü mənəm qulağıma. Söylə bu sözü F.Q.-yə dedi. O layıqdı, ona düşür, onun gələcəyi var, o sevir, onu sevirilər, ona inanırlar, onu xatırlayırlar... – Bəhram kişinin səsi get-gedə codlaşdı. – O səs mənə bunu dedi, biləsən, balası.

Artıq otağın işığı ilə bayır-bacanın işığı yenə də birbirinə uyuşmuşdu. Çəhrayı rəng itib gədirdi. Amma yenə də susub durmaq olmazdı:

– Nədi o söz, Bəhram dayı? – Son bir ümid yeri duyaraq F.Q., heysiz və yavaş səslə sual verdi, nəfəs belə çəkmədən cavab gözlədi.

Bəhram kişi ayağa durdu. Yaşılkərpic çobanın ətrafında boş-boşuna vurmuxdu. Çaydanı axtırırdı. "Həyə-təmi çıxaq, Qarağacın yanınamı gedək, burdamı deyim? Nə fərqi var? Heç fərq etməz. Qoy elə burda olsun. Burda deyəcəyəm!" Yenidən yerinə oturdu:

– Oğul bala, otur, sən bir otur hələ. O açar söz... Atam deyərdi ki, Vəng dağının kərişində... kəriş dağın belinə deyərlər... dağın kərişində (belində) bir mağara var. Onu heç kim görməyib. Elə gizlənib ki, süzgün kollarının içində... ilim-ilim itibdi. Birdəflik yox olubdu. O mağaranın adına...

Yerinə sanki mıxlanmış F.Q. birdən-birə ona güc gələn (gəlmək istəyənlə) bütün romantik və əsrarəngiz hissələrdən azad oldu, elə bil, əl-ayağını çoxdan bağlamış, gözünü də qara bir dəsmalla tutmuşdular, indi, bu dəqiqə o dəsmal gözündən düşdü, gözü açıldı, indi bu dəqiqə, nəhayət ki, otağın içinə səhər öz yerinə gecikmiş günəşin işığı tamamilən doldu, F.Q. hər şeyi unuttu

və hər şeyi yenidən tamam yeni bir halda görməyə başladı. O, bütün diqqəti ilə (təkcə qulaqları ilə deyil, gözlərilə də) deyilənləri (deyiləcəyi) eşitməyə hazırlaşdı. Və bu zaman qəflətən, birdən-birə (əslində, o bunu görmürdü, o bunu duyurdu) Patriarx, Professor və bir də Aslanzadə hardansa gəlib bu balaca, yaşılısoba otaqda peyda oldular, onlar da mizin ətrafında sıxlaşıb birtəhər oturdular, qəmgin bir halda Bəhram kişinin nə deyəcəyini gözləyə-gözləyə diqqətli və qüssəli (səbrsiz və çaşqın -?) gözlərini onun düz ağzının içinə dikdilər.

– Mağaranın adına, atamın sözüdü... Qarağacın mağarası deyərdilər. Çiçəkli yazı yazılan mağaraya. – Bəhram kişi susdu, bu əsas kəlməni (Qarağacı) tələffüz edib elə o andaca köksünü ötürüb rahatlıq tapdı, hər şey üzünə güldü, elə bil, nə vaxtdı ona əziyyət verən yekə bir çibarı deşilmişdi. Amma çibanın yüz bir kökü olur, görün-sən, burdan deşildi, ordan çıxdı. Həqiqətən, çibarı indi də gedib F.Q.-nin ürəyinin başında bitmədimi, bitdi.

Patriarx, Professor, Aslanzadə necə ki gəlmişdilər, eləcə də çıxıb getdilər, havada əridilər. Otağa hardansa iki an girdi. Dızılıtları qulaq deşməyə başladı.

Nəbz şiddətlə gicgahlarında vuran F.Q. Bəhram kişidən belə bir cavabı gözləyirdimi, heç gözləməirdi. Daha doğrusu, F.Q. hər hansı bir cavabı əvvəlcədən bilmədiyini üçün, təbii ki, bu cavabı da gözləyə bilməzdi; əslində, o heç bir cavab gözləməirdi. Amma arada bir şey də baş verdi ki, bu, F.Q.-ni həyəcanlandırdı. Özü ilə bağlı idi. F.Q. Bəhram kişinin ona açdığı sirrə (açar söze) biganə qalmışdı. Gicgahlarını sıxan o ağır

səs itdi, getdi. Gözləyəsən, gözləyəsən, axtarasan... Belə olmamalı idi. Gözlədiyi, əzabla aradığı və tapa bilmədiyi elə bu deyilmidi? Həm bu idi, həm də deyildi. Qarağacın altında oturub "hadisələrin üfüqünə" məftun-məftun, həsrətlə baxdığı gecələr bu ağacın ona nə isə dediyini (demək istədiyini) o niyə hiss etməmişdi?! Ağac ona hər axşam hökmən nə isə pıçıldayırdı, o isə ağac dinləmək dərslərini bilmirdi. Bilsəydi... Qarağac!.. Yəni, bu qədərmi aydın, bu qədərmi yaxın, bu qədərmi bəsit?.. Bəli, məlum olur ki, bu qədər. Niyə bəs o zaman sevinməyi gəlmirdi, atdanub-düşmürdü, gülüb qəhqəhə çəkmirdi?! Ürəyini əzən əzab nəydisə, niyə ondan xilas ola bilmirdi?

Amma yox! Ola bilməz. Əlbəttə, ola bilməz! "Heç tüküm də tərpaşmədi. Bəlkə tüküm tərpaşsəydi, qabar-saydı, o zaman bilərdim ki, burada nəşə var. Tükümə inanıram. Heç nəyə – nə beynimə, nə qəlbimə! Yalnız bədənimdə tükümə inanıram. O isə tərpaşmədi. Qarış-qalar tüklərimə daraşmadı. Deməli, boş şeydi". Bu biganəlik özünə kənardan çəkilib baxdığında nəzər-diqqətini elə cəlb etdi ki, bundan hətta bir balaca rahatsız kimi də oldu. Sevinmək əvəzinə biganəlik! Belə də olurmuş... Bunun hökmən bir səbəbi var. Hələ bir xeyli zaman bundan əvvəl F.Q. özünün hətta sonadək anlamadığı bir duyğunu, hissi, baş açmadığı məqamı addım-addım izləyib kökünə, məxəzinə doğru hökmən gedədi, əsl səbəbi (ilk, dərindəki səbəbi!) üzə çıxarmağa, sonra isə bu səbəblə mübarizə aparmağa çalışırdı. Bunun özünə bir həyat prinsipi eləmişdi. Nə qədər fikir

vermişdi, dörd ətrafı – dostu, tanışı, lap elə ən yaxın dostu Ayaz dəfən-dəfən heç nədən, elə-belə ürək sıxılmasından olmasın əzab çəkir, bu sıxıntının mənasını, səbəbini isə başa düşmür, tapmır. Adsız əzab ən ağırdır. Əzabın adını tapandan sonra, götür onu qaldır götürə, vur yerə, çıx köksünün üstünə, al canını, yəni, nə qədər bacarırsan özünü ondan təmizlə. Yalnız bundan sonra əsl rahatlıq tapa biləcəksən. Yox əgər, sən əzabın adını tapmağa tənbellik edib, onu unutmağa çalışırsansa ( bu isə ən asan yoldur!), bu zaman sən hətta əzabı unutsan da, əslində, o sənə tərək etməyəcək. Sən onu beyninin, qəlbinin dərininə, özünün belə girə bilmədiyini (bəlkə də girməyə cəsarət etmədiyini) bir hücrəsinə qova bilərsən. Əzab orda gizlənər və öz zamanını səbrlə gözləməyə başlayar. Zaman gəlib yetişəndə isə bu müddət ərzində vəhşilənmiş əzab gizləndiyi yuvasını tərək edib dərinlikdən sıyrılıb yeni bir qüvvə ilə üzə çıxır, amma... Əzab gizli yuvasını tərək edəndən sonra onun yerində dərin və açıq bir yara ( şırım, iz) qalır. O yara artıq bir daha sağalmayacaq.

... F.Q. nə üçün açar sözü eşidib-biləndən sonra həli, fikri-düşüncəsi dəyişmədi?! Nə üçün bu qədər biganə qaldı?! Gündə gördüyü, adını eşitdiyi, adını çəkdiyi, gözlərilə əzizləndiyi, az qala doğma bildiyi bu ağacı hərdən bir az anasına, bir az da atasına oxşadırdı, bu qədər yaxın idi bu ağac ona. O zaman nə üçün Qarağac indiyə qədər əsl üzünü (özünü) ona göstərmədi, niyə ona əyan olmadı?! F.Q. bundanmı sıxılırdı?! O indi bu ağaca nifrətmədi edirdi?! Amma niyə? Nə üçün? Əlbəttə ki, bu suallara də-



qiq cavablar axtarıb tapmaq asan deyildi, amma lazım idi. Zaman... zaman... Bir müddət keçəcək, ona elə gələcəkdi ki, bu sözü, "Qarağac" sözünü o elə əvvəldən bilir-di. Ya ürəyinin dibində idi, ya beyninin dərinində?! Çoxdan, əlbəttə ki çoxdan. Hələlik isə F.Q. heç nə eşitməmiş kimi gözlərini pəncərədən həyəətə dikib, yox, Qarağac tərəfə bilərəkdən yox, günəş şüalarının artıq budaq-budaq, yarpaq-yarpaq saladığı potaboy alma ağaclarına tərəf gözlərini dikib sasmağında idi. Ona baxıb Bəhram kişi də danışırdı, gözləyirdi ki, F.Q.-nin "mısmırığı" (qaşqabağı) heç olmasa indi barı açılsın, üzü, gözü həyətdəki axmaq payız havasını andırmasın (bu səhər günəş, elə bil, istəməyə-istəməyə görünmüşdü), bir söz desin, nəhayət...

Hava yayaxırı bu yerlərdə elə belə olurdu. Başqa yerlər, xüsusilə, şəhər yeri, xüsusilə də, paytaxt Bakı özünün son yay günlərini günəş şüalarının isti (hələlik isti) hərəratı ilə sıgallayırdısa (meh vasitəsilə, özü də nadir hallarda), bu cür dağətəyi kəndlər, məsələn, Vəng dağının ətəyindəki günəşi qonaq kimi gələn elə bu kənd özü artıq qətiyyətlə payız mövsümünün düz içinə qədəmini basıb durmuşdu.

... - deyəsən axı, balası, açmadı səni mən deyəni? - Bəhram kişi nəhayət, dözmədi, F.Q.-nin biganəliyi ona təsir etməyə başladı.

F.Q. istər-istəməz bu acı düşüncələrdən ayrılıb (üzünü pəncərədən çəkib) belə bir tənbəl cavab verdi:

- Yox, niyə ki... Sağ ol. Amma Bəhram dayı, xətrinə dəyməsin. Uyğun gəlmir.

- Nə gəlmir uyğun? Niyə? "Kim olsa, xətrinə dəyər..."

- "Qarağac" kəlməsi, deyirəm, uyğun gəlmir. - F.Q. ciddiyyətlə Bəhram kişinin üzünə baxdı.

- Ola bilməz! - Bəhram kişi təəccübləndi.

- Yazının çiçəklərindəki ləçəklərin sayında, boşuna deyil, sən bilirən, mənə var. - F.Q. istəməyə-istəməyə izahat verməli olduğundan az qala hirs onu boğacaqdı. Dözdü (Bəhram dayısının xatirinə) və davam etdi:

- ... Bəhram dayı, hər çiçəyin beş ləçəyi var. Hamısının. Sən bilirən. Hər ləçək bir hərfdir, deməli, açar sözdə 5 hərf olmalıdı. Deyə bildim? (Allah Patriarxı qorusun!)

- Hə. Bəs o zaman Qarağac, deməli, uyğun gəlmir? - Bəhram kişi peşiman bir halda qaşıb qalmışdı.

- Gəlmir. Qarağacda yeddi hərf var. Qarağac...

- Hərf dediyin sədi, balası? - Bəhram kişini, deyəsən, F.Q.-nin dediyi hələ də axırcan inandıra bilməmişdi.

- Səs?.. Elə də anlamıq olar. Həmişə yox. Elə sözlər var ki... bəzi sözlər... necə dedin?

Birdən F.Q.-ni sanki ildırım vurdu. Qəfildən sözü-nü kəşib, nəşə xatırlayan (xatırlamaq istəyən) adamlar kimi fikri qarışdı, beynindəkilər sürətlə bir-birinin içinə girməyə başladı, F.Q. barmaqları ilə alını bərk-bərk sıxıb sıgalladı: "dayan, dayan!". Sonra, nəhayət, sakitləşib gözü-nü maddım-maddım Bəhram kişinin üzünə dikdi. Bəhram kişinin sualında gizli bir mənanı duydu?! Amma Bəhram kişi öz sualını verərkən altınqəsəd - filan güdməmişdi. Onun aydın və şəffaf gözlərində belə bir

niyyət yox idi. Bəhram kişi həmişə olduğu kimi indi də açıq kitab idi.

– ... həmişə yox. – F.Q. fikirli-fikirli özü-özünü təkrar etdi. – Söz var ki, bir cür yazılır... başqa cür tələffüz edilir. Gizlini ilə batini eyni deyil. Yazılış ilə... – F.Q.-nin ifadə etdiyi sözlər tələffüz tezliyini yavaş-yavaş itirirdi və bu zaman F.Q.-nin beynində bir-birini sürətlə əvəz edən, izləməyə çalışan yeni-yeni fikirlərə yer (və yol) açılırdı. – Yazılış ilə tələffüz arasında fərqi deyirsən, Bəhram dayı?! Hə! Əlbəttə! – Və F.Q.-nin gözləri işıqla doldu. Nəşə çox vacib bir şeyi qəflətən xatırladı. "Əlbəttə!!"

– Bəhram dayı, Bəhram dayı... – Sözlər F.Q.-nin beyninə girib-çıxma sürətini artırdı, fikirlər isə möhkəm şəkildə beynində lövbər saldı, – deyəsən... deyəsən axı, həqiqətən... "ay səni, F.Q., ay səni, F.Q..."

F.Q. bayaq qaşqabağın sallamışdı, indi isə üzü güldü, əlini-əlinə çaldı. "Əlbəttə! Əvvəldən necə oldu, mən bunu... necə oldu anlamadım?! Qarağac. Qarağac! Bu zəhrimar yeddi hərf hardan axı gəldi yapışdı beynimə?! Kişi gül kimi söz danışır. Sualı, sualı bunun məni ayıltı. Səs və hərf. Savadsız adamın verdiyi suala fikir verirsən?! Amma necə soruşdu? Səs hərfdi, ya yox?" F.Q. dörd gözlə ondan cavab gözləyən ("buna nə oldu?") Bəhram kişiyyə heyranlıqla baxaraq böyük bir coşqu içində (həyəcanı hələ də keçməmişdi) belə dedi:

– Uyğun gəlir, Bəhram dayı, "Qarağac" uyğun gəlir! Amma düz-doğru olub-olmadığını hələlik deyə bilmərəm. Uyğun gəlməyinə isə düppədüz uyğun gəlir. Bax,

Bəhram dayı, "Qarağac"da hərflərin sayı 7-dir, eləmi? Bizə isə 5-i lazımdır.

– Elə. Ləçəklərin sayı beşdir.

– Ay sağ ol. Amma bu yeddi hərf yazılışda 7-dir. Sən düz dedin, hərf sədimi? Oxunuş zamanı, yəni, hərf səşə dönən zaman bu say... azalıb beş olur... ola bilər. "Qarağac" yazırıq, amma... "Qarac" oxuya bilirik. İkinci "a"nı bu zaman bir az uzadıırıq. Tələffüzdə söz bir balaca təhrif olur. Amma söz yənə həməən sözdür.

– Bəs bu...

– Sualın aydındı. Bəs "ğa" hara itir? Onu demək istəmədinmi, Bəhram dayı? – F.Q. hövsələsiz gənc müəllim kimi idi.

– Elə.

– Hə... – "Gənc müəllim" razılıqla başını tərpətdi və sözüna daha böyük həvəslə davam etdi:

– Bəhram dayı, türk dillərində belə bir... qanun deyək, hal deyək, nə isə... belə bir məqam var. "Ğa" səs birliyi (iki səsin birləşməsi) tələffüzdə bəzən düşür. İtir. -Sınayırımış kimi F.Q. Bəhram kişiyyə baxdı, "deyə bildim?!"

Bəhram kişinin gözündəki çarəsisz sualı görən F.Q. alnunu qırışdırdı, "misalsız alınmayacaq". Misal tez tapıldı:

– "Xaqan" sözü. Bəhram dayı, götürək "xaqan" sözünü, hə?

– Götürək.

– Bəs "xan" sözü? Bəhram dayı, "xaqan", əslində, elə "xan"dı. Başqa şey deyil. "Ğa", görürsənmi, tələffüz za-

manı itibdi. Nə qalıb? Qalıb "xan". Sonra da bu halında (yeni "xan" halında) söz yazıya alınur, hətta "xaqan" və "xan" paralel şəkildə də işlənir. Necə ki, müasir dilimizdə bunu müşahidə edirik.

Vəssalam. F.Q. coşmuşdu. Onun, Ayaz deyən kimi, "motorunu işə salmışdılar". Gözləri alışıb-yanır, beynində sürətlə fikir fikri qovur, indi onun bir istəyi vardı – tezəcə bir küncə çəkilib bu açar sözü yazıya tətbiq etmək! Artıq "Qarağac" budaq-budaq, yarpaq-yarpaq onun qəlbina, beyninə girmiş, orda özünə məskən salıb vüqarla durmuşdu, yarpaqları söz-söz xışıldayırdı. Qarağac onun bütün şübhələrinə son qoymuşdu. Ürəyinə dammışdı ki, sayca uyğun gəlmiş kimi (Qarac – beş hərf!) mahiyyətəcə də bu söz həmən açar-söz olacaq və yazıya tətbiq edilə biləcək. "Beş dəqiqə əvvəl mən kor idim, kor. Bu boyda aydın həqiqət, gözünün düz qabağında... bitib, durub, sən isə, F.Q... Eh, F.Q., F.Q...."

Bəhram kişi göz qabağında F.Q.-nin bu cür dəyişməsinə (süslüyünün bu cür coşquya, həyəcana keçdiyini) görüb çiyindən daş götürüldü, rahat-rahat köksünü ötürdü:

– Təki işinə yarasın, balası. Bu qədər vaxtdı, əlləşirsən, nə gecən var, nə gündüzün. Təki işin alınsın. Fikir eləmək səni üzdü...

– Qarağac və ancaq Qarağac! Elə indi gedəcəm. Bax, Bəhram dayı, "gedəcəm" dedim. – F.Q. uşaq təki sevindi. – Əslində, "gedəcəyəm" deməliydim. "Yə" hissesini neylədim – "yedim". "Yə" – "ğə", yaxud "ğa" səs-

dən-səsə keçidi hiss edirsən?! "Y" ilə "Ğ" eynicinsli səslərdi, bir-birinə keçə bilər. Saitlər isə... a, u, ü, i... onlar dildə indiyənəcən nə istəyiblər ediblər. Kəçəri quş kimidirlər...

Ox kamandan çıxmışdı. İndi artıq geriye yol yox idi. Bəhram kişinin rahat olmuşdu, ehtiyatı isə yenə də əldən vermişdi.

– Nə deyirəm?! Təki işinə yarasın. Amma... – O, hər ehtimal F.Q.-ni yenə də mağaraya tək buraxmaq istəmədi. – Bir yerdə gedək.

– Hara?

– Hara?! Mağaraya demirsən? Mağaraya, deyirəm, bir yerdə gedək. Mənim üçün də çox maraqlıdı. Həqiqətən. Çox. Qarac... Qaracmı? Pis olmazdı bu Qaracı hərf-hərf ləçəyin içində görmək... Bu başlanğıcdı yaqın?! Sonrası isə sən deyirdin, asan olacaq. Təki olsun. Bilirəm, oxuyassan, Allahın köməyiylə oxuyassan bu... Çiçəklə yazını. Bircə qismət olaydı, mən eşidəydim... – Bəhram kişi yanğı ilə dedi.

F.Q. son pauzanı (...), necə deyərlər, "yemədi". "Deyəsən, istədi, başqa söz desin. Qəzəblidi yazıya, anlamaq olar. "Lənətəgəlmiş" desəydi pis olmazdı. "zibil" demək isə yaxşı çıxmaz. Xalqın tarixidi, kim bilir, nə yazılıb orda?!" F.Q. Bəhram kişi deyənləri inamla təsdiq elədi:

– Oxuyacam! – Sonra nə düşündüsə, – oxuyacağam! – vurğuladı. Bu sözü deyərkən (oxuyacağam!) hər səsi ayrı-ayrılıqda tələffüz elədi, xüsusilə "ğa"-nı. Sonra dö-

nüb Bəhram dayısına göz vurdu "gördün, indicə sənə nə deyirdim?!" əlin-əlinə sürtdü.

F.Q.-nin artıq hər şeyi unudan (unutmuş) beyni ancaq çiçək ləçəkləri və onların içinə doldurulan səslərin (hərflərin!) yanında idi və bu zaman F.Q.-nin bədən-birə beyninə (yenidən yadına) Afaq gəlib düşmədimi, düşdü. Amma qanı əvvəlki kimi qaralmadı. Əynini isti eləyib (durub haman cemperini geydi) həyəətə çıxdı, Qarağacın altına gəldi, ağacın gövdəsini, qabarı, budaqlarını, yarpaqlarını sanki birinci dəfə idi görrüdü. Əlini ağacın qabarına sürtdükcə Çiçəkli yazının işarələrini bu qabarlarda axtardı. Yüngül meh yənə Qarağacı yarpaq-yarpaq dolaşdı. Xışıltı səsi bu dəfə F.Q.-yə ən əziz, ən doğma bir səsi, tanış qoxulu nəfəsi xatırlatdı.

- Balaca, Balaca... - onun arxasında gəlib kölgə kimi dayanmış Bəhram kişi bilinmədi ki, Qarağaca yazığı gəldiyindən bu sözləri bu cür özü-özünə yanıqlı-yanıqlı pıçıldayır, yoxsa Bəhram dayı bu "Balaca" sözünün içinə ancaq ona məlum olan başqa sirli bir hikmət qoyub dilinə gətirir.

**Sabahı gün səhər.  
Bəhram kişi və F.Q.  
mağarada. Bozlar bir  
kündə sakit-sakit  
oturub.**

...**h**əmişəki kimi ağıllı və kədərli gözlərilə gah Bəhram kişiye, gah da F.Q.-yə baxmağında idi. F.Q. mağaranın divarlarına nəqs edilmiş ayrı-üyrü oyuqlara (Çiçəkli yazıya) artıq necənci dəfə yaxından, uzaqdan diqqətlə nəzər yetirir, oyuqların rəsmini əlindəki kağız parçasına çəkilməmiş yazının surəti ilə müqayisə edir, bəzən isə qələmlə kağızda düzəlişlər aparırdı. Açar sözdə dörd hərflərdi ki (bəşdən dördü!), bunlar tam müxtəlif hərflər

idi və bu dörd bəlli hərfin köməylə F.Q. bütün yazını oxuyacaqdı. Beşdən beş alınmamışdı – "a"lar iki dəne idi. F.Q. "dənə – bazarda armud olar..." kükrəyib qıpqırmızı qızaran Professoru xatırlayıb gülümsədi. Dil və Təfəkkür İnstitutunun ənənəvi növbəti seminarında nə barədəsə ot tökə-tökə (utanırdı, qızarırdı – bilinmirdi, ağız-burnunu əyirdi, "ciddi" düşüncələrə qarq olmuş bir alimə bənzəmək üçün xırda alınun qırıqlarını zorla düyünləyir, bu qırıqlar isə inadla düyünlənmək istəmiridilər) danışan Ayazın Professor sözünü kəşib az qala hirsə belə demişdi: -- Dayan, dayan, necə? Nə dedin? Üç dənə söz? Bala, "dənə" bazarda armud olar, alma olar... Başqa heç nə "dənə" olmaz!

F.Q.-nin mağaranın yarımqaranlığında dodağının qaçmasını Bəhram kişinin iti gözləri anındaca səzdi: "işlər gedir, şükür, işlər gedir..."

Hər şeyi unutmuşdu, müxtəlif hərfləri ləçəklərin içinə qoyur, dəftərinə nəsə qeyd edir və bu zaman sözlərin uzaq görüntüsü ortaya çıxırdı. Hərflərin hansı gərəkir, hansı gərəkmir – bu, cümləyə görə bəlli olur, gərəkməyəni atılır bir kənara, gərəkəni qalır və beləcə mətnin daha bir sözü tapılır (doğulur), oxunur, sonra da növbəti ləçəyə, növbəti çiçəyə doğru! "Bu çiçəklər əvvəl belə deyildilər, bunlar indi əməlli-başlı rayihə verirlər, ətirliyə varmış", F.Q.-nin burnuna incə çiçək ətri dolur və F.Q. hər tərəfi qapalı bir mağaranın içində az qala ətirdən bihuş olurdu...

Bir xeyli bu şəkildə çalışdı. Günortadan keçmişdi. "Bu günlük bəsdı". F.Q.-yə elə gəldi ki, az qalib, çox az

qalib, bir balaca da dözmək lazımdır, söz-sözə gör necə yağı kimi yapışır, iş getdi, iş öz sonuna yaxınlaşdı. Doğrudan da, Çiçəkli yazının üzünə çəkilməmiş əsrarlı pərdə bu dörd hərfin (işarənin) köməylə yavaş-yavaş açılmaqda idi:

– Bəhram dayı, hələ bir bura bax. Bax bu çiçəyin birinci ləçəyinin işarəsini görürsən?! – İşarətə toxunub göstərdi. – Əyridi, elə bil, bizim "c"di, amma "c" deyil, bu qarağacın birinci hərfidi, harda yazı boyu bu əyri işarəyə rast gəlsək, deməli, "q"-di. Qarağacın birinci hərfi. Harda, bax, buna rast gəlsək, – F.Q. barmaqları ilə çiçəyin ikinci ləçəyini sıgallayıb sanki əzizlədi, oyuq yerini toz-torpaqdan silib təmizlədi, bunun oyuğu daha böyük idi, – o zaman "a" kimi məhz bu işarəni tanıyacağın. Bütün mətnədə bu hərfləri bərpa etdikcə sözlərin... nədi o, skeleti çıxacaq üzə. Bu sözləri bütövlükdə tanıya-tanuya yeni işarələri deşifrə (bərpa) edəcəyik, onlar da yeni naməlumların əvvəlcə skeletinə, sonra da ətinə-canına çevriləcək. Getdikcə iş asanlaşacaq. Mətn başdan sonacaq bu cür oxunacaq. Ona görə mən deyirdim: əsas olan açar sözdü. Gör, sən mənə dörd hərfin, dörd işarənin sirrini açdın. Bu böyük işdi! Bax, bax, hələ buna – dördüncü ləçək, eynilə ikinci ləçəkdi ki, durub. Eyni işarədi – "a" işarəsi. Çiçəyin İkinci və dördüncü ləçəyi.. Vallah, açar söz Qaracdı ki, Qaracdı... – F.Q. artıq buna əmin olmuşdu.

Bir kənarda Bozların boynunun ardını qaşıya-qaşıya qalmış Bəhram kişi F.Q.-nin sevincək bir halda əlini yazıya toxundurmasını, yazının işarələrini hərdən əziz-

ləməsini, hərdən təmizləməsini qərribə bir niskilli və məhzun baxışla seyr edirdi. Mane olmurdu. "Söz danışıqdan keçər". Duyurdu ki, Mağaranın ruhu hardasa buralardadı, lap yaxındadı, onları hökmən izləyir. Bunun duyduğundan tez-tez işıq gələn qarşı tərəfə baxıb gözlərilə fırlanan işıqlı kürəciyi axtarırdı. Mağaranın ruhu Bozların nagahan mırıltısı ilə mağaranın ən uzaq, əks bir bucağından (yalnız o bucağın ətrafında Çiçəkli yazının işarətləri yox idi) özünü Bəhram kişiye göstərdi "mən burdayam, elə bilmə!". O tərəfdə işıq, gur işıq topası bir an içində qəfildən yanub, qəfildən də söndü. F.Q. təəccüblə bərq vurub alışan və sönən bu künce diqqət etdi. Gur işıq onun da gözüne düşmüşdü: "Bu nə idi?! Bu işıq topası hələ hardan gəldi?! Qərribə işlərdi. Bayırda, mağaranın önündə o boyda daş öz-özündən işıq verir, mağaranın içi öz-özündən işıq verir, Bəhram kişinin gözlərinin dibindən... işıq çıxır..." F.Q. Bəhram kişiye məhrəm adamlar kimi məhəbbət dolu bir nəzər saldı, sonra "olmaz, olmaz gecikmək!" yenə başını döndərib divardakı yazıya və əlindəki kağıza baxmağına davam etdi, nəyi isə nəyləsə tutuşdurdu.

Nəhayət, hər şey öz məntiqi sonluğunun astanasına gəlib dirəndi. Artıq günortadan keçmiş və axşama az qalırdı. F.Q hiss elədi ki, daha beyni yorulub, həyəcanı yavaş-yavaş sovuşsa da, beyni artıq bir nöqtədən yapışb tuta bilmir. "Gecdir", onlar mağaradan çıxdılar. Mağaranın ruhu indi də uçurumun yanındakı içindən nur saçan daşın yanında idi. Təkcə Bəhram kişinin beynində səslənən bir fışıltyla "Sözümüz sözdü. Hazır ol!" pı-

çıldadı və yenə ildırım sürətilə fırlanıb bir anın içində yox oldu. Bəhram kişi və F.Q. daha ləngimədilər, cığır-la üzü aşağı, Çoban papağına tərəf yol aldılar. F.Q.-nin qəlbi həyəcandan şiddətlə vururdu, eynən mağaraya qalxdığı birinci gün qəlbinin səsinə "güp-güp" qulaqlarında necə eşitmişdisə, indi də elə olmuşdu. Həyatının ən böyük, sirlı mənası bu gün onun üçün öz gözəl simasını açıb onu öz içinə, daxilinə, heç kimə görünməyən dərinliyinə dəvət edirdi. Oğruqdan keçən yerdə Bəhram kişi dəyə boyu sağa-sola göz atıb nə qədər axtarırsa Mağaranın ruhundan əsər-ələmət görmədi.

...Oğruqdan aşağıda yaşıllıq içində bir dəyə üzürdü. Sakitliyi qulaq deşirdi, möhtəşəm bir görüntüsü vardı. Adama elə gəlirdi ki, dəyənin hər kolu, hər daşı siriçində bir pərdəyə bürünüb. Bəlkə də sirrlik onda idi ki, kollar-koslar, daşlar-kəsəklər dəyənin üstünü yavaş-yavaş almaqda olan süd rəngli dumanın içində göz görə əriyirdi, yox olurdu, görükməz olurdu, dumanın özü ilə gətirdiyi (haralardansa gətirdiyi) xırda, narın yağış tozları (ulduz tozları?!) yenə də sirr kimi (hərəsi bir dünya kimi?!) səpələnib dəyəyə çilənirdi. Süd rəngli duman orda-burda dəyənin içindəkiləri gizlədə bildikcə gizlədirdi, gizlədə bilmədiklərinin isə başı üstündə dayanaraq heç yana dağılıb getmirdi. Bu mənzərənin təkcə işıldayan (və fışıldayan) yumru nur kürəciyi çatışmırdı. "Sənin xəzinənin..." Bəhram kişi addımlarını yeyinlətdi.

**İki gün sonra. Gecənin  
bir vaxtı. F.Q.-nin  
sevinci. Bəhram  
kişinin qəfil xəstəliyi.  
"Oxudum! Bəhram  
dayı, oxudum!"**

**F**.Q. gecə yarısından xeyli keçməsinə baxmaraq çalışmasını heç cür dayandıra bilmirdi. Ləzzət alırdı, ləçəklərin dəftər kağızı üstündə bir-bir hərflərlə dolub anamlı bir mənzərə yaratması onu xoşbəxt etmişdi. Göyün yeddinci qatında idi.

Sözlər, sözlərdən əvvəl hərflər hərdən sıra ilə, bir-bir, hərdən də tələsə-tələsə dəftərin dərinliyindən sıyrılib çıxır, ləçəklərə dolur, bu minvalla çiçəklər yavaşca-

dan gülüşə-gülüşə o biri çiçəkləri izləyir, bütün bunlar isə öz növbəsində oxunan, eşidilən, duyulan, dərk edilən cümlələrə dönürdü. Başı işə (deşifrəyə) möhkəm qarışmış F.Q. özünü-sözünü tamamilən unutmuşdu. Qonşu otaqda yatan Bəhram kişini unutmuşdu, hər şeyi, hər şeyi unutmuşdu. Sevinməsinmi, sevinməyə də qorxurdu. Qorxurdu ki, mətnin bu şəkildə rahat oxunuşunu gözə gətirər. Hərf hərfi öz arxasınca uzun və qaranlıq qatarın taqqataraqla gedən vaqonu dalınca vaqon kimi çəkib aparırdı, F.Q. artıq ləçəkləri hərflərlə doldurulmuş çiçəklərə məhəbbətlə, uzun həsrətdən sonra vüsala yetişmiş bir sevgili nəzərilə baxır, sonra güclə bundan gözünü çəkib yeni çiçək boşluğuna (boş ləçəklərə) gözünü dikirdi. Bəzi cümlələrin içində hərflə doldurulmamış ləçəklər hələ qalırdı, onlar da bir qədər sonra (iki-üç cümlədən sonra) yeni tapılan hərflərin hesabına dolmalı idi və dolurdu; cümlənin ümumi cizgiləri bilinəndən sonra yarımçıq sözü asanlıqla onun içində "bərqərar" etmək olar. F.Q.-nin ürəyi şiddətlə vururdu, çünki deşifrə sona yaxınlaşır, çətinliklər çiçək-çiçək arxada qalırdı. Bir qədər də yazıb-pozdu. Yavaş-yavaş yorğunluq onun göz qapaqlarını aşağıdan yuxarı, yuxarıdan aşağı basmağa başladı. Başını işdən ayırıb gördü ki, gecədən xeyli keçib və sabaha daha az qalır, pəncərənin o üzü yavaş-yavaş işıqlanmaqdadı. Ayağa qalxıb, yenə qırmızı zolaqlı cemperini əyninə aldı: "soyuq adamı məhv edər!", evdən çölə çıxdı. Sabah tezdən idi və dünyanın bakirə (məsum) vaxtıydı. Əl-qolunu ataya yuxusunu qovalayaraq bir balaca qızışan F.Q. artır-

manın sürəhisinə dirsəkləndi. Yorgun olsa da, yuxusuz olsa da bunu hiss etmirdi. Ürəyi heç belə rahat olmamışdı. Hələ dodağı da qaçdı. İlk dəfə görürmüş kimi diqqətlə və zənlə "mən artıq səni tanıyıram!" Qarağac tərəfə baxdı. Qarağac bu yarıqaranlıqda yenə həmişəki kimi möhtəşəm idi, məhrəm idi, doğma idi və o, indi, bu saat, bu an Qarağacı dünyalar qədər sevirdi. Arı pətəklərinə baxdı. Anılardan hələ xəbər-əxər yox idi. "Anıların dostu!" anıları sevirdi. Alma ağacları... Sevirdi! Göy üzündə ulduzlar bir-bir sönməyində idi. Ulduzları sevirdi. "Görəsən, bu dünyada, lap elə hər hansı bir başqa dünyada elə bir şey varmı, mən onu sevməyim?! Yoxdu, ola da bilməz". Mağara... Mağarada nəyi isə qalmışdı. O, bunu hiss edir, qəlbi ilə duyurdu, amma bilmirdi ki, itirdiyi nədir?! Mağaranı? Sevirdi! Vəng dağı! Vəng dağı yaddan çıxdı. Yatmış devi sevirdi. Hələ Bozları, Bozları necə sevirdi?! Onun ağıllı, qəmli gözləri... Hamını sevə-sevə alma ağaclarının arasıyla F.Q. az qala qaçaraq ayaqyoluna gedib "işini" tezcə gördü və yenə də ürəyində həməm coşğun, tükənməz sevgi az qala qaça-qaça (soyuq kəsmirdimi, elə kəsirdi...) geri qayıtdı: "Vvvvv..." bədəninə əsdirə-əsdirə (guya qızıqdırdu) özünü artırmadan evə saldı, qapını arxasıyca bərk-bərk bağladı. "Daha kimi sevirəm?! Yağışı, Bəhram dayını, hadisələrin üfüqünü və onu... Afaqi, əlbəttə, onu!" Birdən hiss elədi ki, başı ağırlaşmış, bir azdan ağrıyacaq.

"Səhərə nə qalıb ki?!" Hökmən yatmalıdı. Dincəlməyə olmaz. Neyləsin?! Öz otağına keçdi. Amma əvvəlcə otağa keçməmiş gətirib həmişəki kimi qalın ağ bir süfrə-

ni "yazı masasının" üstünə sərdi. Dəftər-kitabının, yazı pozusunun üstünü örtüdü. Sırr olmağına sırr deyildi, amma yenə də... Ürəyina sinmirdi. Yarımçıq nə vardsa, həmişə gizlətmışdi. Yarımçıq məqalə, yarımçıq yazı, yarımçıq əlyazma... Süfrə ilə bunların üstünü örtüdükdən sonra süfrənin altındakı dəftər-kitabı əli ilə tumarladı.

Yerinə girən kimi soyunmadan yorganı başına çəkdi, yeri soyuq idi, isitmək üçün ayaqlarını soyuq döşəyə sürtəndə diş dişinə dəydi, gözlərini bərk-bərk yumdu, beynini bu son günün ağırlığından təmizləməyə çalışdı. Unutmağa çalışdı. Hər şeyi, hamını. Yox, bu mümkün deyildi. Aydın oldu – yata bilməyəcəkdi. Öz-özünü yatmağa məcbur etmək isə indi çox vacib idi. Hələ bəlkə bəxti gətirdi, yuxu da gördü. Amma nə qədər çalışdı, nə qədər o tərəf, bu tərəfə çöndü, bir şey alınmadı, ilk dəfədən heç cür yuxuya gedə bilmədi. Beyni çox oyaq idi. Beyni ildırım sürətli sözləri, cümlələri öz içinə yığıb saxlamaq, saxlamaq, qorumaq istəyirdi, sözlər, cümlələr isə sonsuz... bir-birini sürətlə əvəzləyərək onun dodaqlarının ucundan asılıb düşməyə bəhanə axtaran təbəssümvari qırıqğa ilişir, yenidən beyn qırıqlarına tərəf, yuxarı və içəri dırmanır, bu zaman F.Q.-nin göz qapaqları yavaş-yavaş ağırlaşır, ağırlıq pudluq daşlara dönür, artıq yumulu gözlərinə Qarağacın yarpaq dolu budaqları gəlib soxulmaqçun can atır, amma F.Q. artıq gücü çatmır, göz qapaqlarını aralaya bilmir, bu kimdi, bu nə məzardı – təzəcə qazılıb, yox, məzar deyil, sərdabədi, bəs bu... bu adam niyə sərdabənin önündə beləcə naçar çöməlib diz çöküb, ağlayır, yox, hönkürür, nədi?!



... F.Q.-ni yuxudan (bəxti gətirmişdi və daş kimi yatmışdı) heç cür kəsilmək bilməyən boğuc öskürək səsi oyatdı. Səs o biri otaqdan gəlirdi. Yarıyuxulu, dumanlı bir vəziyyətdə olsa da F.Q. handan-hana başa düşdü ki, Bəhram kişidi, onun səsi. Öskürək kişini boğurdu. Bir xeyli bu cür "öhö, öhö, öhö..." dən sonra yavaş-yavaş özünə gəldi. "Nə oldu, buna, gecə sappa-sağlam idi, amma yox, rəngi, elə bil, saralana oxşayırdı..."

Bəhram kişi çarpayısının yanına gətirib qoyduğu kətilin üstündə süd dolu stəkan vardı, elə "öhö" eləyə-eləyə bir qurtum bu süddən zorla aldı. Bir balaca toxdaydı. Başını heysiz atdı yastığa. Rəngi, həqiqətən, saralmışdı. Əli ilə dodaqlarını sildi.

– Nə oldu sənə, Bəhram dayı? – Qorxuya düşmüş F.Q.-ni Bəhram kişi gözünü açıb çarpayısının başında gördü.

– Heç. Heç nə olmayıb... Canımda bir üşütmə var. Nə isə. Bütün gecəni öskürmüşəm, səni də yaqın yatmağa qoymadım. – Bəhram kişini bu cür fikirli F.Q., deyəsən, ilk dəfə idi, görürdü. Gözləri sulanmışdı, nəfəsi ağır-ağır gedib-gəlirdi.

– Yox, nə danışsın? Mən elə indi sənin səsinə eşitdim. Bərk yatmışam.

– Hə... gecə, deyəsən, yatmadın.

– Yatmadım. Bütün gecə... – F.Q. duruxdu, – bütün gecə işləmişəm, amma sənin səsinə... necə olub eşitmişəm?!

– Nədi, alınır? – Bəhram kişinin qaşqabağı çökilən kimi oldu. – İstidi. – Araxcını başından götürdü, yorğanın aşağı tərəfinə atdı.

– Alınır – yox. Alındı! Sənin sayəndə, Bəhram dayı, sənin sayəndə. Heç zaman unutmaram.

– Unut. Hökmən unut! Mən bir şey etmədim. Nə etdinsə, sən etdin. Bunu yadında bərk saxla. Sən! Sən!.. Mənə oxuyarsan? Bir də gördün... öhö, öhö...

Yenə öskürək gəlib girdi Bəhram kişinin boğazına və Bəhram kişi başladı bu öskürəyi ağızından itələyə-itələyə çölə çıxarmağa. Biğına, saqqalına öskürəyin bəlgəmli tüpürçəyi yapışıb qalırdı. Bu zaman F.Q.-nin ağlına gələn ilk fikir bu oldu: öskürək Bəhram kişinin içindən, ciyərindən, boğazından gəlmir, öskürək kənardan gedib soxur özünü bunun ağzına – göz deşiyindən, burun pərlərindən (burnunun tükləri necə tərpaşirdisə o da görünürdü), qulaqlarının içindən...

– Sən... mənə fikir vermə, balası, get yat... bir az bərk dincəl. İşin çoxdu sənin. Amma bu gün oxu, nəhayət, bu andıra qalmış... – Bəhram kişinin səsi son sözləri dəyərkən ilk dəfə belə qəzəbli çıxdı, öskürəyin xırıltısı idi səsinə qarışmışdı, ya nə idi?!

Onun halından heç gözü su içməyən F.Q. söhbəti dəyişmək istədi:

– Sənə bir şey gətirim, ay Bəhram dayı?! Bəlkə həkimə xəbər verək? "Mən nə danışırım?! Kimə?! Şiraza?!"

Bəhram kişi yenə F.Q.-nin fikrindən keçənləri duydu və elə bu halətdə (zəif bir halətdə) ola-ola dodağı balaca qaçdı, "Şirazamı?"

Biçarə F.Q. indi neyləsin, bilmirdi. Gedib bəlkə Mübariz kişiyyə xəbər versin, bəlkə aptekə qaçsın?! "Aptek?!" Bəhram kişinin sapsarı bənizi, alacalanıb axan gözləri F.Q.-ni əməlli-başlı həyəcanlandırmışdı.

– Yox, darıxma, bir şey lazım deyil. – Bəhram kişi F.Q.-ni rahatlamaq üçün özünü toparladı və bu dəfə sakit, aydın bir səslə: – Dincəlmək, dincəlmək istirəm, – dedi. – Bacarsam, yatacam. Axşam olsun hələ... Mənim dərdimin dərmanı, balası... bax budu. – Bəhram kişi süd stəkanının yanında ağzi nəlbəki ilə örtülü masxoranı göstərdi, bal masxorası idi, – mən bunu bir qaşığı yedim ha, ölü olsam, inan, dirilləm. Sən get. Get.

Taqətsiz-taqətsiz Bəhram kişi baldan götürüb bir qaşığı stəkanın içinə saldı, südlə qarışdırdı, bir qurtum aldı "axxx...", yenə başını heysiz bir halda atdı yastığın üstünə:

– Get, dedim, get işinlə məşğul ol, bir şey olsa mən səni səslərəm.

– Buralardayam. – F.Q. əli ilə Bəhram kişinin üstündəki yorğanın qırışığını düzəltdi, araxçını götürüb qoydu yastığın altına, məyus-məyus otaqdan çıxdı.

Yuxusu artıq qaçmışdı: "Noldu, noldu bu kişiyyə?! Dünən sappasağ idi, indi isə..." Ondən olsaydı, gedib bir azca açıq havada gəzərdi, Qarağacın altına gələrdi, oxuduğunu ona danışardı, " bu nədi, bu necə yazıdı, Qarağac?! Mən ki bir şey başa düşəmmədim, sən necə?!" – soruşardı. Yox, amma yox. İndi evdən hətta həyəyə çıxmaq doğru-düzgün olmazdı. Bəhram kişiyyə hər an nəşə lazım ola bilər. Yox! "Yaxşısı budu, gedim, qur-

tarım bu... necə dedi... bu andıra qalmış Çiçəkli yazını. Andıra qalmış!.. Əlbəttə, andıra qalmış!.. Çox doğru dedim..."



Afaqın Ayazla bir yerdə sabah yox, birisi gün kəndə gələcəyini F.Q. Bəhram kişiyyə xəbər verməyə hələ macal tapmamışdı. "Aman Allah, bu kişinin xəstəliyi uzansa görə necə olacaq?! İndi mən durum, şəhərə zəng edim ki, vəziyyət elə deyil, belədi, gəlməyinizi təxirə salın – Afaq ələmi qatar bir-birinə. Sən elə beləsən, sən özün istəmirsən, mən ora gəlim, sən məni sevmirsən, heç vaxt da sevməmişən – bu və buna bənzər cəfəng sözlər... Sağalar, Allaha pənah, sağalar, amma... birdən bu, yeni formada qripdi?! Qripdisə, Afaq keçə bilər. Yüz faiz keçər. Can zəif... bütün mikroblara açıq! Düşünmə, F.Q., düşünmə, vaxtından əvvəl düşünmə! Özünə zülm etmə, əzab vermə. Hər şey, hər şey öz zamanında! Qoy hələ bir gəlsinlər, baxıb görək, neynirik. Bəlkə elə Bəhram dayı düz deyir (ürəyinə, elə bil, dammışdı), bunları Mübarizgilə aparsaq, daha yaxşı olar?! Görək, görək..."

Bəhram kişi yenə öskürməyə başladı. Bu dəfə öskürəyin qabağını nə süd ala bildi, nə də bal. "Öhööö, öhö..."lər xeyli çəkdi, axırda elə bil, o yox, öskürək özü yoruldu və qısa bir vaxt üçün bu zalım öskürəyin rışıli, yapışqanlı, sulu barmaqları boşaldı və Bəhram kişi-

nin hülqumundan çəkildi. Kişi bir balaca toxdadı. Amma beyni hələ də dumanlı idi, gözləri yenə axırdı. İçəri, o uzanan otağa boylanan F.Q.-ni əlini heysiz-heysiz havada yelləyib "get, get" qovaladı.

... Gecəsi gündüzünə qarışan F.Q. otaqda oturub gözünü dikmişdi yazı masasının dirəndiyi pəncərəyə, bu pəncərədən bayırda gözəgörünməz bir nöqtəyə baxdıqca baxırdı. Pəncərə içəri tərəfdən tərləmişdi deyin, bir şey seçmək olmurdu. Bayır, çöl-baca bərk soyuqdu. Soyuq özünə dəlmə-deşik tapıb yavaş-yavaş içəriyə də girirdi. "Sobanı qalamaq pis olmaz". F.Q. yaşılkərpic sobanın ağzını (qapağını) açıb içəridəki yarıyanmış bir-iki (üç parça) odun parçasının qəzetlə üstünü qaladı, kibriti çəkib yandırdı. Gözləməirdi, odun parçaları elə o saat alovlanıb yanmağa başladı.

F.Q. bu dəfə də çatır-çatır yanan odun parçalarına gözünü dikib heç cür ayıra bilmirdi. Yenə Bəhram kişi barədə düşündü. Bəhram kişi niyə belə oldu, öskürəyi heç yaxşı öskürəyə oxşamır, özü də birtəhərdi. Yazının oxunmağa başladığı, hadisələrin sürətlə öz sonluğuna yaxınlaşdığı bir zamanda belə bir iş gərək heç olmayaydı. Qurtarmaq, qurtarmaq lazımdı bunu. Kişinin gözləri yazı üçün az qala yol çəkir. Ona yazını oxumaq, açar sözün öz yerinə necə düşməsinə hökmən göstərmək lazımdır. Sevinməyəcəkmə, sevinəcək. Ən çox da ki, Mübarizin yanında göylə gedəcək. İllah da ki, F.Q. hamıya açar söz barədə həqiqəti (Bəhram kişinin açar sözü ona söyləməsin!) elan edəndən sonra necə qürrələnəcək. Amma!.. Bəs orda yazılanların nədən ibarət olduğunu

biləndən sonra?! Bəhram kişinin özü, elə başqaları nə düşünəcəklər, nə deyəcəklər?! Eh... Cəhənnəmə ki, başqaları nə deyəcəklər?! Mətnin məzmununun, qoy bunu hamı bilsin, heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Yox! Ümumiyyətlə, məzmunun əhəmiyyəti yoxdur, heç zaman da olmayıb. Əhəmiyyəti olan yazıdır, yəni, formadır. Oxundusa, deməli, işlər bitdi. "Nələr arzuladıq və nələr qazandıq?!" peşmançılığı barədə o, F.Q. heç düşünmək belə istəmir. Hər cəfəng, hədəf, məqsədaşlənəyən məsələ ilə məşğul olsa o öz həyatını əlində saxlaya bilməz, həyatı barmaqlarının arasından sürüşüb süzülər, axıb gedər, itər. yox olar. Həyat isə... bəlkə də F.Q. ona buraxılan vaxtın yarısına yetişib. Həyat həmişə gənc adama uzun görünür, həyat qocalığa yaxın sürətini artırır. "Qurtarmaq, qurtarmaq!.. Qurtarmaq və qurtulmaq! Bir az da belə getsə, son həddə çatacam, başım xarab olacaq. Başlayacağam həyatın mənası barədə düşünməyə".

**Həmən gün. Həmən  
yer. İki saat sonra.  
Yazının oxunması.  
Bəhram kişinin son  
xahişi.**

“...**B**ax, budur, budur, bu da düz gəldi, son hərf, bu da son söz. Uff... Bitdi! Bitdi!”

Miz arxasında oturub Çiçəkli yazının sirlərinə baş vura-vura F.Q. yenə özünü unutmuşdu, qonşu otaqdan (Bəhram kişinin otağından) ara-sıra gələn öskürək səsi ni qulağı yenə eşitmirdi. Bütün varlığı ilə Çiçəkli yazının surəti (rəsmi) olan varaqların yanında, daha doğrusu içində (!) idi. Onları elə hey bir-birilə tutuşdurur, ləçəkləri hərf-lərlə bir-bir doldurur, yazır, pozur, uyğun

sözü axtarır, o söz tapılarkən yenə rahatlanmır, sözün indi də cümlədə özünü necə "aparmasına" diqqət edir, ağılı bir şey kəsirdisə (mətnin məntiqi imkan verirdisə) haman sözü mətnə daxil edirdi, amma, əgər söz bu cümlənin içində yad, ögey bir görkəmdə... görkəmdə yox, yox, mahiyyətdə görünürdüsə onu cəsarətlə silib atır, başqa bir sözün (haman ləçəklərə uyğun) axtarışına çıxırdı. İş birdən-birə çox böyük sürət yığdı və hər şey alınmağa başladı. Qarağac – Qarac bütün müşkülünü həll etmişdi. Bitdimi həqiqətən? Bitdi! Bu da son söz! Bu da Çiçəkli yazı! Al, bu da hərf-hərf dolmuş ləçəklər! F.Q. başını yazıdan ayırıb geri çəkildi, məmnun-məmnun yuxarıdan aşağı ləçəkləri hərf-lərlə dolmuş çiçək şəkillərinə baxdı. İndi artıq qətiyyətlə demək olardı ki, F.Q. boynuna götürdüyü (ona etibar edilən) bu ağır işin öhdəsindən, nəhayət ki, gəlib Çiçəkli yazını diriltirdi, yəni, oxudu. Birdən içindəki bir səs ona etiraz etdi: "Doğrudanmı, bu belədir?! Oxudunmu?! Buna oxumaq, mətnə vaqif olmaq deyilməzi? Deyilməz!" Hər cümləni, hər sözü – bəli, F.Q. oxudu. Amma... dayan, dayan. Bu şeytani səs axı düz deyir. Ümumi məzmun nə idi?! Çiçəkli yazı nədən danışır – F.Q. bunu bilirdimi, bilmirdi. Hər söz, hər cümlə – ayrı-ayrılıqda! Bir qala, bir istehkam, bir çəmbər kimi! Amma evlərin bir-birinin yanında küçə, küçələrin məhəllə, məhəllənin şəhər əmələ gətirməsi – bax, bu yox idi. F.Q. Çiçəkli yazının son sözünü oxuyub "ufff..." dəridən nəfəs alandan sonra Çiçəkli yazı nəyi deyir, nədən bəhs edir – bunu ondan soruşsaydılar, nə cavab verə biləcəkdə, heç nə. Elə bil, onun-

la bu yazı arasında naməlüm, gözəgörünməz bir sədd çəkilməmişdi, eynən pəncərənin içəridən tərləmiş şüşəsi kimi bayırı göstərməyən tövrü vardı, bayırla F.Q. arasında bu ağarmış (süd rəngi almış) şüşə parçası olan kimi, yazı ilə də onun arasında (məzmun ilə onun arasında!) bir sədd vardı. Formaya F.Q. qalib gələ bilməmişdi, sözləri, cümlələri oxuya bilməmişdi, məzmununa isə F.Q. qalib gələ bilməmişdimi, xeyr, bir daha xeyr, məzmununa F.Q. qalib gələ bilməmişdi. Bunun üçün öncə bu məzmunu vaqif olmaq gərəkdir. Bunun üçün yazımı diqqətlə (söz-söz yox, bir bütöv kimi) əvvəldən axıradək duymaq (anlamaq?) lazım idi. Məzmunu mültəfit (vaqif!) olmaq üçün F.Q. bütün diqqətini, fikrini-zikrini bir yerə toparlayıb bir başqa mahiyyətin içinə girməli idi. İndilik isə... Hər sözünü əzbərə bilməyinə baxmayaraq F.Q. Çiçəkli yazının əvvəldən-axıradək nədən bəhs etdiyini xatırlaya bilmirdi. Daha doğrusu o bu mətni bütöv şəkildə anlamırdı, bəlkə qavraya bilmirdi. "Niyə? Nə üçün? Bu mətn nə deyir, nədən danışıq?" Bu kimi cavabsız suallar onu rahat buraxmırdı. "Mən niyə özümə beləsinə zülm edirəm?! Bu mənə heç lazımımı?! Deyil. Mənim işim bu deyil. Mənim işim bitdi. Məzmun isə mənlük deyil. Nə məzmun olursa olsun! Mən öz işimi gördüm! Sona yetdi. Hər şey sona yetdi!.." Həqiqətənmə, belə idi?!

- Bəhrəm dayı! Bəhrəm dayı! - F.Q. qəti qərara gəlib, nəhayət, onu rahat buraxmayan şübhə və tərəddüdlərə son qoydu, bu dirilmiş yazını ilk olaraq Bəhrəm kişi üçün oxumaq istədi. Əllərini gen açaraq aşıqı-

yuxarı bir neçə dəfə atdı. Sonra üz-gözünə sevincək bir ifadə verərək yan otağa, Bəhrəm kişinin yanına girdi, zorla özünü deyib-gülməyə məcbur edib:

- Bəhrəm dayı, Bəhrəm dayı! Muştuluq! Muştuluqumu ver! - Bərkdən və yalandan (guya kişinin kefini açır) hələ bir çırtıq da çaldı.

Onu qərribə bir nigaran baxışla süzən Bəhrəm kişi bu dəfə gözünə pis dəymədi, bir balaca, elə bil, özünə gələndə oxşayırdı. Yastığını dikəltmiş, yataqda yarıoturmuş bir vəziyyətdə idi. Öskürəyi ara vermişdi. F.Q.-yə elə gəlirdi ki, Bəhrəm kişinin bu saat beynində heç bir başqa fikir-filan yoxdu, fikri-zikri ancaq onun yanında, daha doğrusu, ondan səbirsizliklə yazının oxunması xəbərini gözləyir. Doğrudanmı, Bəhrəm kişinin gözləri yol çəkirdi?! Əgər beləydisə, nəyi düşünürdü?! Kimi xatırlayırdı?! Bəhrəm kişi F.Q.-nin sevinc dolu səsinə eşidib fikirdən ayıldı. (fikri-düşüncəsi özünə qayıtdı) yavaş-yavaş üzünə-gözünə xəlif bir təbəssüm yayıldı. Ürəyi atdı, anladı ki, əsas məqam gəlib, nəhayət, yetişib. Saqqalı - sifətinə işıq, nur verən ağ saqqalı, elə bil, yana darıdı, bu təmtəraqlı, rəngli təbəssümə ədəb-ərkanla yol verdi, o özü isə boğuc bir səslə, amma sözləri aydın tələffüz edərək bunu pıçıldaya bildi:

- Əhsən, balası, sağ ol. Sevindim... Sevindirdin sən məni. Sağ ol...

- Oxuyum? Birinci sənə oxuyacağam. - F.Q.-nin ürəyi sıxıldı və həyəcanla titrədi.

Bəhrəm kişi şəfqətlə ona baxıb başını zəif-zəif təpətdi, yəni, "oxu", sonra bir qədər də dikəldi, əllərilə

birtəhər boynunun altındakı yastığı özü düzəltdi, yenə başını heysiz halda dala atıb nədənsə gözlərini yumdu. F.Q.-y elə gəldi, yüngülcə bir ah da çəkdi. Elə bu zaman (Bəhram kişi gözlərini yuman zaman) onun uzandıdığı dəmirqollu çarpayının arxasında (az qala çarpayının dirəndiyi) üstü xalçalı (üstündə maral rəsmi vardı) divar başladı göz görə-görə əriməyə, yox olmağa. Balaca otaq birdən-birə xeyli genişləndi, ordan-burdan narahat və həyəcanlı simalar, üzlər görükməyə, ətə-qana dolmağa başladı. Onlara baxmasa da (F.Q.-nin gözləri Bəhram kişidə idi), onları görməsə də F.Q.-yə elə gəldi ki, o bu sifətləri, gözləri, əlləri, qolları, başları, qərəz, bu adamları çoxdan tanıyır, bu məkana da yaxşı bələddi, əlbəttə, əlbəttə, bura Tutuquşu zalıdır, daha hara olacaqdı ki?! Bu da kəfkirli saat, bu isə içində Tutuquşu olan qəfəs, sıra-sıra düzülmüş yazı masaları, abajurlu stolüstü lampalar, Prezidium və orada Professor, Patriarx, Aslanzadə... bu biri, qarşı tərəfdə isə Dil və Təfəkkür İnstitutunun, Tarix, Arxeologiya İnstitutlarının mötəbər alimləri, ictimaiyyətin say-seçmə adamları, daha kimlər, daha kimlər... Hamısı burdadır. Adam çoxdur, amma hamısı marağ içində susublar. Daha kim var?! Əlbəttə, bu da o!.. Afaq da burda idi, deyəsən, anası, ifritə anası ilə gəlmişdi. Allah, Allah, bu adamlar nə üçün belə heyrət və maraqla, bəziləri açıq, bəziləri isə gizli rəğbətlə (həm də azacıq qibtə ilə!) ona tamaşa edirlər, kimisi səbrlə, kimisi səbrsiz ondan nə isə gözləyir?! Hamısı gözləyir, hamısı intizar içindədir. Elə Bəhram kişinin özü də intizar içində yatağa uzanub

gözlərini yumub, F.Q.-ni daha aydın, daha yaxşı eşimək üçün az qala kişinin bütün hüceyrələri tarıma çəkilib, hətta öskürək də yaddan çıxıb.

– Oxuyuram. Qulaq as. Qulaq as, Bəhram dayı. Oxuyuram. Birinci sənə, sənin üçün. Sayəndə oxuyuram...

Kövrəlmişdi, nəydi, əgər kövrəlmişdisə niyə kövrəlmişdi, F.Q. özü də bunu başa düşə bilmirdi. İki damla yaş Bəhram kişinin yumulu gözlərinin içindən sivişib çıxdı və əvvəlcə yanağı ilə, sonra ağ saqqalının arası ilə axıb üz qırışlarına hopdu, itdi, üzünə yapışdı qurudu. F.Q. "Çiçəkli yazı"nı oxumağa başladı...

**Hamam məkam –  
Çoban papağı. Mübariz  
kişi ilə Bəhram kişinin  
vidalaşması.**

... **A**xşam saat səkkiz olardı, Mübariz kişi hövlnak gəldi. Elə bil, Bəhram kişinin öskürəyinin səsinə gəlmişdi. Üz-gözündə gizli bir təlaş vardısı da, Bəhram kişinin yanına keçəndə əsl halını (qəlbindən qara qanlar keçirdi, ürəyi sıxılır, gözləri qaralırdı, ürəyinə dammışdı, dammışdı ki, bir şey baş verəcəksə, bu gecə baş verəcək) gizlətməyə çalışdı. Bu ikisi – Bəhram və Mübariz bir xeyli ikilikdə qaldılar. Nə danışıdılar, nə dedilər?! Bəlkə də elə susub durdular?! Susmuşdularsa da bu

üzüntülü bir sükut olmuşdu. F.Q. onlar tərəfə keçmədi. Mane olmaq istəmədi. Bir müddət sonra Mübariz Bəhramla xudafizləşib ayağa durdu. Bunlar bir-birilə elə sağollaşdılar ki, elə bil, sabah Radio meydanında görüş barədə vədələşirlər.

– Sən get, qalma. Sağ ol. Salamət qalasan, Mübariz.  
– Bəhram kişi tövşüyə-tövşüyə (elə bil, ürəyi o deyən sözlərin dalıyca ağzından çıxacaqdı) söylədi.

– Sən də. Allah əmanətində!.. – Mübariz cavab verdi.

Gözləri isə Mübariz kişinin fürsət tapıb başqa şey dedi. Bu gözlər diqqətlə Bəhramı süzüb az qala yaşarmaq istəyəcəkdi, yaşarmadı. "Dedi" cəmi üç kəlmə söz oldu:

– "Bağışla məni, Bəhram".

Bəhram kişi Mübarizə eynən onun kimi gözlərilə cavab verdi:

– "Allah bağışlasın. Mən səni çoxdan bağışlamışam".

Mübariz kişi ayağını çəkə-çəkə həyət qapısından çıxıb getməzdən əvvəl (F.Q. onu həyət qapısına qədər ötürdü) ağsaqqallığı yenə gəlib yadına düşdü və F.Q.-yə nədənsə başladı ürək-dirək verməyə:

– Ürəyini sıxma, görürəm, sənə pis təsir eləyir. Amma hər şeyə hazır olmaq lazımdı. Həli, doğrudan da yaxşı deyil. Üzü dönüb. Əsas məsələ odu ki, qorxmaya-san. İşığı bir neçə dəfə yandır, söndür, yanundayam.

"Bu yekəburuna baxırsan?! Bu nə danışıqdı bu danışıq?! Guya bu mənə bu cür ürək verir?! Sən Allah, bir-

cə çıx, çıx get, dipdiri adamı hələ gör necə öldürür?!", Mübarizi açıq-aşkar narazı bir baxışla (qaşqabaqla) yola salan F.Q. tez geri, evə qayıtdı, qəlbində isə artıq ci-vilələr gəzməkdə idi, qəlbini neşələr dəşirdi.

- F.Q., balası, bir bura bax...

Bəhram kişinin zəif səsinə eşitmək F.Q. cəld onun yanına keçdi.

- ... bura, yaxına gəl.

Bəhram kişinin əlində hardansa bir kitab vardı. O, bu kitabı F.Q.-nin yanında yastığının altından dərtdə çıxardığı ağ bir dəsmalın (torba kimi bir şey idi) içinə qoydu, və torbanı heysiz-titrək əli ilə ona uzatdı:

- Al bunu. - Halına uyğun gəlməyən cod bir səslə xahişmi etdi, əmrmi etdi?!

- Nədi bu, Bəhram dayı?

- Al. Deyəcəyəm. Səndən bir son dəfə...

- O nə sözdü, ay Bəhram dayı?! - Ürəyindən qaranlar gədən F.Q. onun sözünü kəşib "artistlik" eləməyə başladı. - O biri paralel dünyaların birində sən bu saat buradakı Bəhram dayıya baxıb güldükcə gülürsən. Gülmürsən?

- Elədi, gülürəm... - Bəhram kişi yüngülcə qıuşub başını yellədi. - Sən hələ al bunu.

F.Q. ağ torbadakı kitabı əlinə aldı. Ağ torbanın açıq ağzından görünürdü, baxdı gördü ki, "Ovod" kitabıdır, Voyniçin məşhur "Ovod"u. Bəhram dayının oxumaqdan yorulmadığı "Ovod". Çox köhnə nəşr idi, kitab haldan-hala düşmüşdü.

- Qulağını yaxına gətir, balası, əyil, əyil aşağı... -

Bəhram kişi bu dəfə zor-güc pıçıldadı, başını bir də dikəltmək istədi, alınmadı: - ax... ox... Mən bir azdan... gecə yarısına qədər... canımı, biləsən, biləsən, tapşıracağam. Amma... dayan, səbr elə, dinlə məni. Sən... qorxma. İş-ğı yandırıb söndürərsən... gözü burda olacaq... Mübariz özünü çatdırmalıdır. Özü hər şeyi bilir... mən ona demişəm. Nə lazımdırsa yoluna qoyacaq.

F.Q.-nin qəhər gəlib boğazının yolunu tutmadığını, tutdu. Boğazı qanıqıdı. Bir müddət heç biri dinmədi. Handan-hana:

- Dinlə, kəsmə sözümlü. - Bəhram kişinin baxışı sərtləşdi. - Mən özüm belə istəyirəm. Biləsən... biləsən ki, mənim üçün belə yaxşıdır. Axırını həsrətlə gözlədiyim bir şey qalmışdı... onu da ki sən indicə mənə bağışladın. Sənə bir söz deyim, saxla yadında. Əsl tarix elə budur... Hər adam anlamaz. Xahişim... isə...

Bəhram kişi öskürməyə də, səsinin get-gədə zəiflədiyini F.Q. aşkarca hiss edirdi, səsi də, hərəkətləri də xeyli heysizləmişdi. Artıq Bəhram kişinin pıçiltısı səssiz dodaq tərpnəşlərinə döndü. Səsinə eşitmək, sözünü anlamaq üçün F.Q. qulağını gətirib düz Bəhram kişinin ağzına tutdu...



Vaxt özünü gözlətmədi. Həqiqətən, Bəhram kişi özü deyən kimi saat on biri keçmişdi, amma hələ on ikinin yarısı olmamışdı, bu baş verdi. Gözlərini yumub



danışmayan və hərdən köksünü ötürən Bəhram kişi (F.Q. onun yanında oturub əlindən yapışmışdı) qəfil-dən ağır-ağır nəfəs almağa başladı, sonra nəfəs almağına kiçik bir ara verdi, nəfəsi bir dəfə hətta getdi, daha gəlmədi, sonra necə oldusa, qayıtdı, yenə... F.Q.-nin həyəcədən boğazı qurudu (o bütün bunlara baxa da bilmirdi, gözünü Bəhram kişidən çəkə də bilmirdi), kürəyindən soyuq tər su kimi axdı. Nəhayət, Bəhram kişinin nəfəsi son dəfə fəna getdi, daha qayıtmadı. Üzü əvvəlcə xeyli ciddiləşdi, nəfəsinin qayıtmamasına, sanki, özü də təəccüb etdi, qaşları çatıldı, üz cizgiləri dartıldı, sərtləşdi. Sonra bütün vücudu titrədi, ayaqlarından, elə bil, tok keçdi. F.Q. yorğan üstündən onun ayaqlarını ovuşdurmaq üçün əlini uzatmaq istəyirdi ki, kişinin bütün bədəni birdən-birə quruyub qaldı. F.Q.-nin əlini sıxan barmaqları boşaldı, gözləri açıldı və bir nöqtəyə dikildi. F.Q. bir baxdı ki, Bəhram kişinin üzündəki bayaqkı sərt ifadə heç yoxmuş kimi uçub gedib, indi onun üzünü-gözünü həlim, incə bir təbəssüm bürüyüb. Bəhram kişi gözünü qırpmadan zərif bir ciddiyət və diqqətlə onu süzməkdə idi, nəfəsi isə artıq gəlmirdi.

... Bəhram kişi bu cür rahat bir şəkildə canını tapşırırdan az sonra onun yanından ehtiyatla ayrılan F.Q. evin işığını bir neçə dəfə yandırıb söndürdü, yaşılsobalı otağa keçib, yazı masasının dirəndiyi və həyəətə açılan pəncərəyə burnunu yapışdırdı. O tərəf zil qaranlıq idi. Burnunun ucu pəncərəyə yapışan kimi nəfəsi pəncərə şüşəsini tərlətdi. F.Q. çox səy və diqqət edib bayırdan ancaq onu seçə bildi ki, yenə yağışdı,

yenə yağmağa başlayıb. Damcılar əvvəl bir-bir, tək-tək (seyrək), sonra isə tez-tez, sürətlə (ardıcıl) o biri tərəfdən pəncərəni taqqıldatmağa başladı. F.Q.-nin ürəyi eynən yağışın ahənginə uymuşdu, pəncərəyə dəyərək su zolağına dönüb üzünəsağı (bəziləri üzüyuxarı) süzülən, pəncərədə qəribə (əcayib, maraqlı!?) naxışlar buraxan yağış damcılarını hansı sürətlə gəlib şüşəyə qonurdusa F.Q.-nin ürəyi də o sürətlə, o ritmlə vurmağında idi, nə az, nə çox.

F.Q. pəncərədə cürbəcür naxışlar buraxan yağış damcılarının şüşə üzərindəki "səyahəti" nə baxdıqca birdən təəccüblə hiss elədi ki, onun özünün canını yavaş-yavaş bir ilq rahatlıq bürüməkdədir. "Beləmi olmalıdı?" – bilmirdi və F.Q. bu barədə (o biri otaqda çarpayıda isti meyidi uzanıb qalmış Bəhram kişi barədə) düşünmək istəmirdi. Beyni, beyni bu barədə düşünməkdən imtina edirdi. Düz də edirdi. Özünü "həlak" etsəydi yaxşımı olacaqdı?! Bu zaman nə dəyişəkəldi?! Heç nə! Bəhram kişi o biri otaqda iki gözünü açıq (cəsarət edib F.Q. əlini onun üzünə, gözünə toxundura belə bilməmişdi) uzanub hərəkətsiz qalmağında davam etməyəcəkdimi, davam edəcəkdimi. İndi, Allah bilir, hansı bir dünyadasa yenə yatmazdan əvvəl "çay qoyummu, balası, təzədəm çay içəkmi?" deyərək ona sual edir, bəlkə də "qorxma, niyə gözümü bağlamırsan, qorxma" deyir. F.Q. bir onu bildi ki, o özü də çox, çox ağrılı bir həsrətlə (əzabla) indi həmənlə dünyada, Bəhram kişinin yaşılkarpic (bəlkə də qırmızıkarpic) sobanın ətrafında əlində çay dəsmalı vurnuxduğu, ora-bu

ra axtarıb araxçını tapmadığı, bunun üçün öz-özünə deyindiği o başqa dünyada olmaq istəyir. Daha heç nə istəmir. "Beləmi olmalıdı? Yaxın, doğma bildiyin, alışdığın, bəlkə də sevdiyin bir adamın ölümünü beləmi hiss edirlər, beləmi acıyırlar?!" Bəlkə Bəhram kişi ölüb getməmişdən əvvəl ona hansısa gözəgörünməz toklar ötürdü?! Ötürdü ki, F.Q. irəlidi onu gözləyən ölümlərə alışsın?! Anası var, Afaq var... Ötürdü ki, onun gedişi son dərəcə ahəngdar, son dərəcə yumşaq şəkildə baş versin?! F.Q.-nin qəlbi-könlü rahatlığını itirməsin, möhtəşəm Ahəngin hənirtisi pozulmasın?! İndi Bəhram kişi özü, cəsədi (meyidi) yox, özü, özü, ruhu indi hardadı?! Stiks çayının kənarındadı?! Xaronlamı sövdələşir?! Macal tapıb ona hər şeyi danışdı?! Öz sirrini, bilib bilmədiklərini, yaddaşında olanları çayın ortasına çatana qədər Xarona açdı bildimi, rahat oldumu, kölgələr aləminə hamını, buradakı hamını – Mübarizi, Gülsümü, Vəng dağını, mağaranı, Bozları, Qarağacı, bu yağın yağışı, onun özünü (F.Q.-ni) unudub (unuda bilib) sonra daxil oldumu?!

Yağış xeyli güclənmişdi. Üzüaşağı artıq sırhaşır la yağır, sap-sap yağır, rəngbərəng saplar (onlar çox, həddindən artıq çox idilər) yuxarıdan aşağı sallana-sallana qalmışdılar. Yağış üzüaşağı sap-sap yağdıqca torpağın (yastı-yapalaq Çoban papağının həyatının) canındakı ağız açılı qalmış acgöz məsələləri (boşluqları) şapbaşpla doldurur, torpağın təkinə hopa-hopa, arzu-kamla orada yerini rahatlayır (ilin, ayın bu vaxtında buxarlanmadan söhbət gedə bilməzdi), ehtirasla

yeni dərinliklərə üz tutur, özünə yeni məsələlər tapıb onların içinə süzülür, qarşısızalmaz bir şövqlə, həvəslə qara, cod torpağı çimizdirir, təmizləyirdi. Torpaq palçığa çevrildikcə daha rahat nəfəs alırdı.

İşıq söndürüb həyətdə yağın yağışı qəlbində ağlasığmaz bir həsrətlə seyr edən F.Q. üzünü (daha doğrusu burnunu) hələ də söykəmişdi pəncərənin şüşəsinə – qaranlıqdan qaranlıq yaxşı görünər – baxırdı, baxdıqca baxırdı göy üzünün yağış adlanan bu inayətinə, bu mərhəmətinə və "nə üçün, nə üçün, niyə?!" anlaya bilmirdi ki, bu zalım suallarla özü-özünə yenə (həmişə!) niyə zülm edir, məşəqqət edir, özü özündən nə istəyir və bu zaman F.Q. boğazının qovuşduğunu, qəhərləndiyini hiss edir, ixtiyarsız, gözlərindən yavaş-yavaş, səssiz axmağa başlayan göz yaşını heç cür saxlaya bilmirdi (saxlamaq istəmirdi), axıb gedən göz yaşını ancaq ölinin dalı ilə silməyə çalışırdı.

Mübariz kişi (elə bil, işığın yanib sönməsini gözləyirdi) gecikmədi. Qədim bir əyyamdan bu günə gəlib çıxmış bu işarəni – Çoban papağında yanıb-sönən işığı görəndə məsələni başa düşdü, tez əynini geyinib evindən çıxdı, özünü yetirdi. Təəccüblənmədən, artıq bir kəlmə söz danışmadan (amma xeyli qaşqabaqlı idi, mısmırığı yerlə gedirdi, neyləsin, bunun da dərd, qüسسə çəkməyi bu cür idi) gəlib keçdi meyid olan otağa, çarpayıya yaxınlaşdı. Arxasınca gələn F.Q.-dən çönüb təəccüb içində nəsə soruşmaq istədisə də ("bə bunun gözləri niyə açıq qalıb?") nə düşündü, soruşmadı. Əlini xəfifcə sığal kimi sürtdü Bəhram kişinin üzünə,

saqqalına və F.Q. gördü ki, Bəhram kişi, elə bil, Mübarizin əlinin ona üzünə yaxınlaşmasını gözləyirdi, heç toxunmamış gözləri öz-özünə qapandı. Bundan düz bir saniyə əvvəl isə Bəhram kişinin ölü gözlərindən işıq çəkildi, onlara Mübarizin əlinin kölgəsi düşdü. Işıq evin bir küncündə gizləndi, işıq bu dünyada, evin bir küncündə qalmaq istədi. Sonra Mübariz ağ mələfəni yorğanın altından dartdı gətirdi Bəhram kişinin ta başının üstünə qədər çəkdi və bundan sonra Bəhram kişi dümağ mələfənin altında tam görünməz oldu (yox oldu).

Bir gün sonra.  
Bəhram kişini basdırıb  
qayıtdılar. Axşamçağı.  
F.Q. və Mübariz kişi  
Çoban papağında.

**Y**ay gününə heç oxşamırdı, yağış yağmasada, elə bil, qış gününün son imtahanı gedirdi, havalar birdən-birə soyumuş və soyuq hərdən az qala adamı kəsirdi. Elə bil, payız adlı fəsil yox idi, payız gəlməyəcəkdi, mövsüm yaydan qışa bir-başa qədəm qoyacaqdı. Bəhram kişinin tabutunu qonşular, qohumlar tələsə-tələsə Kəhrizli arxın körpüsündən (dünənki yağışın palçığına bata-bata) keçərək kənd qəbiristanlığına aparıb tez-cə dəfn etdilər. Körpü-

dən o tərəfdə, yolun sağında, Gülsümgülün ağzı bağlı qapılarının qarşısında Mübariz kişinin ürəyi (heç belə olmazdı) bərk qısıldı, rəngi qaraldı. "Bəhram, Bəhram..." qaşları çatıldı.

Qəbristanlıqdan qayıdıb həyəətə gələn adamlara evə girmək təklifi edildi. Təklifi Mübariz kişi etdi. Tükəz qarı çay qoymuşdu, halva çalmışdı. İçəri keçən az oldu. Onlar da çox oturmədilər, tez durdular. Qohum-əqrabası yox (ya da ki, elə burdakılar hamı qohum-əqraba deyilmirdi?!), ailəsi yox, kimə başsağlığı verəcəkdilər – özlərinəmi?! Mübariz kişi salavat çevirdi, fatihə verdi. "Sabah yox, birisi gün üçüdü, biləsiz". Adamlar bir stəkan çaylarını içib, "Allah rəhmət eləsin" deyə-deyə dağılışıb getdilər. Mübariz qaldı.

Bir xeyli Mübariz kişi ilə F.Q. dinməz-söyləməz üzbaşürət oturdular. Tükəz qarı çay stəkanlarını yuyub təmizlədi, sobaya bir-iki odun atdı (gələnlər özləri ilə içəri qəbristanlığın soyuğunu da gətirmişdilər), sonra əlləri qoynunda, arxasını divara söykədi, dinməz-söyləməz gözlərini Mübarizə dikdi, dayandı.

– Bizdə camaat bir dəfə üç verir, bir dəfə də qırx. Sabah yox, o biri gün üçdü. Sən olacaqsan? – Başını aşağı dikmiş F.Q.-yə baxmaya-baxmaya gözünü yaşıl-kərpic sobadan ayırmayan Mübariz kişi sual etdi.

– Burda olacağam. – F.Q. başını qaldırmadan cavab verdi. "Bunlar qəribə adamdılar, elə rahat danışır ki... ölüm, elə bil, veclərinə deyil. Elə bil, bu adam ölməyib, indi qapını açıb içəri girəcək".

Mübariz kişi ilə Tükəz qarı bir yerdə çıxıb getdilər. "Yox, ötürmə, çıxma, soyuqdu" F.Q.-ni Mübariz kişi az qala zorla qoymadı, çölə çıxsın. Beləcə onlar çıxıb getdilər və F.Q. arxalarıya evin qapısını bərk-bərk örtüdü. Sonra isə... Sonra isə qaldı tək (tək-tənha).

**Ertəsi gün. Afaqla  
Ayazın kəndə ilk gəlişi.  
"Çoban papağı"nda  
görüş. Çiçəkli yazının  
ikinci oxunuşu.**

**A**faq ilə Ayaz kəndə günortadan xeyli keçmiş Ayazın taptaza, ağappaq "Jiqlisində" ancaq gəlib yetişdilər. Vəng dağı, onları gözlənilməz bir təbəssümlə qarşıladı. Bu axşam dünənkinə heç oxşamırdı, yay sonunun isti, günəşli, nadir günlərindən biri idi. İki gün əvvəl yağan yağışın palçığı hələ də qurumamışdı. Maşın öz-özünə, yolu tanıyırmış kimi gəlib Radio meydanında düz poçtun qabağında dayandı. Ayaz üstünə ləkə-ləkə təp-təzə palçıq ya-

pışmış və bəyazlığını unutmuş maşına təəssüflə, hayıfla baxdı, gizli ah-zarla köks ötürdü. Bu iki gəlmə adam kənardan baxanların maraqlı baxışları altında F.Q.-nin təxminən üç ay bundan əvvəl getdiyi marşrutla yavaş-yavaş gəlib kənd sovetinə (məktəbə az qala bitişik binaya) çatdılar. Dəhliz boş idi, ora-bura boylanıb gördülər ki, o başda bir qoca arvad otaqların birinin qarşısında durub açıq qapıdan içəriyə nəsə deyir. Bu, Tükəz qarı idi. Əlində süpürgə Mübariz kişinin otağından çıxıb qonaqları görən kimi tələsdi:

– Mən Həqiqətə özüm də söylərəm. Amma sən də söylə. Sən Allahın, qoy gəlsin. Mən təkcənə yola verə bilmərəm.

– Yaxşı, söylərəm, – içəridən cod kişi səsi gəldi, Mübariz kişinin səsi idi. – Söylərəm, nolar?! Çayı, qəndi mən özüm... səhər təzədən özüm çatdıracam. Keçin, gəlin, gəlin...

Mübariz kişi Tükəz qarının arxasından içəri boylanıb bu iki nəfərin yerli olmadığını o dəqiqə təxmin etdi. Tükəz qarı kənara çəkilib yol verdi, çıxıb getdi. Afaq və Ayaz otağa daxil oldular. Mübariz kişi ayağa qalxıb onlara oturmaq üçün yer göstərdi və gizli bir diqqətlə bu qəşəng (amma qəşəngdən çox yaraşıqlı), üzündəngözündən şəhərliklik tökülən cavan qadına, onun yanındakı cavan (təxminən F.Q. yaşlı), amma artıq başının keçəli (quş yuvası) görünməyə başlayan Ayaza "nişanlıdılar, ər-arvaddılar, nədilər?!" baxa-baxa qaldı, amma bir şey danışmadı. İlk sözü adətə üzrə onlardan gözlədi. İlk söz isə belə bir mənasız sual oldu:

- Olar? - Bunu Ayaz soruşdu və bic-bic qımışdı, sualın mənasızlığını isə özü də başa düşdü, çünki onlar artıq otağın içində idilər. Qadın da çox yaraşlıq bir təbəssümlə gülümsədi, isti baxışları ilə Mübariz kişini süzməyə başladı: "Nə qaribə burnu var bunun..."

- Olar, olar, niyə olmasın?! Buyurun, əyləşin. Ayaq üstə qalma, bala, əyləş. - Mübariz kişi üzündə təbəssüm qonaqlara, xüsusilə, Afaqa canfəşanlıq edə-edə yer göstərdi, özü də öz yerinə oturdu. Dəsmal çıxarıb, üzünün tərini silməyə başladı, ilk fikri burnunu gizlətmək idi.

Bu uzunburun, miləmil qalın pencək (həm mövsüm üçün deyildi, həm də əyninə bir az böyükdü) geymiş "müdür" ilk baxışdaca Afaqın xoşuna gəldi "məzəli kişidi, məzəli burnu var, özü də, deyəsən, bizi görüb çaşıb" ("şəhərli-kəndli" oyunu Afaqın xoşuna gəlirdi). Afaq sakit-sakit oturub "məzəli" kişinin ora-bura qaçaraq qalmış və heç cür rahatlıq tapa bilməyən gözlərinə (nabələd adama elə gələ bilərdi ki, Mübariz kişinin gözləri çəpdi) - gah sağ, gah sol gözüne təbəssüm göndərə-göndərə ürəyindən keçənləri şux bir əda və eyni zamanda ehtiyatla o təbəssümə köçürürdü.

- Uzaqdan gələne oxşayırsınız, xeyirdi, inşallah?! - Özünü bir balaca itirən kimi olan Mübariz kişi Ayaza üz tutub (amma bir gözü də Afaqda idi) soruşdu.

- Şəhərdən gəlirik... "Yəni Bakıdan, paytaxtdan - biləsən. Onsuz da bilirsən".

Ayaz üzübüz stula oturdu. Afaq kənarda, pəncərəyə yaxın yerdə stula keçib əyləşdi. Buradan küçə də gö-

rünürdü, küçə boyu meydanın o başında maşınlar da görünürdü. Onun diqqətini binarın qabağında çexollu tənha maşın çəkdi, "bu brezent altındakı maşın..." Gələ-nə-gedənə baxa-baxa Afaq ürəyində oyanan isti, eyni zamanda əzici bir ləzzət hissini (əslində, ehtirası) boğmağa çalışır, onun böyüməsinə yol vermək istəmirdi, F.Q. ilə görüşün bir azdan vüsala çevriləcək xoş intizarını (!) əvvəlcədən yaşayırdı. "Darıxıb, darıxmayıb?! Üzünə-gözüne baxan kimi biləcəm. Üç ay, üç aydı... Məni görürsən?! Ürəyim elə vurur, elə vurur, elə bil, on sakkiz yaşım var". Afaq belə düşünə-düşünə F.Q.-ni, onun uca boyunu, enli kürəklərini, qaba, qalın barmaqlarını, güclü qollarını və, nəhayət, yaraşlıq, amma həmişəki kimi narazı sifətini ("nədən, niyə?") yada salıb gözləri önünə gətirdi. Fikri F.Q.-nin yanında ola-ola Afaq gülümsəməyindən də qalmırdı. Üzündə xoş bir təbəssüm tez-tez başını döndərüb dibində alov gizlənməmiş gözlərini Mübariz kişiyyə dikirdi: "darıxıb, darıxmayıb - sən bilmirsən?!"

Mübariz kişi çoxdandı bu cür yaraşlıq qız (gəlin?) görməmişdi. "Bu məndən nəsə soruşmaq istir, soruşmur. Kimə, kimə bənzəyir?! Kiməsə bənzəyir, amma mən xatırlaya bilmirəm..."

Riyakarlıq lazım deyil, yaxşı xatırlayırdı. Tez-tez xatırlayırdı. Amma heç istəmirdi ki, bu, Bəhrəmin ölümündən sonra belə tez baş versin. İndi də Mübariz kişinin yadına Gülsüm gəlib düşməmişdimi, bəli, gülümsər Gülsüm gəlib düşmüşdü ("Bu saat, bu dəqiqə görəsən Gülsüm də məni xatırlayırımı?"), ürəyi bərk sıxıldı.

Bu şəhərli qız niyə belə irişib durub?! Bu qızımı bais oldu? Gülsümü onun yadına unudulmuş, huşsuz illərin boşluğundan sıyrıntı dodağı təbəssümlü (gülüşünü güclə saxlayan) bu şəhərli qızımı saldı, bu qız saldı.

... Kəhrizli arın körpüsündən keçən yerdə:

– Bax oradı. Yastı-yapalaq ev varmı, oradı. Adına Çoban papağı deyirik. – Əlini Vəng dağına tərəf uzadıb Mübariz kişi Çoban papağını nişan verdi. – Vəngin lap ətayindədi, arxasını dağa söykədiyindən papağa oxşayır. Ona görə Çoban papağı deyirik. Oxşayırmı? (Mübariz kişi "Çoban papağı" adını kimin "icad" etdiyini yaxşı xatırlasa da bu barədə heç nə demədi. "Belə adlar müəllifsiz olur. F.Q. bir şey itirməz")

Həyatə qədər ayağını çəkə-çəkə gələn Mübariz kişi yol boyu dil boğaza qoymadı, elə hey uzun-uzadı danışdı. Ordan-burdan... yaxından, uzaqdan... Çiçəkli yazıdan, Professordan, F.Q.-dən... F.Q.-nin qaldığı evin sahibi haqda isə ayağının altına diqqət edə-edə Kəhrizli körpüdən Gülsümgilin evinə öləri nəzər salıb iki kəlmə söz dedi və addımların yeyinlətdi:

– Dünən basdırdıq...

Afaq həyat qapısını açmağa gəlmiş F.Q.-nin təhərtvüründən vəziyyəti o dəqiqə anladı. Üzdə bildirməyə də, əslində, halı çox pərişan, çox dağınıqdi. Ondən yaxşı F.Q.-ni heç kim tanıyırdı. F.Q. heç, elə bil, üç ay bundən əvvəl Afaqdan ayrılmamışdı, dünən ayrılmışdı. Afaq tərəddüd içində idi: "bu niyə belə edir, nolub buna?! Özünü Ayazın, bu kişinin yanında belə biganə göstərir, yoxsa, haqiqətən, kişinin ölümü buna bu cür

təsir edib?! Kəlmə kəsmək istəmir ki bu. Adamın üzünə belə baxmır. Heç darıxana oxşamır, heç... Hələ bir dayan..."

– Gəldiniz?! – F.Q. salamsız-kalamsız yalnız bunu (özü də dilucu) dedi. Sonra isə heç nə olmamış kimi arxasını çevirib evə tərəf getdi. Ayaz təəcüblə Afaqın üzünə baxdı, Afaq Ayazın. "Gəldiniz" sual idi, sual deyildi, bilinmədi. Qız çiyini çəkdi, xətrinə dəymişdi: "gəldik də, görmürsən, bu nə cür adam qarşılamaqdı?!"

Qəribəsi o idi ki, Mübariz kişi Bəhramı basdırandən sonra dönüb bir başqa Mübariz kişi olmuşdu. F.Q.-nin yanında az dinib az danışdı. Həyatə girən kimi yenə oldu lal-dinməz. Bu günkü Mübariz kişi bir qədər sonra F.Q.-ni hələ yenə təəcübləndirəcəkdi, amma xoşuna gəldi, bəlkə də Mübariz kişini tanıyalı, iki gün idi ki, o, artıq-əskik danışı-danışı F.Q.-ni qıcıqlandırmırdı.

F.Q. həyat qapısından evin artımasına qədər gəldiyində məqamı açıq başla dəyərləndirmək istədi: "əgər mən Çiçəkli yazını indi, çatan kimi bunlara oxusam (yüz faiz əl çəkməyəcəklər, onsuz da oxudacaqlar, dinib-danışmamaları buna ən yaxşı işarətdir), əgər indi mətni oxusam, bəlkə də bu pis olmaz, Mübariz kişi də əldən çıxmış sayılar. Ona yazını oxumasam ayıb edə-rəm. Nə vaxtsa, əvvəl-axır oxumalıyam. Heç olmasa Bəhram dayının xətrinə, ruhu şad olar. O biri tərəf-dən..."

... Əvvəlcə bu gələnələr F.Q.-nin arxasınca gedib evə girdilər. Afaq incikliyini birtəhər ört-bastır edib gizlətdi, şux bir baxışla orda-burdakı salıqsızlıya nəzər sa-

lib, "aydımdı", əlindəki torba paketləri (üstündə o dövrün matahi sayılan "Malboro" yazılı qırmızı paketlər idi) aparıb yaşılkarpic sobanın yanında yerə qoydu. Ayaz da əlindəki çantanı ora buraxdı. Sonra evdən, "evin içində nə var?!", həyəətə çıxdılar. Qarağacın altına çox incə, çox nazik xalhyabənzər bir kölgə düşmüşdü. Günəşin batan vaxtı idi, Vəng dağının arxasına keçən vaxtı. Ürəyə qəmli bir axşamun niskilli çökürdü.

... Heç evə girmədilər. Əllərindəkiləri (qırmızı paketləri və balaca çamadanı) artırmaya buraxıb "buralar nə gözəlmiş, ay Allah..." Afaq Qarağacın altına tələsdi. Zehnindəki, əynindəki şəhər ab-havasını başındanki yüngül zərif yaylıq kimi göyə uçurdu. Həyətin hər guşəsini acgözlüklə sağa-sola baxıb gözdən keçirməyə başladı, bu alma ağacları, bu arı pətəkləri, bu da dağa qalxan cığır... sinəsi dolu nəfəs aldı. Alma ətri həyəti başına götürmüşdü, ətrafda arılar belədən elə, elədən belə, vızılıyla uçuşurdu. "Ay... ay... ay..." Afaq əl-qol atdı, arıları qovmağa çalışdı, F.Q. "etmə-eləmə" qışqırmağa istədi. Amma ehtiyac olmadı. O, sidq-ürəklə təəccüb etdi ki, arılar "quzu kimi" uçub getdilər, bircəciyi də zəhrimar zəliyə dönüb Afaqə arasıksilməz hücumlar etmədi (bu əl-qolu "arılarnın dostu", o özü atsaydı, vay idi halına). Qarağacın altı gün işığı ilə dolu idi, Günəş Vəng dağının arxasına, elə bil, yanpörtü keçirdi. Afaq gözünü yumub başını geri atdı, üzünü günəşin şüalarına tutdu, boya-boy bir andaca işıqlandı (nurlandı), elə bil, bütün vücudu havada əriyən kimi oldu. Afaqın ürəyi günəşin qürub vaxtı onun son şüalarını nə olursa-olsun

tutub saxlamaq, içinə, canına yığmaq istədi, qəlbi sevinclə vurdu. Üz-gözündə aşkar bir məmnunluq ev sahibi hərdən əlini atıb ağ saqqalını tumarlaya-tumarlaya (başında alabəzak özbək araxçını vardı) samovarla ələşməyində idi. Onları (Afaqı, Ayazı) bura gətirən Mübariz kişi isə Qarağacın altında (günəşin son şüaları onun da təpəsini yalayıb keçirdi) yerini rahatladı. Bilinmirdi kim kimi – Ayazmı Mübariz kişini, yainki Mübariz kişimi Ayazı əldən salıb. Dil və Təfəkkür institutunun başda Professor olmaq şərtilə bir xeyli əməkdaşı barədə bir-birinin az qala sözünü kəsə-kəsə davam edən söhbətləri bitib qurtarmaq bilmirdi (bitib qurtarmaq bilirdimi, bilmirdi).

– ... Cəfər, Cəfər müəllim... Hayıf ondan. – Ayaz başını yırğaladı.

– Hayıf, səd hayıf. Kəndə gələndə bir gecə bizdə də qaldı. Arif adamdı, yaxşı əl qabiliyyəti vardı. Mənə göstərmişdi, çəkdiyi şəkildə Çiçəkli yazıdakı çiçəkləri eynən olduğu kimi oxşatmışdı, hayıf...

... Bəhram kişi ( ev yiyəsi, başına araxçın qoymuşdu, saqqalı isə bu dəfə yox idi, üzünü çoxdan qırxmamışdı, üzündəki tük eləcə uzaqdan ağ saqqala oxşayırdı) samovarın dudkeşini yerinə oturdub, tüstüsünə diqqət etdi, əllərini bir əski ilə (çay dəsmalı idi) silə-silə süx və nikbin bir səslə onları hayladı:

– Ay uşaq, hələ bir deyin görüm, çayı burda içirsiz, evdə?

– Oxunmur, bu zalım yazı oxunmur ki, oxunmur, mən nə edə bilərəm?.. – F.Q. təqsirkar uşaqlar kimi pi-



çılıyla (səsini qısıb) bir kənarda Afaqa hesabat verirdi. Bəhrəm kişi o tərəfdən bunlara baxıb başını buladı.

– Burda, burda içək, Bəhrəm müəllim, əlbəttə, burda. Buranın havası... havası... – Rəngi-rufu və kefi açılmış Ayaz sağa-sola dil boğaza qoymurdu.

... Səssiz-səmirsiz evə keçdilər. Ayaz üz-gözünü turşudub əlindəki əşyaları (qırmızı rəngli, üstü "Malboro" yazılı torbaları, balaca çemodanı və qadın çantasını) əyilib yaşılkərpic sobanın bir tərəfinə yığdı, belini dikəldib dərindən nəfəs aldı, "bu boyda yolu ki, mən bunları daşdım...":

– Maşınla buracan gələ bilsəydik... Sən harada saxlamısan, deyirəm, maşın nasə gözümə dəymədi.

– Mübariz müəllimin idarəsinin qabağında, üstü brezentlə örtülüb.

– Aha...

– "Aha..."

Sobadan istilik hələ ki gəlmirdi, istilik ya, ümumiyyətlə, yox idi, ya da ki, çox, çox dərində idi. F.Q. evin küncündə su dolu vedrələrin yanından üç odun parçası götürüb sobanın ağızından içəri soxdu, oradakı zəif közərtisi gələn, artıq kömürə dönmüş parçaları döyəclədi, köhnə közü təzə taxtaların üstünə dağıtdı, qərəz...

– Bayır soyuq olar, axşamdı, bir azdan ayazlayacaq. – Öz xəyalında olan Mübariz kişi fikirli-fikirli dilləndi. – Buralarda yay tez bitir.

F.Q. birdən ayıldı ki, qonaqlar ayaq üstə qalıblar. "Deyəsən yaxşı alınmadı". Qonağı belə qarşılamazlar. Hər necə olsa da o indi ev yiyəsi əvəzidi... – Mən çayla

məşğul olum, yol gəlmisiz... Mübariz müəllim əyləşin, siz də keçin, Afaq, bura keç... – Gec də olsa F.Q. dil-ağız elədi.

Hərə bir yer tapıb oturdu, Afaq özünə yenə də pəncərə ilə üzbəüz (adətən F.Q. oturan) yeri seçdi. Ortadakı mizin üstü tər-təmiz idi, bir kənarına isə altında kitab-dəftər olduğu bilinən ağ süfrə çəkilmişdi. "Tanış mənzərədi, nəyi var yenə gizlədir, (amma nəyi?) Allah eləsin, təkı uğurlu olsun, oxunsun ələmi bir-birinə qatmış bu... yazı." – Afaq qaşlarını düyünlədi.

F.Q. parçla sobanın böyründəki vedrədən su alıb çaydana tökdü, sonra onu sobanın dəmir üzliyünün üstünə qoydu. Dəmir bir balaca istilik yığmışdı deyən, çaydan dəyincə cızıldadı.

– Qaz yoxdu, amma darıxmayın, soba indi qızacaq.

– Bu kişi, deyirəm, Bəhrəm kişi... nədən bu belə oldu? – Ayaz elə-belə, söz demək xətrinə soruşdu. Səsindəki biganəliyi isə, təəssüf ki, ört-başdır edə bilmədi.

Ortalığa namünasib bir sükut çökdü. Nə Mübariz kişi, nə də F.Q. bu mövzunu açmaq, xüsusilə də xırdalamaq istəmirdi. F.Q. çaydanı dəmirin üstündən ordan götürüb bura qoydu. Stəkanları divara asılmış dolabdan bir-bir çıxardı, təmiz olsalar da yenə onları dəsmal ilə ciddi-cəhdlə silməyə başladı. Bu namünasibliyi hiss edən Mübariz kişi handan-hana ortalığa çökən sükutu pozmaq, Ayazın laübali sualına cavab vermək üçün:

– Xəstəydi... – yavaşdan dedi.

– Şəhərdə nə var, nə yox? – Şəhbətin bu yönə dəyişməyindən ürəyi qısılan F.Q. Mübariz kişinin sözünü

mülayimcə (bir qədər kobud şəkildə) kəsdi.

– Heç... Gördüyün şəhərdi... – Ayaz bir şey anlamadı, ona-buna baxdı: "nə oldu ki?!"

– ... xəstələndi. – Mübariz kişi, elə bil, bu dəfə özü-özü ilə söhbət edirmiş kimi təkrar etdi. Hamı susdu. Mübariz kişinin səsi ilk dəfə idi, bu cür gözəl, bu cür həlim gəldi. ... Havadan, zilzilədən. Birdən, qəfilən. Alındakı yazısı beləymiş, bura qədərmiş. – Mübariz kişi başını qaldırıb əvvəlcə Ayazın, sonra Afaqın üzünə nəçar-nəçar baxdı. – Yaxşı adamıydı, həmyaş idik, dostuyduq. Allah ona rəhmət eləsin.

– Allah rəhmət eləsin. – Ayaz üzdə məyus, amma yenə də etinasız bir şəkildə təkrar elədi.

– "Allah rəhmət eləsin". – Afaq başını tərpətdi.

Əsəbiləşməyə başlayan F.Q., (nəydisə ürəyini mənəgənə kimi sıxırdı) bu sözlərə bu adamların yanında, xüsusilə, Ayazın yanında qulaq asmaq heç istəməirdi, qapını açıb artırmaya çıxdı. Mübariz kişi onun dalınca baxdı: "Ax, Bəhram, Bəhram, hamını çaşdırıb qoymadınmı, elə qoydun..."

Afaq ora-bura nəzər yetirib gözlərilə guya nə isə axtardı, sobanın bir güncündəki qəhvədanı götürdü, "bunun suyunu dəyişmək lazımdır", o da eşiyə çıxdı. F.Q. əli ilə artırmanın sürəhisindən tutub dayanmışdı. Afaq arxadan ona sarıldı:

– Salam, – nəvazişlə başını onun geniş kürəyinə dayayıb zərif-zərif dilləndi.

– Salam... – Afaqın incə qoxusunu alıb F.Q. eyni nəvazişlə cavab verdi.

Sərtliyi bir anda uçub gedən F.Q. içərini, namünasib söhbəti, Bəhram kişini, Afaqın xəstəliyini, hər şeyi, hər şeyi, hər şeyi unutdu, ürəyi çırpındı, qəfildən, sərt bir hərəkətlə geri çevrilib, Afaqın başını hər iki əli ilə bərk-bərk sıxıb gözlərinin içinə diqqətlə baxdı ("bilirsənmi, de ki bilirsən, de, de..." – "əlbəttə, əlbəttə bilirəm, sənsiz heçəm mən, bilməz olarammı?"), saçlarını qarışdırırdı, bu saç qarışmasını ancaq ikisi başa düşürdü. Afaq belədə başını qaçırmağa çalışır, F.Q. isə onun başını tutub alışıb-yanan dodaqları ilə onun dodaqlarını axtarırdı, axtarırdı, guya tapmırdı, nəhayət, tapdı, qızın yarıyumulu, şəhvtətlə süzülən gözlərini, üzünü, ona uzanmış ehtiraslı dodaqlarını əvvəlcə aram-aram, sonra tez-tez, hətta dişləyə-dişləyə önməyə başladı. Dodağı dodağına dəyən kimi yənə geri çəkildi, dodaq dodaqdan qaçdı, bir dəfə, iki dəfə... sonra birdən "yavaş, yavaş, neynirsən, ayıbdı..." pıçıldaya-pıçıldaya titrəyən bədənini ona bir az da bərk qısdıran Afaqın açıq qalmış ağzına illər boyu suya həsrət səhra yollarını kimi dodaqları ilə yapışmadımı, yapışdı və ağzında həmin ta-nuş, doğma rayihəni bir daha (yenidən) hiss etdi.

– "Bilirsənmi?"

– "Bilirəm!"

**Çiçəkli yazı. Mübariz  
kişi lal-dinməz.  
Uzaqdan Bozların səsi..**

...  
Caylanı içib qurtarandan sonra bir az daha birlikdə oturdular, ordan-burdan söhbət etdilər və Mübariz kişi birdən ağına nə gəldisə, əlini dizinə tutub ayağa qalxdı:

– Mən gedim. Qonaqlardan mənimlə gedən varsa...  
– sual dolu baxışlarını F.Q.-yə dikdi. Ayaz da F.Q.-yə baxdı.

– Yox, burda birtəhər yerləşərik. Bir gecədi, nədi ki?! Sağ ol.

– Bax gör... – Mübariz kişi sağollaşdı. – Sağ olun. Sabah tezdən gələcəyəm. Görüşərik. Sabah yox, biri gün

rəhmətliyin üçüdü. Yaxşı oldu, siz də İnstitut adından gəlmiş sayılırsız.

F.Q. dinmədi. Qonaqlar da dinməz-söyləməz qalxdılar. Mübariz kişi, fikri dağınmıqdı, tərəddüd içində bir daha "di, gecəniz xeyrə" deyib qapıdan dönüb çıxan yerdə ayaq saxladı. Sonra "eh..." əlini qəpiyə atdı. Bu zaman F.Q. bir an içində nə isə xatırlayaraq: "bu işi bitirmək lazımdı", qəti fikrə gəldi, arxadan Mübariz kişini özü səslədi, getməyə qoymadı:

– Mübariz müəllim, ləngiyə bilməzsən?

Mübariz kişi, bu haya bənd idi, elə bil, əmin idi ki, F.Q. onu səsləyəcək, heç nə soruşmadan tez qayıdıb sakitcə öz yerinə oturdu. F.Q. Afaqa və Ayaza üz tutub dedi:

– Siz də. Siz də gözləyin. Bir dəqiqə. İndi.

F.Q. Afaqı bir tərəfə çəkib (çiyini üstündən birtəhər əyilib) yazı masasının bir küncündəki süfrəni qaldırdı, altından bir dəftər əllərilə axtarıb tapdı, sonra dikəlib yaşıl kərpic sobanın yanına keçib ovçu qarşısında hədəf misali dayandı. Hamı belə başa düşdü: F.Q. nəşə çox vacib bir şey söyləyəcək. Ayaz tez öz yerinə oturdu, yerini rahatlayıb Afaq kimi o da maraq və həvəslə dinləməyə hazırlaşdı. Ortaya qısa bir sükut çökdü.

– Nəhayət, bu iş bitdi. Oxudum. – Əli ilə saçlarını ora-bura qarışdırıb F.Q. bu qısa sükuttan sonra boğuş səslə dilləndi. Səsində isə zərrə qədər sevinc yox idi.

Yenə sükut.

– Oxudum, deyirəm. Çiçəkli yazını... oxudum.

– Bahol!.. Ay səni, sağolmuş, ay səni... – Donub qalmış Ayaza məsələ indi çatdı, o qışqırıb sevincək ayağa

sıçradı, ona-buna baxdı, sonra zorla tutub F.Q.-nin orasını-burasını əzişdirib qucaqlamağa başladı. Afaqın gözləri güldü. Ürəyindəki ağırlıq yox olub getdi, amma yox, tam getmədi, az da olsa təşviş qaldı. F.Q.-nin həyəcanlı əhvalı ona da keçmişdi. Mübariz kişi – lal-dinməz.

– Nə zaman? – Afaq, nəhayət, F.Q.-nin baxışını tutdu. – Niyə xəbər eləməmişən? Təbrik, təbrik!.. "Bu, elə bil, matəm xəbəri verir, belə niyə?"

– Sən... sən heç bilirsən, neyləmişən? Sənə heykəl qoyacaqlar, canım üçün qoyacaqlar ("canım" sözünün son səsi bilinmədi "m"di, yoxsa "n"di). – Ayaz zarafatla Afaqə göz vurub sifətində elə sifəti boya yekə bir sevinc Mübariz kişiyyə zilləndi: "Siz bilirdiz? Gördün, bax, belə!" Mübariz kişi isə – yenə də lal və yenə də dinməz... Əslində, həyəcanını gizlətmək üçün o heç kimin üzünə baxmırdı, şalvarının cibindən müləmil (pəncəyi rəngdə) bir dəsmal çıxarıb tərləmiş boğazını sildi, sonra dəsmal dizinin üstünə qoydu.

Qızğın təbriklər isə davam edirdi. Birçə çəpik çalırıldı. (Bəhrəm kişi bu yerdə belə deyərdi: "çəpən getmirlər").

– Gizli-gizli işlər görürsən... – Afaqın gözlərində nazlı bir eyham vardı.

– Sən bir buna baxırsan? Görürsən bunu, Afaq?! Gör bir necə sakitdir?! Nə vaxt olub bu? Nə zaman oxudun? Bəs niyə heç kimə xəbər verməmişən? Sürpriz!! Əsl sürprizdi. Professor, bilirsən, necə sevinəcəkmiz?! Sən onu qaldırdın, hamının yanında onu ucaltdın, onu. İnstitutun şərəfini qorudun, F.Q., anlayır-

san?... – Ayaz yenə coşmuşdu, nədənsə bütün sözlərini üzünü Afaqə tutub deyirdi.

Əməlli-başlı qürur hissi keçirən Afaq isə rahatlıqla köks ötürüb baxışlarını sakitcə döndərib dikdi qaralıq pəncərədən o tərəfdəki qaralıq boşluğa. Gözünü qıyıb eləcə baxırdı, oralarda bir şey seçməyə çalışmırdı:

– Nədi, nə yazırlar qədim əcdadlarımız? Ağıllı bir şey yazırlar? – Pəncərədən bayıra baxmağına davam edə-edə Afaq soruşdu. O, Ayazın kortəbii sevincini heç cür bölüşə bilmirdi, indi isə özü də anlamadı ki, bu nə qəfil kədərdi, gəldi girdi səşindəki şuxluğun içinə. Baş da, elə bil, birdən-birə ağırlaşdı, deyəsən ağır-yacaq.

Ürəyində nə isə qət etmiş adamlar kimi F.Q. Afaqə cavab vermədi, üzünü Mübariz kişiyyə tutdu:

– Sırağagün bu vaxt idi, sən gedəndən sonra bu iş axır ki, bitdi. İlk dəfə onun üçün oxudum. Sevindi.

Ürəyi param-parça olan Mübariz kişi: "bilirəm, bilirəm..." hiss elədi ki, indi qəhər onu boğacaq, gözləri yaşaracaq, guya boğazını arıtladı, dəsmal ilə yenə boğazını sildi (bu dəfə tər yox idi), yenə heç kimin üzünə baxmadı, gözünü dikdi yerə, daha bir söz danışmadı. F.Q. onun halını başa düşürdü. Odur ki, bu dəfə (ilk dəfə) Mübariz kişiyyə qaribə (gecikmiş?) bir məhərrəmliklə baxdı.

– Çiçəkli yazı... Qorxuram sizin gözlədiyiniz bu yazıda olmasın. – Yalançı bir şuxluqla F.Q. üzünü Ayaza tutdu.

– Necə yəni?! – Ayaz heç nə anlamadı.

Afaqın isə səbri tükəndi:

– Hələ bir oxu, oxu görək nə deyir sənin bu Çiçəkli yazın. Neçə vaxtdı artıq. Üzüldük. Tükəndi səbrimiz. Çiçəkli yazı, Çiçəkli yazı...

F.Q. başını yelləyib, "eh", əlindəki dəftəri açdı, lazım olan səhifəni varaqlayıb tapdı, dərindən nəfəs aldı. Otaqdakılar bundan sonra yerlərində dəbərməyə də cəsarət etmədilər. Sükut elə bir sükut idi ki, qulaq deşirdi. Bu dəfə otaq böyümədi, divar aradan götürülmədi, bir kənar adam gəlib bura çıxmadı (bəlkə də ilk, bakirə, məsum oxunuş deyildi – ondan). Otaqda F.Q.-dən başqa necə ki, üç nəfər vardı (Afaq, Ayaz, Mübariz kişi), eləcə də o üç nəfər qaldı. F.Q.-nin səsi, heç kim yox, yalnız Afaq anlayacaq qədər kədərli idi, Afaq bu səsi, bu səsin hər titrəyişini yaxşı tanıyırdı, Afaq bildirdi ki, F.Q.-nin qəlbu bu saat nələr çəkir, necə üzülür, çırpınır, heç cür rahatlıq tapa bilmir. Günahımı vardı, nə etdi, bu, neylədi?! Heç nə, burda, iki daşın arasında nə edə bilərdi ki?! Yox. Yox. Günah məsələsi deyil. Amma niyə, nə üçün, səbəb?! Kim-kim deyər?! Nəhəyə, qətiyyətlə F.Q. sükutu pozdu:

– Çiçəkli yazı budu, – dedi. – Qulaq asın:

**"Çiçəkli yazı" budur!**

... **Y**ox, əlbəttə ki, yox, bu, günah məsələsi deyil. Amma niyə, nə üçün, səbəb?! Kim bunu deyə bilər,

kim?!

F.Q. qətiyyətsiz bir şəkildə sükutu pozmağa cəhd etdi:

– Çiçəkli yazını istəmirsiniz?! Çiçəkli yazı budu. Qulaq asın.

Otaqdakılar nəfəslərini alıb vermədilər. Hər kəs tək-cə qulaqları ilə deyil, az qala gözləri ilə, bütün hüceyrələri ilə diqqət kəsilib qulaq asmağa hazırlaşdı.

F.Q., bilinmədi ah çəkir, ya dərindən nəfəs alır, Çiçəklİ yazını oxumağa başladı:

– "Qarağacın kölgəsi hər yanı tutdu.  
Amma sən kölgənin altında yoxsan.  
Sən yoxsan.  
Qarağac səni unudu.  
Sən Qarağacı unutmadın.  
Qarağac indi səni anır.  
Qarağacın ürəyi dəşilir.  
Param-parça olur.  
Göy də, yer də sən deyir.  
Qarağacın kölgəsi hər yana çatdı.  
Sən yoxsan.  
Qarağac səni unudu.  
Xatırlamağa kimsə yox.  
Unutmağa da kimsə yox.  
Qarağac səni unudu.  
Yerin ürəyində taxtnı qurdun.  
Qarağacı ürəyində saxladın.  
Qarağac səni unudu.  
Qarağacın kölgəsi səni anır".

– Bu nədi?? Teleqrafdı? – F.Q. sözünü bitirər-bitirəmz (bir başqa dünyada isə – araya çökmüş uzun və müdhiş sükutdan sonra) Ayaz hiddətlə (bəlkə – zara-fatla?) və həm də çaşqın bir halda yenə də nədənsə üzünü Afaqa tutub soruşdu.

Birdən-birə sustalıb yorğun düşən F.Q. isə susdu.

Çiyindənən, elə bil, ağır bir yük götürmüşdülər. Mübariz kişi hövr eləyan ürəyində əlindəki dəsmalın naxışlarını sayırdı. Qarışıq fikirlərlə dolu beyni artıq indicə eşitdiklərinin yanında deyil, sanki uçub Mağaranın qarşısında-ki o işıqlı qaya parçasına zəncirlə pərçimlənmişdi. Artıq heç nə başına girmirdi: "Düz deyirdi, Bəhram, düz deyirdi, hamumuzun həyatıdı bu..."

F.Q. əlindəki dəftərin ora-burasına baxdı: "Heç nə yaddan çıxmadı ki?! mətni tam oxudum, oxumadım?!" Yox, tam oxudu, unuduləsi bir şey qalmadı.

F.Q. dəftəri ördü.

– Mənə su ver. – Afaq daha nə edəcəyini bilməyən, əzgin bir halda susub qalmış F.Q.-nin gözündəki (tanış ifadədi!) ona tuşlanmış suala çalışdı, şux bir tərzdə cavab verdi. – Dərman içəcəyəm.

– Nə dərman? – F.Q. bu "dərman" sözündən diksindi, bir andaca hər şey tar-mar oldu. O, hər şeyi – dünəni, sarağagünü, telefon zənglərini, hər şeyi yenidən xatırladı, hər şey yenidən beynində dirçəldi, belə deyək, yaddaşının "donu" açıldı. Afaqın anası, həkimlər, xəstəlik... Çaydandan stəkana su süzə-süzə:

– Sən nə zamandan dərman içirsən?.. – Afaq bir şey duymasın deyə ehtiyatla (və guya hiyləgərcəsinə) soruşdu.

– Bu zamandan... "Sonra... sonra... bu barədə sonra!" – Afaq nazlı bir ədayla cavab verdi.

Afaq balaca çantasını açıb ordan qırmızı qutuda dərman çıxardı, F.Q.-nin ona uzatdığı su dolu stəkana aldı, dərmanı içdi. Sonra isə ciddi bir tərzdə:

– Yox, düz sözümdü, görünür, o zamanlarda da ağıllı adamlar var imiş... – dedi.

Bərk fikrə getmiş Ayaza, elə bil, od vurdular, indiyənə qədər susub qalmışdı, (bəlkə də yatmışdı), birdən ayıldı:

– Sən nə danışırсан, Afaq? Sən heç bilirsən, nə deyirsən?! Eh... – Hirsini tökdüyü Afaqa əməlli-başlı çımxıraraq üzünü yenə F.Q.-yə tutdu. – Dolamısan bizi, F.Q.? Bu qədər adamı? Çiçəkli yazı budu?

Halını pozmayan F.Q. Ayaza yenə də sakit-sakit:

– Budu. Dedim sənə, sən istədiyin yoxdu burda, – cavab verdi.

Ayaz heç özü də bilmirdi, kimin tərəfini saxlayır, indi o sadəcə, bərk gedən dalğanın üstü ilə üzürdü və heç cür sakitləşmək istəmirdi: "ah, vay, oy... bunun başı xarab olub, həqiqətən, xarab olub".

– Sənin, yəni, doğrudan, başın xarab olub?! Belə də tarix olar? Bəs sən deyildin deyən ki, ay nə bilim... – Ayaz söz tapmadı, – bağ belə, bostan belə... burda xalqın tarixi, özü də ən qədim dövrünün ən vacib məqamı qələmə alınıb?! Möhtəşəm Ahəng bəs noldu?! Bəs Patriarx bu yazını... o çayın adı nəydi?

– Stiks çayı. – F.Q. yavaşdan yada saldı.

– Hə, Stiks... Bəs Patriarx bunu Stiks çayına aparıb çıxarırdı?! Aslanzadə ağzı köptüklənə-köptüklənə Atilladan danışırdı?! Nə oldu?! Qarağac kimdi? Sən Allah, zarafat edirsən?

Ayazın axırıncı sualı suda batan adamın əlini son bir ümidlə saman çöpünə atması kimi ydi. Adətən (F.Q.

öz-özlüyündə bunu çox götür-qoy eləmişdi), adətən saman çöpü əgər ümid siddiq-ürəkdən gəlirdisə, batan adamı su üzərinə çıxarırdı. İndi isə çıxarmadı.

– Qarağac kimdi? – Ayaz öz suallarından birini faciəli bir pıçılıyla təkrar edib teatral poza aldı, elə bil, istəmirdi (qəribəydi, deyilmi?), onun bu məhvedici sualını F.Q.-dən başqa kimsə, xüsusilə, Mübariz kişi eşitsin. Ayaz güman edirdi ki, o indi F.Q.-ni kimdənsə (kimdən?) qoruyur.

– Mən nə bilim, Qarağac kimdi?! Yazıda belə yazılıb. Qarağac! Açar söz Qarağacdı! – Daha dözməyən F.Q. birdən partladı: "Mənəm, mənəm taxsırım nədi?!" Sonra güclə də olsa, özü özünü sakitləşdirdi: "Bunların taxsırı nədir?!".

Dərin bir kədər içində F.Q. Çiçəkli yazının bundan sonrakı acı taleyini bir anlıq gözü önünə gətirdi. "Hamı, hamı oxun daşa dəyməsini əlində bayraq edəcək. Bu ona bənzəyir ki, içindən gurultuyla asqırmaq gəlir, gəlir, sonunda zor-güc "həpçi" – pıçılı – vəssalam!.. Çiçəkli yazı budu, Çiçəkli yazı ümidlərin puç olmasında, qədimliyin, eralardan əvvəlın, az qala meymuna qədərki əvvəlın daha bir sübutunun havada əriməsində, Çiçəkli yazı ilğımdı. Hədisələrin üfüqüdü. Bəlkə də. "Bəlkə" varsa, deməli, cavab tam deyil. O zaman bir daha, bir az da dərinə gedək: ümumiyyətlə, yazı nədi? Çiçəkli, çiçəksiz, qədim mixi, şumer, pəhləvi, qədim finikiya yazısı... İdeoqramlar, piktoqramlar, bütün bu müxtəlif işarələr nədi və nəyə xidmət edir? Mürəkkəbliyəmi? Buradakı mürəkkəbliyə ilk baxışda belədir. Yazı, əslin-

də, çox sadədi, sadədən də sadədi, iki üstəgəl iki – elə-yir dörrdü (F.Q. yazının halına acıdı). Nəhayət, yazı yaddaşa qarşı üsyandı. Qalib gələn qiyam! Uğur qazanan üsyandır! Yaddaşın qocalması, zəif düşməsi, heysizləşməsidir. Yazı budur. Yazı sən gözlədiyiniz döyüşlər, padşahların həyatı, xəzinələrin sirri, nə bilim, daha nələr, daha nələr olmaya bilər. Yazı bir sevgi məktubu, məhəbbət etirafı ola bilər. Bəhrəm dayı düz dedi: əsl tarix elə budur, başqa bir şey deyil. Ayaz bunu hardan başa düşəcək?!" – F.Q. təəssüflə dostunun üzünə baxdı.

Ayazın iztirab dolu səsi uzaqdan gəlirdi:

– Avaranın biri götürüb ölmüş arvadının qəbrinin başdaşına (?), olsun mağaranın divarına, – Ayaz özünü düzəltdi, – ağılına gələni yazıb, sən də durub bunu bizə oxuyursan? Afərin...

– Bəs neyləyirəm, başqa şey oxuyum? – Bu dəfə F.Q.-nin (bunun özü də bir az qərribə idi) nəinki hirsələnmək, təəccüblənmək belə içindən gəlmədi.

– Professoru nə cavab verəcəksən? Onu düşün! Adamlara nə deyəcəksən? Onu söylə! Kişi dəli olacaq.

Sonadək anlamadığı, bəlkə də anlamaq istəmədiyi bu söz-söhbətdən, tib-tükənməz mübahisədən usanan Mübariz kişi, nəhayət, ayağa qalxdı:

– Mən gedim. Siz dincəlin. Ötürmə məni! – Üzünə baxmaya-baxmaya F.Q.-yə xeyli ciddi şəkildə, – sağ ol, – dedi.

Qonaqlar ayağa qalxmağa macal tapmadılar. Mübariz kişi artırmaya çıxdı. Ardınca F.Q. onun sözlünə baxmadı, o da çıxdı. İçəridə əl-qol ata-ata Ayaz Afaqa

nəyisə sübut etməyə çalışırdı. Pəncərədən səssiz film qəhrəmanlarına (kuklalara) bənzəyirdilər.

Artırmada Mübariz kişi F.Q.-yə sarı çönüb gözlərindən üzünə axan qəfil və səssiz göz yaşlarına qəti məhəl qoymadan birdən:

– Sağ ol, – dedi. – Gəl bir sənin üzündən öpüm. Sağ ol, amma qayıt, qonaqları tək qoyma, qayıt...

Mübariz kişinin gözləşmiş səsinəndən hələ də sər-məst olan (bu səsi ilə o, F.Q.-yə Bəhrəm kişini xatırladı) F.Q. sözə qulaq asıb başını aydı, Mübariz kişi gözü ilə yaşlı-yaşlı F.Q.-nin boynunu qucaqladı, huçqırdı, üzünü üzünə sürtdü, üzündən öpdü, "Bəhrəm elə bunu gözləyirdi, bunu, bunu, buu..." sonra tələsik artırmadan enib burnunu və ayağını çəkə-çəkə həyat qapısına yönəldi.

Mübariz kişinin göz yaşlarının acı tamamı dodaqlarında hiss edən F.Q. köksünü ötürüb içəri keçəndə (Afaqa neyləmişdi?) Ayazın köpi əməlli-başlı yatmışdı. İsti sobanın qarşısında oturub fikirli-fikirli sobanın içində oynayan alov dillərinə gözü zilləyib, öz dililə desək, "uy-muşdu".

– Mənə bax e... – Ayaz hərdən özü-özü üçün hayıf-sılana-hayıf-sılana (amma artıq hirsdən, qəzəbdən uzaq) gileylenib mızıldanırdı. – İşimi-gücümü atmışam, bu qədər vaxt, bu qədər vaxt hamı, elə hamı işini-gücünü buraxıb bundan bir nəticə gözləyir, xalqın, millətin tarixindən yeni-yeni, şanlı səhifələr gözləyir... bu da sənə tarix, bu da sənə qədim türklər... Sən Allah, mənə baxırsan?!

Qulaqlarında hələ də Mübariz kişinin hüznü səsi, F.Q. əlləri qoynunda sakit-sakit, (məlul-məlul?) otur-



muş Afaq ürkək bir nəzər saldı. Görəsən, bu nə fikirləşir?! F.Q., o özü Ayazı sakit edə bilirdi, çoxunu sakit edə bilirdi, amma Afaq... Afaq da Ayaz və Ayaz kimi onlarla, yüzlərlə yaxın gələcəkdə onu qazəblə qarşılayan bədxah və süni millət qəhrəmanlarından biri olacaqdı, yoxsa Mübariz kişinin, Bəhram kişinin ("indi olmasın") yanında gəlib duracaqdı?! F.Q. bunu Afaqın baxışlarından oxumağa çalışdı, amma Afaqla heç cür göz-gözə gələ bilmədi, Afaq yenə gözünü həyəətə, qaranlığa dikmiş, dərin bir fikir içində idi. F.Q. bunu bilirdi, amma Afaq indicə eşitdiyi Çiçəkli yazının əməlli-başlı cazibəsinə düşmüşdü (Afaq "ilişmişdi"). F.Q. Çiçəkli yazının son sözlərini oxuyub qurtarandan sonra Afaq bu cazibəni isti-isti hələ hiss etməmişdi, indi isə birdən-birə (qaranlığa bu cür, arzu-kamla baxa-baxa) ona elə gəldi ki, o özü həməən mağaranın içindədi və ətrafı qatı qaranlıq bürüyüb. Bir yekə köpəkdi, mehriban, diqqətli, ciddi və hətta bir az qəmli gözləri var, onun dörd tərəfinə fırlana-fırlana, ayaqlarını qoxulaya-qoxulaya qalib. Birdən mağaranın divarlarında bir işıq zolağı görünür, bu zolaq get-gedə aydın işarələr cərgəsinə çevrilir – bu işıq zolağı F.Q.-nin gecə-gündüz danışıb sayıqladığı Çiçəkli yazıdır. Çiçək ləçəkləri rəngbərəng çəmən çiçəklərinə bənzəyir. Özlərinin də eynən onlar kimi ətri gəlir. Üzü pəncərəyə dikilib qala-qala Mağaradan nə qədər uzaqda olsa da bu balaca otaqda Afaq bu ətri əməlli-başlı duydu. Çiçəkli yazının qəlibləri (ləçəklərdəki boşluqlar) işıqla dolandan sonra mağaranın sağ küncündə (Bozlann zəncirə vurulduğu küncdə) bir ba-

laca qapı, tək adamın zor-güç keçə biləcəyi yer var və bu yerin cizgiləri yavaş-yavaş seçilməyə başlayır. Qapı aramla açılır. Yox, yox, belə olmur. Bu balaca qapı bərkdən cırtıldayıb elə açılır ki, hətta Afaq, burda, Çoban papağında otura-otura bu səsdən diksinir. Bütün bunlar səssiz, yaxud səsli halda baş verir. İçəridə bir hücrə (geniş sərdabə) görünür, hardansa mağaraya gəlib oluf bir işıq düşür və buralar az da olsa aydınlığa qorq zəif, amma hara baxırsan eyzən hörümcək torudur. Hörümcək toru zamanın uzaqlığını, çox, çox uzaqlığını göstərmək üçün duman kimi hər tərəfə çökübür. Hücrənin (sərdabənin) ortasında, yerdən saçı dağıntıq bir qız uzanıb. Bu qız bir gözəl və gənc qızıdır. Afaq əvvəl-əvvəl elə bildi ki, qız yatıb, çünki o qədər canlı idi. Sonra diqqət etdi, gördü ki, yox, yatmayıb, bu qız həqqən ölüb. Ya bu qız bu gün, bu saat ölüb, ya bu qız minlərlə il bundan əvvəl ölüb – fərq eləməz, üzündən bir cizgi, bir qırış belə yox olmayıb, yanaqlarının qırmızı rəngi də öz yerindədi. Sərdabədə qızın ayaq tərəfində, arxası mağaranın içinə, üzü qızın meyidinə bir yaşlı kişi çömbəlib oturub. Arxadan bu da canlıdan canlıya oxşayır. Əslində, çömbəlib oturmuş olsa da o cavan oğlan (?) da canlı deyildi. Amma yenə də aldadıcı dəracədə canlı idi. Onların hər ikisi – qız da, cavan oğlan da bir-birilə, elə bil, söhbətləşirlər. Həm də, elə bil, susublar. Kənardan (mağaranın içindən) baxana elə gələrdi ki, bu qoca kişinin (indi isə bu kişi artıq qoca idi) çiyinləri enib-qalxır və doyunca, bir qədər əvvəl heydən düşənə qədər doyunca bu adam ağlayıb, ağlayıb, indi çətin də olsa, nə-

hayət ki, sakitləşib, amma çiyinləri hələ də qalxıb enməkdədir, heç cür sısqayıb hıçqırığını kəsə bilmir. Bu, artıq son hıçqırıqlardır, səssiz-səmirsiz...

Bir də... elə bil, bu adam gedib bütün vacib və vacib olmayan işlərini görüb qurtarıb, sonra isə buraya, hücrəyə (bəlkə də bu hücrəyə sərdabə demək daha doğru olardı), sərdabəyə yerdən uzadılmış və canlılar təkin gözəl, gənc olan bu qadının (qızın) yanına ölməyə gəlib. Qadın da ona "xoş gəldin" deyib. Afaqa elə gəldi ki, bu iki nəfər balaca uşaqlar misalı, bir-birilə "ölüm-ölüm" oyunu oynayırlar.

Afaq, nəfəsi az qala tənqiyəcəkdi, gözlərini bir yumub açdı, sərdabə, qadın və kişinin göz önündəki cizgiləri (siluyetləri) yox olmağa, əriməyə başladı. Mağara da, Bozlar da həmçinin. Afaqın gözləri önündə ancaq pəncərədən o tərəfdəki qəti (zölmət) qaranlıq qaldı.

Uzaqda qurdmu uladı, köpəkmi hürdü – bu bilinmədi. Vəng dağından gələn səs bəlkə də köhnə inilti idi, məqamını hiss edib yuxudan ayrılmış, dirilmişdi?! Səs mağaranın içindən deyil, mağaranın yanından gəlirdi. Gözlərində gizli təlaş Ayaz, Afaqa, Afaq F.Q.-yə baxdı. Biçarə F.Q. bu səsi tanıdı. Zəncirlərini qırıb mağaranı tərk etmiş Bozların səsi idi.

**Bəhram kişinin  
vəfatından sonra.**

**F.Q. Çoban papağında  
tək-tənha. Mahiyyəti  
bilmək bizim  
qismətimiz deyil.**

**B**əhram kişinin canı bədənindən (cismindən) ayrılandan bir az sonra F.Q. evdə işığı bir neçə dəfə yandırıb söndürdü, və o biri otağa – yaşılıkərpic sobanın yanına keçdi, sakit görünsə də, əslində, daxilən xeyli çaşqın idi, fikrini cəmləyə bilmirdi və heç nə anlamırdı, bir günün içində xəstələnmək, rəhmətə getmək... bu, bir müəmma idi, o isə özü də bilmirdi, neyləsin. Pəncərədən o tərəf qəti görünmürdü.

F.Q. tük basmış üzünü (daha doğrusu burnunu) pəncərənin soyuq, tərləmiş şüşəsinə dayadı. Əlbəttə ki, bir neçə gün qırılmayan üzünü indi əməlli-başlı tük basmışdı, bir az da belə keçəydi Bəhram kişinin saqqalına bənzər, ancaq qara rəngdə saqqal onun da üzünü tutacaqdı. F.Q. batıq gözlərini qıyıb həyatə xeyli diqqətlə nəzər yetirdikdən sonra zorla da olsa seçə bildi ki, bəli, yenə də artıq yağış yağmağa başlayıb. "Yenə də!" Damclar pəncərə şüşəsinə əvvəl tək-tək, sonra isə tez-tez və aramsız dəydikcə F.Q.-nin üzündə tər damcları peyda olurdu. Yağış damcları pəncərənin o biri tərəfindən şüşəni get-gedə artan bir sürətlə döyəclədi. F.Q.-nin ürəyinin ahəngi bu sürətə uyğunlaşmadımı, uyğunlaşdı. Ürəyinə həm də qatı bir qaranlıq çökdü, bəlkə də bu qaranlıq bircə dənə də olsun ulduzu görünməyən zülmət göylərin bir məsum parçası idi, yuxarılardan sürüşüb düz ürəyinə yığılmışdı. Bədəni, başı ağırlaşmış, hərəkətləri süstləşmişdi, sümüklərinin içində iliyinəcən boşluq var idi. Amma o da vardı ki, bununla belə qəribə, onun özünə aydın olmayan bir rahatlıq da hardansa gəlib ruhuna hakim olurdu, canına isti qan kimi yayılırdı, ürəyindəki sərt qaranlıq yumşaldırdı və F.Q. dərindən köksünü ötürdü: "Sabah, olmasın sabah, olsun o biri gün, olsun bir həftə, bir ay sonra... hər şey dəyişəcək, hər şey unudulacaq. Unudulacaq? Əlbəttə, unudulacaq. Biz nə birinciyik, nə də sonuncu!" Həmişə olduğu kimi F.Q. bu anlaşılmaz rahatlığın peyda olmasının əsl (dərin, gizli) səbəbini aramağa çalışdı. Qəribəydi, özü də mat qaldı, çünki səbəb

tezəcə tapıldı. Bu, yağan yağışla bağlı idi. Bir daha diqqətlə bayıra. həyatə baxdı. Yağış bu gecə ağlına necə gəldi, hardan gəldi, bir də ən əsası, aşağıdan yuxarı yağmırdı. Möhtəşəm Ahəng, nəhayət ki, hər şeyi yerli yerinə düzmüşdü. Yağış bu gecə yuxarıdan aşağı yağdı. F.Q. Bəhram kişi ilə gördükləri eyni yuxunu xatırladı. Göydən yerə, nə dəvə yağdı, nə də şir yağdı, yağ damlaları idi, sap-sap düzülmüşdülər bir-birinin ardına, az qala dərğahdan yol gölirdilər, düz torpağın təkinə, Qarağacın min bir yerə gedib çıxan kökünə, rişələrinə qədər... F.Q. kəndə gəldiyi birinci gün Mübariz kişi ilə bir yerdə Bəhram kişinin evinə gedərkən arx başında (Kəhrizli körpünün yanında) gördüyü, qabaqlarına bir qalaq çirkli qab-qışıq yığıb yumağa hazırlaşan və bir-birinə söz atan, al-əlvan tuman geyinmiş, ayaqları çarlıq iki küsülü qızçıqaz gəlib durdu şüşəsi yağ pəncərənin düz qabağında. Bu qızçıqazların indi ancaq dodaqları tərponirdi, yenə bir-birinə hikkə ilə nəsə deyirdilər, üz-gözləri daha çox (və daha aydın) söz deyirdi, nəinki ağızları. F.Q. xatırlamağa çalışdı: bunların bir-birinə dedikləri nə idi?! O qədər də uzun zaman keçməmişdi, üç aya yaxın bir zamandı F.Q. bu kəndə gələli, bundan əlavə, arabilir bu qızçıqazları (xüsusilə, Kəhrizli körpüdən keçib gedəndə onların oturduqları yerə baxa-baxa gedərdi) dəfələrlə xatırlamışdı, söhbətləri yadında idi, dodağı qaçdı yadına salanda. İndi isə... unutmuşdu. Unutmuşdu, vəssəlam. Bu qızçıqazların surətini pəncərə şüşəsinə yeni yapışan yağış damcları yuyub apardı. F.Q. onların dediklərini unut-

duğu kimi bir anda özlərini də unutdu, olmuşdularmı, olmamışdırlarmı. – sirri-Xuda!

... Yağış göy üzündən üzüaşağı sap-sap uzanıb yağdıqca sürət yığır. Yağış torpağın (həyatın) üzündəki qırıqları, boşluqları, alma ağacının dibindəki qarışqa yuvalarını yenə də saxavətlə şappaşap doldurur, yenə də amansızlıqla yox edir, sonra da arzu-kamla torpağın canına hopurdu. Özünə yer tapıb hopa bilmədiyi yerlərdə isə lehmə-lehmə cığırlar acıb həyatın oraburasında batdaqlar yaradırdı. Üzdə qalan su bu cürə palçığa çevrilirdi, macal tapıb torpağın canına çökilən damlalar isə, yeni bir havəslə yeni dərinliklərə üz tutub hopurdular. Yenə də, yenə də, yenə də...

O bədbəxt idimi, xoşbəxt idimi, bunu demək asan deyildi, bunu kim deyə bilər?! Yazını oxumaq bir neçə ay bundan əvvəl xoşbəxtliyin zirvəsi deyilmirdi?! İndi F.Q. həm o zirvədə idi, həm də dərənin dibində. Nə üçün?! Niyə?! Bu hislər – ikili, iki əks mahiyyətli hislər niyə bir yerdə, bir-birinə qarışmış, bir-birinin içində ərimiş kimiydilər?! Həyatının mənası bu idisə, o gəlmiş hadisələrin üfqiünün lap astanasında dayanmışdısa, bəs onda niyə ələcsizlik onun qəlbinə indi, bu saat hakim kəsilib durmuşdu?! Hadisələrin üfqu – nə yaş, nə tarix, nə zaman, nə yaddaş... Heç nə. Tam azadlıq. Stiks çayının o tərəfi. Kölgələr aləmi. Bu qarışıq hislər niyə onun qəlbinə hakim kəsilib rahatlığını əlindən alıb?! İlk dəfə idi, can vərən, həyatını qeyb eləyən bir Allah bəndəsinin son nəfəsində yanında olmuşdu, bəlkə bütün bu qarışıq əhval, anlaşılmaz üzüntülər buna

görə idi?! Səbəb, səbəb nədir? Ürəyində bir şübhə vardı, ürəyinə dammışdı ki, yazını oxumağıyla Bəhram kişinin ölümü arasında əlaqə var. Bu əlaqəni o görə bilmirdi, dumanlı şəkildə hiss edirdi. Amma elə buda bəs idi. Bu şübhəylə, bu ağrıyla F.Q. bundan sonra necə yaşayacaqdı?! Əslində isə kim bilir, həqiqətdə belə idi, ya yox, bəlkə də?! Niyə bəlkə?! Əlbəttə! Əlbəttə, buna görə idi. Səbəb Bəhram kişi idi. Amma yox, tək o deyildi. Səbəb həm də Afaq idi. Səbəb Ayaz idi, Professor idi, Patriarx idi, ona yadlaşmış, ona tüpürməyə, onu "daşqalaq" eləməyə hazırlaşan, onun isə nifrət eləməyə başladığı nahamvar, mənasız sifətlər, üzlər, gözlər idi. F.Q., F.Q.... Sən nə zaman adamlara adam kimi baxmağa öyrəşəcəksən, yaqın ki, heç vaxt. Mübariz, Mübariz kişi yaddan çıxdı, səbəb, əlbəttə ki, həm də Mübariz kişi idi... Belə dünya olar?! Belə dünyanın (əlbəttə, əsl səbəb dünyanın özü idi) içinə, üzünə tüpürməyəsən, nə edəsən?! Nəhayət, tapıldı. Əsl səbəb, nəhayət, tapıldı. Bu dünya idi əsl səbəb, hamı, hamı idi onu hər tərəfdən üzən, sıxan, məhv etməyə çalışan, onun – F.Q.-nin məhvini qarşısına məqsəd qoyan hamı! Bunları beynindən keçirib sonra bir balaca rahat nəfəs ala bildi, köksünü ötürdü, yüngülləşdi.

...Artıq F.Q. Çoban papağında tək-tənha qalmışdı. Ayazla Afaqı günortaya yaxın yola saldı, "sabah üçdür, burda sizin görəcəyiniz bir iş yoxdu, mən özüm "üç"dən sonra qayıdıram, sonra, sonra vaxt tapıb bir yerdə gəllik, əlbəttə, gözəldi, buralar çox gözəldi, Vəng dağı, daima dumanlı-çənli, amma yaşıl, mənzərəli də

rə..." tüklü üzünü (əslində, üzünü yox, burnu) pəncərəyə yapışmışdı, bayırdakı qaranlığın içindən artıq bir şey seçməmişdi, qaranlıq, zil qaranlıq hər şeyi udmuşdu və ürəyi F.Q.-nin birdən-birə yenə başladı sızılmağa. Bir an əvvəlki rahatlıq, yüngüllük hara uçub getdi?! "Nə üçün? Nə üçün?" – artıq əməlli-başlı yağış misalı gözündən axan yaş damlaları üzündəki tüklərin arasıyla keçib-keçib çənəsinə qədər gəlirdi və F.Q. bir də onu gördü ki, çiyinləri titrəyir, hıçqırıq onu boğur. Niyə belə oldu – F.Q. bundan bir şey anlamadı. Əlbəttə ki, anlaya da bilməzdi. Çünki biz bizimlə nə baş verdiyinin mahiyyətini deyil, nəticəsini bilirik. Mahiyyəti bilmək bizə inayət edilməyib. Bunu bilmək bizim qismətimiz deyil. Heç kim bunu bilmir. Həyatını buna sərf edənlər var, qəlbini, könlünü bunun üçün satanlar var – bihudə, bihudə, bihudə... Bunu ancaq bu axşam, elə bu dəqiqə göylərin üzünə təzədən çəkilməmiş sehrli teatr pərdəsinin qarşısında (bəlkə də arxasında) oturub böyük bir maraqla, diqqətlə və səbrlə səhnəyə, səhnədəkilərə baxan o bir olan, o tək və tənha olan əziz Allahımız bilir.

## VIII (MÜSTƏQİL) FƏSİL

### F.Q.-nin gündəliyindən qeydlər.

**N**əhayət, qaldı bu kənddə keçirəcəyim son iki gün. Bu gün səhər qəfildən yadıma düşdü ki, axı bura gələndə özüm ilə xüsusi boş dəftər gətirmişdim ki, gündəlik yazım, daha doğrusu, mövcud olan gündəliyimi yazmağa davam edim. Hər gün beynimə gələnləri qeyd etmək az qala məktəb zamanından bəri vərdişə çevrilmişdi və mən bu vərdişi, demək olar ki, pozmurdum, hər gün, gecənin hansı vaxtı olursa olsun, bir cümlə də "gəlsə" yazıb o gündən "yadigar" qoymalıydım. Kəndə gəlişimin ilk günü isə bu vərdiş pozuldu, sadəcə, günə cümlə ilə, sözlə yekun vurmaq yaddan çıxdı. Yekun Bəhram dayının şirin,

ağullı söhbətlərilə şifahi şəkildə vurulmağa başladı. İndi üç ay əvvəlki o ilk günə qayıtmaq və addım-addım (gün-gün) irəliləmək asan olmayacaq, amma adda-budda olsa da unudmaqlarımı qeyd etmək, mənəcə pis olmazdı. Unudulmayanlar isə az deyildi, çox idi.

Birinci gecə yağışların aşağıdan yuxarı yağması indiyənə qədər bilmirəm ki, yarıyuxulu, bəlkə də tam yuxulu vəziyyətim ilə izah olunmalıdı, yoxsa bu, həqiqətən hər hansı mistikadan kənarında, reallıqda baş vermişdi, yəni, səbəb nədir ki, necə olur ki, Vəng dağının ətəyində yağışlar bu cür yağa bilir?! Bir neçə dəfə istəmişdim, bu məsələni açım, ağardım, düzdü ürək eləməmişdim, amma sadəcə, bircə dəfə Bəhram dayıdan bu barədə soruşmaq lazım idi, vəssalam, mən isə soruşmamışdım, soruşmağa... tənbellik eləmişdim. Hər dəfə sonraya saxlamışdım. "Nə üçün, nə mənası var?! Yağışdı, necə istəyir, yağır".

İndi isə o ilk gecəni xatırlayanda yağışın o cür üzüyuxarı yağmasını hər cür sehrdən kənar, fantastik məqamdan xali, tam real, doğru-dürüst bir hadisə kimi qəbul edirəm. Əsas sübutum, dəlilim isə budur. Nahaq yerə xalq arasında demirlər: tut yağışın ucundan, çıx göyə!..

Bir də yadımda o qalıb ki, haman o gecə yağış üzüyuxarı yağmağa başlayanda rəhmətlik (Bəhram dayı) mənə gözlərində xüsusi bir məna nə isə deməyə çalışırdı. Nəyi isə özü üçün müəyyənləşdirmək istəyirdi – mənüm hadisəyə, məqamun sirrinə mültəfit olmağımı, yoxsa?..

Mən indi, nəhayət, əminəm ki, Bəhram dayı o zaman yağışın bu cür, aşağıdan yuxarıya doğru yağmasının sirrini dəqiq bilirdi.

### Mağaraya ilk dəfə girdiyim vaxt.

Bu necə baş verdi?

Bəhram dayı üstünü kol-kos basmış sıldırım qaya çuxuntısı qarşısında əvvəlcə dayanıb diqqətlə bu "yaşıl" divara nəzər saldı, sonra əlindəki çomaqla bir-birinin içinə girmiş kol-kosun ora-burasına vurub onları araladı. Daha sonra... Bəhram dayı başını əyib irəli – kol-kosun düz içinə doğru cəsarətlə bir addım atdı və birdən-birə bu vəhşi yaşillığın içində yox oldu.

Mənə bu təəccüblü gəlmədi, çünki Bəhram dayının səsinə hələ də eşidirdim:

– Gəl, səsimdən yapış, gəl, balası. Keç burdan. Səsimdən yapış!

Mən Bəhram dayının, özü demişkən, "səsimdən yapışaraq" qətiyyətlə kol-kosun içinə başımı soxdum, başım bir oyuğa düşdü, bu oyuq, elə bil, öz-özünə açıldı. Burası mağaranın ağız idi, mən də ondan keçib içəri – qaranlığa daxil oldum.

Sıx cəngəlliyi xatırladan süngür kolları bir-birinə elə yapışdırıb sarılmışdı ki, mağaranın ağız qırağı göz üçün, Bəhram dayı deyən kimi, həqiqətən, görünməz olmuşdu.

İlk ürəyimə qorxu Bozların mırıldısı ilə girdi. Qaranlıqda gözləri parıl-parıl yanub az qala ətrafına işıq saçırdı. "Baskervillərin iti" bunun yanında toya-bayrama getməliydə. Bədhəybət, bəlkə dana boyda... Bəhram dayının ayaqlarına dolayı başını onun dizinə sürtə-sürtə parıldayan gözlərlə mənə elə mənalı-mənalı baxırdı ki, elə bil, deyirdi: "Sən kimsən hələ? Sənin burada nə işin var? Yaxşı ki, sən bura bu kişi ilə bir yerdə gəldin, tək gəlsəydin... mənlik deyildi!"

– ... sssss, Bozlar, gözəl Bozlar, Bozlar qoçaq Bozlar. Maralımdı bu mənim... – Bəhram dayı bu nəhəng iti elə nəvazişlə əzizləyirdi ki, adamın onun səsinə tamahı düşürdü. Bizi də bu cür gözəl səslə əzizləyən olsaydı...

Sonra Bəhram dayı üzünü mənə tutdu:

– Gözün alışdı mı qaranlığa? İndi, indi işıq çoxalacaq. Yaxın gəl, qorxma, mənim yanımda o sənə dəyməz. Qorxma.

Mən qorxurdum.

Bunu duyan Bəhram dayı mülayim səslə bir daha mənə ürək-dirək verdi:

– Danış Bozlarla. Danış ki, səsinə tanısın. Köpək səse sığınar. Adını, adını tez-tez çək. Bozlar, Bozlar de.

Bozlar özü də mürirlərsini xapdan kəsib Bəhram dayının səsinə hayıl-mayıl olmuşdu, çünki mağaranın içində bu səs öz həmişəki yumşaqlığına izahedilməz bir sirli ahəng, füsunkarlıq əlavə etmişdi.

Bu sirli füsunkarlığı mən bir də onun səsinə o, ölüm yatağında olarkən, bunları yazdığım vaxtdan bir ay əvvəl duydu. Xüsusilə, Mübariz kişi ilə son söhbəti mənim çox qəribəmə gəlirdi. Bəhram dayının yanında gəlib məlul-məlul oturan Mübariz kişi onun əlini öz əlinə aldı, guya ovuşdurub isidəcəkdi, bir xeyliden sonra:

– Bağışla məni, Bəhram, halal eylə, – zəif səslə dilləndi.

Bəhram dayı qıyılmış gözlərini halətsiz halda onun gözlərinə dikdi:

– Boşuna danışma. Sən də məni halal eylə, – pıçiltıyla dedi.

Ancaq ikisi anlayırdı, bu sözlər nə üçündü, bu sözlərin arxasında nə gizləniş?! Sonra Mübariz kişi ilə Bəhram dayı eləcə əl-ələ verib (Mübariz kişi Bəhram dayının heysiz sol əlini iki ovçunun içinə almışdı) göz-gözə bir-biri ilə səssiz-səmsirsiz bir xeyli "danışdılar". Nəhayət, Mübariz kişi Bəhram dayının əlini ehtiyatla qaytarıb sinəsinə qoydu:

– Sağ ol, Bəhram, – səsi çox yavaşdan çıxdı, əslində, bu ancaq Bəhram dayının eşidə bilməsi üçün idi.

Bəhram dayı da həməən gözəl səsi ilə (məən hiss elədim ki, son gücünü topladı), o da yavaşdan:

– Sağ ol, Mübariz, – dedi.

Bir-birilə bunlar bu cür halallaşdılar, bu cür sağollaşdılar. Elə sakitcə sağollaşdılar ki, elə bil, səhə Radio meydanında bir də görüşəcəkdilər.

**Kəndə gələli ikinci gün.  
Mağarada.  
Çiçəkli yazı ilə ilk görüş.**

**B**əhram dayı nə qədər cəhd elədisə də, məən mağarada əlimi Bozların başına çəkməyə, tükünü sığallamağa cürətım çatmadı.

O isə bir tərəfdən köpəyin başını qoltuğuna sıxıb boynunun dalını qaşırıy və tumarlayırdı. Qulağının dalını, boynunu, boyun sümüklərini cod barmaqları ilə bir-bir sığallayırdı. Bu zaman "Baskervillərin itinini" həzzdən və ləzzətdən az qala gözləri axıb gedirdi. Bəhram kişi bayaq dediklərini bir daha təkrar elədi. Mağaranın boşluğu onun səs ahəngini, doğrudan da, sirli və füsunkar etmişdi. Bu səs ağızdan çıxıb o dəqiqə qulağa



girmirdi. Mağaradan kənarda, əlbəttə, belə olardı. Mağaranın içində isə bu səs əvvəlcə mağaranı dolaşır, bir divardan o biri divara dəyir, Çiçəkli yazının oyuqlarına bir-bir girir, hardansa əlavə bir güc yığır, yalnız bundan sonra müsahibi bu səsi eşidirdi. Bəhrəm dayı dedi:

– Köpək səsi tutar, səse sığınar. Danış Bozlarla, səsinin tanısını. Elə-belə. Nə istirsən de. Təki səsin gəlsin.

Mən düşündüm: "Nə danışım, bilmirəm ki..."

Sonra işığın mağara içində yavaş-yavaş artmasını hiss elədim, sağa-sola boylanmağa, divarları seçməyə çalışdım:

– Mən bir şey görmürəm. Bəs...

Bəhrəm dayının dodaqlarındakı oynaq təbəssümü görməmək (ışıq çoxalmışdı) artıq mümkün deyildi. Elə bu zaman onun:

– Görmürsən? – deməylə mənim gözlərim önündə burula-burula bir divardan o biri divara keçən və mağaranı içəridən çiçəkli bir mühasirəyə (bəlkə qoruma-ya?! ) alan hamam işarələrini görməyim və sözümün gerisini udub ağzımın açıq qalması bir oldu.

Gicgahımda şiddətlə, guppultuyla vuran nəbzimin səsinə az qala qulaqlarımda eşitməyə başladım. Bütün içimdə nə vadısa hiss elədim ki, tarıma çəkildi, belə olanda deyirlər ki, qanım dondu. Mən ovsuna düşdüm. Çünki orda gördüklərim əsl ovsun idi, əsrarəngiz idi, gecə-gündüz haqqında düşündüyüm naxışların, ləçəklərin bir mağara divarında bu cür, bu dərəcədə gözəl (ədəli gözəl) ola biləcəyini mən ağıma belə gətirməzdim. Gözlərimi yumub açmağa belə qorxurdum. Qorxurdum ki,

gözlərimi yumsam... bu oyuqlar, bu işarələr yox olar. Onlara isə yox olmaq imkanı vermək günahdır. Belə olardısa mağara, Bozlar, Bəhrəm dayı, dörd divar boyu həkk olunmuş naxışabənzər bu... təşəxxüslü işarələr bir Möhtəşəm Ahəngin içində əriyib gedərdilər, göz ayırmaq nədi, göz qırmaq belə imkansız idi.

Çiçəkli yazı ilə ilk təmasım, açıq deyəcəyəm, mənim xudpəsənd lovgalığıma qəti olaraq son qoymdu. Özüm hiss edirdim ki, belə bir şey məndə yaranmaqdadır; girir qəlbimə, didir, gəmirir... "Nədi ki, bu yazı, mən onu semiçka kimi çirtlayacağam!" kimi indi mənə xeyli gülməli gələn fikirlər başımda dolaşa-dolaşa mən o kəndə, o mağaraya getdim. Bəs nə oldu? Nə baş verdi? Üç ay! Üç ay səhər-axşam və axşam-səhər (sərasər) bir an belə kənar işlə məşğul olmadan (elə bircə Afaqa iki ay zəng eləməməyim bədi!), ancaq bu... necə deyirdi Bəhrəm dayı, "andıra qalmış" yazı!... Axırda da o açar sözü Möhtəşəm Ahəngin içindən ayırıb heç mən özüm tapa bilmədim. Bəhrəm dayı o sözü mənə deməşəydi... Qəraz.

Birinci gün mağarada Çiçəkli yazıdan gələn gül qoxusu indi də burnumdadı, yadımdan çıxmayıb.

Mənim çaşqınlığımı görüb çox sonra Bəhrəm dayı mənə belə dedi:

– Sənin o halətini. o cürə heyretlənməyini heç vaxt yaddan çıxarmayacağam. Bircə özünü kənardan seyr edə bilsəydin...

Deməli, mən öz həqiqi, hədsiz və sonsuz heyretimi gizlədə bilməyib üzə elə çıxarmışdım ki, Bəhrəm dayını da təəcübləndirmişdim. Bəhrəm dayı heyretin giymətinə yaxşı bilən adam idi.

**Həmən axşam.  
Bəhram dayının evində.**

**Y**enə "Balaca"nın altında oturub axşam yeməyini yeyəndən sonra çay içirdik. Samovarın közü yavaş-yavaş zəifləyir, üstünü kül alır. Bu dəfə də gecə, elə bil, yelləncəklə hiss edilmədən, xəbərsiz-ətərsiz düşdü. Buralara, sonralar mən əmin oldum ki, gecə başqa cür gəlmir, ancaq bu cür gəlir (ona görə də "gecə yelləncəklə düşdü" ifadəsi qətiyyənlə metafora deyil!).

Mən hələ də səhər mağarada gördüyüm Çiçəkli yazının təsiri altında idim:

– Bu yazının naxışları hara, Cəfər müəllimin çıxardığı o solğun surət hara?!. – Nəhayət, səhərdən bəri

beynimi sakit buraxmayan o "iynəli" sualımı indi dilə gətirə bildim. Əlbəttə, bu suala cavab gözləməyirdim, sual "ritorik" sual idi.

Bəhram dayı isə gözlənilməz bir şəkildə mənə deyən üzlə təsdiqlədi:

– Elədi. Yer və göy fərq var.

Mağaradan qayıdandan sonra mənə bizim İnstitutun əməkdaşı rəhmətlik Cəfər müəllimin (bu adam mağaraya girib yazının surətini ilk çıxaran şəxs idi, Bakıya geri döndükdən sonra evinin yanındaca bir maşın onu ölümcül vurub, qaçmışdı) çıxardığı Çiçəkli yazının surətini Bəhram dayıya göstərmişdim.

– ... əlbəttə, həqiqətlə onun kölgəsi eyni deyillər. – Bəhram dayı çayını içib qurtardı, stəkanı nəlbəki ilə bir yerdə samovarın yanındakı sınıya qoydu. Mən köhnə kənd kişilərinin müdrikliyinə heç vaxt inanmamışam. Xüsusilə də, romanlarda təsvir olunan "ölməz" el müdriklərinə. Mənə həmişə elə gəlirdi ki, bu adamlar süni, qeyri-təbii, robot kimi ondan-bundan, indi isə televiziordan əşitdiklərini süni, ağır bir əda ilə və, ən vacibi, çöxbilmişlər kimi deyirlər, yox, demirlər, "izhar edirlər: "Yarısını deyirəm, o biri yarısını isə deməyəm, özün aşkar elə..." (məsələn, buna ən yaxşı canlı nümunə Mübariz kişi idi).

Başlı daim araxçılıq, saqqalı dolaşq Bəhram dayını isə mən elə ilk gündən, nə illah elədim, bu tipli adamlara aid edə bilmədim, boynuma alıram, istədim... alınmadı. O hər sözündə, hər hərəkətində təbii və səmimi idi, nə edirdisə, həm beyni ilə, həm də qəlbi ilə edirdi.

Bir dəfə günorta idi, onun yataq otağına nə üçünsə girmişdim. Gördüm, uzanub əlində kitab oxuyur. "Ovod" idi. Bu onun mən gördüyüm oxuduğu yeganə kitab idi, həmişə də ortadan qatılan səhifəsi olardı. Bu dəfə də eləcə, – ortadan qatlanmışdı, "deməli, bu adam həyatı boyu bir kitab oxuyub, onu da yarınsacan", düşündüm. Sonralar bildim, sən demə, Bəhram dayı bu romanı az qala əzbər bilir. Niyə "Ovod"? Bunu ondan soruşanda "özüm də bilmirəm" dedi, amma dodağının ucuna qonan ilıq bir təbəssüm (elə bil, bu təbəssümü o elə indicə kimdənsə borc aldı, onun öz təbəssümü deyildi), bu təbəssüm "soruşma, bu mənim sırım deyil" söylədi.

... Bu səfər də Bəhram dayı adi bir tərzdə, qətiyyənlə ədəbazlıq etmədən (Mübariz kişidən fərqli olaraq) belə dedi:

– ... Həqiqətlə kölgəsi eyni ola bilməz!

Doğrudan, mən də elə düşünüürəm ki, Çiçəkli yazı həqiqətin özü, rəhmətlik Cəfər müəllimin çıxardığı surət isə kölgədir. Solğun kölgə! Mağaranın içində mən çiçək ləçəklərinin hər birinin ayrı-ayrılıqda əyilib-düzəlmə trayektoriyasını, ağılasıgmaz ahəngdar (daş divara bunu həkk eləmək nə qədər çətindir – bunu heykəltaraşlar yaxşı bilir) xətti davamını görüb heyran qalmışdım. Bu çəvik keçidlər aydındır ki, köçürülmüş surətdə yer ala bilməzdi. Onlar, təəssüf ki, yox olmuşdular, yox idilər. İncəliklər itmişdi. Surət əgər nə qədər quru, cansız, daxili enerjiyadan məhrum əyri-üyrü cızıqların bir-birinə yapışdırılması idisə, Çiçəkli yazının özü bir o qədər diri, bir o qədər təsirli, bir o qədər gücünü içinə yığmış

və bunun üçün də sirli və cazibədar (bayaq yazmışdım, hətta təşəxxüslü!) işarələrin dəmir kimi möhkəm sistemi, qadın barmaqları kimi incə naxışların təntənəsi idi.

– Bilirsənmi, sənin o biri gələnlərdən fərqi nədi? – Bəhram dayı bir dəfə mənə qəfildən belə bir sual verdi. O, Çiçəkli yazının tapılması ilə yaranan canlanmanı – elə-belə gəlib-gedənləri, ciddən çiçəklərin sirrini açmaq niyyətində olanları – hamını bir yerdə nəzərdə tuturdu.

Mən nə deyə bilərdim?! Sual bu cür gəlmişdisə, öz arxasınca cavabını da gətirməlidir. Cavab özünü göz-lətmədi:

– O birilər, balası, heyrlənlə bilmədilər. Hətta bəziləri heyrlənlərini gizlətməyə, ört-basdır etməyə çalışdı. Olmaz!..

Bəhram dayı nəfəsini dərdi:

– Sən isə heyrlənlərin və heyrlənlərin gizlətmək ağına belə gəlmədi. Əgər heyrlənlənlə bildinsə, mən düşündüm (bunu Bəhram dayı belə düşündü!), deməli, Çiçəkli yazı sənə nə isə dedi, deməli, aranızda nə isə baş verdi... Gözümün qabağındadı, ilk gün mağarada Çiçəkli yazını görəndə... ağzın yadından çıxıb qalmışdı açıq, özün də maddə-maddə baxırdın, baxdıqca baxırdın, doymurdun. Bu elə belə də olmalıdı! – Bəhram dayı bunları söyləyib özü də o anı xatırladı və bütün üzünə, xüsusilə, gözlərinin içinə ilıq bir təbəssüm yayıldı.

**Kəndə gələn günün  
sabahı.  
Mağarada birinci dəfə.**

...**M**ən, nəhayət, mağaramı eninə-uzununa artıq neçənci dəfə addım-addım ölçəndən sonra (beş addım eni, yeddi addım uzunluğu var idi) gəlib Bəhram dayının yanında onun kimi çömbəlib quru yerdən oturdum və qeyri-ixtiyari əl atıb bizim aramızda ləhləyən Bozların (avtomatik olaraq) başını tumarlamağa başladım. Bəhram dayı mənim bu "cəsarətimi" sonralar xatırlayıb başını yellədər, nəvazişlə gülümsərdi. "Uşağın ilan boğan vaxtı..." gerek ki bir dəfə bic-bic gülüm-səyib belə dedi. Onun sözlərinə özümün də inanmağım

(xüsusilə, "Bakervillərin itini" yaxından görəndən sonra) gəlmirdi: "Mən – belə cəsarət sahibi??"

Bir dəfə isə!.. Buna artıq heç kim inanmaz (indi mən özüm də buna inanmıram, hətta düşünürəm ki, bəlkə nəyisə çəşdirmişəm?!), təsəvvür edirsinizmi, bu lap ağ oldu – onunla eyni yuxunu gördük. Bir-birimizə söz verdik ki bunu heç vədə heç kimə danışmayaq – inanılması deyil! Axşam yenə Qarağacın ("Balaca"nın) altında idik. Söhbət fırlandı-fırlandı, nə cür oldusa (yəqin ki, göydən az qala başımızın üstünəcən sallanan ulduzların da bu işdə əli olmuşdu), bu saat yadımda deyil, nə cür oldusa, söhbət öz-özünə gəlib paralel dünyaların üstündə dayandı. "Bəs bu kişi həyatı boyu ancaq bir roman, o da "Ovod", oxumuşdu?! Bəs bu niyə mənim dediklərimi belə aydın, belə adekvat şəkildə başa düşür, söhbəti tuta bilir, öz fikirlərini (özü də paralel dünyalar barədə!) ifadə edə bilir, hardandı bütün bunlar?! Oxumağına bu barədə, aydındır ki, heç bir şey oxumayıb, eşitməyində... inanmıram, kimdənsə eşitsin. Deməli, məsələ qalır nəyə – fəhmə! Bu dərəcədə?! Heç inanılması deyil.

Yuxular isə tam eyni olmasa da çox oxşar yuxular idi. Düzdür, o vaxt söz verdim ki, heç kimə bu barədə danışmayacağam, amma, Bəhram dayı, bağıtla sən məni, biz şəhərlilərin də öz xırda "biclikləri" var – indi mən bunu danışmıram, mən bunu yazıram. Görürəm, elə aydın görürəm, saqqalını qaşıya-qaşıya (az qala dırnağın üzünün dərisinə batacaq) süni bir kədərlə "balası... balası..." deyib yenə başını yellədirsən ("Hansı dünyada, harada?").

Mağaradan ilk dəfə qayıdanda – Bəhram dayı irəlində, mən isə onun daliyca, daha sonralar, həyətdə, dağda, Quzğun dimdiyində – hər yerdə mənə elə gəlirdi ki, kimsə bizi izləyir, arxamıza kimsə düşüb, biz hara gedirik, o da ora gedir, hardan gəlirik, o da ordan gəlir. Az qala mən bu kimsənin hənirtisini hiss edirdim – axşamlar, gecələr Vəng dağından bu hənirtini yavaş-yavaş sərirlənən dağ yelləri özü ilə gətirirdi. Bir dəfə isə...

Səsimi kəşib ətrafa diqqət kəsildim, cırcıramalar da qəfildən səslərini kəsdilər, bütün ətraf sükut içində ikən, mən yenə o hənirtini eşitdim. Amma qulağımda deyil, daha çox beynimdə eşitdim. Mən onu anlamağa, tanımağa çalışdım. Elə bil, yatmış dev ağır-ağır nəfəs alırdı, nədi? Bəhram dayı mənim həyəcanımı görüb sakitcə ancaq bunu dedi:

- Bir şey deyil. Fikir vermə, ola bilər, Bozlardı. – Amma Bəhram dayı bunu deyəndən sonra gözünü qıyıb baxışını məndən qaçırdı.

O, baxışını bu cürə qaçıran zaman mən dəqiq bildim: Bozlar deyildi.



Bu cümlə yaman xoşuma gəlir: Axşam bu kəndə elə-belə düşmür, axşam bura, yellənçəklə düşür, ulduzların arasıyla. Ulduzlar o qədər aşağı enib dururlar adamın düz başı üstündə ki... özləri də par-par sayrıyıb yarırlar. "Gözəllik bütövlükdüsə, bu elə odur. Daha heç

nə deyil". Hətta mən bəzən Balacanın altında yayxanıb öz sevimli işimlə, səmanı seyr etməklə "məşğul olduğum" zaman, bəzən ulduzların bu cür yaxınlığından xofa düşməyim olurdu – gizlətmək istəmirəm. "Bu qədər də aşağı yaxınlaşsalar, muncuq kimi səpələnib tökülsələr başımıza, onda nolar?!"

Quşlar o axşam (elə o biri axşamlar da) səslərini kəşib oxumaq növbələrini yenə də cırcıramalara vermişdilər. Onlar da birnəfəsə, bir saniyə belə dincəlmədən, vaxtı fətə vermədən öz dillərində öz zəhlətökən yeknəsəq "nəğmələrini" aramsız oxuyurdular (onların səsi qulağımdadı, getməyib). İlk dəfə o axşam (kəndə gedəli artıq bir həftə olmuşdu) yadıma düşdü ki, mən axı, deyəsən, Bakıdan gələndən sonra bircə dənə də olsun siqaret çəkməmişəm?! Sən demə, bir həftə siqaretsiz keçinmək olarmış. Düşündüm: "Afaq sevinəcək". Amma Afaq bu xəbəri eşidəndə hiss olunmadı ki, sevinir, ya sevinmir. Sadəcə, biganə qaldı. İndi anlayıram. Öz canıyla əlləşirmiş: "Yenə başladın, F.Q.?! Qurtardıq axı bu söhbəti, qurtardıq özü də birdəfəlik!"

Qarağacın altında təmiz dağ havasını (alma ətri qarışmış – həyəət başdan-başa alma ağacları ilə doludur) ciyərlərimə ləzzətlə və sinədoluşu alıb daha bu dünyadan da heç nə istəmirəm, heç nə barədə düşünmək də istəmirəm. Əlbəttə ki, Çiçəkli yazıdan başqa, əlbəttə!

- Bax. Mən əlli il papiros çəkmişəm. Məndən dörd-beş yaş böyük Mübarizdi, ilk dəfə onunla bir yerdə, ikimiz də dərindən qaçmışıq. Bir məktəbdə oxuyurduq...

– Bəhram dayının gözləri uzaqlara, "hadisələrin üfütü" nə sarı tuşlandı.

– Bəhram dayı, yenə hadisələrin üfütünə tərəf baxdın, xeyir ola?!

"Hadisələrin üfütü" adını Qarağacın budaq-budaq, yarpaq-yarpaq bizə göstərməyə tələsmədiyini (hərdən bu budaqlar, yarpaqlar istəməyə-istəməyə aralanıb o üfütü görməyə imkan verirdi) uzaqdakı təpələrə bu adı yarızarafat, yarıcciddi mən qoymuşdum. Əlbəttə, oralar üfüt olmağına üfüt idi. Hər nə qədər istəsəydin ona yetişmək mümkün deyildi, amma həm də gözlə görünürdü – yaxın idi. Həm uzaq idi, həm yaxın. Bu uzaq və yaxın məkanın bir mahiyyəti var idi: Heç nə! Hadisələrin üfütü və heç nə! Bunların birləşdiyi yerdə nə isə baş verirmiş?! Əslində, hadisələrin üfütündə heç nə baş vermir. Yox, daha doğrusu, hadisələrin üfütündə "heç nə" baş verir. Bundan savayı... yenə də – heç nə! Biz orda yalnız öz istədiklərimizi, öz təəssürümüzdəkiləri "görürük". Orda isə – heç nə! Orda zaman yoxdur, yaddaş yoxdur, sağ yoxdur, sol yoxdur, aşağı, yuxarı da yoxdur. Orda heç nə baş verir və heç nə ancaq orda baş verir. Hadisələrin üfütü bu idi.

– Əcəb ad tapmısan. – Hadisələrin üfütü!... – Qıymışdı və ani fikirdən sonra, – hə, mən nə deyirdim, balası?! Əlli il papiros çəkdim, amma atanda bir dəfəyə atdım. Atdım, getdi. Yavaş-yavaş, azalda-azalda guya atanlar ancaq özləri-özlərini aldadır.

... Bəhram dayı, niyə, niyə belə oldu? Sən bu işə nə qədər sevinəcəkdin, sənin Çiçəkli yazının sirri açıldı.

Mən heç bilmədim, ilk dəfə sənə Çiçəkli yazını oxuyanda sən nə eşitdiyini sonadək başa düşdün, ya yox?! Gözlərinlə nəsə demək istədin. Mən bunu hiss elədim. Nə idi demək istədiyini, Bəhram dayı, nə idi? Çiçəkli yazı qaldı sənsiz. Sənin arzun yerinə yetdi, çox istəyirdin, mən... "andıra qalmış" bu yazını oxuyum, mən də oxudum bu yazını, mən – "arıların dostu" F.Q., sən isə yoxsan. Bəhram dayı, Bəhram dayı...

Çətindi bunları yazmaq. Bu kişi mənim üçün necə oldu, bu qədər əziz, doğma bir adama çevrildi, bunu mən bilmirəm. Sabah buralardan ayrılıb gedirəm. Mənlilik burada daha bir şey qalmadı. Ustalar, nəqqaşlar gəlib bu naxışları mağara divarlarından səlhiyələ oyub çıxarıb aparacaqlar Akademiyanın "Qədim tarix" muzeyinə. "Çiçəkli yazı" mağaranı birdəfəlik tərk edəcək. Bəhram dayı Çoban papağını tərk etdi. Mən buranı tərk edirəm. Bunların bir-birilə əlaqəsi varmı?! Çiçəkli yazı tovuz quşu kimi cıvıqlayıb özünü muzeylərdə ona-buna göstərəcək – Quzğun dimdiyinin, mağaranın, Bozların gözündən uzaq, yatmış devin gözündən uzaq. Bəhram dayı, Bəhram dayı, bəlkə də yaxşı oldu, sən elə bu vaxtı seçib dünyadan getdin. Çiçəkli yazısı oyulmuş, oğurlanmış mağarada sənə qəlbin çatlamazdımı, çatları, Bəhram dayı. Bəhram dayı, bax, yenə təbəssüm dodağına qonub, yenə nəsə demək istəyirsən, başqa bir paralel dünyadanmı bizə baxıb nəsə deyəcəksən, sən o dünyada varmısan, bu ulduzların hansından indi boylanırsan buralara?!

**"Dil və təfəkkür"  
institutu.  
Professorla görüş.**

...**P**roffessor əvvəlcə "təbrik edirəm" dedi, sonra onu da əlavə elədi ki, artıq deşifrəni ona çatdırıblar. Buna baxmayaraq yenə məni diqqətlə dinlədi, mən ona yazını bir daha oxuduqca "hm" eləyə-eləyə başını tərpətdi və qarşısındakı dəftərə nə isə qeydlər elədi. Sonra isə, kiçik bir sükutdan sonra: "belə..." – öz həmişəki sözünü dilə gətirdi, bir müddət kabinetindəki pəncərəyə gözü-nü dikib bərk fikrə getdi. Bir xeyli bu cür keçdi. Nəhayət, deyəsən, yadına düşdü ki, mən də axı bu otaqdayam, başını döndərüb mənə ağır və ciddi bir nəzər sala-

raq "Sənin elmi işçiliyə əmrin hazırdı" (mən kiçik elmi işçi idim, bir pillə yuxarı qalxırdım) dedi. Daha sonra başını yenə mənalı-mənalı buladı: "Aslanzadənin qanı əməlli-başlı qaralacaq". Gizli bir ləzzətlə qımışdı, dodaqaltı öz-özünə: "biz nə edə bilərik?! Nədi odu. Özümüz-dən yalançı tarix düzəltməyəcəkdik ki?!" dedi. Bunu düz dedi. Mən yalnız bir əlavə etmək istəyirəm. Bunu gərək Aslanzadələr, Professorlar, Patriarxlar dünyanın asudə bir vaxtında edəydilər, hər xalq öz tarixini yazmağa başı qarışan vaxtda, daha doğrusu, xalq yox, tarixçilər..." Professorun ləzzətlə qımışmasını isə ürəyində gizlicə sevinməsinin bir işarəsi kimi qəbul etdim və belə yozdum: "Sən, F.Q., bizim işimizi xeyli asanlaşdırdın. Yoxsa indi hamı işini-gücünü bir kənara tullayıb eralardan əvvələ yürüş edəcəkdə. Bu... lazımdı?"



Ayağa durub getmək istərəkən Professor, elə bil, ürəyimdən keçənləri baxışlarımdan hiss etdi və əli ilə mənə "otur" təklif edərək:

– Tələsmə, – dedi. – Bilirsən, gözütoxluc bir başqa şeydir. Hər şeyin əlacı var, birca gözüac olmağın əlacı yoxdur. Dünya malı sənin olsun, gözüac oldunsa hesab elə, bir qəpiyin sahibi deyilsən. Nəyə görə bunları deyirəm?! Elmdə də acgözlük olur. Bu Hüngür ki, var, onun tarixini elə bu cür acgözlükdən tez apardılar eramızın əvvəlinə. Aslanzadə əlində qırmızı bayraq qabaqda ge-

dirdi. Nə bilim, gedib çıxmışdı eramızdan əvvəl neçə-mincisə əsrə. Düz deyil, vallah, doğru deyil. Heç kim inanmadı, bir ciddi alim Moskvada, xaricdə dəstək vermədi. Mən elə o zaman deyirdim bunu.

– Hüngür mağarasının tarixi Günortacın tarixilə bağlıdır. – Mən ehtiyatla dilləndim.

– Düzdür! Amma Günortac xarabalıqlarına əlimiz çatır ki?! Qərbi Azərbaycanda, indiki Ermənistan SSR-də bizə axtarışlar, qazıntılar aparmağa imkan verirlər ki?! Belə baxanda Günortac, oğuzların qədim paytaxtı...

– Dədə Qorqud dastanlarından da bu ad keçir...

Professor dediyimi tənbəl-tənbəl təsdiqlədi:

– Elədi. Amma indi nəyi qalıb? Xarabalıqları qalıb. Eramızdan əvvələ sən onu hara aparacaqsan?! Dədə Qorqud mətni buna imkan verərmidi?! Verməz. Çünki bu mətn özü, məntdəki hadisələr yox, müəllif, Günortacı görən müəllif Məhəmməd rəsul əleyhüssəlam zamanında meydana çıxıb. Necəydi onun ilk cümləsi?

– "Rəsul əleyhüssəlam dövrünə yaxın Bayat boyundan Qorqud Ata derlər bir ər qopdu". – Mən "Kitabidədə Qorqud"un ilk başlanğıc cümləsini birnəfəsə söylədim.

– Görürsən?! Peyğəmbərimizin yaşadığı dövrə yaxın. Hüngür də lap olsun ondan bir az əvvələ aid. Axırda məlum oldu ki, eramızdan üzü bu yananın mətnidi. İncilin ilk tərcüməsi eramızdan əvvəl ola bilərdimi? Ola bilməzdi. Hüngür mətni nə çıxdı? İncilin oğuzcaya ilk tərcüməsi... Aslanzadə də suyu süzül-süzülə eramızın o tərəflərindən neylədi, geri qayıtdı.

– Hüngürün sirri açılmasaydı, hələ də oralardaydı. – Bəli, elədi. Oralarda itib-batmışdı. – Professor, doğru qaçdı, zənlə mənə baxdı.

Professor MAMın orta üzvünə (Aslanzadəyə) heç zaman xüsusi simpatiyası ilə seçilməmişdi, həmişə onların "qanlı bıçaq" savaşının arasına Patriarx girmişdi.

– Hüngür mətni qədim bir zamanda – eramızın əvvəllərində, eramızdan əvvəl yox, eramızın 1-ci və 3-cü əsrlər arasında indiki Ermənistan SSR-in ərazisində məskunlaşmış qədim oğuzların paytaxtı Günortacın yaxınlığında bir mağarada gizlədilmiş yazılardır. Bu qədir. Vəssalam. Tələsmədən, adım-addım... Xüsusilə də, geriyə, tarixin içinə gedərkən tullana-tullana yox, addım-addım getmək lazımdır. Bax, o zaman bir də görürsən, gedib ... nəydi o çayın adı? Patriarx deyən?

– Stiks çayı.

– Hə, gedib Stiks çayının sahillərinə də çıxmısan.

Professor nəfəsini dərdi. Üzünə kinayəli bir təbəssüm yayıldı:

– Yoxsa ki, Atilla belə gəldi, Atilla elə getdi?! Atilla hara, Vəng dağının Çiçəkli yazısı hara?! Heç belə açar söz olar? Yadında, Birgə Elmi Şurada Aslanzadə sənə Atillanı açar söz kimi təklif edirdi. Heç dəxli var?! – Atilla uyğun gəlməzdi, heç uyğun gəlməzdi.

– Əlbəttə, gəlməzdi. Çiçəkli yazı hələ çox adamı pəjmürdə edəcək. Amma bunu bil. Bütün qədim yazılar adı, sadə təsərrüfat hesablarından, alqı-satqı müqavilələrindən ibarət olub. Qədim şumerlərdə də belə olub, qədim misirlilərdə də...



Mən pauzadan istifadə edib onun sözünü kəsməyə cəsarət etdim:

– Orxon-Yenisey runları...

– Ay sağ ol. Qədim türklərdə də belə olub. Çiçəkli yazı bir məhəbbət məktubudu.

– Bəli, epitafiyadı.

– Kədərli məktubdu. Elə ona görə də... o daha qədim dövrə məxsusdur.

– ???

– Daha qədim! Belə yazıları tarix bərqərar olandan sonra yazmırlar. Ondən əvvəl yazırlar. – Professor başını mənalı-mənalı tərpedib səsinə alçaltdı. – Bu bəzilərinin düşündüyündən də, Stiksin axıb getdiyi zamanlardan da o tərəfdədi... Allaha dua edək ki...

Professor sözünü yarıda kəsdi, bir daha mənə diqqətlə baxdı. Bu dəfə mən onun baxışlarının dərinliyində niskil, qüssə və kədər gördüm.

– Hayıf o kişidən, – sözünü dəyişdi. – Bəhrəmü deyirəm. Hayıf ondan. Mübariz də pis adam deyil. Amma Bəhrəm... Hayıf. Onsuz oralar yetim qaldı.

## Vəng dağından qayıdala iki ay keçdi.

Vəngin ətəyindəki Çoban papağını tərək edib şəhərə qayıdandan sonra nə qədər çalışdım ki, son iki ay yarım ərzində gördüklərimi və bildiklərimi (öyrəndiklərimi) şəkil-şəkil, saat-saat unudum, nə illah elədim, bu məqsədimə nail ola bilmədim. Çox məsələlər, əlbəttə, unuduldu, özü də bəziləri çox asanlıqla unuduldu. Amma bəziləri də yığılıb-yığılıb bir obrazın, bir mahiyyətin ətrafında toplaşdılar, sanki yaddaşsızlıq, huşsuzluq dənizinin (boşluğunun) ortasında adalara bölündülər. Beynimdə dolaşan, o günlərin xatirəsinə, yaddaşımın işə yolverməz süngür kollarına çevrilən məqamlarını indi mən hətta sıralaya da bi-

lirəm. Həmən məqamlar iki ay yarımın, üç ayın əsas nöqtələridir. Bu əsas (dərindəki) nöqtələr, daha üzdə və daha ağırsız olan başqa məqamların köməyilə, onların yaddaşımı tərpədir itələməsilə üzə çıxır. Məsələn, ötüb-keçən, bihudə, bir yerdə qərar tutmayan nə varsa hamısı mənimçün "yağış" xatirə sözündə bərqərar olub. Yağış özünü mənim yadıma bu cür salır. Mən bir yerdə dayanıb-dura bilməyən, qərar tutmayan nə görürəmsə, Vəng dağının ətəyinə (ətəyindən?) yağan o niskilli yağışlar yadıma düşür.

Özüm üçün ikili əksliklər müəyyənləşdirmişəm. Əks məqamlar – özü də eyni vaxtda! Eyni nöqtədə, bir yerdə! Yaxşı, yaman – bir adamda. İsti, soyuq – bir yerdə! Aşağı, yuxarı – bir nöqtədə! Sevinc, kədər – bir ürəkdə! Bu isə ancaq və ancaq hadisələrin üfütü deyilən yerdə baş verə bilər. Zamanın və məkanın, aşağının və yuxarının, sərhəddin və mərkəzin olmadığı və yaxud bir-birinin içində olduğu bir yerdə. Hadisələrin üfütünə can atmaq, onun heç olmasa, ən azından varlığına inanmaq məndə artıq xəstəliyə çevrilib. Harda ikili qarşı-qarşıya durma mahiyyəti (imkanı!) sezirəmsə, yadıma gəlib Balacanın altında taxtın üstünə yayxanıb oturduğum yerdən hadisələrin üfütünü gözlərimlə axtarmağım düşür. Hadisələrin üfütü isə öz arxasınca Çiçəkli yazını dartıb gətirir. Tarix və eşq! Sərvət və etibar! Ayrınlıq və vüsəl! Cəfa və Sədaqət! Bütün bunlar Çiçəkli yazıda var. Çiçəkli yazı elə bunlardan, elə bundan danışıq – hadisələrin üfütündən.

Yuxum gələndə və yatmağa gedəndə, yaxud yatmış

bir kimsəni görəndə rahat-rahat uzanıb yuxuya getmiş haman yatmış devi xatırlayıram, o da özüyü çəkib-çəkib yaddaşma Vəng dağını gətirir.

Bəhram dayı... Bəhram dayı yadıma mağaranı salır.

Səhərlər günəşin işığı üzümə dəyən kimi xışım-xışım xışıldayan enli, uzun yarpaqları, yarpaqların arasından süzülüb yerə toxunan işıq şüalarının bundan əvvəl budaq-budaq, qabar-qabar üstü ilə gəzdirdiyi ağac – o nəhəng Balaca, Qarağac gözüm önündə canlanır. Günəşin işığı və Qarağac!..

Axşamlar göydə ulduz görəndə isə (burada onlar çox uzaqdadılar, sayırışmalarını – "dınq" və "dınqıltıların" ayırmaq, seçmək olmur) mənə elə gəlir ki, onların belə qəmgin görülmələrinin özlərinə bəlli olmayan səbəbi var. Bu zaman Bozları (o nəhəng köpəyi) və onun qəmli gözlərini xatırlayıram.

Bakıda yavaş-yavaş çox şey dəyişir. Bu şəhər gözəlləşir, bu şəhər böyüyür, inkişaf edir, ucaqarı ilə mərkəzi bir-birinə uyuşur, amma... Amma bu şəhər artıq mənim şəhərim deyil. Mən burada bir qonağam. Yox olan şəhər atributları içərisində mən ən çox tramvaylar üçün danırıram. Artıq çox az qaldılar. Hər dınqıldaya-dınqıldağa gələn tramvay görəndə (indi bu, nadir hallarda baş verir) Moskvada mavi çovğunun içindən işıqları sayırşaraq sıyrılıb çıxan 39 №-li tramvayı xatırlayıram. O tramvay yadıma düşən kimi Afaq da onunla bir gəlib girir yenə beynimə. "Niyə, niyə belə oldu? Niyə həyat belə qurulub? Nə üçün həyat bu cürdür, başqa cür deyil?" sualları ilə özüm-özümə yenə zülm edirəm və mə-

nə hardansa hadisələrin üfütündən cavab gəlir, Afaqın səsidir: "Bizim bu yaşadığımız həyat özü bir cavabdır, – o deyir, – həyat nə üçün bu cürdür, başqa cür deyil sualına verilən sonsuz cavablardan biri. Qəm yemə, tramvaylar yaxında bu şəhərdən birdəfəlik zınqrovlarını çala-çala çıxıb gedəcəklər (bax, bu da son tramvay!..), daha bu cür suallarla sən də özünü yormayacaqsan..." Hadisələrin üfütündə artıq əbədi məskunlaşmış Afaq hər gün bəzən kədərli, bəzən də şux gözlərilə mənə baxır, adəti üzrə:

– Bilirsən ? – soruşur.

– Bilirəm. – Mən cavab verirəm.

Bu köklü məqamlar elə daşlaşıb giriblər mənim beynimə, qəlbimə ki, onları oradan çıxarıb atmaq, mən-cə, artıq mümkün olmayacaq. Su, Yazı, Dağ, Mağara, Ağac, Köpək və Qadın. Onların hamısı bir-birinin yanında, bir-birinin içində, bir-birinin cəmi kimi hərdən mənə Möhtəşəm Ahəngi xatırladır, hərdən də yox. Möhtəşəm Ahəng!.. Onu axtarmaq əbəs imiş. Özünü səninin yuxuna, xəyalına sala bilər – bu qədər! Öz varlığına, bütün hər şeyin cəmi olduğuna iddia edə bilər – amma! Hər şey necə də sadədən sadə imiş. O qədər sadə ki, gözə də görükmür. Gözə görükməyənsə, deməli, yoxdur! Mənsə ona inanmışdım. İndi artıq mən dəqiq bilirəm: Möhtəşəm Ahəng məni aldadıb.

A X I R

### Yenə gündəlikdən. Son qeydlər.

Vəng dağının ətəyindən qayıdalı daha iki ay keçdi. Artıq payız sona çatır. Kiminin zəhləsi getdiyi, kiminin qəribə də olsa (!) sevdiyi payız. Mən özüm payızı çox sevirəm. Payızı sevdirən nə ola bilər?! Bayırda, çöldə-bacada, küçədə viyıl-viyıl külək belədən-belə, elədən-elə əsə, narın-narın yağan yağışı bu külək gətirib yoldan keçənlərin üstünə-başına, üzünə-gözünə çırpı, yaxın qışın ayazını, hənirtisini hər ağacın yarpaq tökümündə duyasan, görəsən, özün də... özün də isti bir evdə, rahat kreslodə, pəncərənin önündə... bütün bu mənzərəni oturub or-

dan seyr edəsən. Bir də ki... necə idi o?! – "Bir axşam taksidən düşdüm payıza...". Bundan daha sızıltılı misrə tanımıram. Şahanədi. Mənim qəti fikrim belədir: Azərbaycan ədəbiyyat tarixini yazıçıdan yazıçıya, şairdən şairə yox, misradan misraya, şeirdən-şeirə yazmaq lazımdır. "Bir axşam..." Hər şey ola bilər bir axşam. Xüsusilə, taksidən düşən yerdə. Özü də payızın içində düşə bilərsiniz. Başqa hara düşəcəksən ki?! Sən bu misrənin şahanə sayıldığı dünyada taksidən yaya, yazıya, qışa düşə bilməzsən, özü də... "bir axşam". Sən burada bir axşam ancaq payızla düşə bilərsiniz, başqa heç hara.

... Bir məhzun payız axşamı mən taksidən 7-ci mikrarayon bazarının yanında düşdüm. Külək də əsirdi, viyılı da vardı. Bazarla üzəüz binaya baxdım, nömrəsi 74 idi, düz gəlirdi. Binanı o biri tərəfdən hərlənib həyətdə girdim. Ətrafında küləklər aləmi dağıdırdısa da üç bitişik "П" şəkilli binanın ortağ həyətinə qərribə bir sakitlik vardı. Külək bu həyətin yolunu tapa bilməmişdi. Həyətdə əvvəlcə mənə nişan verilən kimi baxıb uşağ bağçasını gördüm, maşın girə bilməsin deyərək ortalığı dövrələmə bekarə bir çəpərə almışdılar. Çəpərin içində bağça uşaqlarının oynaması üçün turniklər, sürüşmə qurğuları, balaca qumluq (meydança) qurulmuşdu, bir kənarda rəngbərəng skamyalar düzülmüşdü.

Mən həyətdə girən zaman bağçanın oyun meydançasında bağça uşaqları yox idilər, bu həyətdə yaşadığı bilinən, bağça yaş çoxdan keçmiş iki on-on iki yaşlı,

alabəzək geyimli qızçıgəz sürüşmə qurğusuna qalxır, üzü aşağı qəhqəhə çəkə-çəkə özləri üçün sürüşüb kefedirdilər. Bir yaşlı, başı ağarmış eynəkli arvad da oturmuşdu kənardakı skamyada və tez-tez oxuduğu kitabdan başını qaldırır, nigaran gözlərilə bu qızçıgəzlərə baxır, hərdən "yavaş, yavaş olun, yıxılırsız, kimə deyirəm?" – guya ki, sərt bir halda səslənirdi.

– Nənə, bax, bax, mən birinci gəldim, – sürüşə-sürüşə qızlardan biri cır səslə çığırdı.

– Yox, nənə, o mənə itələdi, bax, bax mənim qoluma... – Bu biri qızçıgəz (bu, yaşca bir qədər kiçik idi) qaça-qaça nənəsinin yanına gəldi, ona qısıla-qısıla qolunu göstərib maraqla mənə baxmağa başladı. – Görürsən, ağrıdır...

Nənə bənövşəyi rəngli gözlərində (eynək də bu rəngi itirə bilməmişdi) sirli bir təbəssüm nəvəsinə "ay səni... qaracılıq eləmə, heç bir şey yoxdu" dedi. Mən onlara yaxınlaşmışdım deyin, başını qaldırıb üzündə hələ də o təbəssüm bir az da təəccüblə mənə diqqətlə nəzərdən keçirib, tanımağa çalışdı, əlbəttə, tanımadı. Onun sirli təbəssümü mənə, belə deyim, içimi yerindən oynatdı.

– Salam. – Mən bacardığım qədər mülayim bir şəkilə salam verdim.

– Salam. Biz tanışq? – Nənə qızçıgəzi qucaqlayıb onun büzüşmüş paltarını dartıb-çəkib düzəltdi, – get, get, amma yavaş oynayın, itələməyin.

Qadın hiss etdi ki, mən də bu (o oturan) skamyada

oturmaq istəyirəm, bir azca könülsüz kənara çəkildi, yer verdi, amma yenə mənə təəccüblə baxmağında idi. Ətrafda bir neçə boş skamya var idi.

Mən isə: "deyəsən, düppədzüzlə gəlmişəm" düşünüb heç nə olmamış kimi qətiyyətlə onun yanında keçib əyləşdim, əlimdəki çantanı ayaqlarımın arasına qoydum:

– Allah saxlasın. – Çığırışan, aşağı-yuxarı qaçaraq bir-birilə itələşən qızçıgəzlərə başımla işarə etdim.

– Çox sağ ol. – Qadın eynəyini çıxarıb bu dəfə də mənə diqqətlə süzdü, yenə üzündə sakit ifadə, eynəyini gözüne taxıb başını qəribə, bir qədər də teatral nəvəzişlə kitaba dikdi.

Mən gözucu həməm kitabə nəzər saldım. Amma nəzər salmasaydım da əmin idim ki, artıq kitabın adını bilirəm. Çünki bu yaşlı qadın mənə ilk baxdığımda mən onu tanımışdım. Təəccübünə bürünərək gah özünü göstərən, gah gizlədən təbəssümündən tanımışdım. Ağ saçları, üzündəki qırıqlar, boğazına yayılmış kiçik və iri xallar (yaş, yaş...) bu təbəssümün təntənəli gəlişinə zərrə qədər əngəl ola bilmirdi.

Gözlərim bu dəcəl uşaqlarda, yadıma Kəhrizli arxın altındakı eynən bunlar kimi alabəzək tuman geymiş o uzaq və başqa həyatdakı iki qızçıgəz gəlib düşmədimi, düşdü:

– O adama deyin ki, – qızçıgəzlərdən biri hikkəli-hikkəli üzünü kənara tutub havaya deyirdi, – çıxıb başqa yerə getsin, bura mənə yerimdi.

O biri qızcığaz eyni hikkə ilə o da üzü havaya belə deyirdi:

– O adama deyin ki, xeyr, mən heç hara getməyə-cəyəm. Mən birinci gəlmişəm, yer də mənimdi, gedir, özü getsin.

Artıq üstü yavaş-yavaş qaysaqlanan bir xiffətlə xatırladığım Kəhrizli arxın o qızları ilə gözümlün qabağında atdanıb-düşən bu qızlar arasında həm fərq var idi, həm də fərq yox idi. "Kəhrizli arx, mənəm səndə nəyim qaldı?.." Qərək, gelişimin məqsədi bu deyildi.

– Məni bağışlayın, sizə qəribə gəlməsin, mən bir adam axtarıram, bir xanım... bu həyətdə yaşamalıdır. – Üzümü bu yaraşlıq, gülümsər nənəyə tutub belə dedim.

– Mən özüm bu həyətdə yaşayıram, özü də çoxdan, kimi axtarırsan, balası?

"Balası", "balası", əlbəttə, "balası"... Tüklərim qabarmadımı, qabardı. Ürəyimi, elə bil, məngənəyə salıb sıxdılar. Qadının gülümsər çöhrəsində baxıb görmək istədiyimi, əlbəttə, baxıb görmədim.

Onun isə gözlərindəki təəcüb əriyib getdi, yerinə səmimi, məhrəm bir maraqlı doldu:

– Mən burda demək olar ki, hamını tanıyıram...

Mən yenə də cavabını əvvəlcədən bildiyim sözləri dedim:

– Gülsüm xanımı axtarıram. Adı Gülsüm xanımdı.

Üzümü çevirib ona baxdım, gözlərindən gördüm ki, bir anlıq duruxdusa da, amma sevinən kimi oldu:

– Mənəm, məni axtarırsan. Xeyirdi, inşallah. Kim-sən sən? Tanımadım.

– "Ovod"u oxuyursuz? – Başımın onun əlindəki kitabı işarə etdim. – Maraqlı kitabdı.

– Hə, "Ovod"du. Bir də oxumağım gəldi. Niyə soruşdun?

Mən daha uzatmadım. Hər şeyi sözbəzöz onsuz da ona danışa bilməyəcəkdim. Əslində, sözə artıq elə bir həcət də yox idi. Əlimi atıb çantadan bir ağ torba çıxartdım. İçində kitab vardı. Bu da "Ovod" kitabı idi. Bəhram dayının son nəfəsdə mənə verdiyi kitab. Bəhram dayının son xahişi. Torbanı qadına uzatdım:

– Bu... sizə çatacaq.

– Nədi bu?

– Bu ... bu da kitabdı. "Ovod"du...

O danışmadı. Zənlə üzümə baxdı. Torbanı məndən alıb titrək barmaqlarıyla sığalladı. Təbəssümü üzündən yox olmuşdu.

– İstəyirəm, biləsiz...

– "Sus..." – gözlərilə rica etdi. – "nolar, balası, sus..."

Heç birimiz daha bir kəlmə danışmadan yanaşı oturub bir müddət bu qızcığazların bir-birilə ecaşməsinə, qaçışib-gülüməsinə tamaşa etdik. Sükutu o pozdu: – Nəvələrimdi... – Gülsüm nənə səsinə ilıq bir nəvaziş, nəhayət, dilləndi.

– Qəşəng balalardı. Mən gedim. Bu onun son xahişi idi. – Ayağa qalxdım.

- Sağ ol, balası. – Onun "sağ ol"u "xudahafiz" demək deyildi.

Əlindəki ağ torbanı və içindəki kitabı yenə də barmaqları ilə əzizləyə-əzizləyə Gülsüm nənə oturduğu yerdən mənə yaralı-yaralı (hüzünlü) baxdı. Bu baxış yavaş-yavaş öz yarasını onu qorumağa çalışan çox incə, çox həzin və çox köməksiz bir təbəssümə bürüdü. Həqiqətən, mən çox təbəssüm görmüşəm, amma beləsinə görməmişdim. Həqiqətən, gülümsər Gülsüm onun haqqında deyilən kimi gözəllər gözəli imiş.

Amma o təbəssümün gəlib qonduğu yaşıl (mavi, bənövşəyi?) gözlərin dibində mənim getməyimi səbirsizliklə (bir başqa dünyada – səbrlə) gözləyən iki damla yaş var idi. Bəlkə mənə elə gəldi, kim bilir?!

Əlvida, Bəhram dayı!

Əlvida, Çiçəkli yazı!

## İÇİNDƏKİLƏR

### Ön söz

Qarağacın Kölgəsində Kainatı Çözmək (Arif Acaloğlu) ..... 7

### UNUTMAĞA KİMSƏ YOX...

Əvvəl ..... 32

### I FƏSİL

Kəndə gələli iki ay altı gün sonra.  
Axsama yaxın bir vaxt. .... 36

Kəndə gəldiyi birinci axşam. Mübariz kişi ilə tanışlıq... 52

Kəndə gəldiyi birinci gecə. Bəhram kişinin evi. .... 82

Bəhram kişi mağaranı tapandan bir həftə sonra. .... 92

### II FƏSİL

Bir gün əvvəl. Mağaranın içində Qulamhüseyn müəllim və Bəhram kişi. .... 98

Yenə kənd sovetliyi. Bəhram kişi ilə Mübariz kişi üzbuşurət oturublar. .... 100

İki gün sonra ..... 102

F.Q.-nin kəndə gəldiyi birinci gecə. Bəhram kişinin hayacanı. .... 104

Mübariz, Bəhram, Gülsüm  
(bir xeyli vaxt bundan əvvəl) ..... 107

Mübariz, Bəhram, Gülsüm (2) ..... 123

### III FƏSİL

F.Q.-nin kəndə gəldiyi günün səhəri ..... 138

Şiraz "həkim" çayını içib gedəndən sonra ..... 159

Qulamhüseyn müəllimin qəfil ölümündən sonra  
Mübariz kişinin Çoban papağına gəlişi.  
"Gördün?" – "Gördüm!" ..... 161

Quzğun dimdiyində. Mağara ilə, Çiçəklili yazı ilə ilk  
görüş. Möhtəşəm Ahəng və "hadisələrin üfufü". ..... 164

Dörd yüz il bundan əvvəl. Vəng dağından çox da  
uzaqda yerləşməyən, indi isə ancaq xərabələri  
qalmış bir şəhərdə ..... 186

Quzğun dimdiyinin üstündə içi öz-özündən  
işıqlanan daşın üstündə oturmuş Bəhram kişi  
və F.Q. .... 213

### IV FƏSİL

Kəndə gələndən altı gün öncə.  
Akademiyanın kitabxanası. Tutuquşu zalı. .... 218

Tutuquşu zalındakı əsas müzakirəyə bir gün qalmış.  
Dil və Təfəkkür İnstitutunda,  
Professorun iş otağında. .... 224

Yenə Tutuquşu zalı. Bir gün sonra. Müşavirə. .... 253

### V FƏSİL

Tutuquşu zalında İnstitutların birgə müşavirəsi  
bitincə. Arxa tərəfdəki hovuzlu bağçada.  
Təxminən yarım saat sonra. .... 260

Molla Güləlinin rəvayəti. Tarixdən əvvəlki dövr.  
Zevsin şıltaqlığı. Peley ilə Fetidanın toy mərasiminə  
davət. Heranın təkidi və Poseydonun onun  
tərəfini tutması. .... 280

Kentavr Xironun mağarasında Peley ilə Fetidanın  
toy məclisi. Mağara ətrafında qəlbində intiqam hissi  
gəzişən nifaq ilahəsi Erida. Alma və almanın  
üz qabığındakı yazı: "Gözəllərin gözəlinə!" ..... 285

İlion qalasının ətrafında qoyun otaran Paris.  
Üç ilahənin vədi və Parisin seçimi. .... 294

Patriarxın danışıdığı Molla Güləlinin hekayəti  
burada bitir. Yenə dəniz kənarı, yenə həmənlər yer. .... 304

Molla Güləlinin yuxusu. Patriarx dəniz kənarı ilə  
evinə gedən yerdə. Bərk külək əsir. .... 311

### VI FƏSİL

F.Q. kəndə gələli 1 ay sonra. Axsamçağı  
"Balaca"nın altında. F.Q. və Bəhram kişi. .... 318

F.Q. kəndə gələndən bir həftə sonra. Bəhram  
kişinin həyəti. Qarağacın altı. Axsamçağı. .... 327

Həmənlər söhbətdən 24 gün sonra. Yenə o yerdə.  
Yarımcıq söhbətin davamı. .... 329

Bir gün sonra. Yenə Bəhram kişinin həyəti.  
Yenə Qarağacın altı. Axsam. .... 337

Yenə həmənlər məkan. Bəhram kişi və F.Q.  
Qaranlıq artıq düşüb. .... 342

F.Q. ilə Bəhram kişinin eyni yuxusu. .... 352

F.Q.-nin və Bəhram kişinin eyni yuxusunun davamı.  
Şəhərə yağan şirlər. .... 354



Həmən şəhərə bu gün artıq dövələr yağır. ....	356
Baba və nəvə. Virvizual ekran və "Səhrada gəmi". ....	358
Şirlərin aldadılması. Savanna vədi. ....	361
Uşaq. Baba və virvizual dəvə. ....	364
Şirlərin qəfəsdən çıxması və Ay zolağı. Ovsunçuların işə girişməsi. ....	367
Bəhram kişi Mağaranın önündə. Bəhram kişi və Mağaranın ruhu. ....	372
Mübariz kişinin gəlişi. Qarağacın altında pəjmürdəhəl oturan F.Q. və arıların vizitəsi. ....	378
Moskva. Metronun vaqonunda. Aşşamçağı. Afaq və F.Q. yanaşı oturublar. ....	386
Yenə Çoban papağı. Yenə Bəhram kişi və F.Q. – üzbəüz. Yenə hüznü Moskva xatirələri. ....	388
Yenə Moskva xatirələri. Yenə Çoban papağı. Yenə F.Q. və yenə Bəhram kişi. ....	390
Moskva. F.Q. ilə Afaqın ilk görüşündən bir gün sonra. Baş teleqraf idarəsinin qabağı. Saat 16:20. ....	396
Həmən gün. Aşşam saat 18:05. Moskvadakı "Özbəkistan" restorani. Afaq və F.Q. ....	399

## VII FƏSİL

Səhəri gün sübh tezdən. Bəhram kişi və F.Q. evdə. Bayır soyuqdur. ....	404
Sabahı gün səhər. Bəhram kişi və F.Q. mağarada. Bozlar bir künədə sakit-sakit oturub ....	421
İki gün sonra. Gecənin bir vaxtı. F.Q.-nin sevinci. Bəhram kişinin qəfil xəstəliyi. "Oxudum! Bəhram dayı, oxudum!" ....	426

Həmən gün. Həmən yer. İki saat sonra. Yazının oxunması. Bəhram kişinin son xahişi. ....	436
Həmə məkən – Çoban papağı. Mübariz kişi ilə Bəhram kişinin vidalaşması. ....	442
Bir gün sonra. Bəhram kişini basdırıb qayıtdılar. Aşşamçağı. F.Q. və Mübariz kişi Çoban papağında. ....	451
Ertəsi gün. Afaqla Ayazın kəndə ilk gəlişi. "Çoban papağı"nda görüş. Çiçəkli yazının ikinci oxunuşu ....	454
Çiçəkli yazı. Mübariz kişi lal-dinməz. Uzaqdan Bozların səsi. ....	466
"Çiçəkli yazı" budur! ....	471
Bəhram kişinin vəfatından sonra. F.Q. Çoban papağında tək-tənha. Mahiyyəti bilmək bizim qismətimiz deyil. ....	481

## VIII (MÜSTƏQİL) FƏSİL

F.Q.-nin gündəliyindən qeydlər. ....	488
Mağaraya ilk dəfə girdiyim vaxt. ....	490
Kəndə gələli ikinci gün. Mağarada. Çiçəkli yazı ilə ilk görüş. ....	493
Həmən aşşam. Bəhram dayının evində. ....	496
Kəndə gələli günün sabahı. Mağarada birinci dəfə.....	500
"Dil və təfəkkür" institutu. Professorla görüş. ....	506
Vəng dağından qayıdalı iki ay keçdi. ....	511

## AXIR

Yenə gündəlikdən. Son qeydlər. ....	516
-------------------------------------	-----

Azf. 269529

### **Rəhman Bədəlov:**

- Kamal Abdullanın bu romanında simvolik dünya ilə real dünya bir-birini həm təsdiqləyir və həm də inkar edir. Simvolik dünya real dünyaya işıq saçır və sonra dumana bürüyür, yağışı göydən yerə yox, yerdən göyə sovurur...
- Ulduzların hansındansa boylanın digər paralel dünyada isə hadisələr bir başqa istiqamətdə cərəyan edir. Çiçəkli yazı, Möhtəşəm ahəng, Hadisələrin üfütü... Romanın əlyazmasını böyük maraq və həyəcanla oxudum.



### **Salam Sarvan:**

- Yazıçılının əksəriyyətinin hər növbəti əsəri hansısa ölçüdə (bəzən yüzdəyüz) həmin müəllifin əvvəlki əsərlərini yada salır – dil, üslub, estetika, hətta obrazların xarakteri baxımından. "Unutmağa kimsə yox..." romanını isə Kamal Abdulla əvvəlki romanlarını ("Yarımqıq əlyazma", "Sehrbazlar dərəsi") unutdurmaq üçün yazıb.



### **Etimad Başkeçid:**

- Burada içindən işıq saçan daş "Yarımqıq əlyazma" daki Nur daşdır.
- Buradaki "Balaca" "Sehrbazlar dərəsində"ki Qarağacdır.
- "Hadisələrin üfütü" ndən Günortac və Düzəngah yolu boylanır.
- Mənəvi rüşlərin bir ucu "Yarımqıq əlyazma"ya, bir ucu "Sehrbazlar dərəsi" nə gedib çıxır – çevrə qapanır.



### **Yaşar:**

- "Unutmağa kimsə yox..." yalnız roman deyil, roman içində romanlar silsiləsidir. Kamal Abdulla bu əsəriylə bədii təxəyyülün, ən başlıcası dilin hədd-hüddü tanımadığını birdaha anladı. Mən bu romanı birnəfəsə oxudum: başladım və ayrılı bilmədim. Yəqin ömrümün sonuna qədər də ayrılı bilməyəcəm.

ISBN 978-9952-26-157-8



Qiyəti: 9.50 AZN



QANUN  
NƏŞRİYYATI